

307.475

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az
Állam- és Jogtudományi Intézet
ÉRTESÍTŐJE

I. KÖTET 2. SZÁM

1958

2

TARTALOMJEGYZÉK

T a n u l m á n y o k

<i>Világhy Miklós</i> : A birtokvédelem problémája	143
<i>Eörsi Gyula</i> : Az okozati összefüggés a polgári jogi felelősség területén	177
<i>Viski László</i> : A társadalomra veszélyesség és a bűnösség viszonya a bűncselekményfogalom felépítésében	213
<i>Toldi Ferenc</i> : Az államigazgatási aktusok megsemmisítéséről és megváltoztatásáról	241
<i>Herczegh Géza</i> : Az 1948. évi belgrádi Duna-egyezmény megkötése a nemzetközi jog tükrében	271

S z e m l e

— — : Marton Géza emlékezete	303
<i>Péteri Zoltán</i> : A jogfogalom néhány kérdése a szovjet jogtudományban	304
<i>Mádl Ferenc</i> : Eörsi Gyula: A szerződések	315
A tanulmányok orosz nyelvű tartalmi kivonata	325
A tanulmányok francia nyelvű tartalmi kivonata	332

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

S z e r k e s z t i

AZ ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZET TUDOMÁNYOS TANÁCSA

Felelős szerkesztő: *Szabó Imre*

Folyóirat kiadványaink előfizethetők és számonként is vásárolhatók a következő helyeken

Akadémiai Könyvesbolt, Budapest V., Váci utca 22.

Akadémiai Kiadó Terjesztési osztály, Budapest V., Alkotmány utca 21.

Külföldön terjeszti a

KULTURA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat

Budapest VI., Népköztársaság útja 21.

Telefon: 429—760.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az
Állam- és Jogtudományi Intézet
ÉRTESÍTŐJE

I. KÖTET 2. SZÁM

1958

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllösy Károly

Kézirat beérkezett: 1958. III. 5. — Példányszám: 700. — Terjedelem: 17.5 (A/5) ív

---

45096/58 Akadémiai Nyomda, Bpest., V., Gerlőczy u. 2. — Felelős vezető: Bernát György

TANULMÁNYOK

VILÁGHY MIKLÓS

A birtokvédelem problémája*

A birtok fogalma, védelmének elvi alapjai és eszközei körül a polgári jog burzsoá tudományában rég lecsendesedtek már az elméleti viharok. Míg a XIX. század folyamán alig volt olyan évtized, amely egy-egy jelentősebb, terjedelmesebb művel ne gazdagította volna a birtok elméletét, — nagyjából a századfordulót követő első két évtizedben a vita jóformán megszűnt s emlékei ma már inkább csak a tankönyvek és az összefoglaló kézikönyvek hasábjain kísértének.¹

Sem ez a tény, sem az időpont nem véletlen. Századunk első két évtizedében bontakoznak ki egyre élesebben a burzsoá jogtudomány arculatán az imperializmus vonásai. Ennek a mélyreható átalakulásnak egyik jellemzője az, hogy nagyrészt félreteszik a polgári jog tudományának öröklött fegyvertárát. Felszámolják a hagyományos elméleti vitakérdéseket (ezért nem vitatják többé a birtokvédelem kérdéseit sem), megkezdik a hagyományos jogi kategóriák felszámolását (Duguit 1911-ben már az alanyi jogot támadja). — A két világháború között azután ez a likvidációs folyamat a kelsenianus normatív iskolában éri el egyik tetőpontját. A normativizmus kiutasítja a jogtudományból a társadalmi valóság minden elemét és az államot s a jog minden jelenségét is a logicisztikus értelemben felfogott normára redukálja. — A likvidációnak azonban ez csak az egyik (mondhatni európai s ma már kissé divatjamúlt) iránya. Míg Kelsen és követői a metajurisztikusnak bélyegzett „okozatos valóságot” küszöbölik ki a jogtudományból a *norma* kedvéért, — az amerikai legújabb jogelmélet egyes jellegzetes irányai fordítva járnak el: a normát likvidálják — állítólag a *valóság* kedvéért. Ezek az irányzatok a jogszabályt, amelyet — ilyen vagy olyan értelemben — a jogtudomány minden eddigi irányzata a jog lényegéhez tartozónak s a jogtudomány vizsgálódásai közvetlen tárgyának tartott, különféle társas és nem társas ösztönökre, irracionális

* Ez a tanulmány a birtok elméletének és szabályozásának kérdéseit csak annyiban érinti, amennyiben a birtok bírói *védelmével* közvetlenül összefüggenek. A birtok jogi szabályozása számos más kérdést is felvet (pl. elbirtoklás, a jó- és rosszhiszemű birtokos viszonya a tulajdonoshoz stb.). Ezeket a kérdéseket — bár természetesen összefüggenek az itt tárgyaltakkal — czúttal nem vizsgáljuk.

¹ Amennyire megszűnt a birtok problémája körüli elméleti vita a *modern jog* tudományában, annyira folytatódik — természetesen egészen más jelleggel — a *római jog* tudományában. Újabb terméke: Kaser, *Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht*. Weimar, 1948. Kitérő összefoglalás: F. Schulz, *Classical Roman Law*. Oxford, 1951. 428—454. o. bővebb utalással a forrásokra és az irodalomra.

hajlamokra, érzetekre, lelki folyamatokra redukálják,² s ezzel tulajdonképpen kihúzzák a talajt minden jogtudomány alól. Nyilvánvaló, hogy a modern burzsoá jogtudomány a jog általános koncepcióját illetően a teljes felbomlás folyamatában van: sorra likvidálja előbb a hagyományos problémákat és kategóriákat, végül aztán — így vagy úgy — saját létezésének alapját, a jogot is.

A szocialista polgári jog tudománya mind ez ideig nem tűzte szélesebb körben napirendre a birtokvédelem kérdéseit. Azért-e, mert e kérdéseknek a szocialista jog szempontjából nincs jelentőségük? Erre a kérdésre határozottan nem kell válaszolnunk. A kérdés elméleti és törvényhozási okokból, de a jogi gyakorlat szempontjából is feltétlenül jelentős.

Az elméleti érdekeséget már egymagában az is mutatja, hogy ez a kérdés a burzsoá civilisztika hagyományos problémáinak egyike, amelynek megoldásán a legnagyobb burzsoá civilisták hasztalan fáradoztak, — noha könyvtárnyi művet hoztak létre. Ez annyit jelent, hogy a birtokvédelem problémája kitűnő alkalmat nyújt a jellegzetesen burzsoá jogi nézetek, megoldások egész sorának bírálataira, — ez pedig a mi jogtudományunk egyik fontos feladata.

De jelentős a kérdés törvényhozási szempontból is. Mint ismeretes, a Szovjetunió polgári törvénykönyvei az önálló birtokvédelmet nem ismerik, sőt az egyik legnevesebb szovjet polgári jogtudós szerint a birtoklás jogcímétől független birtokvédelem gondolata a szovjet jogtól távol áll.³ Más a helyzet a népi demokráciák jogrendszereiben. Az 1950. évi csehszlovák polgári törvénykönyv nemcsak a hagyományos birtokfogalmat tartja meg, hanem a possessórius birtokvédelmet is, — igaz, hogy nem bírói, hanem államigazgatási útra tereli. A tulajdonjogról szóló 1951. évi bolgár törvény fenntartja a birtok és a bírlalat hagyományos fogalmát, a possessórius birtokvédelmet pedig minden bírlalóra kiterjeszti. A készülõ új magyar polgári törvénykönyv tervezete átveszi a bolgár törvénynek ezt a rendelkezését (tehát hogy a possessórius birtokvédelem a bírlalót is megilleti), de követi a csehszlovák törvénykönyvet is abban, hogy ezt a védelmet államigazgatási szervek útján biztosítja. Nyilvánvaló, hogy a többi népi demokráciákban, amelyek ezt a kérdést újonnan még nem szabályozták, az önálló birtokvédelem régi szabályok alapján ugyancsak ismeretes. Kérdés mármost: eseti sajátosságról van-e itt szó, vagy elvi kérdéssrõl? Szükség van-e a birtok, a bírlalat fogalmára, az önálló birtokvédelemre a szocialista jogrendszerben, — vagy ennek az intézménynek elvi okokból nemcsak a szovjet, hanem a népi demokratikus jogok számára is idegennek kell maradnia? Mivel számos népi demokráciában a polgári törvénykönyvek most készülnek, a kérdés időszerűségét nem lehet elvitatni.

De felveti a problémát maga az élet, a jogi gyakorlat is. A Legfelsõbb Bíróság talán három évvel ezelõtt elvileg is vizsgálta a possessórius birtokvédelem kérdését s az új polgári perrendtartás alapelveibõl s tétéles

² Igen érdekes összefoglaló képet ad errõl V. A. Ivanov „Néhány pszichológiai elmélet a legújabb burzsoá jogtudományban” c. cikkében. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1955. évi 5. szám, magyarul Cikkgyûjtemény 1955. évi 10. szám. Bõvebben az egész irányzat bírálataát ld. Kulcsár Kálmán kandidátusi disszertációjában „A jogszociológia kérdései” címmel (kézirat).

³ D. M. Genkin megállapítása a szovjet polgári jog egyetemi tankönyvében. Magyarul Budapest. 1952. I. köt. 222. o.

rendelkezéseiből is azt a következtetést vonta le, hogy a régi ún. sommás birtokper nincs többé s a possessórius birtokvédelmet a továbbra is fennmaradó ún. rendes birtokper, tehát a petitórius birtokvédelem keretében ideiglenes intézkedéssel kell biztosítani (Bíróági Határozatok 598. sz. döntés). Ez a határozat nem talált egyhangú helyeslésre s az ellenvélemény már a jogi irodalomban is kifejezésre jutott.⁴ Kérdés tehát, helyes-e a Legfelsőbb Bíróság idézett határozata, szükségünk van-e possessórius birtokvédelemre vagy sem?

A birtokvédelem problémája eszerint időszerű, kidolgozásra érett. A következőkben egyrészt lehető rövidséggel összefoglaljuk és bíráljuk a hagyományos birtokelmélet körében kialakult legfontosabb nézeteket, valamint a burzsoá törvényhozás eredményeit (I.), másrészt összegezzük és elemezzük a szocialista törvényhozás és gyakorlat tapasztalatait (II.). Mindez alapot fog nyújtani a birtokvédelem elvi kérdéseinek általánosságban való tanulmányozására (III.). Az elért eredményeknek a gyakorlati részletkérdésekben (különösen a mezőgazdaság körében) való alkalmazását ehelyütt nem vizsgálhatjuk. E feladat megoldására további tanulmányok lesznek szükségesek.

I

A hagyományos birtokelmélet fő kérdései

1. A burzsoá jogtudománynak a birtokelmélet körében mindenesetre a *birtok fogalma* okozta a legtöbb fejtörést. Bár a szocialista jogtudomány számára csak történetileg meghatározott, konkrét társadalmi-gazdasági viszonyoktól függő, azokat kifejező s ugyanakkor befolyásoló jogi fogalmak léteznek s ennél fogva a birtok fogalmának kérdése — abban a tértől és időtől független elvontságban, ahogyan ezt a burzsoá jogtudomány vizsgálta — tulajdonképpen nem vethető fel, a burzsoá jogi módszerek bírálata mégis szükségessé teszi e kérdés irodalmi anyagának rövid összefoglalását. A birtok fogalmának kérdése — mint annyi más, századokon át vitatott probléma a burzsoá jogtudományban — a római jog, közelebbről a Digesták és a többi justinianusi törvénytű egynémely rendelkezése alapján vetődött fel. A római jogászok nem mindig törekedtek egyes fogalmak logikailag pontos kiképzésére. Meggondolásaikat és magyarázataikat a gyakorlati esetek számukra ésszerű eldöntésének szükségessége irányította. Ezért gyakran előfordult — nemcsak a birtok esetében, hanem más intézményeknél is —, hogy megállapításaik a későbbi logikai elemzés során fogalmi ellentmondásokra és egyéb zavarokra vezettek. Ez történt a justinianusi törvénykönyveknek a birtokra vonatkozó rendelkezéseivel is.⁵

A justinianusi római jog számos esetben beszél birtokról. Ilyenek: a tulajdonos, a bonae fidei possessor (jóhiszemű birtokos), a possessor pro suo (sajátul birtokló), a zálogbirtokos, a precarista (aki a dolgot visszavonásig ingyen használja), a sequester (vitás dolog őrzője) és az emphyteuta (örök-

⁴ Magyar Andor, *A sommás birtokper és az új Polgári Perrendtartás*. Magyar Jog, 1955. évf. 10. sz.

⁵ Vö. a következőkre főleg Szász—Schwarz Gusztáv, *Új irányok a magánjogban*. Budapest. 1911. III. *Régi és új birtoktan*. 363—528. o.

haszonbérő). — Ugyanakkor azok a római jogi források, amelyek a birtok jogintézményeire vonatkoznak, sokhelyütt azt állapítják meg, hogy a birtok fennállásához egy bizonyos külső fizikai állapoton felül, amelyet a források „corpus”-nak neveznek, valami „animus”, valami akarat, szándék vagy más tudatállapot is szükséges. Azt, hogy közelebbről miben áll ez a külső fizikai állapot, a corpus, de különösen, hogy miben áll az ezzel összefonódó tudatállapot, az animus, a római jogászok nem határozták meg. A római források végül a birtoklástól határozottan megkülönböztették a bírlalatot, s a birtokosnak kijáró védelmet a bírlalótól megtagadták.

A hagyományos birtokelmélet első és mindvégig megoldatlan nehézsége abban állott, hogy a birtoknak ezt a tudati oldalát, az animus mibenlétét megmagyarázza s ezúton a birtokot a bírlalattól megkülönböztesse. Nem sikerült nevezetesen az animusnak olyan meghatározást találni, amely a római jogászok által birtoknak minősített esetek *mindegyikére* talál és *csak* ezekre az esetekre talál. A jogtudományban általánosságban két fő irányt lehetett megkülönböztetni,⁶ már a glosszátorok ideje óta, majd az újkori civilisztika különféle iskoláiban is. Az *egyik irányzat* a birtok fennállásához megkívánt animust tulajdonosi akaratnak fogta fel s ezáltal túlságosan szűkre szabta (mert a zálogbirtokosnál, a precaristánál, a sequesternél s az emphyteutánál ilyen akaratról nyilván nem lehet szó). Ezért ez az irányzat kénytelen volt a valódi birtokvédelmet csak a tulajdonosnak s a tudati szempontból hozzá közelálló személyeknek (bonae fidei possessor, possessor pro suo) tulajdonítani, míg a többiek birtokvédelmét csak átvitt értelemben vett birtokvédelemnek (interdictum utile) fogta fel. Ez az irányzat továbbá — éppen mert a valódi birtokosok körét szűkre szabta — fokozottan emelte ki a birtok tudati oldalának megkülönböztető szerepét s ezáltal sajátos *szubjektivista* színezetet nyert. — A *másik irányzat* ezzel szemben az animusnak olyan meghatározását kereste, amely magában foglalja az utóbbi eseteket is, e célból azonban a birtok tudati elemét túlságosan ki kellett tágítani s nem lehetett elkerülni, hogy a birtok fogalma (s ezzel a birtokvédelem) olyan esetekre is kiterjedjen, amelyekben a Corpus Iuris nem látott birtokot csak bírlalatot. Ez az irányzat továbbá — éppen mert a birtokosok körét túlságosan szélesre szabta — szükségképp elhalványította a birtok tudati oldalának szerepét s ezáltal *objektivista* jelleget öltött.

A birtokjog fejlődésének általános irányzata a XIII—XVIII. századig mindenesetre a birtokvédelem körének kiterjesztése s ennek megfelelően a birtokfogalom objektív alapú kiszélesítése felé mutatott. Ennek okát kétségtelenül a feudális állam lassú és bizonytalan igazságszolgáltatásában kell keresni. Az ennek nyomán felmerült szükségletet elégítette ki a sommás birtokvédelem alább még tárgyalandó új eszközeinek kialakulása a középkorban s ezt fejezte ki az objektív birtokelmélet túlsúlya is, amely a XVIII. század végéig tartott.

Az elmélet és gyakorlat ilyen állása mellett lépett fel Savigny, a történeti iskola megalapítója, s első főművében (Das Recht des Besitzes. 1803.) a birtokelméletet hosszabb időre nyugvópontra juttatta. Savigny — a magánjog elméletének főbb kérdéseiben reá jellemző akaratdogmát követve — a birtok és a bírlalat különbségét a birtokos és a bírlaló különböző akaratirányzaiban

⁶ Az irodalom áttekintését ld. Savigny alább i. m. 139—170. o. Savigny a két fő irányzat különbségét a possessio naturalis és a possessio civilis különböző felfogásaként ábrázolja.

látta.⁷ Szerinte birtokos az, aki a dolgot olyan akarattal tartja hatalmában, hogy azt sajátjaként, saját maga számára bírja (animus domini), ezzel szemben bírláló az, aki a dolgot olyan akarattal tartja hatalmában, hogy azt más számára bírja. A hatalomban tartás tehát közös eleme a birtoknak és a bírlalatnak. Ennélfogva az, hogy birtokosról vagy bírlalóról van-e szó, azon múlik, hogy a fizikai hatalom mellett megvan-e a birtokosi (lényegében tulajdonosi) akarat is vagy sem.⁸ Savigny ezzel az elméletével a *szubjektív birtokelmélet* modern változatának megalapítója lett. Nézete utat talált a legtöbb európai és nem európai ország jogtudományába. A német és az osztrák jogtudomány mellett, ahol ez a nézet sok évtizeden át uralkodó maradt, Európában különösen a francia jogtudomány került a szubjektív birtokelmélet hatása alá. A vezető francia magánjogi kézikönyvek szinte a mai napig lényegében változatlanul tanítják Savigny birtokfogalmát.⁹ Ebben nyilván szerepe van annak a nagyfokú elméleti restségnek is, amely ebben a kérdésben a francia jogtudományt benyomásunk szerint megüli.¹⁰ Úgy látszik, a szubjektív birtokelmélet az uralkodó az angol jogban is, bár ez nyilvánvalóan inkább római és középkori forrásokra támaszkodik, mint Savigny.¹¹

A szubjektív birtokelmélet a XIX. század második felétől kezdve elsősorban Jhering munkáinak hatására (Über den Grund des Besitzschutzes 1868. 2. Aufl. 1869. és Der Besitzwille. 1889.) törést szenvedett. Jhering kimutatta,¹² hogy a birtoklás nem egyszerűen fizikai hatalom, mert egyes esetekben kétségtől birtokról beszélhetünk akkor is, amikor fizikai hatalom nincsen a birtokosi akarat nem a Savigny-féle animus domini, mert a római források szerint birtokvédelem jár számos olyan jogi helyzetben, amelyben ilyen akaratról nem lehet szó végül kimutatta, hogy a birtok és a bírlalat megkülönböztetését egyáltalában nem lehet az akarathoz keresni, mert nem a birtokos szubjektív akarata, hanem az objektív jogszabály, az ezáltal megkövetelt objektív tények, valamint a jogszabály által szolgálni kívánt cél, érdek dönti el, hogy valamely tényállásból birtokvédelem származik-e vagy sem. Jhering — mint látható — Savignyval ellentétben az *objektív birtokelmélet* modern képviselője. Ez az elmélet néhány évtized alatt kiszorította a német jogtudományból ellenfelét s külföldön is jelentős hatást gyakorolt.

⁷ Savigny, *Das Recht des Besitzes*. 7. Aufl. (von Rudorff) 1865. 108—138. o.

⁸ Savigny így a birtok fogalmát — a római jogi forrásokhoz képest — nyilván ismét túlságosan szűkre szabta. Ezért van szüksége az „abgeleiteter Besitz” fogalmának bevezetésére, — szemben az általa konstruált fogalomnak megfelelő „ursprünglicher Besitz”-cel.

⁹ Vö. Planiol—Ripert, *Traité pratique de droit civil français*. Paris, 1926. III. köt. 157—158. o. és Colin—Capitant, *Cours élémentaire de droit civil français*. 4. ed. Paris, 1923. I. köt. 873—875. o.

¹⁰ Jellemző példája ennek, hogy a Code civil tervbevett revíziója során a birtok szabályozásával kapcsolatban a birtokelmélet elvi kérdései szinte tárgyalásra sem kerültek. Vö. *Travaux de la commission de Réforme du Code Civil*. Année 1946—1947. 957—1002. o.

¹¹ Pl. Goodeve, *Modern Law of Personal Property*. 6th ed. London, 1926. 15. o. „A person has possession in law when . . . he has the de facto possession and has the manifest intention of excluding every other person from the de facto possession . . .” Ugyanígy Halsbury: „. . . on the principle that possession in fact with the manifest intention to exercise sole dominion imports possession in law”. Utóbbi idézi *Die Zivilgesetze der Gegenwart*. Band II. *Das Zivilrecht Englands*. 1931. 265. o. (kiemelések tőlem — V. M.).

¹² Vö. különösen *Der Grund des Besitzschutzes* 2. Aufl. Jena, 1869. 160—179. o. és röviden összefoglalva *Der Besitzwille*. Jena, 1889. 538. o.

A birtok lényegéről vallott, alább még érintendő Jhering-féle alapfelfogást (hogy ti. a birtok nem más, mint a tulajdon látszata) úgy látszik még a francia jogtudósok is elfogadják, — bár egyébként a birtok két összetevőjét illetően a szubjektivista álláspontot vallják.

Jhering a birtokelmélet most tárgyalt alapproblémáját lényegében pozitívista módon fogta fel, amikor az akaratmisztika helyett a tételes jogszabályra, az abban meghatározott tényállásra s a mögötte meghúzódó érdekekre irányította a figyelmet. Ez a pozitívizmus azonban — mint minden burzsoá pozitívizmus — magában rejtette a bomlás csiráját. A pozitív jogszabályra hivatkozás nyilvánvalóan csak ideiglenes, közbülső megállóhely lehet, mert a tudomány szükségképp továbbmegy s megnézi, mi van a jogszabály mögött. Ha pedig a jogszabály mögött található érdekeket burzsoá módon (tehát a sokféle érdeket alapjában reguláló osztályérdektől elvonatkoztatva) fogja fel, a valóságos vagy feltételezett érdekek sokasága szükségképp atomizálja, ezzel irracionálissá teszi magát a jogszabályt, felbomlasztja, szinte felrobbantja a jogszabályban használt vagy belőle nyert fogalmakat. A hagyományos fogalmak végletes bomlásztásának ezt a feladatát a jheringi alap gondolatból kiinduló érdekkutató jogtudomány végezte el, ennek terméke a birtok ún. *funkcióelmélete*.

Philip Heck az érdekkutató módszer szerint kidolgozott dologi jogában¹³ többhelyütt utalt arra, hogy a birtok különféle hagyományos s a BGB-ben is szabályozott tényállásai (közvetlen és közvetett, saját és idegen birtok stb.) nincsenek élesen elhatárolva egymástól. Mivel pedig a törvény ezekhez a nem eléggé elhatárolt tényállásokhoz többféle joghatást fűz, a gyakorlatban a fogalmi meghatározás relativizálódása következhet be. — Az érdekkutató jogtudomány mesterének ezt az utalását kapta fel az egyik tanítvány, G. R. Schmelzeisen s terjedelmes tanulmányban fejtette ki a birtokfogalom relativitását.¹⁴ Schmelzeisen bőséges jogfilozófiai, sőt — a divatos német „életfilozófiai” köréből vett — általános filozófiai utalások kíséretében díszes temetést rendez a hagyományos birtokelméletnek. Szerinte a birtok tényállását, amelyben számtalan bizonytalanság van, nem zárt fogalmi körként, hanem *blankettaként* kell felfogni (ez egyébként szintén Heck gondolata). A blanketta kitöltése pedig nem úgy történik, hogy előbb konstruálunk egy birtokfogalmat s ahhoz fűzzük a birtok hatásait, hanem megfordítva: kiindulunk a birtokjog funkcionális hatásaiból s a birtok különféle funkcióihoz konstruáljuk a fogalmat. Schmelzeisen nem kevesebb, mint négy különféle funkciót tulajdonít a birtoktényállásoknak s aprólékos gonddal elemzi, hogy a különféle funkciók alá besorolt egyes esetekben mit is kell birtokon érteni. Aligha lehetne a polgári jog körében jellegzetesebb példát találni arra, hogyan bomlik fel az imperializmus viszonyai között a hagyományos burzsoá jogtudomány, hogyan fajul áttekinthetetlen szó-zűzavarrá, szavakkal való játékká, szemantikává. Az egyes „funkciók” s az ezeknek megfelelően körvonalazott birtokfogalmak részleteire nincs célja itt kiterjeszkedni. Egyetlen — logikai természetű — megjegyzést mégsem tudunk elhallgatni. Minden bonyolultabb jogintézmény — s a birtok jogintézménye kétségkívül ilyen — a dolog természete szerint számos, részleteiben bizonyos fokig eltérő tényállást rejt magában. A jogi

¹³ Philip Heck, *Suchenrecht*. Tübingen, 1930. 22. o. et passim

¹⁴ G. R. Schmelzeisen, *Die Relativität des Besitzbegriffs*. Archiv f. d. civ. Praxis, 136. köt. 38—60. és 129—168. o.

fogalomalkotás célja nyilvánvalóan nem lehet más, mint hogy ezekben az eltérő tényállásokban (illetőleg a reájuk vonatkozó jogszabályokban) megragadja és kifejezze az közöttet, az általánosat. A jogi fogalom ezáltal teljesebben, mélyebben tükrözi az intézmény lényegét, mint az egyes önmagukban eltérő szabályok, tényállások. Az érdekkutató jogtudomány ezzel szemben nem az egyes tényállásokban bennerőjlő általánosat emeli ki és sűriti fogalommá, hanem az egyes tényállást közvetlenül az általános rangjára emeli. Ezen az úton tulajdonképpen annyi „általános” fogalomhoz jut, ahány egyedi tényállása van. Az ilyen „általános” fogalmak azonban nem töltik be a fogalomalkotás célját, nem segítenek hozzá a valóság mélyebb megértéséhez, hanem csak megkettőzik az egyedi valóságot, amely immár kétféleképp létezik: egyszer mint nyíltan egyedi s egyszer mint általánosnak álcázott egyedi. Az eredmény a látszólag általános fogalmak olyan zűrzavara, amely lehetetlenné tesz minden áttekintést, a valóság minden mélyebb megragadását. A látszólag általános fogalmaknak ez a koszorúja díszíti a hagyományos burzsoá birtokelmélet koporsóját.¹⁵

2. A birtok, mint jogintézmény fogalma mellett a hagyományos birtokelmélet másik fő problémája a birtokvédelem *jogpolitikai céljának* kérdése, vagyis az a kérdés, miért, milyen célból, milyen érdekek szolgálatában védi tulajdonképpen a jog a birtoklást. Az erre nézve kialakult számtalan nézet közül ismét csupán a legfontosabbakat, a legjellegzetesebbeket emeljük ki.¹⁶

A legfontosabb s még a legmodernebb kézikönyvekben is leginkább elterjedt burzsoá nézet megalapítója ebben a kérdésben ismét Savigny.¹⁷ Mivel a birtok — szerinte — önmagában és eredeti értelemben nem jog, hanem pusztán tény, a birtokháborítás sem önmagában jogsértés, hanem csak annál fogva, mert egyidejűleg valamely más jogot sért. Márpedig az erőszakos birtokháborítás mindig jogot sért, mert az erőszakos eljárás önmagában jogtalan. Savigny tehát a birtokvédelem elvi alapját abban látja, hogy az erőszakos eljárás jogsértő, a birtokvédelem pedig az erőszakos eljárás ellen irányul. Innen kapta ez az elmélet a későbbi irodalomban a „*deliktum-elmélet*” nevet.

Savigny elmélete a keletkezése óta eltelt kerek másfél évszázad alatt kétszer is jelentős tatarozáson, „korszerűsítésen” ment keresztül. A történeti

¹⁵ A funkcióelméletet tehát nem önmagában azért kell hibáztatni, mert a birtok jogintézményének különféle funkcióiról beszél. Ez a gondolat nagyon termékeny lehet, ha a jogintézmény társadalmi szerepét kívánja jelezni. Ha azonban a „funkció” nem a társadalmi tevékenység valódi céljaihoz viszi közelebb a jogintézményt, hanem ellenkezőleg: spekulatív úton előállított absztrakt idea-világba távolítja tőlük, meghamisítja a valóságot, lehetetlenné teszi az intézmény lényegének felismerését. A funkcióelméletnek ez is a valódi társadalmi (nem idézőjelbe tett) funkciója.

¹⁶ A régebbi irodalom áttekintését ld. Jhering, *Grund* 3—45. o. Jhering az idevágó nézeteket relatív és abszolút elméletekre osztja aszerint, amint a birtokvédelem elvi alapját a birtokon kívül keresik (relatív elméletek), vagy magában a birtokban találják meg (abszolút elméletek). Ezt a mérőben formállogikai nézetet nem követjük. A relatívnek állított elméletek legalább annyira abszolútak, amennyire relatívak az abszolút elméletek. A birtokvédelem jogalapjára vonatkozó nézetek újabb, teljesebb összefoglalását ld. még Randa, *Der Besitz nach öst. Rechte*. 4. Aufl. Leipzig, 1895. 359—384. o.

¹⁷ I. m. 30—31. o. „Da der Besitz an sich kein Rechtsverhältnis ist, so ist auch die Störung desselben keine Rechtsverletzung, und sie kann es nur dadurch werden, dass sie ein anderes Recht zugleich mit verletzt. Wenn nun die Störung des Besitzes gewaltsam geschieht, so liegt in dieser Störung eine Rechtsverletzung, weil jede Gewalttätigkeit unrechtlich ist. . .” (kiemelés tőlem — V. M.).

iskola későbbi követői (Puchta, Bruns, Unger, Windscheid) — nem egészen alaptalanul — úgy vélték, hogy mesterük a birtokvédelem jogalapjáról vallott álláspontjában eltért a történeti iskola jogi ideológiájának alapjától, az akarateszmétől. Ezért a Savigny-féle teóriát szubjektivistá értelemben alakították át s a hangsúlyt nem a birtoksértésben kifejezésre jutó jogsértő akaratra, hanem a birtokban kifejeződő megsértett akaratra helyezték. A birtokháborítás eszerint nem azért jogellenes, mert az erőszak önmagában deliktum, hanem mert a birtok mögött meghúzódó egyéni akaratot sérti (*akaratelmélet*).¹⁸

A legmodernebb kor burzsoá civilistái pedig, akik — mint sok más kérdésben — a birtokelmélet területén is visszatérnek Savigny nézetéhez, az eredeti deliktumelméletet az imperialista jogi gondolkodásra más területeken is jellemző jogi értelemben vett béke- (ti. osztálybéke) gondolat felhasználásával sajátos *békeelméletté* fejlesztik. Eszerint a birtokvédelem alapja a közösségnek az az érdeke, hogy a ténylegesen fennálló állapotokat önhatalommal ne változtassák meg. A birtokvédelem tehát „az általános béke” védelme.¹⁹

Amíg azonban a birtokvédelem elvi alapjának burzsoá elmélete idáig eljutott, komoly átalakuláson ment keresztül jórészt ismét Jhering nézeteinek hatása alatt. Jhering a most tárgyalt kérdésben is élesen támadja a történeti iskola nézeteit akár a Savigny-féle deliktumelmélet alakjában, akár a Puchta és követői által képviselt akaratemélet alakjában jelentkeznek. Jhering kimutatta, hogy a Savigny-féle felfogás alapján a hagyományos római birtokjog számos tételét nem lehet megmagyarázni.²⁰ Így pl. ha a birtokvédelem az önhatalom deliktuális jellegén alapszik, nem érthető, miért kellene a birtokvédelmet a bérlőtől és a többi nem birtokos detentortól megtagadni. Az önhatalom ugyanis irányukban is éppúgy deliktum lenne, mint a birtokosok irányában. Lényegében ugyanilyen ellenvetést lehet tenni az akarateméletre is. Ha a birtokvédelem lényegében a birtokos akaratának védelmére alapszik, miért nem védi a bérlőt és a többieket, akiknek ugyanúgy van védelemre érdemes akaratuk? Jhering a szerinte tarthatatlan deliktum- és akaratemélet helyébe saját elméletét állítja, amelyet *tulajdoni elméletnek* vagy *joglátszat-elméletnek* nevezhetünk.²¹ Eszerint a birtok nem más, mint a tulajdonjog „ténylegessége”, a tulajdonjog külső látszata, a birtokvédelem pedig a tulajdonjog védelmének szükségszerű tökéletesítése és kiegészítése, a tulajdonosnak adott bizonyítási könnyítés, amely azonban éppen ezért a nem tulajdonosnak is javára válik. Jheringnek ez a nézete is jelentős hatást

¹⁸ Vö. pl. Puchta, *Vorlesungen über das heutige röm. Recht.* 5. Aufl. Leipzig, 1862. 264. o.; Windscheid—Kipp, *Lehrbuch des Pandektenrechts.* 8. Aufl. Frankfurt a. M., 1900. 642—643. o.

¹⁹ Enneccerus—Kipp—Wolff, *Lehrbuch des bürg. Rechts.* 10. Bearb. III. Band. *Sachenrecht* (von Martin Wolff). Tübingen, 1957. 52—53. o. „Der Besitzschutz ist . . . Schutz des allgemeinen Friedens . . .” Ez a jogi értelemben vett béke-esszme, amely mögött végső fokon az osztálybéke vágya húzódik meg, még jellegzetesebben mutatkozik a modern burzsoá munkajogban. Ennek egyes irányzatai pl. a kollektív szerződést békekötelemként magyarázzák. Vö. Weltner Andor, *Magyar munkajog.* Budapest, 1955. 27. o.

²⁰ Vö. Jhering, *Grund.* 9—21. és 28—42. o.

²¹ Jhering, *Grund.* 45—72. o. Álláspontjának lényegét így foglalja össze: „. . . der Schutz des Besitzes als der Tatsächlichkeit des Eigentums ist eine notwendige Vervollständigung und Ergänzung des Eigentumsschutzes, eine dem Eigentümer zugedachte Beweiserleichterung, die aber notwendigerweise auch dem Nichteigentümer zu Gute kommt”.

gyakorolt a német és a külföldi jogtudományban. Már fentebb utaltunk arra, hogy a vezető francia kézikönyvek lényegében elfogadják Jhering birtokfelfogását, — ha igyekeznek is azt a Savignyével összeegyeztetni.²² A fentebb idézett angol forráshelyek pedig világosan mutatják, hogy a „legal possession” tényállásban milyen fontos szerep jut a mások kizárása gondolatának, ami voltaképpen nem más, mint a burzsoá tulajdonjog absztrakt szerkezeti képlete. Az angol szerzőknél ezt természetesen nem szabad Jhering hatásának tulajdonítani, hanem középkori hatásokra kell visszavezetni.²³

Amint a klasszikus burzsoá birtokfogalomnak az érdekkutató jogtudomány a temetője, ugyanezt a szerepet tölti be a birtokvédelem elvi alapjára vonatkozó hagyományos nézetek tekintetében is. Fentebb már utaltunk arra, hogy a modern burzsoá jogtudomány — miután magához tért a nagy jheringi támadás után — ismét a Savigny-féle nézetek modernizált válfaját fogadta el. Ezt a nézetet az utóbbi évtizedekben tudomásunk szerint csak egyetlen komolyabb támadás érte, a már említett Philip Heck részéről.²⁴ Heck nem fogadja el a Savigny nézeteit felújító békeelméletet, mert szerinte a jogbéke fenntartásához fűződő közérdek csak távolabbi összefüggésben van a magánjog intézményeivel: ez utóbbiakban magánérdekek védelméről van szó. Heck szerint a békeelméletet a *kontinuitás elméletével* kell helyettesíteni. A jog azért védi a birtokot, mert szükség van arra, hogy az életviszonyok folytonosságát a lehetőség szerint megőrizzék. Nem nehéz belátni, hogy Heck felfogása csak másféle kifejezése a mai burzsoá jogtudományban általánosan elfogadott békeelméletnek. „Az életviszonyok kontinuitása” ugyanaz, mint a vele állítólag szembenálló „jogbéke”. Érdemes azonban felfigyelni arra, hogy Heck ezt a gondolatot sokkal elvontabban, logicisztikusabban fejezi ki. Így ez a nézet is magán viseli azt az absztrakt-irracionális jelleget, amelyről más összefüggésben fentebb már említett tettünk.

3. A hagyományos (burzsoá) birtokelmélet különféle irányzatait, alapvető kérdésfeltevéseit és elméleteit bírálva nyomban szembetűnik e nézetek s az azok alapjául szolgáló egész jogfelfogás absztrakt-idealista-metafizikus jellege.

Amikor Savigny, Jhering vagy Heck feleletet keres a birtok fogalmának, a birtok és a bírlalat elhatárolásának vagy a birtokvédelem jogpolitikai céljának kérdéseire, a választ a helytől, az időtől, a birtok jogintézményének fejlődését meghatározó társadalmi körülményektől elvonatkoztatva keresi. Olyan választ keres, amely örök időkre, minden helyre és minden körülmények között megoldja a felvetett elméleti problémát. A valóságban ugyan — mint alább látni fogjuk — egyikük nézete sem több, mint szerzőjük létfeltételeinek, társadalmi körülményeinek absztrakt kifejezése, ez az absztrakció azonban — legalább is közvetlenül — nem ezt, hanem valamiféle időtlen igazságot fejez ki. A birtokelmélet burzsoá tudósai tehát a birtok jogintézményét nem a maga történeti valóságában, mint meghatározott társadalmi-gazdasági rend intézményét vizsgálták, hanem önmagában álló és főleg önmagából

²² Vö. Planiol—Ripert, i. m. 154—155. o. „La possession . . . consiste à détenir une chose d'une façon exclusive et à accomplir sur cette chose les mêmes actes matériels d'usage et de jouissance que si on en était propriétaire”. (Kiemelés tőlem — V. M.)

²³ Randa, i. m. 364—366. o. utal arra, hogy a tulajdoni elméletnek is megvannak a korábbi gyökerei. Ez egyébként teljesen valószínű is. A birtokelmélet modern teóriái valójában korábbi nézetek felújításai s újfajta kifejezései.

²⁴ I. m. 12—13. o.

magyarázandó kategóriaként fogták fel. Ez pedig merőben lehetetlen vállalkozás. Jó bizonyítékot szolgáltatnak erre a birtok fogalmára vonatkozó meghatározások. A valóságban a birtokvédelem alapjául szolgáló reális viszony, valamely dolog hatalomban tartása — mint minden emberi magatartás — objektív és szubjektív elemeket egyaránt tartalmaz. A tényleges hatalomban tartás elsődlegesen és rendszerint nyilván objektív, külsőleg érzékelhető tényállás, amelyhez azonban természetesen a birtokló megfelelő tudatállapota kapcsolódik. A birtokra vonatkozó jogi szabályozás évezredek fejlődése mármost teljesen értelmetlen zűrzavar lenne, ha nem abból indulnánk ki, hogy adott korszakban, adott társadalmi-történeti feltételek között a szabályozás ilyen vagy olyan formájának, a birtok objektív vagy szubjektív elemei kiemelésének, előtérbe helyezésének konkrét értelme, rendeltetése volt, hogy adott történelmi feltételek között éppen a szabályozott módon (és nem másként) elégitett ki értelmes emberi szükségleteket, és pedig úgy, ahogy e szükségleteket az állam és a jog mögött álló hatalom, az uralkodó társadalmi osztály érdeke megkívánta. A bírált jogtudósok valamennyien figyelmen kívül hagyták a jognak s az egyes jogintézményeknek ezt a társadalmi-szolgálati (s ennél fogva történetileg változó) szerepét, megoldásaik és magyarázataik egészükben véve már csak ezért sem lehetnek helyesek. A birtok fogalmának és jogpolitikai céljának ez a felfogása vitte csődbe a burzsoá birtokelméletet s eredményezte azt, hogy a legnagyobb burzsoá jogászok is hasztalanul kísérleteztek a probléma megfejtésével. A megfejtéshez vezető út csak a birtok jogi szabályozásának felépítményként való felfogása lehet. Nem a birtokvédelem van a birtok valamiféle absztrakt-metafizikus fogalma kedvéért, s a birtokvédelem célját sem időtlen eszmék határozzák meg, hanem megfordítva: a birtok mindenkori fogalma s a birtokvédelem köre aszerint alakul, ahogyan az uralkodó osztály objektíve meghatározott s történetileg változó érdeke ezt a kört szűkebben vagy tágabban vonja meg.

Ez természetesen nem annyit jelent, hogy a birtokvédelem burzsoá tudósai teljesen haszontalan munkát végeztek volna évszázadokon keresztül. Szinte minden jelentősebb birtokelmélet felfedezett egy-egy darabkát, a valóságnak egy-egy részecskéjét a birtok lényege körül. Mindegyiknek közös hibája azonban, hogy *a valóságnak ezt a részecskéjét összefüggéseiből, különösen pedig konkrét társadalmi összefüggéseiből kiszakítva, abszolúttá tette, s ami a valóságnak csak egyik, sokszor nem is lényeges eleme volt, a valóság egészének és lényegének tüntette fel.* Emellett igen jellegzetes, hogy az egyes korok jogtudományi irányzatai a birtok jogintézményének melyik elemét ragadták ki és állították be abszolút jelentőségűnek. Az egyes elméletek osztályjellege (az általánosságban és mindegyikükre nézve megállapított absztrakt, idealista és metafizikus vonásokon felül) közelebbről éppen abban tükröződik, hogy milyen oldalról közelítették meg a birtok lényegét, melyik az az oldal, amelyet egyetlennel, abszolútnak tüntettek fel.

A német kapitalizmus fejlődésének abban a kezdeti szakaszában, amelyet *Savigny és a történeti iskola* többi képviselőjének nézetei fejeznek ki, mondhatni az egész magánjognak — a birtokelméletnek is — az akaratesszme áll középpontjában. Mint ismeretes, Savigny az egész magánjogi rend, sőt az egész jogi rend célját, végső rendeltetését az ember „erkölcsi szabadságának” biztosításában látta, — híven követve ezzel a német idealista filozófia egyes képviselőinek, különösen a reá nagy hatással levő Schellingnek nézeteit. Az ember erkölcsi szabadságának eszméje szükségszerűen odavezet, hogy a jogban is ez az etika

szempontjából különös szereppel bíró emberi akarat kerül előtérbe. Innen van, hogy Savigny és a történeti iskola általában a jog alapvető kategóriáit, pl. az alanyi jog, a jogügylet, sőt az öröklés lényegét is az emberi akarat védelmében látta. Ez a metafizikus akaratdogma, amelyet utóbb a Jheringianus jogtudósok nem ok nélkül részesítettek sokszor csúfolódó bírálatban, nem egy esetben egészen lehetetlen jogi konstrukciók felállításához vezetett. Amennyire lehetetleneknek, sőt nevetségeseknek tűnnek azonban az emberi akaratnak ezek a metafizikus, nem egy esetben misztikus kifejezései, annyira jellegzetesek mégis arra a korra, amelyben létrejöttek, s annyira híven tükrözik létrejöttük konkrét történeti-társadalmi feltételeit. Az akaratelmélet híven tükrözi a fejlődő burzsoázia objektív osztályhelyzetéből folyó azt az érdekét, hogy akaratát az őt körülvevő feudális hatalommal szemben érvényesítse. *Az akarat-eszme nem más, mint a felfelé törő, de uralomra még nem jutott burzsoázia objektív helyzetének eszmei tükröződése az ő érdekeit kifejező jogtudósok nézeteiben.* Hogy pedig ezt a nézetet a számos alapvető kérdésben feudális érdekeket védő Savigny magáévá tette, az is törvényszerű. A feudalizmusnak meghatározott fejlődési szakaszon túl, különösen pedig abban az utolsó fejlődési állapotában, amelyet az abszolút monarchia államformája jelent, szüksége van a kapitalizmusra. Ezért teszi magáévá bizonyos körben a burzsoá nézeteket is annyiban, amennyiben az alapvető kérdést, a hatalom kérdését nem érintik. Az akarat-eszmének, mint jogi kategóriák magyarázatára alkalmas elméletnek, van azonban egy ennél általánosabb, tehát mélyebb értelme is. Mindenféle árutulajdonos számára (akár burzsoá, akár nem az) a csereviszony az az alapvető társadalmi kapcsolat, amely gazdasági létét jellemzi. A csereviszony feltétele pedig az, hogy „... az áruk őrzőinek egymáshoz, mint olyan személyekhez kell viszonyulniok, akiknek akaratata ama dolgokban lakozik, úgyhogy az egyik csak a másik akaratával, tehát mindegyikük csak a mindkettőjükben közös akarataktussal tulajdoníthatja el az idegen árut, amennyiben sajátját átengedi”.²⁵ *Az akarat-eszme* eszerint nemcsak a felfelé törő burzsoázia objektív osztályhelyzetének visszatükröződése, hanem bizonyos fokig elvontan minden árutulajdonos objektív helyzetének ideológiai kifejezése is. Ez magyarázza, hogy az akarat-eszme sokkal korábbi a magánjog elméletében, mint Savigny elmélete, amely csak az árutulajdonosi ideológiára általában jellemző akarat-eszme egyik különös megjelenési formája. Ez magyarázza továbbá, hogy az akarat-eszmének bizonyos fokig minden árutermelő társadalom jogi ideológiájában jelentősége van. Savigny elmélete a valóságot tükrözi annyiban, hogy a birtok természetesen tudati-akaratú elemet is foglal magában. Birtokelméletének osztályjellege — a fentebb kiemelt általános vonások mellett — különösen abban látható, hogy a valóságnak éppen ezt az elemét és nem mást ragadja ki és teszi abszolúttá. Elméletének hamissága pedig végső fokon abban látszik, hogy kiragadja ezt az elemet és abszolúttá teszi. Éppen ebben nyilatkozik meg viszont az az osztálykorlát, amelyet sem Savigny, sem más burzsoá jogtudósok nem tudnak és nem is tudhatnak átlépni.

Az osztályok konkrét helyzetének változásából magyarázható, hogy amikor a történelmi helyzet átalakul, amikor a burzsoázia már túljutott fejlődésének az előbbieken jelzett szakaszán, többé-kevésbé uralomra jutott és nem kellett többé minden oldalon küzdenie saját léteért, a Savigny és a történeti iskola által képviselt akaratelmélet megbukik és helyébe Jhering és

²⁵ Marx, *A tőke*. I. köt. Budapest, 1948. 95. o. (Kiemelések az eredetiből.)

követőinek érdekelmélete lép. Annak a burzsoáziának, amelynek már legalábbis nem kell mindennapos harcot folytatnia saját akaratának érvényesítéséért, gazdasági feltételeinek biztosításáért, az akarateszme már nem adekvát kifejezése többé. Az ilyen burzsoázia saját létfeltételeiből kiindulva az érdekek ismeri fel a jogi forgalom lényegét. Hiszen nap mint nap azt látja, hogy érdekek kielégítése körül folyik a harc, az állandóan megújuló küzdelem a jó üzletért. Ezért lesz az akarat helyett, a misztikus-idealista szemékek helyett objektív állapotának sokkal tökéletesebb kifejezése a józan, reális érdek, amelynek szolgálatában az emberek spekulálnak, üzleteket kötnek, anyai jogokat szereznek és érvényesítenek, birtokvédelmet élveznek. Jhering elmélete ismét a valóság egy darabkáját ragadja ki. Aligha lehet kétséges, hogy az érdekeszme valóságot fejez ki annyiban, hogy a vagyoni jog számos kategóriájában, sőt egészében komoly szerep jut az érdekeknek. Annyiban azonban, amennyiben ezt az érdeket kizárólag egyéni érdekként fogják fel és elválasztják a társadalmi mozgás alapvető tényezőinek, az osztályoknak az érdekétől, s ha még hozzá az így — tehát absztrakt módon — felfogott egyéni érdeket abszolúttá, a jogfejlődés egyetlen magyarázó elemévé teszik, más módon ugyanabba a metafizikába esnek, mint az akarat-dogma hívei. Jhering és követői fenn hirdetik, hogy kikergetik a jog világából a romantikus ködöt, a sejtelmes félhomályt és a misztikus megoldások helyébe a nyers valóságot kifejező érdekeszmet állítják. Ez az érdekeszme azonban az általuk felállított alakban ugyanolyan metafizikus, mint Savigny akarateszméje. Az egyéni érdek, amely Jhering és követői szerint a jog mozgatója, valamivel többet mond ugyan, mint Savigny akarata. De mivel semmit sem mond az érdekeket meghatározó tényezőkről, mivel kiragadja az egyéni érdeket a konkrét társadalmi összefüggésből és nem kapcsolja össze az egyéni érdeket meghatározó és objektív alapokon törvényszerűen alakuló osztályérdekkel, a *valóság jheringi képe az egyéni érdekek kaotikus, összefüggéstelen, irracionális zűrzavarává lesz. Ez az érdekek-zűrzavar azonban éppen adekvát kifejezése saját kora társadalmi valóságának, a burzsoa társadalom anarchikus folyamatainak.* Jhering tehát elméletének alapját tekintve hű marad ahhoz az osztályhoz, amelyet az általa kifejtett elmélet tükröz.

Végül ugyanilyen értelemben lehet bírálni a modern kapitalizmus korának legújabb birtokelméleteit is. Ezeknek az elméleteknek — mint fentebb már bemutattuk — egyik sajátos vonása az *elméleti bomlás*, a szilárd kategóriák helyébe a fogalmi zűrzavar és ezen keresztül többé vagy kevésbé az irracionális bevonulása a jogtudományba. Sajátos vonása ezeknek az elméleteknek egyfajta *terméketlenség* is, az öröklött gondolatok ismételtetése az eredeténél *sokkal absztraktabb, vértelenebb, logicsztikus formában.* A modern kapitalizmus magánjogi elméletének erre az általános vonására alig lehetne jobb példát találni, mint Heck relativitás-elméletét és kontinuitás-elméletét. A relativitás-elmélet lényege a hagyományos birtokfogalom bomlása, az így vagy úgy felfogott, de egyetlen és racionális birtok-fogalom helyébe számtalan és végső fokon irracionális „birtokfogalom” állítása. A kontinuitás-elmélet pedig — mint erre fentebb már szintén utaltunk — nem más, mint a béke-elmélet végletesen absztrakt megismétlése. Az elméleteknek ez a csoportja már nem hoz semmiféle újabb gondolatot, hanem a fogalmak elaprózásával hallgatólag bevallja a racionális fogalomalkotásra való képtelenségét. Mindez nem lehet más, mint olyan objektív társadalmi helyzet kifejezése, amely maga sem képes objektíve előrehaladni, amely túlélte saját magát, s amelynek

számára a valóság mozgása nem ésszerű és törvényszerű folyamat többé, hanem olyan fogalmak hálója, amelyeknek objektív érvényességében alkotójuk maga sem hisz többé. *Ez a relativizmus, irracionálizmus, logícizmus nem más, mint elméleti kifejezése egy társadalmi rendszer, a kapitalizmus túlhaladottságának.*

4. Mielőtt rátérnénk a fontosabb burzsoá törvénykönyvek birtokvédelmi szabályainak összefoglalására, éppen e szabályok — köztük a régi magyar jog — teljesebb megértése céljából röviden utalnunk kell a birtokvédelem *bírói eszközeinek történeti fejlődésére.*²⁶

A birtokvédelemnek a modern jogrendszerekben ismeretes eszközei — mint maga a birtok jogintézménye is — a római jogból fejlődtek ki. Jelentős hatása volt továbbá erre a fejlődésre a középkori kánoni jognak is.²⁷ — A római jogban azzal szemben, aki a fennálló birtokállapotot megháborította, két csoportba sorolható négyféle eszközt — interdictumot — lehetett igénybe venni.²⁸ A birtok önhatalmú megzavarása esetére az interdicta retinendae possessionis-t (ide tartozik az int. uti possidetis ingatlanokra nézve és az int. utrubi az ingókra nézve), az önhatalmú birtokfosztás esetére pedig az interdicta recuperandae possessionis-t (int. de vi és int. de precario). Az interdictumok bármelyik fajtája eredetileg csak ideiglenes intézkedés volt, amelyet további peres eljárás követett. Justinianus nagymértékben egyszerűsítette ezt az eljárást azzal, hogy megtartotta ugyan az interdictumok hagyományos neveit, de magát az eljárást azonosította az ő idejében már rendes bírói eljárásként szereplő extraordinaria cognitio-val. Fontos kiemelni, hogy a birtokvédelemnek mindezek az eszközei *a birtokháborítás tényén alapultak*, a felperesnek nem a birtokláshoz való jogát, hanem azt kellett igazolnia, hogy birtokos volt és birtokháborítást szenvedett. — Az interdictumokkal biztosított védelem mellett ismert a római jog egy Publiciana in rem actio elnevezésű keresetet is, amellyel az védekezhetett, aki a dolgot jogszerűen és jóhiszeműen szerezte. A védelem pedig mindenki ellen irányult, aki a dolog birtokában volt és nem tudott a felperesével legalább egyenlő erejű jogcímet bizonyítani. A Publiciana actio tehát — az interdictumoktól eltérően — nem a birtoklás tényén, hanem a *birtokláshoz való jogcímen alapult*, a birtokláshoz való jogcímek összemérését tette szükségessé. A birtokvédelem római jogi rendszer tehát mind a possessórius (a birtoklás tényén alapuló), mind a petitórius (a birtokláshoz való jogon alapuló) védelmet ismerte.

Ez a rendszer a középkorban lényeges átalakuláson ment keresztül. A justinianusi törvénykönyvek fokozatos recepciója ugyan egyúttal a római birtokkeresetek befogadását jelentette, ezeknek eldöntése azonban a középkori hallatlanul lassú peres eljárás mellett évekig tarthatott. A városok kialakulásával, az árugazdaság bővülésével felmerülő új szükségletek nem sokáig

²⁶ Bővebben ld. Savigny, i. m. 509—535. o.; Randa, i. m. 193—223. o.; Szász—Schwarz, i. m. 494—528. o.; Pfeifer, *Der Besitz*. In *Rechtsvergl. Handwörterbuch für das Zivil- und Handelsrecht*. II. Band. Berlin, 1929. 494—547. o.

²⁷ A német (sőt a francia) jogi írók — még a legmodernebbek is — azt állítják, hogy a fejlődésben közrehatottak ún. germán jogi eszmék is. Ezt a látást — jelen esetben az ún. germán jog alatt a középkori hűbéri jog bizonyos sajátosságait kell érteni — a német szerzők megítélésünk szerint legalábbis túlbecsülik. A kontinentális jogokra nézve ez a hatás — a római jogi és a kánonjogi elemek szerepéhez képest — alárendelt jelentőségű.

²⁸ A római birtok-interdictumok korábbi fejlődésére nézve ld. Kaser, i. m. 243—276. és 313—363. o., továbbá Schulz i. h.

birták ezt a lassú eljárást. Emellett az állami birtokvédelem lassúsága miatt erősen megnövekedett az erőszakos eljárásnak a középkorban egyébként is általános veszélye. Ezért szükség volt arra, hogy addig is, amíg a római jogi mintára folyó birtokperben döntés születik, a birtokot ideiglenesen egyiknek vagy másiknak adják. Erre a célra fejlődött ki valószínűleg a XIV. századi olasz joggyakorlatban a *possessorium* (vagy *summariissimum*) intézménye, amelynek rendelkezése az volt, hogy a birtokállapotot a birtokperben hozott ítéletig ideiglenesen rendezze. Ha jól megnézzük, a jogfejlődés itt megismételte önmagát, a *possessorium summarium* a középkorban ugyanazt a szerepet töltötte be, mint hajdan Rómában az *interdictumok*. A *possessorium summarium* után továbbfolyt a birtokper a római *interdictumok* szerint, amelyek közül a középkori naturálgazdaság szükségleteinek megfelelően főleg az ingatlanokra vonatkozó *interdictum uti possidetis* és az *interdictum de vi* volt jelentős. Ez utóbbiakat a *possessorium summariummal* szemben *possessorium ordinariumnak* (rendes birtokpernek) nevezte a jogi nyelvhasználat. Ez a rendes birtokper azonban még *possessorius* jellegű volt, tehát a birtoklás tényén alapult, mint eredetileg Rómában. Az új összefoglaló elnevezés mögött azonban az eredeti *interdictumok* már Justinianusnál is csupán elnevezésbeli különbsége lassanként teljesen elmosódott.

Még jelentősebb változást eredményezett a kánonjog szabályainak behatolása a középkori jogrendszerekbe. Az ún. *canon Redintegranda* (c. 3. C. 3. q. 1.), amely eredetileg talán tényleg nem készült külön birtokkeresetnek,²⁹ s amely eredeti szövege szerint az egyházmegyék birtoklásában megháborított püspökökre vonatkozik, a későbbi közép- és újkorban önálló birtokkeresetté fejlődik, amelyet *actio spoli*-nek neveznek. Ez a kereset a római források által birtokosoknak elismert személyeken felül számos detentorra is kiterjedt (bérlő, haszonbérlő, haszonkölesönbevevő) és bárkivel szemben védelmet biztosított, aki a dolog birtokában van, éspedig nemcsak ingatlan, de ingó dolgokra nézve is. Valójában ennek a keresetnek az elterjedése eredményezte a birtokfogalomnak azt a kiterjesztését (ezzel kapcsolatban a *possessio* és a *detentio* különbségének elhalványodását és ebből folyólag az objektív birtokelméletnek azt az elterjedését is), amely ellen annak idején Savigny fellépett.

A birtokvédelem bírói eszközeinek közép- és újkori fejlődésére jellemző még, hogy a határok egyfelől a *possessorium summarium* és *ordinarium* között, másfelől a *possessorius* és *petitórius* birtokvédelem formái között mindig bizonytalanok voltak és sok tekintetben elmosódtak. Így történhetett meg, hogy a német birodalom keleti részein s főleg Ausztriában *possessorium summariumon* lassanként minden *possessorius* birtokvédelmet kezdtek érteni, a *possessorium ordinarium* pedig (amely eredetileg szintén *possessorius* birtokvédelem volt) lassanként azonosult a régi *Publiciana in rem actio*-val, vagyis *petitórius*, a birtokláshoz való jogon alapuló birtokvédelemmé változott. Így válik érthetővé a sommás és a rendes birtokper különbsége a régi magyar jogban is.

Rövidre fogva ezek a XVIII—XIX. század folyamán keletkezett nagy burzsoá törvénykönyvek birtokvédelmi szabályainak jogtörténeti előzményei.

5. A birtokvédelem szabályai a *jelenleg érvényben levő burzsoá törvénykönyvekben* — bizonyos alapvető megoldások közeli rokonsága ellenére, ami a közös eredetben leli magyarázatát — a részletkérdéseket illetően eléggé

²⁹ Vö. Savigny, i. m. 510—517. o.

szerteágazó képet mutatnak.³⁰ Munkánk korlátozott célkitűzésénél fogva nem volna értelme mindezekre a kevésbé jelentős részletekre kiterjeszkedni. A burzsoá törvényhozás eredményeit a birtokvédelem területén kielégítően szemléltetik az európai kontinens legfontosabb burzsoá törvénykönyveinek alapvető szabályai. Ezért a következőkben csupán a francia, az osztrák, a német és a svájci törvénykönyvek bizonyosfokú elemzésére fogunk kitérni. Az angolszász jogrendszerek behatóbb tanulmányozásának — bár fentebb egyes kérdésekben utaltunk rájuk — helyütt ugyancsak nincs célja. Ezek a jogrendszerek a modern szükségleteket, mint más területeken, a birtokvédelem kérdéseiben is merőben elavult, középkori formákban elégítik ki. Szabályainak ennél fogva a mi számunkra kevés a gyakorlati jelentőségük.

A felsorolt négy törvénykönyv: a francia Code civil (1804), az osztrák ABGB (1811), a német BGB (1896) és a svájci ZGB (1907) az évszámokból is látható két csoportra oszlik. A francia és az osztrák törvénykönyv a XIX. század elejének törvényhozását mutatja, amely még jelentős mértékben magán viseli a közép- és újkorban megreformált római jog hatását. A német és a svájci törvénykönyv a XIX. század végének alkotása s ezért — de tartalmánál fogva is — a legmodernebb eredményeket fejezi ki. E sajátosságok mellett természetesen az egyes törvénykönyvek önmagukban is eltérő vonásokat mutatnak.

A francia törvénykönyvre,³¹ — amely egyébként és általában joggal számít a burzsoá polgári jog klasszikus alakjának — éppen a birtokvédelem kérdésében bizonyos csökevényesség nyomja rá a bélyegét. Ez látszik mindenkéltől abban, hogy a törvénykönyv a birtok kérdéseit az elévülésről (és az elbirtoklásról) szóló részben szabályozza. Bár a polgári perrendtartás a polgári törvénykönyv szemmeláthatóan hiányos szabályozását némileg kiegészíti, mégis nagy munkát kellett végeznie a bírói gyakorlatnak és a jogtudománynak, amíg e szegényes szabályokból többé-kevésbé egységes birtokjogot hozott létre. A bírói gyakorlatnak és a jogtudománynak e nagyfokú önállóságában kell viszont a magyarázatát látni annak, hogy a gyakorlat és a jogtudomány bizonyos tekintetekben túltette magát a törvényen s annak alapján objektív szemléletű kiindulópontját erősen szubjektivistá értelemben magyarázta.

Ez látszik különösen az alapvető kérdésben, a birtok fogalmának és a bírlalattól való elhatárolásának kérdésében. A Code 2228. cikkének meghatározása („La possession est la détention ou la jouissance d'une chose ou d'un droit que nous tenons ou que nous exerçons par nous-mêmes, ou par un autrui qui la tient ou qui l'exerce en notre nom”) két szemmelátható sajátosságot mutat. Az egyik, hogy ismeri a birtok és a bírlalat megkülönböztetését, a másik, hogy ezt a megkülönböztetést lényegében *objektív-pozitivistá* módon fogja fel. A törvényben — sem itt, sem máshol — szó sincs animus vagy corpus possidendi-ről, sem azokról a skolasztikus finomságokról, amelyekkel főleg az újkori pandektisztika az animust, mint végső, megkülönböztető kritériumot kicifrázta. Ezzel szemben a joggyakorlat s — mint arra fentebb utaltunk — a jogtudomány a birtok és a bírlalat megkülönböztetését teljesen szubjektivistá értelemben magyarázza, fenntartja az animus és a corpus

³⁰ Vö. Pfeifer, i. m. passim.

³¹ Vö. Code civ. 2228—2235., 2279—2280. art.; 1838. május 25-i és 1905. július 12-i törvény; C. de proc. civ. 23—27. art.; magyarázatként Planiol—Ripert, i. m. 154—214. és 348—372. o.; Colin—Capitant, i. m. 873—884. és 911—929. o.

megkülönböztetését s ezzel indokolja, hogy a bérlő, a haszonbérlő, a megbizott, a haszonkölcsönbevevő miért nem birtokos, csak bírlaló. — A birtokvédelem bírói eszközeit illetően a francia jog képe ha lehet még csökevényesebb. Mindenekelőtt ki kell emelni, hogy a francia jogban *nincs egységes* — akár possessórius, akár petitórius — *birtokvédelem*, hanem — hajdani, római jogi emlékek késői felújításaként — különbség van az ingókra s az ingatlanokra vonatkozó birtokvédelem között. — Az ingó dolgok esetében a francia jog nem ismer külön possessórius és külön petitórius birtokvédelmet, hanem csupán egyetlen, egységes ingókeresetet, amelyet — az anyagi jog szempontjából — a Code civil 2279. cikke szabályoz. E cikk főtétele („En fait de meubles la possession vaut titre”), amely eredetét tekintve állítólag germánjogi alapokon nyugszik (mindenesetre a XIV. századi coutume-ökben tűnik fel először), azt mondja ki, hogy az ingók birtoka önmagában jögeimnek számít s ezzel voltaképpen a possessórius birtokkeresetet — per fictionem — a petitórius kereset síkjára emeli át. Az említett cikk második bekezdése viszont s a hozzá kapcsolódó bírói gyakorlat korlátozza az ingók birtokosával szemben felhozható visszakövetelési okok körét lényegében azokra a körülményekre, amelyek esetében a hagyományos birtoktan szerint „hibás” birtokról beszélünk (vi, clam, precario). A francia jog ingókeresete eszerint mintegy közép-helyen áll a possessórius és a petitórius birtokvédelem között. — Az ingatlanok esetében a francia jog éppen ellenkezőleg élesen megkülönbözteti a birtokvédelem e két formáját, s ami a possessórius védelmet illeti, nem is egyféle, hanem történetileg eltérő eredetű háromféle keresetet ismer. Az ún. „complainte” a XIII. századi coutume-ökben tűnik fel s jelenlegi alakjában a legalább egy év óta hibátlanul birtoklót védi a birtokháborítással szemben. Az ún. „dénouciation de nouvel oeuvre” tulajdonképpen a „complainte” egy speciális esete, de jellegzetesen római jogi eredetű (a római novi operis munitio utóda) s olyan munkálatok ellen biztosít védelmet, amelyek elvégzésük esetén birtokháborítást okoznának. Végül a „réintégrande” a középkori canon Redintegrada késői leszármazottja, nemcsak a birtokost védi, hanem minden bírlalót is, viszont csak az erőszakos birtokfosztás ellen.

Az *osztrák* törvénykönyv,³² amely keletkezésének évszámát tekintve nem esik messze a franciától, a keletkezés társadalmi-politikai körülményeit tekintve azonban egy egész történelmi korszakkal „régibb”, mint amaz, a birtok jogi szabályozására nézve is lényeges eltéréseket mutat. Míg a francia törvénykönyv birtokfogalmáról azt kellett megállapítanunk, hogy az, legalább is formailag, jórészt objektív s csak az elmélet s az arra támaszkodó gyakorlat magyarázza az öröklött szubjektivistá értelemben — addig az ABGB birtokfogalma *teljesen szubjektív* s az akkor hódító történeti iskola birtokelméletének hatása alatt áll (vö. 309. §: „Wer eine Sache in seiner Macht oder Gewahrsame hat, heisst ihr Inhaber. Hat der Inhaber einer Sache den Willen, sie als die seinige zu behalten, so ist er ihr Besitzer”). A törvénykönyv tehát ismeri a birtok és a bírlalat megkülönböztetését s az elválasztó ismervét — Savigny módjára — egyedül a birtokos és a bírlaló különböző akaratírányaiban, közelebbről a tulajdonosi akarat meglétében vagy hiányában találja meg. Ezért nem minősülnek birtokosoknak s nem is részesülnek birtokvédelemben a használó, a hasznélvező, a bérlő, a haszonbérlő, a haszonkölcsönbe-

³² ABGB 309—352. és 372. §; magyarázatként ld. Randa, i. m. különösen 1—36., 174—193., 223—359. o.

vevő stb. Az ABGB annyira mereven tartja magát a tulajdonosi akarat követelményéhez, hogy még a római jog híres kivételes eseteiben (záloghitelező, sequester, precarista) sem lát birtokot. — A possessórius birtokvédelem eszközeit tekintve viszont az osztrák jogot sokkal „modernebbnek” lehet minősíteni, mint a franciát. Az ABGB két külön §-ban szabályozza ugyan a birtok megzavarása és a birtok megvonása esetére biztosított igényt (339. és 346. §), ezt a két keresetet azonban tartalmilag valójában egyetlen, egységes birtokkeresetnek lehet tekinteni, amely egyként és egyazon formában vonatkozik ingókra és ingatlanokra. A bírói birtokvédelem formáinak az az egységessége tehát, amelyet már a justianusi jogban megfigyelhettünk, az osztrák jogban még egy lépést tett előre: itt már a különféle keresetek nevei sem maradtak fenn. Egyetlen ponton őriz az osztrák birtokjog elavult maradványokat: fenntartja és külön szabályozza (a 340—343. §-okban) a „novi operis nuntiatio”-t, az építkezés vagy meglévő épület által okozott birtokháborítás esetére szóló külön védelmet. — A possessórius birtokvédelem mellett ismeri az ABGB (372. §) a petitórius birtokvédelmet is, amelyet — romanisztikus irányzatának megfelelően — a római actio Publiciana utánképzéseként szabályoz.

A német polgári törvénykönyv birtokjogi szabályai — az eddig tárgyaltaknál közel száz évvel később — elsősorban azzal a sajátossággal tűnnek ki, hogy a birtok fogalmát nem határozzák meg.³³ Ebben az eljárásban nehéz fel nem ismerni a XIX. század terméketlen birtokelméleti vitájának tapasztalatát, de a BGB javaslatának indokolása kifejezetten is utal rá. Ha mindamelllett szemügyre vesszük a 854. § első bekezdését, amely bizonyos fokig vezértétele az egész szabályozásnak, azt fogjuk látni, hogy száz év alatt a birtokfogalom objektív irányba fejlődött. („Der Besitz einer Sache wird durch die Erlangung der tatsächlichen Gewalt über die Sache erworben”). A törvény egyáltalában nem beszél a birtokláshoz megkívánt minősített akaratról, sőt az indokolás az akarat jelentőségét kifejezetten is kétségbevonja. A birtokfogalom objektív irányú fejlődésével szükségképp együttjár annak tartalmi szélesedése s ennél fogva a birtok és a birtolat megkülönböztetésének elhalványodása. S valóban: a BGB már egyáltalában nem ismeri a birtolat fogalmát, ehelyett a 855. § igen szűk körben „birtoksegéd”-ről tesz említést, aki a dolog felett a tényleges hatalmat más számára, annak háztartásában, üzletében vagy hasonló viszonyban gyakorolja s köteles a másiknak a dologra vonatkozó utasításait követni. Az ilyen személy nem birtokos, a birtokvédelem bírói eszközei nem illetik meg. A haszonélvező, a záloghitelező, a bérlő, a haszonbérlő, tehát akik az ABGB szerint még nem voltak birtokosok, immár birtokosokká lettek. — Végül a birtokvédelem bírói eszközeit illetően is továbbhaladt a már korábban megfigyelt általánosodási folyamat. A 858. § ingókra és ingatlanokra nézve egységesen határozza meg a tilos önhatalom fogalmát, a 861. és 862. § pedig külön biztosít ugyan védelmet a birtok megzavarása és elvonása ellen, ennek azonban csak formai jelentősége van, mert a két kereset tényállása teljesen azonos, tehát egységes possessórius birtokvédelemről van szó. Ami végül a petitórius birtokvédelmet illeti, a BGB germán önértéktől eltelt alkotói nem az actio Publiciana formuláját fogadták el, hanem — állítólag germánjogi alapokon — másfajta védelmet konstruáltak. A BGB

³³ Vö. BGB 854—874. Hozzá *Motive*. Band III. 80—125. o. Legmodernebb magyarázat Enneccerus—Kipp—Wolff, i. m. 18—80. o.

1006—1007. §-ai nem azt védik, akinek „erősebb” joga van a birtokláshoz, hanem aki korábban birtokolt.

A svájci polgári törvénykönyv³⁴ birtokjogi szabályai voltaképpen nem mások, mint megerősítései a BGB-ben elért törvényhozási eredményeknek. A birtok és a bírlalat megkülönböztetését a svájci törvénykönyv sem ismeri, sőt kifejezetten még a BGB birtoksegédjéről sem tesz említést. A birtok fogalmát a 919. cikk meghatározza ugyan, de a BGB-hez hasonlóan merőben objektív alapokon. („Wer die tatsächliche Gewalt über eine Sache hat, ist ihr Besitzer.”) Ebből következik, hogy a birtok fogalma a svájci jogban is igen széles. A bírlalatot a törvénykönyv nem is említi, nem beszél kifejezetten a BGB birtoksegédjéről sem, bár az ilyen személyt a ZGB 920. cikkében tett megkülönböztetés alapján bizonyára még önállóltan birtokosnak sem lehetne tekinteni. A svájci törvénykönyv eszerint még tovább megy, mint a BGB. nemcsak a birtokosi akarat minden nyomát tüntette el, hanem az immár teljesen objektív birtokfogalmat gyakorlatilag minden, a dolog felett tényleges hatalmat gyakorló személyre kiterjesztette. Az objektív birtokfogalomnak így a svájci törvény a legkövetkezetesebb érvényesítője. — A birtokvédelem vonatkozásában a svájci törvénykönyv a possessórius és a petitórius birtokvédelem egyaránt ismeri. A possessórius védelem (926—929. art.) formailag ugyanúgy kettéválasztva, mint a BGB-ben, valójában egységes possessórius birtokkeresetet jelent. A petitórius birtokvédelem terén a svájci törvény — a jheringi látszatgondolat jellegzetes alkalmazásával — a birtokost a birtoklásra jogosultnak vélelmezi (930—931. art.) s így részesíti előnyben. Ez a törvényes védelem tulajdonképpen nem más, mint a fentebb említett francia „*possession vaut titre*” elv általánosítása. Elveszett, ellopott vagy egyébként a tulajdonos akarata ellenére elkerült dolgokra nézve a svájci jog is a „korábbi birtok” elvét segíti érvényesülésre (934. art.).

Ha mindezek után megkíséreljük általánosítani azokat a főbb eredményeket, amelyeket a legfontosabb burzsoá törvénykönyvek áttekintése útján szereztünk, a következőket állapíthatjuk meg: 1. a burzsoá törvényhozás fejlődése nyilvánvalóan a birtokfogalom objektívizálódása, a szubjektív-akarat elemek kiküszöbölése felé haladt, 2. ezzel kapcsolatban a birtok fogalmi köre fokozatosan szélesedett, a birtok és a bírlalat megkülönböztetésének jelentősége csökkent, míg végül teljesen megszűnt azáltal, hogy a birtok a dolog felett gyakorolt minden hatalmat magába olvasztott, 3. általában fennmaradt a possessórius és petitórius birtokvédelem különbsége, de 4. a birtokkeresetek formái általánosodás útján egységesekké váltak.

II.

A birtokvédelem kérdései a szocialista törvényhozásban és jogtudományban

1. Áttérve mindezek után azokra az eredményekre, amelyek a birtokvédelem problémáját illetően a szocialista jogban és jogtudományban jöttek létre, elsősorban a szocialista törvényhozás eredményeit kell áttekintenünk. Ebből a célból az OSZFSZK polgári törvénykönyvét, a csehszlovák törvénykönyvet, a bolgár tulajdonjogi törvényt, valamint a magyar tervezetet vizsgáljuk meg.

³⁴ Vö. ZGB 919—941. art.

A *szovjet* törvénykönyv egyik sajátos vonása kétségkívül az, hogy szakítva a sokszázados jogi gyakorlattal, nem tartalmaz összefoglaló, átfogó jellegű általános rendelkezéseket a birtoklásról. Ez természetesen — mint alább látni fogjuk — nem jelenti azt, hogy a *szovjet* jog a birtokvédelemnek semmiféle formáját nem ismerné. De jelenti mindenesetre azt, hogy a törvénykönyv a birtokról nem ad legális meghatározást s nem ismeri a bírlalat vagy a birtoksegéd fogalmát sem. Jelenti továbbá azt is — ez ma a *szovjet* jogtudomány álláspontja is —, hogy a törvénykönyv a possessórius birtokvédelmet nem ismeri. Vannak azonban a törvénykönyvnek olyan rendelkezései, amelyeknek általánosításával a petitórius birtokvédelem létre lehet következtetni a *szovjet* jogban.

A törvénykönyv 59.§-a szabályozza a tulajdonjog védelmére szolgáló igényeket s biztosítja a tulajdonjog háborítatlanságát mind a birtok törvénytelen elvonása esetére, mind azokra az esetekre, amelyek nem jártak a birtoktól való megfosztással. — A törvénykönyv 98.§-a kimondja, hogy a záloghitelező, aki a neki átadott zálogtárgyat elvesztette vagy akitől a zálogtárgyat ellopták, jogosult azt minden birtokostól, ideértve a tulajdonost is, visszakövetelni. A 170. § szerint a bérlőnek bírói védelemre van joga minden birtokháborítóval szemben, ideértve a tulajdonost is. Ugyanilyen védelem illeti meg a bizományost, nem ugyan a törvény kifejezett rendelkezésénél fogva, hanem azért, mert a bizományi árukra törvényes zálogjoga van (275-p.§). Végül — per analogiam — nyilvánvalóan alkalmazni kell ezt a dologi hatályú (mindenkivel szemben fennálló) birtokvédelmet minden más kötelmi viszonyra nézve is, ha az dolog birtoklásával jár együtt (pl. fuvarozás, szállítmányozás stb.).

Összefoglalásul azt állapíthatjuk meg, hogy a *szovjet* jog a birtokra nem ad legális meghatározást, a birtok és a bírlalat megkülönböztetését vagy a birtoksegéd fogalmát nem ismeri s nem ismeri a birtoklás jogcímétől független birtokvédelmet sem. Tartalmaz azonban olyan egyes rendelkezéseket, amelyek dologi és kötelmi jogviszonyok esetében vegyesen dologi hatályú petitórius birtokvédelmet biztosítanak. Ebből arra lehet következtetni, hogy a petitórius birtokvédelem általános eszméje a *szovjet* jogtól nem idegen.

A *csehszlovák* polgári törvénykönyv 143—154.§-aiban külön, összefoglalóan szabályozza a birtok jogintézményét. A 143. § törvényes meghatározást ad a birtokról: „Birtokos az, aki a dologgal sajátjaként rendelkezik vagy aki a jogot sajátjaként gyakorolja”. Ez a meghatározás — annak ellenére, hogy a birtok fogalmát a saját birtokra szűkíti le — mégis objektív színezetű, hiszen a „sajátjaként rendelkezés” nyilvánvalóan nem valami tudati-akarati minősítő ismerv kíván lenni, hanem objektív tényállás. Hogy a *csehszlovák* joggyakorlat hogyan alkalmazza, a *csehszlovák* jogtudomány pedig hogyan magyarázza ezt a törvényhelyet, azt nem tudtuk megállapítani. Viktor Knapp alább még tárgyalandó könyvének egy megjegyzéséből mindamellettt arra következtetünk, hogy a *csehszlovák* jogtudomány nem ejtette el a corpus és az animus possidendi megkülönböztetését s hogy a 143. § idézett meghatározását úgy fogja fel, mint amely a birtok tényállásához a tulajdonosi akarat objektívált kifejezését kívánja meg. Az mindenesetre bizonyos, hogy szoros értelmezés mellett a *csehszlovák* törvény szerint a bérlő, a haszonbérlő, a haszonkölesönbevevő stb. nem lehetne birtokos és nem élvezhetne birtokvédelmet, illetőleg csak abban az esetben élvezhetne, ha a dologgal — törvénytelenül — sajátjaként rendelkeznek. Lehet természetesen, hogy a

csehszlovák gyakorlat a felsorolt személyeket, akiket a modern jogban általában birtokosoknak ismernek el, nem dologbirtokosoknak, hanem jogbirtokosoknak tekinti s ilyen közvetett megoldással juttatja birtokvédelemhez. Mindenesetre nehezen hihető, hogy a csehszlovák törvény a birtok fogalmát ilyen indokolatlanul szűkre kívánta volna szabni. Azt azonban biztosra kell vennünk, hogy a birtok fogalmának ilyen meghatározása mellett fenn kellett tartani a bírlalat fogalmát. A törvény ugyan erről kifejezetten nem beszél, de a 143. §-ból a contrario következik, hogy aki a dologgal nem sajátjaként rendelkezik vagy a jogot nem sajátjaként gyakorolja, az nem birtokos, erre pedig a bírlalat hagyományos fogalma illik rá.

A birtokvédelem bírói eszközeit a törvény 151. §-a szabályozza. E törvényhely fenntartja a *possessorius* birtokvédelmet, azonban lényegesen megreformálja, amennyiben államigazgatási útra tereli. A rendelkezés szerint akit birtokában önhatalmulag háborítanak vagy birtokától megfosztanak, attól a naptól számított harminc napon belül, amikor a háborításról és a háborítóról tudomást szerzett, kérheti a helyi nemzeti bizottságnál, hogy a háborítást tiltsa meg és — ha ezt a dolog természete megkívánja — rendelje el az előző állapot visszaállítását. Ugyane § második bekezdése csak utal a *petitórius* birtokvédelemre, amikor kimondja, hogy a felek közötti jogviszonyokról és a kártérítési kötelezettségről a bíróság dönt.

Végül ugyancsak átfogó, általános rendelkezéseket tartalmaz a birtokról a *bolgár* tulajdonjogi törvény is (68—76. cikk). A 68. cikk lényegében a csehszlovák törvény mintájára határozza meg a birtok fogalmát azzal az eltéréssel, hogy a jogbirtokról kifejezetten nem beszél, továbbá hogy nemcsak a birtok, hanem a bírlalat fogalmát is kifejezetten rögzíti. („Birtok a tényleges hatalom gyakorlása olyan dolog felett, amelyet a birtokos személyesen vagy más személyek útján sajátjaként bír. Bírlalás a tényleges hatalom gyakorlása olyan dolog felett, amelyet valamely személy nem sajátjaként bír.”) Ez a meghatározás — legalábbis távolról — bizonyos kétségeket ébreszt aziránt, vajon a többször emlegetett dologi és kötelmi jogosultakat (záloghitelező, bérlő stb.) a bolgár jog szerint birtokosoknak kell-e tekinteni. A hasznélvezőre és az építményi jogosultra nézve pl. a törvény birtokvédelmi rendelkezést nem tartalmaz. Ezzel szemben a kötelmi jogi törvény 157. cikkének második bekezdése a záloghitelezőnek biztosítja a birtokvédelmet arra az esetre, ha a dolog birtokából kiesik. A bérlőnek viszont nincs joga ilyen védelemre, ő csak értesíteni köteles a tulajdonost a dolog ellen intézett támadásról (kötv. törv. 233. cikk). Ugyanilyen rendelkezést tartalmaz egyébként a tulajdonjogi törvény 58. cikke a hasznélvezőre nézve. Hasonló a helyzete — a kötelmi jogi törvény 248. cikke értelmében — a hasznkölesönbevevőnek. A bizonyos, a szállítmányozó, a fuvarozó helyzete, a kötelmi jogi törvényben ebből a szempontból tisztázatlannak látszik.

A bolgár törvény a birtokfogalom szűkre szabásából esetleg keletkező veszélyeket mégis elkerüli, mert a birtok védelmét bizonyos fokig sajátosan szabályozza. A birtokvédelemre vonatkozó szabályokat a tulajdonjogi törvény 75. és 76. cikkei tartalmazzák. A 75. cikk kimondja, hogy ingatlan vagy ingatlan terhelő dologi jog birtokát, beleértve a szolgalmat is — mindennemű birtoksértés ellen meg lehet védeni, ha azt több mint hat hónapon át megszakítás nélkül gyakorolták. Emiatt a keresetet hat havi határidőn belül lehet benyújtani. A 76. cikk szerint továbbá az a birtokos vagy bírlaló, akitől az ingó vagy ingatlan vagyont erőszakkal vagy titokban vették el, hat havi

határidőn belül a vagyontárgy visszaadását követelheti attól a személytől, aki azt elvette. Ez nem zárja ki a jogot, hogy az a személy, aki a dolgot elvette, keresetet indítson az előző szakasz szerint. A két szabály közül kétségtől az utóbbi látszik általánosabbnak. Tartalma szerint possessórius birtokvédelmet valósít meg, és pedig egységesen ingó vagy ingatlan dolgokra nézve. A védelem azonban csak a birtoktól erőszakkal vagy titokban való megfosztás esetére vonatkozik — tehát nem terjed ki a birtokháborítás egyéb eseteire és időbelileg korlátozott: hat hónapig tart. Ezen az általános védelmen felül különleges — ugyancsak possessórius — birtokvédelem illeti az ingatlanok és az ingatlant terhelő dologi jogok birtokcsát, és pedig mindennemű birtokháborítás (tehát nemcsak birtokfosztás) ellen. Személyi körét tekintve ez a védelem csak a birtokost illeti, de csak akkor, ha *birtoka* már legalább hat hónapja megszakítás nélkül *tart*. A kereset benyújtására itt is hat havi határidő áll rendelkezésre. — Végül meg kell jegyezni, hogy a bolgár törvény a petitórius birtokvédelemre kifejezett utalást ugyan nem tartalmaz, de azt a bolgár jogban is bizonyosan fennállónak kell tekinteni.

Befejezésül — bár még nem vált törvénné — a magyar polgári törvénykönyv 1957. évi tervezetének birtokvédelmi rendelkezéseivel kell foglalkoznunk. A magyar tervezet követi a csehszlovák és a bolgár törvényt abban, hogy a birtokra nézve ugyancsak átfogó, általános rendelkezéseket tartalmaz (167—178. §). A birtok fogalmát a 167. § határozza meg szemmel láthatóan szélesebben, mint akár a csehszlovák, akár a bolgár törvény. („Birtokos az, aki a dolgot sajátjaként, vagy nem sajátjaként ugyan, de a saját érdekében tartja hatalmában. Birtokosnak kell tekinteni azt is, akitől — közvetve vagy közvetlenül — olyan személy birtoka származik, aki nem sajátjaként birtokol”). Ezek a rendelkezések nem hagynak kétséget afelől, hogy nemcsak a tulajdonos és a törvénytelen saját birtokos, hanem a bérlő, a haszonbérlő, a záloghitelvező stb. is birtokosnak minősül. A 171. § fenntartja a bírlaló fogalmát is, de azt a német BGB birtoksegédjének megfelelő körben határozza meg („... aki a dolgot a birtokos érdekében — mint annak megbízottja, képviselője, alkalmazottja stb. — tartja magánál”).

A birtokvédelem bírói eszközeit illetően ismeri a magyar tervezet mind a possessórius, mind a petitórius birtokvédelmet. A csehszlovák törvénykönyvet követi abban, hogy a possessórius birtokvédelem (172. §) államigazgatási útra tartozik, viszont ez a védelem — a bolgár törvényhez hasonlóan — nemcsak a birtokost, hanem a bírlalót is megilleti. A petitórius birtokvédelem (173. §) ezzel szemben csak a birtokos javára szól és bírói útra tartozik.

Ha mindezek után megkíséreljük általánosítani a szocialista törvényhozás eddigi eredményeit, meglehetősen tarka, általánosításra még nem eléggé alkalmas képet kapunk. A birtok, birtoklás fogalmát természetesen mindegyik törvénykönyv ismeri, de meglehetősen eltérő tartalommal. A szovjet törvény e tartalmát nem is határozza meg, a csehszlovák és a bolgár törvény a birtoklás tartalmát a saját birtokra korlátozza, a magyar tervezet viszont a birtoksegéd határáig kiterjeszti. A birtok—bírlalat megkülönböztetés a szovjet jogban feltehetően ismeretlen, a csehszlovák jogban feltehetően ismert, de — mivel erről a törvény kifejezetten nem beszél — csak doktrinális megkülönböztetés lehet. A bolgár jog a két kategóriát törvényesen is megkülönbözteti, de mivel a birtokfogalmat a saját birtokra szűkíti le, a bírlalat tulajdonképpen az idegen birtok és a birtoksegéd fogalomköréit egyaránt felöleli. Végül a magyar tervezet a bírlalót azonosítja a birtoksegéddel. Azt minden-

csak a
Csehszlovák
Pllh el-
vették.

esetre általános vonásként kell megállapítani, hogy a szocialista birtokmeghatározásoktól a szubjektív elemek idegenek s legfeljebb a csehszlovák törvénykönyv által ismert objektívált formában lehetők fel. — Valamivel egységesebb, de távolról sem egészen egységes a kép a birtokvédelem bírói eszközeit illetően. A szovjet törvény csak a petitórius birtokvédelmet ismeri ugyan, de a három népi demokratikus törvény, illetőleg javaslat már egységes abban, hogy a possessórius birtokvédelmet is fenntartja. Ennek formáit illetően azonban már ismét nincs egység: a csehszlovák törvény csak a birtokost védi államigazgatási úton, a bolgár törvény a birtokost és a bírlalót is — bírói úton, végül a magyar javaslat a birtokost és a bírlalót is — államigazgatási úton. A petitórius birtokvédelmet a népi demokráciák törvényei is ismerik.

Ennek az eléggé nagyfokú eltérésnek a magyarázatát megítélésünk szerint nem az objektív, társadalmi-gazdasági viszonyokban kell keresni. Az objektív viszonyok ebből a szempontból többé-kevésbé azonos igényeket támasztanak s még a szocializmus felépítésének fokában fennálló különbségek sem tűnnek lényegeseknek. Már sokkal jelentősebbek a jogalkotási hagyományok különbségei. A csehszlovák törvényhozás nyilvánvalóan az ABGB birtokjogát reformálta, a magyar tervezetre nyilvánvalóan a régebbi magyar javaslatok voltak hatással. A döntő okot azonban szerintünk nem ebben, hanem a birtokjog szocialista elméletének tisztázatlanságában kell keresni. Ezért most a törvényhozástól a tudományhoz fordulunk s megvizsgáljuk, milyen eredményekre jutott a szocialista jogtudomány a birtok elméleti kérdéseit illetően.

2. A *szocialista tudományos irodalom* rendelkezésünkre álló forrásai meglehetősen kevés számúak s a birtok elméletének átfogó feldolgozását nem tartalmazzák. Mindenesetre alapot adnak azonban néhány eddig kialakult elméleti állásfoglalás megvilágítására.

A szovjet polgári jog egyetemi tankönyvének a birtokra vonatkozó szűkszavú fejtegetéseit (221—222. l.). D.M. Genkin professzor írta. Állásfoglalásának tartalmi jellemzése előtt szükségesnek tartjuk kiemelni, hogy a tankönyv a birtok kérdésével önállóan kizárólag a tulajdonjoggal kapcsolatban foglalkozik. A birtok mibenlétét, fajtáit a tulajdonjog tartalmával összefüggésben tárgyalja — bár természetesen rámutat arra, hogy birtoklás nemcsak tulajdon címén, hanem más dologi és kötetmi jogviszonyokban, sőt jogellenes helyzetek elemeként is előfordul. Ez már önmagában is jellemző a szovjet polgári jognak és tudományának arra a szilárd álláspontjára, hogy a birtok kérdését mindig összefüggésben vizsgálja azzal a mögöttes jogi helyzettel, amelynek egyik részeként adott esetben a birtok jelentkezik. — A birtok — Genkin szerint — „... a dolog feletti tényleges uralom. A jog azonban a birtokot egyidejűleg harmadik személyekkel szembeni jogviszonyokkal hozza kapcsolatba, ennek folytán a birtok jogviszony” (221. l.). A birtok mibenlétének és jogi természetének ilyen meghatározása után a tankönyv nyomban rátér a birtokvédelem problémájára. Mivel a tulajdonos általában a dolog tényleges birtokosa, a törvény a tulajdonos birtokát védi harmadik személyek háborításával szemben. „A szovjet jog — hangsúlyozza a szerző — nem ismer külön birtokvédelmi keresetet, vagyis olyan birtokvédelmi keresetet, amellyel szemben ne lehetne a tulajdonjoggal védekezni” (uo.). A továbbiakban foglalkozik azoknak álláspontjával, akik szerint a szovjet jog ismeri az ebben az értelemben vett külön birtokvédelmet. Ezek rendszerint a Ptk. 170. §-ára hivatkoznak, amely a bérlő védelmét biztosítja birtokának minden háborítójával szemben

— beleértve a tulajdonost. Ez a birtokvédelem azonban — fejtegeti a szerző — nem a birtoknak, mint ilyenek a tényén alapszik, hanem a bérleti szerződésből származik, tehát nem lehet bizonyítéka annak, hogy a szovjet jogban külön birtokvédelem létezik. „A szovjet jogtól távol áll az a gondolat, hogy a birtokot, mint ilyent védje, attól függetlenül, hogy jogos vagy jogtalan-e a birtok” (222. l.). Ez a szerző végkövetkeztetése.

Genkin fejtegetéseinek — megítélésünk szerint — az a pozitívuma, hogy határozottan elkerüli a birtok fogalma körül minden idealista misztikát. Pozitív vonása az is, hogy a birtokot következetesen a mögöttes jogi helyzettel összefüggésben értelmezi. Álláspontja azonban szerintünk bírálatra is ad okot. Bár kétségtelen, hogy a szovjet polgári jog az ún. possessórius, tehát a mögöttes jogi helyzettől független birtokvédelmet nem ismeri, ennek elvi alapját azonban a szerző nem magyarázza meg. Emellett szerintünk helytelen az önálló birtokvédelemnek a possessórius birtokvédelemre korlátozása, hiszen bizonyos értelemben a petitórius birtokvédelem is önálló birtokvédelem. Ezt pedig kétségkívül ismeri a szovjet jog — ha más esetben nem — bizonyosan a Ptk. 170. §-ában említett birtokkereset formájában. Ezt a dologi hatályú — mert mindenkivel szemben indítható — birtokkeresetet nem lehet egyszerűen a bérleti szerződéssel magyarázni (bár alapja bizonyosan ott van), mert a bérleti szerződés csak a bérbeadóval szemben áll fenn s nem harmadik személyekkel. A 170. § szerint pedig a bérlő birtokvédelme ezekkel szemben is fennáll. Ha még megemlítjük — amire a tankönyv ezen a helyen nem utal —, hogy a bérlőhöz hasonló abszolút hatályú, bár a jogcímtől nem független, védelem a szovjet jog szerint nemcsak a bérlőt, hanem a zálogbirtokost és a bizományost is megilleti, megalapozottnak tekinthetjük azt a véleményünket, hogy a birtok és a birtokvédelem kérdése a tankönyvben nem látszik eléggé tisztázottnak.

Ezt a hiányosságot részben kiküszöböli A. V. Venegyiktov professzor 1954-ben megjelent könyve a szocialista tulajdon polgári jogi védelméről a Szovjetunióban.³⁵ A könyv, mint címéből kiténik, elsősorban a szocialista tulajdon védelmével foglalkozik ugyan, ezt azonban nem teheti bizonyos általános védelmi formák elvi kérdéseinek tárgyalása nélkül. Ezek közé tartozik a petitórius birtokkereset is. Ezért a szerző tárgyán kissé túlterjeszkedve kitér az ezzel összefüggő elvi kérdésekre is. A könyvből mindenekelőtt kiderül, hogy a szovjet jogtudomány még a possessórius birtokvédelmet illetően sem volt mindig a jelenlegi mereven elzárkózó állásponton. Venegyiktov utal arra, hogy régebben Genkin is azt az álláspontot vallotta, hogy a szovjet jogra nézve az önálló birtokkereset létezését el kell ismerni (vö. 81. l.). Ugyanilyen álláspontot vallott M. V. Zimiljeva szovjet szerző is. Utóbb úgy látszik megváltozott ez az álláspont s jelenleg az a felfogás az uralkodó, amelyet fentebb Genkin nézeteként ismertettünk. Venegyiktov mindenesetre továbbfejleszti ezt a felfogást, amennyiben elismeri a petitórius birtokvédelmet általában mindazok javára, akik akár tulajdonjog, akár másféle jogcímen a dolog birtokában vannak. Ennek az egységes keresetnek a „vagyontárgy idegen törvénytelen birtokból való kiadása iránti kereset” elnevezést adja. Venegyiktov felfogása a Ptk. 59. § első bekezdésének kiterjesztő értelmezésén alapszik. Mivel ez a törvényhely a tulajdonos számára elismeri a rei vindicatio-t, mivel

³⁵ Magyar fordítása A. V. Venegyiktov, *A szocialista tulajdon polgári jogi védelme a Szovjetunióban*. Budapest, 1955. különösen 74—85. o.

továbbá más törvényhelyek ugyanazt teszik a bérlő, a zálogbirtokos, a bizománnyos javára, ezért meg lehet alkotni az előbb említett birtokkereset általános fogalmát. Ki kell azonban emelni, hogy itt „. . . ún. petitórikus birtokvédelemről van szó, amelynek előfeltétele, hogy a felperesnek *jogcíme* (titulusa) legyen a dolog birtokára, nem pedig ún. possessórikus védelemről, amelynek előfeltétele a jogcímtől függetlenül a dolog feletti *tényleges uralom* és amely külön „possessórikus” kereset vagy „birtokkereset” útján érvényesül (81. l., kiemelések az eredetiből). Venegyiktov azonban ezt az általános petitórikus birtokkeresetet két korlátozással kívánná elismerni. Az egyik korlátozás az, hogy ez az általános kereset csak a birtoktól való önhatalmú megfosztás esetére nyújtana védelmet, a háborítás egyéb eseteire azonban nem, mert az ilyen háborítás gyakorlatilag kisebb jelentőségű s az igazgatási és a büntetőjogi eszközök elegendő védelmet nyújtanak. Tehát csak a Ptk. 59. §-ának a vindikációra vonatkozó első bekezdését általánosítaná, a második bekezdését azonban, amely a *negatoria actio*-t szabályozza, nem. A másik korlátozás abban állana, hogy ez az általános birtokkereset mégsem volna egészen általános, mert egyes esetekben eltérő hatályú lenne. Míg ugyanis egyes kötelmi jogosultak (bérlő, záloghitelező, bizománnyos) a tulajdonossal szemben is megvédhetnék magukat, addig mások (fuvarozó, letéteményes) ezt nem tehetnék, hanem csak harmadik személyekkel szemben volnának védve.

Venegyiktov álláspontja lényeges előrehaladást jelent a birtokvédelem szocialista elméletének kidolgozása terén. Az általános petitórikus birtokkereset elismerése feltétlenül pozitívum, még akkor is, ha — nem tudjuk miért — csak vindikációs formája lenne, negatórikus formája azonban nem. Mindamellet aligha lehet kétséges, hogy Venegyiktov számos kérdést még mindig nyitva hagyott. A possessórikus birtokvédelem elutasításának nála sincs elvi indokolása, emellett a petitórikus birtokkereset hatályának korlátozására vonatkozó álláspontja nem egészen kifogástalan, mert a fuvarozónak is törvényes zálogjoga van, nem érthető tehát, hogy a bizománnyos miért kapjon védelmet a tulajdonossal szemben is, a fuvarozó pedig miért ne kapjon. Ez a törés arra mutat, hogy még a petitórikus birtokvédelem elmélete sincs egészen kidolgozva.

A népi demokráciák jogtudományának számunkra hozzáférhető termékei közül elsőnek Viktor Knapp álláspontjával kell foglalkoznunk.³⁶ Knapp műve szintén nem a birtokelmélet általános kérdéseivel foglalkozik, de a tulajdonjog tartalmának és védelmének elemzésénél természetesen ő sem kerülheti el, hogy kitérjen ezekre a kérdésekre. A birtok általános elmélete szempontjából különösen jelentősnek tartjuk azt a megjegyzést (235. l.), amely a birtoknak a szovjet és a csehszlovák jogban uralkodó felfogását hasonlítja össze. „A szovjet jogfelfogás szerint — mondja Knapp — a birtok nem más, mint a dolog feletti *tényleges* (fizikai vagy gazdasági) uralmon alapuló puszta joghelyzet. Tehát csupán *corpus possessionis*. *Animus possidendi*-re nincs szükség, sem annak szubjektív formájában a régi polgári törvénykönyv 309. §-a szerint (l. fentebb az ABGB 309. §-áról szóló részt; V. M.), sem annak *tárgyi formájában* (kiemelés tőlem — V. M.) a jelenlegi polgári törvénykönyv 143. §-a szerint. Ezzel szemben jogcímre van szükség, amit jogunk a birtoknál nem kíván meg”. Ebből a megjegyzésből — különösen

³⁶ Magyarul V. Knapp, *A tulajdon a népi demokráciában*. Budapest, 1954. Különösen 234—239. o.

ha összevetjük a csehszlovák törvénykönyv rendelkezéseivel — két lényeges következtetés vonható le. Az egyik, hogy a csehszlovák jogtudomány a törvénykönyvben található birtok—bírlalat megkülönböztetést a hagyományos corpus és animus megkülönböztetés alapján magyarázza, ez utóbbira vonatkozó törvényhelyet („sajátul rendelkezés”) pedig úgy fogja fel, mint amely a régi animus possidendi objektívált kifejezése. A másik, hogy a csehszlovák jogtudomány nem talál kivetni valót a jogcímtől elkülönült birtokfogalomban s azt lényegileg úgy fogja fel, mint a szocialista jogrendszerek egymásközi viszonyában is lehetséges eltérések egyik esetét, nem pedig mint elvi törést a szocialista jogrendszer testén.

Knapp egyéb, a birtok szocialista elméletével összefüggő állásfoglalásait (pl. az állami szervek birtoklására vonatkozót) ehelyütt figyelmen kívül hagyva, a birtok általános elméletét illetően ki kell emelnünk, hogy a csehszlovák jogtudomány álláspontja a birtok kérdésében úgy látszik sokkal „hagyományosabb”, mint a szovjet jogtudományé. Ez látszik különösen a corpus—animus megkülönböztetés fenntartásában. Erre nézve a magunk részéről azt jegyezzük meg, hogy az animus possidendi-nek csak mint a birtok szubjektív oldalának van értelme. Abban a pillanatban, mihelyt az animus valamilyen formában „objektíváljuk”, az nem animus többé, hanem corpus, hiszen a corpus éppen a birtok objektív oldalát fejezi ki. Ezzel pedig az animus—corpus megkülönböztetés elveszti értelmét. Hogy a csehszlovák jogtudomány úgy látszik mégis fenntartja ezt a megkülönböztetést, azt elsősorban a törvénykönyv rendelkezéseivel kell magyarázni. Szerintünk azonban a csehszlovák jogtudósoknak még így is könnyebb dolguk lenne saját törvénykönyvük magyarázata közben, ha az „objektívált”, tehát lényegéből kiforgatott animus helyett a jheringi causa possessionisra hivatkoznának. Ez ugyan pozitivista magyarázat lenne, de legalább nem kellene olyan erőltetett konstrukciót fenntartani, mint a „objektívált” animus.

A magyar jogi irodalomban Eörsi Gyula tulajdonjogi műve³⁷ foglalkozik elsősorban a birtok elméletével. Fejtegetéseinek tárgya s ebből folyólag megállapításainak jellege azonban egészen más, mint a többi szocialista szerzőké. Míg ez utóbbiak elsősorban azt a kérdést kutatják, lehet-e s ha igen milyen jelentősége a birtoknak s a birtokvédelemnek a szocialista jogrendszerben, addig Eörsi könyve elsősorban a kapitalista joggal foglalkozik s a birtok, mint jogintézmény széles értelemben vett fejlődési törvényszerűségeit kutatja. A birtoklás szerinte, ugyis mint ténylegesség, ugyis mint jogintézmény, többszörös funkcióváltozáson ment keresztül. Kezdetben: az állam és a jog kialakulása idején a birtok mintegy megelőzi a tulajdonjogot, a tulajdonjog a birtok alapján fejlődik ki. Utóbb: a tulajdonjog létrejötté után a közvetlen hatalom külön jogintézménnyé lesz, de most már a kifejlődött tulajdonjog alapján. Ebben a kezdetleges szakaszban a birtoknak főleg uralmi funkciója van, a dolog megtartásának célját szolgálja olyan értelemben, hogy valójában csak az a tulajdonos, aki birtokol is. A birtok uralmi funkciójának annál nagyobb a jelentősége, minél kezdetlegesebb az államhatalom. Innen magyarázható, hogy ez az uralmi funkció maradt a birtok fő funkciója egészen a liberális kapitalizmus korszakáig. Ettől kezdve, tehát a modern kapitalista államban, amelynek fejlett állami berendezkedése van, az uralmi funkcióra

³⁷ Eörsi Gyula, *A tulajdonjog fejlődése*. Budapest, 1951. Különösen az I. köt. 30—37 és 270—277. o.

már kevésbé van szükség. Annak mégis, hogy a birtok jogintézménye megmarad, az a magyarázata, hogy funkciója megváltozik. A birtok, mint külsőleg észrevehető ténylegesség nem a tulajdonos uralmát szolgálja többé, hanem harmadik személyek biztonságát, akik megbízhatnak abban, hogy aki birtokol, valóban tulajdonos. A birtok tehát a tulajdonjog megtartásának eszközéből a tulajdonjog jelévé lesz, látszatkülfünciót tölt be s a tőkés forgalom biztonságát erősíti.

Eörsi elméletében elsősorban a kérdésfeltevés újszerűségét kell kiemelnünk. Igazat kell neki adnunk abban, hogy a birtok szocialista elmélete nem lehet eléggé megalapozott a birtok, mint jogintézmény fejlődési törvényszerűségeinek felderítése nélkül. Feltétlenül helytálló az a megállapítása, hogy a tulajdonjog a birtoklásból (illetőleg az ezt magában foglaló használatból) fejlődik ki. Helytállónak látszik az uralmi s a látszatkülfünció megkülönböztetése is, bár szerintünk már maga az uralmi külfünció, tehát egyáltalán a mai értelemben vett birtok jogintézményének megjelenése is az árucserre fejlődéséhez kapcsolódik, a látszatkülfünció pedig inkább az uralmi külfünció mellé lép a kapitalista tömegforgalom hatására, mintsem helyébe. Nem annyira külfüncióváltásról van tehát szó, hanem külfüncióbővülésről. Ez a bővülés továbbá a kapitalista jogban fejlődött ugyan ki legvilágosabban, azonban éppen a birtok jogintézményét illetően már a kezdetlegesebb jogokban, de mindenesetre minden árutermelő társadalom jogrendjében megtalálható. Inkább az lesz tehát az igazság, hogy a birtoknak ez a kétféle jelentősége esírájában mindig megvan, csak az arányok változnak. Emellett Eörsi Gyula természetesen nem foglalkozott — könyvének nem ez volt a célja — a birtok intézményének fejlődésével szocialista viszonyok között. Ez a követelmény pedig egyenesen átvezet érdemi feladatunkhoz.

III.

A birtokvédelem szocialista elméletének alapjai

1. A további vizsgálódás alapjául induljunk ki abból a legáltalánosabb s talán éppen ezért leginkább elfogadott meghatározásból, hogy a birtok jogi értelemben nem más, mint jogilag, tehát állami kényszereszközökre támaszkodó normákkal biztosított hatalom a dolgon. Rá kell mutatni, hogy a „birtok”-nak, a „birtoklás”-nak még ez a legáltalánosabb fogalma sem esik egybe a mindennapi értelemben vett birtokkal, birtoklással. Hétköznapi értelemben mindenki birtokol, aki a dolgot valami módon hatalmában tartja: a tulajdonos is, a bérlő is, a kifizető is, akire rábízta egy esomagot, hogy vigye el valahová s a tolvaj is mindaddig, amíg a lopott dolog nála van. A hétköznapi birtokfogalom csak a hatalombantartást fejezi ki — ennek normatív tükröződésére, biztosítására való tekintet nélkül. Ezzel szemben a jogtudomány (s a jogi gyakorlat) számára a hatalombantartás (ugyanúgy, mint bármely más társadalmi viszonylat) sohasem közvetlenül, hanem normatív tükröződésében, államilag szabályozott alakjában jelentkezik. Éppen ezért a hatalombantartás a jogtudomány s a jogi gyakorlat számára lehet szélesebb, mint a valóságban (ha a jogi norma biztosítékot nyújt olyankor is, amikor valóságos hatalombantartás nincsen), de lehet szűkebb is (ha a jogi norma megvonja a biztosítékot olyankor is, amikor pedig valaki a dolgot tényleg hatalmában tartja). A jog

értelemben vett birtoknak ezzel a normatív természetével magyarázható számos olyan elméleti nehézség, amellyel a burzsoá birtokelmélet küzdött. Ha ugyanis a birtokot, mint jogintézményt egyszerűen és közvetlenül azonosnak jelentjük ki a dolog feletti tényleges hatalommal, valóban nem magyarázhatók meg azok az esetek, amelyekben jogi értelemben birtok van, de tényleges értelemben hatalom nincsen (pl. a szimbolikus átadás esetei, a birtokszerzés pusztá megegyezéssel stb.). Megfordítva: ezzel magyarázható az is, hogy a jog meghatározott érdekek szolgálatában a tényleges hatalombantartás egyes eseteitől megvonhatja a birtokvédelmet s ezzel kivetheti ezeket az eseteket a birtok fogalma alól. A jog nem egyszerűen arra a kérdésre felel, hogy kinél van a hatalom, hanem arra, hogy kinél legyen.

Az így felfogott birtoknak, mint jogintézménynek mármost az a legáltalánosabb sajátossága, hogy önmagában, mint birtok, vagy *csak* mint birtok nem létezik, hanem mindig mint meghatározott, komplex jogi helyzetek *egyik eleme*. Így például az, hogy a bérlő birtokolja a bérbeadott dolgot, nem érthető meg másként, mint a bérlő komplex jogállásának egyik elemeként. A bérlő jogállása számos más elemből is áll. Joga van időlegesen használni a dolgot, köteles bért fizetni stb. Mindezek az elemek együttesen teszik ki a bérlő jogállását, amelynek egyik eleme a birtok. Másfelől: az, hogy a tolvaj birtokolja a lopott dolgot, szintén nem más, mint egy sokoldalú, komplex jogi helyzetnek egyik eleme. Ennek a jogi helyzetnek a birtokláson felül eleme az is, hogy a tolvaj jogellenes állapotba került, amikor a dolgot eltulajdonította, hogy ezért a jogellenességért büntetőjogi következmények érik, hogy köteles visszaadni a dolgot a tulajdonosnak stb. A tolvaj birtoklása nem más, mint ennek az alapján jogellenes helyzetnek egyik eleme. *Konkréte* tehát, úgy ahogy a birtok a jogilag jelentős emberi magatartások valóságában jelentkezik, sohasem önmagából nyeri értelmét, hanem mindig abból az egész jogi helyzetből, amely mögötte van. Így szemlélve pedig általánosságban *kétféle jogi helyzet eleme lehet*. Előfordul (idetartozik az esetek többsége), amikor a birtok meghatározott *jogos magatartás*, a jogi norma tartalmának *megfelelő* vagy legalább is *nem tiltott* eljárás részeként szerepel: ez a *jogszerű birtok*. Előfordul továbbá (kivételesen), hogy a birtok *jogellenes magatartás*, a jogi norma tartalmával *ellentétes*, jogsértő, más szóval *tiltott* eljárás egyik eleme: ez a *jogszerűtlen birtok*. Ha a jogrendszer a birtokot a mögötte meghuzódó jogi helyzet vagy — mint szokás mondani — a *jogcím* alapján védi (petitórius birtokvédelem) mindig erről a *konkrét birtokról* van szó.

Lehetséges azonban, hogy a jogrendszer a birtokvédelem bizonyos eseteit illetően *elvonatkoztat* a birtoklás mögött meghuzódó jogi helyzettől, — egyelőre ne kutassuk, hogy miért. A birtok természetesen ilyenkor is konkrét birtok marad, olyan, amilyen a valóságban egyáltalán létezik, tehát vagy jogos vagy jogellenes. A védelem bizonyos formáit tekintve azonban (posszórius birtokvédelem) a birtoknak ez a konkrét összefüggése *közömbös*. A birtokvédelemnek eme formája folytán a védett birtok *absztrakt birtokká* lesz, ebből a szempontból elkülönül a mögöttes jogi helyzettől. Mivel azonban a birtok a maga konkrét valóságában mégis kétféle: jogos vagy jogsértő, ez az ellentmondás az absztrakt birtokban is megmarad, nem mint valóság, mert ettől elvonatkoztattunk, hanem mint lehetőség.

A birtokvédelem történetileg kialakult két formáját tehát ennek megfelelően kell megítélni. *A petitórius birtokvédelem, mindig a konkrét birtok védelme, mert feltételezi annak a mögöttes jogi helyzetnek elbírálását, amelynek*

a birtok csupán egyik eleme. A possessórius birtokvédelem ezzel szemben az absztrakt birtok védelme, mert kizárja annak a mögöttes jogi helyzetnek elbírálását, amelynek a birtok csupán egyik eleme.

A birtoknak, mint jogintézménynek és a birtok védelmének ez a kettős jellege nyomban érthetővé teszi azt az idegenkedést, amelyet a szovjet jogtudományak a következetes szocialista törvényességen alapuló gondolatmenete különösen az absztrakt birtok védelmével szemben tanusít. Mivel a birtok jogintézménye csak a mögöttes jogi helyzet egyik elemeként értelmezhető s mint ilyen mindig kétféle: jogos és jogellenes, nyilvánvaló, hogy ha elvonatkoztatunk a mögöttes jogi helyzettől s a birtokot absztrakt alakjában is védjük, ez — legalább első pillantásra és bizonyos fokig — a jogtalan birtok, tehát a törvénysértés elismerését és védelmét is jelenti. Ez pedig összeférhetetlennek látszik a szocialista törvényesség feltétlen követelményével. Ebből folyik, hogy a birtokvédelem problémája szoros összefüggésben van a törvényesség problémájával. Ha felelni akarunk arra a kérdésre, mennyiben ismerheti el a szocialista jogrendszer a birtok védelmét, a szocialista törvényesség problémájából kell kiindulnunk.

2. Ezt a problémát — a törvényesség problémáját — a szocialista jogtudomány művelői már sokféle oldalról vették tanulmányozás alá. Nem feladatunk, hogy az eddigi eredményeket összefoglaljuk vagy bíráljuk. Ehelyett megkíséreljük a törvényesség problémáját olyan oldalról elemezni, amely az e kérdéstről szóló fejtegetésekben megítélésünk szerint eddig mem kapott súlyt, viszont közvetlenül összefügg a birtokvédelem problémájával.

A szocialista törvényesség kérdésének elemzése során rendszerint abból a kifejezett vagy hallgatóságos feltevésből szokás kiindulni, hogy a törvényesség s annak érvényesítése alanyi oldalról nézve feltétlenül és minden körülmények között egybeesik meghatározott, *konkrét* alanyi jogok és törvényes érdekek védelmével. Nem lehet tagadni, hogy ez tartalmilag és elsődlegesen így is van. Mivel a törvényesség általában az állam által kibocsátott és szankcionált szabályok következetes végrehajtását jelenti, ez a végrehajtás alanyi oldalról abban áll, hogy a jogszabályban elismert és biztosított eszelektívi lehetőségek, alanyi jogok és törvényes érdekek védelemben részesülnek. Így például a szocialista törvényesség érvényesítése a tulajdonjogot illetően alanyi oldalról annyit jelent, hogy a szocialista állam kényszerszankciókkal alátámasztott normák kibocsátása és végrehajtása útján védi a tulajdonjognak a szocialista társadalmi rendben elismert minden formáját, a tulajdonosok alanyi jogait és törvényes érdekeit. A törvényességnek ezt az alanyi oldalról jelentkező s — tegyük mindjárt hozzá — alapvető oldalát nevezzük a továbbiakban *konkrét-materiális* törvényességnek.

Úgy gondoljuk azonban, hogy a szocialista törvényességnek e konkrét-materiális oldala nem meríti ki a törvényesség egész tartalmát s hogy a törvényességnek emellett *absztrakt-formális* oldala is van. A szocialista állam által kibocsátott szabályok ugyanis nemcsak tartalmilag határozzák meg azokat az alanyi jogokat és érdekeket, amelyeket az állam védelemben részesít, hanem meghatározzák azt is, hogy ennek a védelemnek milyen formában, milyen úton-módon kell történnie. Ennélfogva a törvényesség érvényesítése, a jogszabályok következetes végrehajtása nemcsak annyit jelent, hogy megvédünk bizonyos jogokat a jogtalan támadással szemben, hanem azt is, hogy törvényes eljárás útján védjük meg. A törvényességnek ez az általunk állított másik oldala absztrakt annyiban, hogy itt elvonatkoztatunk azoknak az egyes alanyi

jogoknak és érdekeknek a konkrét tartalmától, amelyek a törvények végrehajtása útján védelemben részesülnek, formális továbbá annyiban, hogy nem a védelem tartalmára, hanem formájára, nem a védett alanyi jogra, hanem a védelem módjára, az eljárásra vagyunk tekintettel. A törvényesség absztrakt-formális oldala tehát annyit jelent, hogy még az állam által elismert alanyi jogokat és érdekeket is csak a törvényes eljárás útján lehet védelemben részesíteni. Negatív kifejezve ez annyit jelent, hogy még az állam által elismert jogokat sem szabad törvénytelen úton, az állam által el nem ismert módon érvényesíteni.

A szocialista törvényességnek ez a két — egyaránt alanyi — oldala természetesen nem független egymástól. Nem független elsősorban azért, mert mindkét alanyi oldal a törvényesség tárgyi oldalán, a jogszabályon nyugszik, a jogszabályban olvad egységbe. A törvény, a tárgyi jogszabály biztosítja azokat a konkrét alanyi jogokat is, amelyek védelmét alanyi oldalról a törvényesség konkrét-materiális értelme fejezi ki, s azt a módot, eljárást is, amelynek segítségével e jogokat védelemben lehet részesíteni, — ez pedig a törvényesség absztrakt-formális oldala. Emellett nyilvánvaló, hogy az alanyi oldalról szemlélt törvényességnek ez a két oldala nem állítható egyenlő rangsorba, hanem közülük a konkrét-materiális oldal az alapvető. Hiszen az eljárásnak önmagában nincs is értelme csak azokkal a konkrét célokkal, jogokkal összefüggésben s azoktól feltételezetten, amelyeket az eljárás során érvényesítünk. Az érvényesített alanyi jog s az érvényesítés módja a cél és az eszköz viszonyában állanak egymással s mint az eszköz a célnak, úgy az eljárás is alá van rendelve az annak során érvényesített alanyi jognak.

A kölcsönös összefüggés és alárendeltség ellenére azonban az alanyi oldalról szemlélt törvényességnek ez a két oldala elvileg ellentétbe is kerülhet egymással. Elvileg elképzelhető, s a gyakorlatban is előfordul, hogy valaki materiálisan fennálló, elismert alanyi jogát nem a törvénynek megfelelő módon kívánja érvényesíteni. S megfordítva: fenn nem álló alanyi jogot is megkísérelhetnek a legtörvényesebb eljárás útján érvényesíteni. Az ilyen összeütközést a fentebb kifejezetteknel fogva a törvényesség konkrét-materiális oldalának elsőbbsége, előbbrevalósága alapján kell megoldani. Az első esetben úgy, hogy a fennálló jogot törvénytelen úton érvényesítőt a törvényes útra tereljük, a második esetben úgy, hogy a fenn nem álló jogot nem engedjük érvényesülni.

Ezek azok az elméleti megfontolások, amelyek alapján megítélésünk szerint a birtokvédelem problémáját a szocialista jogrendszerben meg lehet oldani.

3) A birtokvédelem két formája közül vizsgáljuk meg először a *petitórius birtokvédelem* könnyebbnek látszó kérdését. Mint láttuk, a védelemnek ez a formája a konkrét birtok védelmét jelenti, mert feltételezi a birtok mögött meghúzódó jogcím, a mögöttes jogi helyzet érdemi elbírálását. Aligha lehet kétséges, hogy a birtokvédelemnek ez a válfaja nemcsak nem ellenkezik a törvényesség követelményével, de egyenesen következik a törvényesség fentebb jellemzett konkrét-materiális értelméből. Ezt a következtetést támasztják alá a népi demokráciák e tekintetben egybehangzó törvényhozási tapasztalatai is. Mivel azonban a szovjet jog álláspontja ebben a kérdésben nem látszik teljesen leszögezettnak, (különben nyilván nem volna céljuk Venegyiktov fentebb érintett fejtegetéseinek), célszerűnek látszik ezt a kérdést is közelebbről megvizsgálni.

A birtokláshoz való jogot (erről van itt szó) elvileg kétféleképp lehet védelemben részesíteni. Lehet úgy, hogy minden egyes olyan jogra nézve,

amely a birtoklást is magában foglalja, külön-külön adjuk meg a birtokkeresetet, de lehet úgy is, hogy az egyes jogcímek konkrét alapjától eltekintünk s a jogcímekre alapított általános birtokkeresetet hozunk létre. Az utóbbi megoldás — már csak a rövidített, egyszerűsített kifejezőmódnál fogva is előnyösebb. Ezért mindenképp egyet kell érteni Venegyiktovnak azzal a törekvésével, hogy a szovjet Ptk. egyes konkrét rendelkezéseiből értelmezés útján általános petitórius birtokkeresetet hozzon létre. Legfeljebb azt a nem eléggé indokolt álláspontját kell hibáztatnunk, hogy e keresetnek csak vindikációs formája legyen. A negatírius forma kizárása nem indokolható azzal, hogy az ez irányú sérelmekkel szemben más jogágazatok ugvis védelmet nyújtanak.

Van azonban a petitórius birtokkeresetnek olyan vonása, amely Venegyiktov fejtegetéseiben nem jut eléggé kifejezésre s ez az *ilyen kereset abszolút hatálya*. A petitórius birtokkereset ugyanis nem egyszerűen általánosított és összesített kifejezése az egyes konkrét birtoklási jogcímekre alapított külön kereseteknek, hanem — bizonyos irányban — azok továbbfejlesztése is. A kötelmi jogviszonyokból eredő birtoklási jogcímek ugyanis eredeti alakjukban mindig relatívak, tehát csak a másik féllel szemben nyújtanak jogot (s ebből folyó védelmet) a birtoklásra. Az általános petitórius birtokkereset ezzel szemben abszolút hatályú: bárkivel szemben véd, aki a birtokot jogtalanul vagy gyengébb jogcímen megsérti. Az általános petitórius birtokkereset tehát erről a tartalmi oldalról is tökéletesebbnek látszik. Venegyiktov — amint láttuk — az általa javasolt általános (bár csak vindikációs formájú) kereseten belül különböztetne aszerint, hogy egyes esetekben az ilyen kereset a tulajdonossal szemben is indítható volna, más esetekben pedig nem. Véleményünk szerint ez a megkülönböztetés felesleges. Azt a kérdést, hogy adott esetben a tulajdonosnak vagy az egyéb jogcímen birtoklásra jogosultnak van-e erősebb joga a birtokhoz, véleményünk szerint nem lehet jogviszonytípusonként absztrakt módon eldönteni. Venegyiktov például a tulajdonossal szemben is megvédené a bérlőt, a fuvarozót viszont nem. A fuvarozót azonban törvényes zálogjog illeti, tehát adott esetben (ha a díjat még nem fizették ki) az ő birtoklását is meg kell védeni még a tulajdonossal szemben is. Szerintünk tehát a petitórius keresetet általában harmadik személyekkel szemben megkülönböztetés nélkül kell biztosítani s a konkrét esetben kell eldönteni, hogy kinek van a birtokláshoz erősebb joga. Ezzel jeleztük azt az álláspontunkat is, hogy a német BGB-nek és a svajci ZGB-nek a „régibb birtok”-ra alapított állítólagos „germánjogi” formuláját használhatatlannak tartjuk. Az, hogy a birtok régibb, vagy újabb keletű, esetleg figyelembe jöhet a possessórius birtokvédelemnél, a petitórius kereset céljára azonban alkalmatlan. Jegyezzük meg végül, hogy a petitórius birtokkeresetnek természetesen rendes bírói útra kell tartoznia.

④. A *possessórius birtokvédelem* problémája — bár a népi demokráciák törvényhozási tapasztalatai egyhangúan mellette szólnak, lényegesen nehezebb ennél. Itt elsősorban ennek a védelemnek a törvényességgel való összeférhetőségét eldönteni kell.

Ha igaz az az elméleti megállapításunk, hogy a törvényességnek alanyi vonatkozásban az alapvető és meghatározó konkrét-materiális oldal mellett absztrakt-formális oldala is van, a possessórius birtokkereset sem látszik elvileg megalapozhatatlannak. Hiszen a possessórius birtokkereset, illetőleg birtokvédelem esetében valójában arról van szó, hogy *nemcsak a jogos birtok* önhatalmú háborítását nem tűrjük, de *semmiféle birtok* önhatalmú háborítását

sem. A fő ellenvetés a possessórius birtokvédelemmel szemben az, hogy ezúton esetleg előnyben részesül a jogszerűtlen birtokos a jogos birtokossal szemben. A kérdés azonban így szerintünk helytelenül van feltéve. Először is a possessórius birtokvédelem nemcsak a jogszerűtlen birtokost illeti meg, hanem a jogos birtokost is, sőt az esetek óriási többségében éppen erről van szó. Nem lehet egy jogintézmény értékét a kivételesen előforduló törvénysértések alapján elbírálni. Az pedig a birtokvédelem tudományos irodalmában már hosszú idő óta vitán felül áll, hogy a *jogos birtokos védelmét nagymértékben megkönnyíti*, ha a szükséges védelmet már a birtoklás tényére hivatkozással megkaphatja s nem kell feltétlenül a birtokláshoz való (egyébként fennálló) jogcímet bizonyítani. Itt egyszerűen arról van szó, hogy megkíméljük a bizonyítás esetleges nehézségeitől azt, akit egyébként is védeni akarunk. De nem áll meg a most tárgyalt ellenvetés még akkor sem, ha jogszerűtlen birtokos áll szemben azzal, aki a birtoklásra jogosan tart igényt. Fentebb igyekeztünk kimutatni, hogy a törvényesség materiális és formális oldala kivételesen összeütközésbe kerülhet egymással. Ilyen esetről van szó akkor például, ha a jogszerű birtokló jogszerűtlen úton akarja birtokjogát érvényesíteni — akár a jogszerűtlen birtokossal szemben is. Itt tehát nem az a helyzet, hogy az egyik oldalon fehér van, a másik oldalon fekete, nem az egyik oldalon van a törvény s a másik oldalon a törvénytelenység, hanem bizonyos fokig mindkét oldalon törvénysértés történt. Az egyik félnek joga van ugyan a birtokláshoz, de törvénytelen úton kívánja azt érvényesíteni. A másiknak nincs ugyan joga a birtokláshoz, de — mint mindenkit — őt is, még ilyenkor is védi a törvény minden törvénytelen, önhatalmú eljárással szemben. Végző fokon a possessórius birtokvédelem még ilyen esetben sem jelenti a törvénytelenység védelmét, hanem ellenkezőleg, a törvény védelmét, pontosabban a törvényes *eljárás védelmét*.

Annak igazolására, hogy ez valóban így van, hogy a possessórius birtokvédelem valóban a törvényes *eljárás* biztosítékát jelenti, tételjezzük fel egy pillanatra, hogy adott jogrendszerben nincs possessórius birtokvédelem. Mi következne ebből? Élesen kifejezve az, hogy a jogos birtokos a törvényes eljárás útján *kíván is*, tehát önhatalommal is igényt szerezhetne jogának olyan esetekben is, amikor a jogos védelem, illetőleg a megengedett önhatalom feltételei hiányoznak. Megfordítva: a jogszerűtlen birtokos az ilyen eljárást túrni volna kénytelen. Tolvaj esetében ezt még csak el lehetne viselni. De a birtokhoz való jog körüli viták az esetek többségében nem olyan egyszerűek, hogy az egyik oldalon tolvaj, a másik oldalon meglopott ember áll egymással szemben. Amikor a birtoklás kérdése körül állami szervek beavatkozására kerül sor, rendszerint arról van szó, hogy a birtokláshoz való jog bizonytalan, maguk a felek nem tudják eldönteni. Gondoljunk például a valóságos és az örökös egymáshoz való viszonyára egy bonyolultabb öröklés esetében. Ha ilyenkor hiányoznék a törvényes *eljárást* biztosító (possessórius) birtokvédelem, bármelyik félnek, aki magát jogos birtokosnak véli, elvileg módjában lenne erőszakot alkalmaznia. Időlegesen az a fél győzne, aki fizikailag erősebb, a fizikailag gyengébbnek kellene (petitórius úton) törvényes védelmet kérnie. Természetesen nem állítjuk, hogy a possessórius birtokvédelmet nem ismerő jogrendszerek mellett *gyakorlatilag* is ez lenne a helyzet. Az ilyen erőszakos fellépésnek rendszertől szervek útját állnák. *Logikailag* azonban a possessórius birtokvédelem hiányából ez következne.

Véleményünk szerint tehát a possessórius birtokvédelem egyfelől kibővíti a jogos birtokos védelmi eszközeit, előnyösebbé teszi a jogos birtokos

helyzetét, másfelől feltétlenül (tehát még materiális jogosulttal szemben is) kizárja az önhatalmú fellépést. Ezért — véleményünk szerint — a possessórius birtokvédelem nem ellenkezik a szocialista törvényesség követelményével, sőt annak fokozott érvényesítését szolgálja.

Mindamellett helytelen volna a possessórius birtokvédelmet egyszerűen egysorba állítani a petitórius birtokvédelemmel. A kettő között mind a közelebbi feltételek, mind az eljárás formája tekintetében lényeges különbségnek kell lennie. Fentebb kimutattuk, hogy a törvényesség materiális és formai oldalai közül az utóbbi alá van rendelve az előbbinek. Ennek az elsőbségnek a possessórius birtokvédelem szabályozásában is kifejezésre kell jutnia. Ennek leghelyesebb módja véleményünk szerint az, ha a possessórius birtokvédelmet *kifejezetten ideiglenes jelleggel* biztosítjuk, addig nevezetesen, amíg a birtokláshoz való jog kérdésében jogerős döntés nem születik. Egyetértünk tehát a Legfelsőbb Bíróságnak azzal a néhány éve elfoglalt álláspontjával, amely ezt az alapgondolatot juttatta kifejezésre. Ami végül a possessórius birtokvédelem eljárási formáját illeti, erre nézve két lehetőség áll rendelkezésre. Az egyik a csehszlovák törvénykönyv által bevezetett államigazgatási út, a másik a jelenleg nálunk biztosított bírói út — ideiglenes intézkedés formájában. Véleményünk szerint a possessórius birtokvédelemre vagyilagosan, tehát a védekező választása szerint mindkét utat meg kellene nyitni.

5. Miután az eddigiekben tisztázni igyekeztünk a birtokvédelem elvi alapját, igénybevételének formáit és feltételeit, most már lehetséges lesz válaszolni a hagyományos birtokelméletnek arra az elsőként feltett kérdésére, amely a *birtok és a birlalat elhatárolására* vonatkozik. Mint láttuk, ez a kérdés egyebek között azért nem volt eldönthető, mert a hagyományos birtokelmélet a birtok fogalmából kívánt a birtokelmélet elvi alapjára következtetni. A helyes eljárás éppen fordított: a birtok fogalmát kell aszerint megszabni, ahogyan a birtokvédelem elvi alapja megkívánja. A szocialista jogrendszerre nézve a birtokvédelem elvi alapját a szocialista törvényesség érvényesítésében találtuk meg. Ebből kell tehát kiindulnunk a birtok és a birlalat megkülönböztetésének elbírálásánál is.

Ami elsősorban a törvényességnek azt a konkrét-materiális, tehát alapvető oldalát illeti, amely számunkra a petitórius birtokvédelem elvi alapját jelenti, az a birtok és a birlalat hagyományos megkülönböztetésének fenntartását nem kívánja meg. A birtokvédelemnek ez a formája a mögöttes jogi helyzet tisztázását tételezi fel. Akár a hagyományos értelemben vett birtokról, akár a hagyományos értelemben vett birlalatról van szó, a konkrét esetben kell eldönteni, hogy a két fél közül és adott feltételek mellett melyiknek van erősebb joga a dolog hatalomban tartására. Lehet, hogy adott esetben a régi elmélet szerint birtokosnak minősülő fél (pl. a tulajdonos) lesz az erősebb, lehet hogy a régi értelemben vett birlaló (pl. bérlő). A csehszlovák törvénykönyvnek teljesen a hagyományokon épülő megkülönböztetését tehát nem tudjuk helyesnek tartani. De nincs szükség a BGB által bevezetett s a magyar jogba azóta beszívargott birtoksegéd megkülönböztetésére sem. A birtoksegéd ugyan (pl. alkalmazott) rendszerint nem fog birtokvédelmet igénybevenni, vagy ha igen, előreláthatólag gyengébb joga lesz, mint a többi jogosultnak. Ez azonban egyfelől szintén csak a konkrét eset vizsgálata alapján dönthető el, másfelől az, hogy ilyen esetben birtokvédelmet rendszerint nem igényelnek, egy okkal több arra, hogy ezt a megkülönböztetést ne tartsuk fenn.

Nem kívánja meg azonban a birtok és a birtalat, illetőleg a birtokos és a birtoksegéd megkülönböztetésének fenntartását a törvényességnek az az absztrakt-formai oldala sem, amelyen szerintünk az absztrakt birtok possessórius védelme nyugszik. Sőt erről az oldalról még világosabb, hogy ezek a megkülönböztetések nemcsak szükségtelenek, de egyenesen ellentmondanak a birtokvédelem elvi alapjának. A törvényes eljárás igénybevételének kötelezettsége nyilván nem változhat aszerint, hogy birtokosról vagy birtalóról van-e szó s nem függhet attól sem, hogy bármelyik oldalon birtokos vagy birtoksegéd áll-e. Ez a kötelezettség annyira általános s oly szoros összefüggésben van a törvényesség alapjaival, hogy érvényesülését az ilyen megkülönböztetések nem akadályozhatják. Nehéz lenne belátni, hogy a törvénytelen, erőszakos eljárással szemben miért léphetne fel az ember, ha tulajdonos, miért kevésbé, ha bérlő s miért egyáltalán nem, ha alkalmazott. Helyesen járnak el tehát azok a szocialista törvénykönyvek, amelyek a possessórius birtokvédelmet nemcsak a birtokosnak, hanem a birtalónak s a birtoksegédnek is biztosítják. A szocialista jogfejlődésre úgy látszik ez a szabályozás lesz egyre inkább jellemző. Ha azonban így van, egyre kevésbé látható, miért van szükség a birtokvédelem köre által alapjában már meghaladott megkülönböztetések további fenntartására.

Álláspontunk tehát az, hogy a birtok és a birtalat, illetőleg a birtokos és a birtoksegéd megkülönböztetésére a szocialista jogrendszerben nincsen szükség. Nem követeli meg ezeket a megkülönböztetéseket az elbirtoklás intézménye sem. Az elbirtoklás minden jogrendszerben a saját birtok körére van korlátozva. A birtok fogalmának fejlődése, amely az állandó szélesedés felé halad, ezt a kört már régen meghaladta, az elbirtoklás céljára tehát a birtokosok körét így is — úgy is korlátozni kell. Külön erre a célra fenntartani ezeket a kategóriákat legalábbis elméleti fényűzés lenne.

6. Legyen szabad befejezőül *összefoglalni* a nyert eredményeket s rámutatni azokra a részletkérdésekre, amelyek *további kidolgozásra* várnak.

A szocialista jogrendszerben indokoltnak látszik a birtokvédelem mindkét hagyományos formájának fenntartása. A petitórius birtokvédelem elvi alapja a konkrét-materiális értelemben vett törvényességben van, a védelemnek ez a formája lényegesen kibővíti a birtoklás jogának védelmét különösen harmadik személyekkel szemben. A possessórius birtokvédelmet az absztrakt-formális értelemben vett törvényesség kívánja meg. Ez utóbbi az előbbihez képest másodlagos, alárendelt jelentőségű, s csak ideiglenes hatályú lehet. A petitórius védelem mindenképp bírói útra tartozik, a possessórius védelmet a jogosult választása szerint államigazgatási vagy bírói úton kell biztosítani.

A birtoklás törvényes fogalmát egyszerűen azonosítani kell a dolog (normatív értelemben vett) hatalombantartásával. A birtalat és a birtoksegéd öröklött kategóriáinak fenntartására sincs szükség.

Az elméleti alapok továbbra is szükséges kutatásán felül a birtok jogi szabályozásának szocialista elmélete különösen két részterületen ad még további feladatokat. Az egyik az állami szervek birtokvédelme, ahol különösen az állami vállalat birtokjoga s a védelem köre más állami szervek irányában szorul további tisztázásra. A másik a szövetkezetek, különösen pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezetek birtokvédelme, — ideértve a háztáji gazdaságok e körbe vágó kérdéseit is. Ezen a területen kidolgozásra várnak mindazok a viszonylatok, amelyekben a dolog, különösen pedig a föld tulajdona és birtoklása bármely okból különválnak.

Az okozati összefüggés a polgári jogi felelősség területén

I.

Az okozati összefüggésnek a polgári jogi felelősség területén betöltött szerepe azok közé a kérdések közé tartozik, amelyek körül a jogtudomány nem jut nyugvópontra, noha az egész problémakör a felszínen roppant egyszerűnek látszik. Éppen ezért a burzsoa és a szocialista jogtudósok ekörül folytatott vitáit a bírák, ügyészek, ügyvédek csendes derűje vagy közönyös vállrándítása szokta kísérni: nem értik a tudományos hűhót, mert hiszen nekik az egyes konkrét esetekben nem szokott problémát okozni az okozatiság megállapítása, máskor pedig — annak a kérdésnek az elbírálásánál, hogy milyen közvetlen vagy közvetett károk megtérítésére kell a károkozót kötelezni — nem ismerik fel, hogy a kár mértékének megállapítása során voltaképpen az okozati összefüggés kérdésében mondanak ítéletet és ezért az okozati összefüggésről folytatott vitákat gyakran természetlennek, skolasztikusnak ítélik. Az egymással vitázó tudósok pedig abban megegyeznek egymással, hogy a gyakorlati területen dolgozó jogászoknak nincs igazuk, és hozzáteszik, hogy ez a megnevezés mindaddig tapasztalható lesz, amíg a gyakorlati munka naturalista alapon folyik, amíg a bírák büszkéek arra, hogy először „megérik” az ítéletet és azután eszerint döntenek el egyebek között az okozati összefüggés kérdését is. Ne feledjük azonban, hogy még ez az egyébként is kétes hangzású „megérés” sem a semmiből táplálkozik, az is felhalmozott tapasztalat, ismeret és élményanyag kifejeződése. Még ez a „megérés” is jobb ítélkezésre fog vezetni, hogyha amögött egyebek között az okozati összefüggés kérdésében is tisztázott, tudatosított és a valóságnak lehetőleg megfelelő nézetek élnek és hatnak.

Az okozati összefüggés kérdésének legnagyobb jelentősége éppen a felelősséggel való szoros összefüggése miatt van; ez az egyik általános oka annak is, hogy a viták korszakokon át folynak tovább. A jogi felelősség — és a polgári jogi felelősség — a jog egyik legproblematisabb kérdésköre, ahol a politikai és a lelkiismereti szempontok találkozása különösen intenzív. A jogi felelősség megoldásától nagymértékben függ a társadalomellenes magatartások elleni védekezés sikeressége, és sikertelen megoldását az uralkodó osztály azzal fizeti meg, hogy az ellene irányuló magatartások szaporodnak és hitele csökken. Az új és új társadalmi rendszerek, a fejlődés új és új szakaszai újból és újból felteszik a jogi felelősség kérdését a politikusoknak és a jogászoknak. Ezek a kérdések az eltérő helyzetekben, eltérő osztályviszonyok közepette, eltérő célok és lehetőségek mellett más és másképpen hangzanak, noha megfogalmazásuk gyakran teljesen azonos, noha úgy tűnik, mintha mindig ugyanazokról a standardkérdésekről volna szó, — pl. a polgári jog területén arról, hogy

vétkességi vagy tárgyi felelősségi rendszer legyen-e stb. Így azután az azonos megfogalmazású kérdésekre adott azonos megfogalmazású válaszok is gyakran mást és mást is jelentenek a megváltozott társadalmi, politikai és gazdasági viszonyokból folyólag: egy mai vasúti felelősségi törvény tárgyi felelősséget vállaló válasza nem ugyanaz, mint pl. a lex Aquiliáé.

Az okozati összefüggés körüli viták szívóssága azonban nemesak arra vezethető vissza, hogy e kérdés a jogi felelősség részkérdése. Az okozatiságnak a polgári jogi felelősség területén betöltött szerepe „kettős kötöttségű” kérdés. Filozófiai és jogi probléma. Ami benne általános, az az okozatiság filozófiai kérdése, ami speciális, az a polgári jogi felelősség jogi kérdése. Éppen olyan kevésbé lehet csak filozófiai kérdésnek tekinteni, mint csak joginak. Ennek megállapítása azért fontos, mert a múlt jogtudományának egyes ágai hajlamosak voltak a filozófiai oldal teljes elhanyagolására és valamiféle egészen külön jogi okság „létrehozására”, a jelené pedig inkább a jogi oldalt mellőzi. Ez utóbbi jelenséget némileg magyarázza az, hogy az új, szocialista világnézet rohamos terjedése szükségszerűen hozza magával az általánosnak a figyelem középpontjába kerülését, gyakran a speciális rovására. Most azonban már eljutottunk odáig, hogy az általánost egészében véve, kereteiben a helyére tettük, és így a speciális nemhogy zavarná, de gazdagítja a képet, különös figyelmet szentelhetünk tehát ennek a speciálisnak. Az okozatiságnak a polgári jogi felelősség terén betöltött szerepe is *általánosságban* tisztázódott: ma már aligha vitatják nálunk, hogy a marxizmus—leninizmusnak az okozati összefüggésre vonatkozó megállapításai a jog területén is helytállóak, vulgárisan szólva: az okozati összefüggés a jog területén is — okozati összefüggés. Ez azonban önmagában még akkor sem volna kielégítő, ha az okozatiságra vonatkozó filozófiai tételek közismertek volnának és azokkal valamennyien élni is tudnánk mindennapi munkánk során. Közismert, hogy minden általános, tehát magas fokban absztraháltan kifejezett jelenség különféle formákban jelenik meg, a valóság sokoldalú különféleségében sajátos vonásokat is mutat, amelyek feltárása nélkül az általános megállapítások — az „általánosságok” pejoratív megjelölését nyerik el. Az igaz általánosításokat is lejáratja, ha ennyiben maradnak, ha nem telnek meg konkrét tartalommal, ha nem jelenítik meg őket úgy, ahogyan a különböző viszonyok között hatnak, különböző megjelenési formáikban, összefüggéseikben, az egyes területeken fennálló kölcsönhatások-okozati sajátos vonásaikkal is gazdagítva. Márpedig ilyen értelemben az okozati összefüggés kérdése a polgári jogi felelősség területén nincs még kielégítően megoldva. A *speciális* jellegzetességek feltárásában megítélésünk szerint még csak részeredmények vannak. „Az okozati összefüggés a polgári jogi felelősség területén” cím első felével lényegében tisztában vagyunk, de a második felével nem eléggé. Ez a helyzet pedig a jogászok körében az első fele területén elért eredményeket is veszélyezteti, amellett, hogy az általánosra korlátozódó tudós a gyakorlati munkához is csak általános segítséget nyújt. A jogtudománynak tehát el kell végeznie a klasszikusok által a dzsungelbe vágott út mentén a további feltáró és civilizációs munkákat is.

Erre természetesen egy tanulmány nem vállalkozhat. Ezért az irodalomnak csak a legfőbb tendenciáit vázolva csupán néhány problémát vetünk fel a kérdések exponálása érdekében, és megkíséreljük vázlatosan megjelölni azokat az irányokat, amelyekben megoldásukat álláspontunk szerint keresni kell.

II.

1. A burzsoa jogtudomány a múlt század közepétől azt az utat tette meg ebben a kérdésben, amit az ideológia sok más kérdésében is megtett: az utat a mechanikus materializmustól ennek idealista korrekcióján keresztül a nyílt idealizmusig, amikor a feltételek egyenértékűségének elméletétől az okkiválasztó elméleteken keresztül eljutott az okozati összefüggést tagadó, az okságot a beszámítással felváltó elméletekhez. Ez az út a kapitalizmus fejlődésére jellemző módon egyébként egyben a bírói önkény lehetősége kiterjesztésének is útja volt.¹

Ezek a nézetek tehát két nagy csoportba oszthatók: mindegyikük a kapitalizmus más-más szakaszára jellemző, noha nem kizárólagos a maga idejében sem. E nézetek egyik — uralkodóvá később vált — csoportja az okozatiság *nyíltan idealista* koncepcióján alapul. Az okozati összefüggést vagy teljesen tagadja, vagy — ami majdnem ugyanazt jelenti — nem tekinti a világ objektív jelenségének, hanem csupán gondolkodásunk kategóriájának. Az okozatiságot eszerint az emberi gondolkodás viszi bele az egymást időben követő jelenségekbe. Ezek a nézetek számunkra teljesen értéktelenek. Megcáfolásukkal sem foglalkozunk; ez a filozófia eddig is meggyőzően elvégzett feladata, nem jogász feladat. A mi problémáink megoldásához segítséget nem nyújt: még gyengéinek feltárásából sem lehet a megoldást előbbrevívó következtetéseket levonni.

A burzsoa nézetek másik nagy csoportjának *kiindulása materialista*: e nézetek az okozati összefüggést a jelenségekben, folyamatokban objektíve benne rejlőnek tekintik. Kiindulásukban a múlt század mechanikus természettudományos szemlélete hat át a jogi elmélet területére. Az okozatiság mechanikus természettudományi fogalmát alkalmazzák a jogi jelenségekre.

Ezek a nézetek is kettéágaznak. Az egyik águk, a *feltételek egyenértékűségének* elmélete, az ún. ekvivalencia-elmélet² azt vallja, hogy az okozatiság *természettudományi* fogalmát a jogász meg nem erőszakolhatja. Ez a fogalom mindenütt érvényes, és a jogász is köteles azt elfogadni. Ha önmagában nem igazítja el, nem elégíti ki, kapcsoljon be további jogi, értékelő tényezőket, amelyek az oksági viszonyokon erőszakot nem téve tovább szelektálnak az értékelő felelősség céljaira. E felfogás szerint valamely eredmény valamennyi feltétele teljesen egyenlő értékű és csak valamennyi feltétel együtt minősíthető oknak. A balesetet a gépkocsivezetőnek az ittassága folytán beállott állapota éppen úgy okozta, mint az az anya, aki a károkozót vagy a károsultat megszülte, vagy az, aki a kérdéses italmérés megnyitását elhatározta. Ez a jogász számára is így van adva, ő sem „rendelheti el” egy-egy ok „megszüntetését”. E felfogás továbbá ugyanakkor, amikor az okok körét ilyen *tágra* vonja, más vonatkozásban lényegesen *szűkíti* azt: nem ismeri el a mulasztás okozatiságát, mert valaminek a meg nem történte természet-tudományi értelemben semminek az oka nem lehet, a mulasztás okként szerepeltetése ellentmond a természet és gondolkodás elemi tényeinek.

¹ Nem tekintjük feladatunknak az okozatosságról szóló burzsoa elméletek rendszeres kifejtését és értékelését. Rövid magyar nyelvű leírásukat tartalmazza a Szladitsz szerkesztette „*Magyar magánjog*” c. kézikönyvnek Marton Géza által írt III. köt. 25. §-a, továbbá Balás P. Elemér, „*Az okozatosság büntetőjogi problematikája*”, 1936. és Kauser Lipót, „*A kártevés okozatosságáról*”, 1939.

² Fő képviselője Buri (*Die Kausalität und ihre Verantwortung*. 1873.)

E materialista kiindulású elméletek másik ága megállapítja, hogy a természettudományi oksági fogalom a jogász számára használhatatlan. A természettudományi okok között megkülönböztetéseket kell tenni, korlátozni kell az okok körét, és csak azokat a tényezőket kell okoknak tekinteni, amelyek bizonyos közelebbi kapcsolatban álltak a károsodással mint eredménnyel. E közeli kapcsolat meghatározására temérdek elmélet született. Így pl. *Birkmeyer* a „leghatásosabb” feltételt, *Binding* az „elhatároló” feltételt tekinti oknak.³ Ezek közül az okkiválasztó elméletek közül a legelterjedtebb az *adekvát kauzalitás tana*, amelynek magának is számos árnyalata van. Közös vonásuk, hogy oknak azt a feltételt tekintik, amely az események rendszerinti lefolyása mellett a tapasztalat szerint alkalmas az illető eredmény létrehozására.⁴

Az elméletek mindkét említett ágának közös hibája, hogy kiindulásuk mechanikusnak, metafizikusan materialista, hogy a természet és a társadalmi jelenségeit azonos elbírálás alá vonják és a társadalmi jelenségekben sem látnak alapjában mást, mint fizikai, kémiai, biológiai folyamatokat. Kizárólag ez vezeti a feltételek egyenértékűségét valló elméleteket, az okkiválasztó elméleteket pedig ez gátolja meg abban, hogy az okozatiság általuk helyesen szükségesnek vélt „korlátozását” úgy hajtsák végre, hogy ne kerüljenek ellentétbe kiindulásukkal, vagyis hogy egységes, ellentmondástól mentes jogi okozatisági felfogást hozzanak létre. A fő hibájuk abban van, hogy rangsorba próbálják kényszeríteni az okokat, és ezzel az okozati viszonyt belemagyarázóan meghamisítják, — *Kauser* találó megjegyzése szerint „az okozatosságon véghezvitt műfogás”-okkal operálnak.⁵ Ez leginkább az adekvát okozatosság tanában figyelhető meg. Eszerint a „kiválasztást” a jogsértő (*Kries*), az egész emberi tudással rendelkező személy (*Rümelin*) vagy mind a legnagyobb belátással rendelkező ember, azaz a szakértőktől támogatott bíró, mind pedig a jogsértő (*Traeger*) előrelátása vagy elvárható előrelátása szabja meg. Eszerint az, hogy valami ok vagy nem ok, attól függ, hogy a következmény előrelátható volt-e vagy sem. Márpedig az, hogy valamely körülmény okként szerepelt-e vagy sem, nem függhet a következmények előreláthatóságától, az emberi tapasztalatoktól. A mechanikus materialista kiindulópont tehát mindezekben az elméletekben szubjektivistá, idealista koncepciókba torkollik. Ezekben az elméletekben nem csupán az okok összességének magaslatáról szemlélve önkényes a kiválasztás — látni fogjuk, hogy ez önmagában véve még nem vezet sem szubjektivismusra, sem idealizmusra —, hanem szubjektív szemléleti alapokon állva különböztet meg önmagában is lényeges és kevésbé lényeges szerepet játszó okokat, noha, mint még kifejtjük, az okok között a tételes jogban értékelt jogi jelentőségük alapján lehet különbséget tenni, de nem lehet ilyen különbséget tenni az elvont okok mint ilyenek között, intenzitásuk vagy rendkívüliségük tekintetében. Mindez arra vezet, hogy az okozatiság általános érvényű fogalma eltűnik és tőle teljesen elszakadva fellép a különálló, önfényű jogi okozatiság.

³ *Birkmeyer, Über Ursachenbegriff und Kausalzusammenhang im Strafrecht*, 1885.; *Gerichtssaal*, 37. köt. 272. o.; *Binding, Die Normen und ihre Übertretung*, II. kiad. II. köt.

⁴ Ld. pl. *Kries, Über die Begriffe der Wahrscheinlichkeit und Möglichkeit*, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 9. köt.; *Max Rümelin, Die Verwendung der Kausalbegriffe im Straf- und Zivilrecht*, *Archiv für die Zivilistische Praxis*, 90. köt.; *Traeger, Der Kausalbegriff im Straf- und Zivilrecht*, *Marburg*, 1904. 159—161. o.

⁵ *Kauser*, i. m. 134. o. — *Ortmann* nézetével kapcsolatos megállapítás.

Ami pedig ezeknek az elméleteknek a használhatóságát illeti, e mechanikusan materialista kiindulású elméleteknek a feltételek egyenértékűségén alapuló ága a polgári jogi felelősség számára teljesen használhatatlan. A vétkeségen alapuló felelősség megállapítását nem segíti elő, olyan szélesen vonja meg az okozók körét. A tárgyi felelősségi rendszerben pedig a felelősség megállapítását végképpen csödbe kergeti, mert ott éppen az okozati összefüggés alapján kell a felelősséget megállapítani. A mulasztás okozatosságát nem ismeri el és ezzel elkerülhetetlenné teszi, hogy felelősséget állapítsanak meg okozatiság nélkül, ami visszaüt és az egész felelősségi konstrukciót — enyhén szólva — gyengíti. A második ág, a kiválogató ág a gyakorlatban kétségkívül használhatóbb, de csak annyiban, hogy szabad kezet enged a bírónak az okozati összefüggés tetszése szerinti megállapítására. E nézetek a szubjektivizmus melegágyai: hogy mi az objektív összefüggés, azt én határozom meg, mondhatja minden bíró, és aszerint is fogja azt in concreto megállapítani, hogy eleve milyen ítéletre készül. Ez a teleologikus beállítottságú szubjektivista elmélet a szabadjogi iskola légkörének a szülöttje, és mint ilyen kedvez a bírói önkénynek; ezenkívül azzal, hogy a mechanikus materializmustól szubjektivista irányban távolodik el, tükrözi az egységes burzsoa mechanikus világképnek a XIX. század folyamán végbement bomlását.

A materialista kiindulású burzsoa okozatossági elméletek tehát elméletileg hibásak és gyakorlatilag fogyatékosak. Hiányzik belőlük a dialektika, ami e téren az objektív és szubjektív, az általános és különös ellentétét egybefoglalja, és éppen a dialektika hiánya folytán keletkező ürt hivatott kitölteni a mechanikus materializmusnak a szubjektív idealizmussal való ölelkezése.

2. A szocialista jogtudomány — bizonyos próbálkozások után, amelyek a harmincas évek elejéig főként az adekvát okozatosság tanát igyekeztek elfogadhatóvá tenni⁶ — ezeket az elméleteket elvetette. Az adekvát kauzalitás tana csak azért tartotta magát viszonylag hosszabb ideig, mert kapóra jött az a tulajdonsága, hogy az okok között eleve „válogat” és így nem teszi eleve használhatatlanná a jogi felelősség megállapítása szempontjából az okozati összefüggés tényezőjét. Nem fogadhatta el azonban a szocialista elmélet a már kifejtetteknél fogva az okoknak mint ilyeneknek akár az élettapasztalatra, akár az események rendszerinti lefolyására való hivatkozás révén végeredményben szubjektív emberi megítélés általi korlátozását. Az igyekezet tehát arra irányult, hogy az adekvát okozati tant és nagyszámú rokonságát olyan elmélettel váltsák fel, amely ezt az okok közötti „válogatást” nem szubjektív, de objektív alapra helyezi. Azt keresték, hogy a *valóságban* valamennyi ok egyenlő-e, nincsenek-e köztük lényeges és kevésbé lényeges okok. Ez az út a burzsoa mechanikus materializmus meghaladására irányult; ez ugyanis nem fogadja el, hogy az objektív valóságban bármiféle különbség legyen az okok mint ilyenek között: „kicsi” és „nagy” ok egyaránt ok, és a károkozó világrahozatala ugyanolyan *conditio sine qua non*, mint károkozó magatartása.

A „válogatás” objektív alapokra helyezésére több kísérlet történt. Megpróbálkoztak a fő- vagy döntő oknak a többi okkal való szembeállításával (*Trajnyin*), a lehetőséget valósággá változtató okoknak a pusztán lehetőséget teremtő okoktól való megkülönböztetésével (*Joffe*) stb.⁷ Mindezek

⁶ Ld. pl. Agar'kov, *A szovjet polgári jogi tankönyv* 1938. és 1944. évi kiadásában.

⁷ Ld. Trajnyin, *A bűncselekmény tényállása a szovjet büntetőjogban*. 1951.; Joffe, *A felelősség a szovjet polgári jogban*. 1955., *Kártérítési kötetnek*. 1952.

azonban szintén az okok szubjektív rangsorolását jelentik és így többé-kevésbé objektív megfogalmazásban visszakanyarodnak az adekvát okozatiság tanához. Jellemző erre pl. *Joffe* példája : három gyereket ablaktisztításra visszatartanak az iskolában. Az egyik gyerek leejti a törőruhát, kihajol az ablakon és homlokán találja őt egy az utcán taláalomra lövöldöző ipari tanuló. *Joffe* szerint a lehetőséget az iskolában való visszatartás teremtette meg és ezt változtatta valósággá a lövöldöző ifjú. Nem lehet-e azonban ezt megfordítani? Az ifjú teremtette meg a lehetőséget a vaktában való lövöldözéssel és a gyermekek feletti felügyeleti kötelezettség megszegése változtatta a különben csak lehetőséget valósággá. Úgy vélem az egyik exponálásnak ugyanaz az értéke, mint a másiknak : a lehetőséget valósággá változtató ok kiválasztása merőben szubjektív és egyéni.

A „válogatás” objektív alapokra helyezésének kulcsát azonban a szovjet jogtudósok zöme nem itt keresi, hanem két lényeges marxista kategória alkalmazásával ; ezek pedig a *szükségszerű* és a *véletlen*.⁸ Minden jelenségnek vannak szükségszerű okai, ezek relevánsak a jogász számára, a többit elhanyagolhatja. A jogi ok — a szükségszerű ok. Minthogy pedig az ok szükségszerű vagy véletlenszerű minősége nem az emberi megítéléstől függ, hanem az objektív világ jelensége, a „válogatás” objektív alapon, a valóság mélyebbreható, alaposabb feltárásán, a jelenségek mögötti lényeges felfedésén alapul ; ezért ez az elmélet nemhogy idealista irányban távolodnék el a mechanikus materializmustól, de ellenkezőleg : a „mechanikus” jelzőt operálja le a materializmus testéről.

Ez az elmélet kétségkívül tetszetős és ma uralkodónak is mondható a szocialista jogtudományban, noha érik súlyos bírálatok is.⁹ Méltán, mert e tannak még számos nehezen leküzdhető akadállyal kell megbirkóznia. Gyermekek játszanak az utcán és a labdával eltörnek egy értékes vázát, amit éppen arra visz egy árukihordó. A gyermekek mindennap ott szoktak játszani. Hébe-korba betörnek egy-egy ablakot, most a vázát törték el, de általában nem okoznak kárt. Lehet-e azt állítani, hogy a kár szükségszerű oka az volt, hogy a szülők aznap sem vigyáztak a gyerekekre? Szükségszerű ok az, ami 99 esetben nem hat, egy esetben igen? Fékhiba folytán baleset történik. A baleset szükségszerű oka az, hogy valaki a gépkocsit üzembentartotta és véletlen oka, hogy a fék elromlott? Vagy egy másik példa a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatából : az üzembentartó nem szerel fel zárat a teherautó ajtajára és nem gondoskodik az akkumulátor feltöltéséről, úgy hogy a vezetői fülke egyrészt nem zárható, másrészt a motort akkor is járatni kell, ha a kocsit áll. A gépkocsivezető hivatalos ügyben bemegy néhány percre egy irodába, ezalatt egy részeg ember beszáll, megindítja a kocsit és beleszalad vele egy kirakathá. A szükségszerű ok a zár és megfelelő akkumulátor hiányára vezető mulasztás az üzembentartó részéről? Száz munkás védőfelszerelés nélkül dolgozik egy építkezésen. Egyikük hat hónap múlva leesik az állványról. Szükségszerű ok lehet-e egy védőfelszerelés hiánya? Hogyan lehet ezt a körülményt egy adott

⁸ E felfogás néhány képviselője : Piontkovszkij (*A szovjet büntetőjog általános része*, 1948. és 1952. kiad.), Lunc (Novickij—Lunc, *A kötetmek általános tanai*, 1950., a szovjet polgári jogi tankönyv 1950. évi kiadása, magyarul : 1952.), Matvejev (*A vétkesség a szovjet polgári jogban*, 1955), Antyimonov (*Polgári jogi felelősség a fokozott veszélyforrás által okozott károkért*, 1953.), Genkin (*Szovjetszkoje Guszudarsztvo i Pravo*, 1949. 11. sz.), Szergejeva (*Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo*, 1950. 3. sz.) stb.

⁹ Így pl. O. Sz. *Joffe* igen mélyreható, sokoldalú, meggyőző bírálatnak vetette alá ezt a tant. (*A felelősség a szovjet polgári jogban*, 1955. oroszul, V. fej. 3. § 2. pont.)

esetben szükségszerű oknak minősíteni, amikor egy híján 180.000 esetben következmények nélkül maradt? A példák végnélkül szaporíthatók. Ezekből is kitűnik azonban, hogy a jog a véletlenszerűnek tűnő közrehatást is igen gyakran eredmény okának tekinti; *a szükségszerű és a véletlen megkülönböztetése szerint az objektív alapokra helyezett „válogatás” a jogászt nem elégíti ki.* Ha pedig ilyen körülmények között erőltetik a jogi oknak a szükségszerű okkal való azonosítását, az következhet be, hogy a „szükségszerű” forgalmát igyekezzenek a jogi szükségletekhez idomítani, így az elveszti objektív jellegét és ugyanolyan szubjektív idealista koncepcióvá lesz, mint az adekvát okozatosság tana, csak „modernebb”: a marxista terminológiának megfelelőbb köntösben jelenik meg. A „szükségszerű” ok így azonos értelművé válik a „rendszerinti”, az „események normális lefolyása melletti”, a „köztapasztalat szerinti” okkal, ezek pedig az adekvát okozatosság tanának különböző elágazásai.

Mi lehet a magyarázata annak, hogy a szükségszerű és a véletlen elhatárolásával a polgári jogi felelősség területén az okozatiság kérdését nem lehet megoldani? Megítélésünk szerint az idevágó tényállások jellege. Noha világos előttünk, hogy a szükségszerű és a véletlen viszonya relatív, hogy ami az egyik vonatkozásban szükségszerű, az egy más vonatkozásban véletlen lehet, mégis azt kell mondanunk, hogy a polgári jogi felelősség tényállásainak területe általában olyan terület, ahol e megkülönböztetésnek nincsen alapja. Az olyan véletlenek, mint pl. két autónak az útkereszteződéshez való egyidejű érkezése, kapcsolnak be olyan szükségszerű folyamatokat, mint az összeütközés, a két gépkocsi összetörése, a bennülők megsérülése. A gyermek-példában annyi a szükségszerű, hogy a váza eltörik, ha egy labda bizonyos sebességgel eltalálja, egyébként az egész eseménysorozat véletlenek sorozata. Ha e példákat megfigyeljük, szükségszerű okokat csak a természeti okok körében találhatunk, ez pedig a jogászt, a társadalmi jelenségek kutatóját, nem elégíti ki. Ha azonban az emberi magatartásokra fordítjuk a figyelmet, nem találunk szükségszerű és véletlen okokat. Itt ugyanis nem olyan társadalmi folyamatokról van szó, amelyek fő tényezői és tendenciái a sok esetlegesség mellett vagy világosan kiütőköznek vagy rejtve, de felismerhetően hatnak és uralkodnak, amelyek valójában társadalmi, emberi okokként jelentkeznek, — ez éppen az esetlegességek birodalma. A játéknál jelenlevő szülő — aki ugyan aligha tudta volna a labdát útjából eltéríteni — éppen beszélgetésbe merült valakivel, amikor az árukihordó a vázával arra jött, lehetséges, hogy azért, mert előzetesen tíz percig beszélgetett egy ismerősével; kerülőt tett a kedvéért, máskülönben arra sem járt volna; főnöke a szokottnál tovább ebédelt és később adta oda a vázát stb. Hol vannak itt megkülönböztethető szükségszerű és véletlen okok? Az állványról leesett munkás esetében a védőberendezés hiánya egy fél évig nála sem, 99 társánál sem vezetett balesetre. Lehet, hogy aznap gyermeke betegsége aggasztotta vagy féltékenysége kínozza, lehet, hogy rosszul nyújtottak feléje egy gerendát, lehet, hogy ügyességét akarta fitogtatni egy malterhordó leány előtt; lehet, hogy valahonnan visszatükröződő napfény a kritikus pillanatban a szemébe verődött és megvakította, — számtalan ilyen vagy más tényező hathatott közre. Meg lehet itt különböztetni szükségszerű és véletlen okokat? Az adós késedelembe esik, másnap a villám agyonsújtja a lovat, amit előző nap át kellett volna adnia. Melyik ok szükségszerű? A késedelembe esés, tehát a vétkes magatartás? A villámesapás, tehát a mentesítő erőhatalom? Nincs minőségi különbség az okok között; valamennyi egyformán véletlen vagy egyformán szükségszerű: itt nem társadalmi-történelmi vagy gazdasági

folyamatokról és tendenciákról van szó, hanem elszigetelt eseményekről. Kétségtelen, hogy a társadalom, technika és gazdaság mai fejlettsége mellett törvényszerűen bekövetkeznek jogellenes károsodások, de hogy mikor, hol és milyen körülmények között, az a véletlenek játékatól függ. Ha igaz az, hogy a veszélyes üzemek összességének működése vagy elektromos kisülésekkel járó viharok törvényszerűen vezetnek károsodásra, ez nem jelenti azt, hogy az egyes adott esetekben az üzem veszélyes működése vagy a villámcsapás mint ok „szükségyszerűbb ok”, mint valamely más, az adott konkrét esetben ugyancsak közreható tényező. Itt legfeljebb az a veszély „szükségyszerű”, hogy a jogász azt fogja „szükségyszerűnek” minősíteni, amire a felelősség megoldása szempontjából „szükség” van. Ezt azonban a szükségyszerű és véletlen objektív kategóriáival nem lehet megtenni.

Felmerül azonban: valóban nincsenek ezekben a jelenségekben törvényszerűségek, szükségyszerű okok? Bizonyos értelemben feltétlenül vannak. Ha a károkozások *nagy számát* figyeljük meg, akkor tendenciákat, törvényszerűségeket, tehát szükségyszerű okokat is találunk. Az esetek nagy számának megfigyelése során ilyen lehet az üzem veszélyes működése, a felügyeleti kötelezettség elmulasztása, a vétkesség stb. Nem szabad azonban szem elől téveszteni azt, amit éppen a szükségyszerű és véletlen okok megkülönböztetésén alapuló elmélet hangsúlyoz a legerőteljesebben: a szükségyszerű és a véletlen viszonya relatív; ami egy bizonyos vonatkozásban szükségyszerű, az más vonatkozásban véletlen. Erről van itt is szó. Az a törvényszerűség, hogy az üzem veszélyessége gyakran vezet károsodásra, a véletlenek összevisszaságán keresztül érvényesül. Mihelyt egy adott esetet vizsgálok, mihelyt elszigetelem azt a többi, vele valójában semminő tényleges kapcsolatban nem álló hasonló esettől, *ebben a konkrét viszonyban* az üzem veszélyességének mint oknak a szükségyszerű volta eltűnik, és ez az ok ugyanolyan minőségű lesz, mint az adott eset többi oka.

Az esetek nagy számának megfigyelésén alapuló törvényszerűség folytán szükségszerűnek tekinthető ok tehát az egy adott elszigetelt esetben nem más jellegű, nem „szükségyszerűbb” ok, mint a többi közreható ok. E törvényszerűségnek nem az *egyes* eset konkrét okozati összefüggésének megállapításában van szerepe, hanem abban a *jogpolitikában*, amely a döntő láncszemet kívánja megragadni a jogellenes károkozások egyes esetcsoportjaiban, vagyis a *jogalkotás* során. Ha megállapítható, hogy

a) valamely esetcsoportnak domináns oka van, és

b) ennek az oknak a kiküszöbölése a polgári jogi felelősségi speciális eszközökkel hathatósan előmozdítható,

akkor a polgári jogi normarendszer az egyes esetekre szólóan *ezt az okot minősíti relevánsnak*. Relevanciájának tehát nem az a közvetlen alapja, hogy az adott károsodásra vezető eseménysorozatban, mint ilyenben „szükségyszerű” szerepet játszott, hanem az, hogy a) az esetek nagy számában törvényszerűen előfordul, b) a polgári jog speciális eszközeivel korlátozható vagy megszüntethető és ezért a polgári jog ezt ruházta fel polgári jogi relevanciával.

A polgári jogi felelősség területén tehát a szükségyszerű és a véletlen megkülönböztetése nem lehet az okozati összefüggés elhatárolója, és pedig alapvetően azért nem, mert a jogellenes károkozás, mint a mindennapi élet egyik rendellenes, kiszakított darabja önmagában olyan természetű, hogy *ott a szükségyszerű és a véletlen megkülönböztetésének objektíve nincs talaja*.

Úgy látszik tehát, hogy az okok közötti „válogatás” kísérlete esődöt mondott. A szükségszerű és a véletlen okok megkülönböztetésének a polgári jogi felelősség területén való alkalmazása lépés előre annyiban, hogy kiküszöböli a mechanikus materializmus legfőbb hibáját: a feltételek egyenértékűségének tételét, amely csak a felszínen ragadja meg az okozati összefüggést, de nem lényegében. Csődöt mond azonban annyiban, hogy a mechanikus materializmushoz hasonlóan messzemenően azonosítja az emberi magatartásokban rejlő okozást a természeti folyamatokban való okozással, és az „emberi” mozzanatok specifikus vizsgálatát kizárólagosan a vétkesség vizsgálatának körébe utalja, ugyanakkor viszont sematikus módon bele igyekszik kényszeríteni a szükségszerű és a véletlen dialektikus megkülönböztetését olyan viszonyokba, amelyekben ennek — a társadalmi-emberi és nem a természeti oldal vonatkozásában — általában nincs helye.

Az következik-e ebből, hogy teljesen le kell mondanunk a „válogatásról”? Ebbe nehezen lehetne beletörődni: a probléma úgy merül fel, hogy vagy sikerül találni egy kielégítő „válogatási” elvet, vagy a jogásznak le kell mondanania arról, hogy az oksági viszonytal operáljon, mert az „válogatás” híján olyan tág; hogy nem mond semmit. Kétségtelen, hogy a polgári jogásznak tovább kell kutatnia a „válogatás” megoldása érdekében, mert őt erre a tárgyi felelősség intézménye ellenállhatatlanul sarkallja. Könnyebb a dolga a büntetőjogásznak — szól a polgári jogász — mert neki még akkor is mindig van egy második szelektáló szempontja, ha az okozati összefüggés esődöt mond: a büntetőjogi felelősségrevonáshoz mindig szükség van bűnösségre is. Ha az okozás kérdését a bíró nagy ráhagyással önti, a bűnösség vizsgálatával a felesleges anyagot leesztergálhatja róla.

Nincs-e a „válogatás”-nak olyan elve és módszere, amely a valóságon sem tesz erőszakot és a polgári jog igényeinek is megfelel? Az eddigi példák tanulmányozása azt mutatja, hogy érdemes erőfeszítéseket tenni. Úgy érezzük, van, ami megkülönbözteti a szülői felügyelet elmulasztását attól, hogy a gyerekek éppen oda rugták a labdát, ahol az árukihordó járt, vagy a védőberendezés hiányát attól, hogy a napfény egy pillanatra megvakította a munkást. Feltűnő mindenesetre, hogy ezek az előbb említett okok azok, amelyek *a jog eszközeivel befolyásolhatók*, szemben a többi okkal: ezek az okok ugyanis a jog által hozzáférhető emberi magatartások. E megállapításnak pedig külön jelentőséget ad az, hogy a jogi felelősség általános fő célja éppen ez: befolyást gyakorolni, elhárítani, megelőzni. Ezek az okok az oksorozat ama láncszemei, amelyeket megragadva a jog a prevenció célt el tudja érni. *Ezek nem a szükségszerű, de a jog által befolyásolható okok.*

A megoldást meggyőződésünk szerint ezen az úton kell keresni.

III.

1. X. lelövi Y-t. Hárman keresik a beállott halálos eredmény okát: az orvos, a fegyverszakértő és a jogász. Az orvos azt állapítja meg, hogy a központi idegrendszer egy behatolt idegen test hatására megbénult, a fegyverszakértő azt, hogy a ravasz meghúzásával bekövetkezett ütődés folytán felrobbant lőpor a lövedéket a ballisztika által felfedezett szabályok szerint az áldozat fejébe juttatta, a jogász pedig, akit a halál mint jogellenes eredmény érdekel, azt, hogy X. szándékosan lőtt rá haragosára, Y-ra és szándékának

„megtámogatására” előzetesen alkoholt fogyasztott és tanácskozott Z.-vel. Fel lehet itt tenni a kérdést, hogy melyiknek volt igaza? Nem kellene-e csodálkozni az orvoson, ha ő a fegyver elsütését, a fegyverszakértőn, ha ő a szándékot, az alkoholfogyasztást és a jogászon, ha ő a központi idegrendszer megbénulását jelölné meg okként? Mindegyiknek igaza van a maga körében. Mindnyájan az objektív összefüggések egy-egy láncolatát emelték ki. Ott hevert előttük a valóság az összefüggések kimeríthetetlen gazdagságában; az orvos az adott konkrét esetben az orvosi okot, a fegyverszakértő a műszaki okot, a jogász a jogi okot szigetelte el a többitől a maga számára. Mindegyik az objektív valóság egy darabját ragadta meg és mindegyik valami mást.

Jogi ok? Mégis volna valamiféle külön „ok” jogászok használatára? Külön jogi ok nincsen, de jogi ok van. Itt keresendő az általános és különös, az objektív és szubjektív ellentétének egybefoglalása. Az oksági viszony objektív és sem orvos, sem fegyverszakértő, sem jogász nem csempészhet oda és nem emelhet el onnan olyan okot, amely objektívén ne tartoznék a kölcsönös összefüggések hálójába. Ugyanakkor azonban az orvos is, a fegyverszakértő is és a jogász is az objektíve meglevő okok közül azokat figyeli meg, amelyekre neki van szüksége, — nem személy szerint, de *szakmája törvényszerűségei* alapján. Tehát: az objektív okok közül az *egészet tekintve önkényesen, de a különöst tekintve meghatározottan* emelnek ki egyes láncszemeket vagy folyamatokat. „Hogy az egyes jelenségeket megértsük” — írja Engels — „ki kell ragadnunk őket az általános összefüggésből és elszigetelten kell szemügyre venni őket, *akkor* a váltakozó mozgások közül az egyik okként, a másik okozatként fog megjelenni.”¹⁰ Az elszigetelten való szemügyrevételhez az elszigetelés értelmi tevékenysége szükséges. Az orvos a lövedéknek a testbe való behatolását követően az emberi szervezetben végbement folyamatokat szigeteli el, a fegyverszakértő a fegyver szerkezetével, megtöltésével, a célzással, elsüléssel kapcsolatos eseményeket, a jogász a fegyvert elsütő ember magatartását. Az „elszigetelés” nem lehet szemponttalan; azt meghatározzák azok az objektív törvényszerűségek, amelyek ismeretében és felhasználására a vizsgálódást folytatják. Ilyen determinált szempont hiányában az okfogalom maga is absztrakció.

Kétségtelen, hogy amit az orvos, a fegyverszakértő és a jogász itt kiragad, az — Lenin szavaival élve — „csak egyoldalúan, töredékesen és tökéletlenül fejezi ki a világ összefüggésének mindenoldalú és mindent átfogó jellegét”,¹¹ de ez az okozatiság általános jellegzetessége: az okozatosság így fejezi ki a kölcsönös összefüggések rendszerét. „Az ok és okozat emberi fogalma valamelyest mindig egyszerűsíti a természeti jelenségek objektív összefüggését, csak megközelítően tükrözi, mert mesterségesen elszigeteli az egyetlen és egységes világfolyamat egyik-másik oldalát”, írja Lenin¹². Valójában ez megy végbe az okozati összefüggések kutatásának minden részterületén anélkül, hogy ez ezen a szükségszerű egyszerűsítésen túl meghamisítaná a folyamatok valóságos képét. Az is kétségtelen továbbá, hogy a jogi, orvosi, műszaki okok nem olyan függetlenek egymástól, hogy ne jelentkeznének összeszövődött: utalunk a rendellenesen vékony koponyacsontra, az utca kivételesen síkos állapotára stb. Mindezekre a jogász is figyelemmel van, amikor a jogi okokat

¹⁰ *A természet dialektikája*. 1952. 241—242. o.

¹¹ *Filozófiai füzetek*. 136. o.

¹² *Materializmus és empiriokriticizmus*. Művei, 14. köt. 156. o.

keresi, erről azonban később szólunk. Itt tehát voltaképpen arról van szó, hogy a jelenség jogi okának kutatása során

a) először *magát az eseménysorozatot* kell elszigetelni,

b) azután ezen belül el kell szigetelni azokat az okokat, amelyek *jogi szempontból relevánsak*.

Még egy ellenvetés: szubjektivisták és teleológikusok a jogi ok keresése. Apriori meghatározott célból önkényesen válogat a meglévő okok között, ez pedig olyan mértékben eltorzítja a valóságot, hogy a materialista kikötőből ezzel a vezérlőművel is idealista „rév”-be érünk. Úgy gondoljuk, nincs ok ilyen következtetésre. Egész tudatos tevékenységünk arra irányul, hogy az objektív folyamatokat megismerjük, majd törvényszerűségeikhez alkalmazkodva őket meghatározott céljaink érdekében befolyásoljuk. Szubjektivistákká akkor leszünk, ha parancsolgatni akarunk ezeknek az objektív folyamatoknak — akár marxista hangzású vezényszavakkal is — ahelyett, hogy amennyire lehet magunkat nekik alávetve uralkodnánk rajtuk. Teleológikusakká akkor válunk, ha magukba a folyamatokba próbáljuk beleerőszakolni a célrátörést, és ebből, nem pedig okaikból igyekezünk levezetni mozgásukat. Minderről azonban itt nincsen szó. Kétségtelen, hogy a valóság gazdag szövedékéből az okozati összefüggések egészét tekintve önkényesen emelünk ki egyes tényezőket célunk, a társadalomellenes magatartások leküzdéséhez való jogi hozzájárulás érdekében, de a kiemelésnek ez az „*önkényessége*” nagyon is *meghatározott*: meghatározzák az adott társadalmi viszonyok, osztályviszonyok és meghatározzák azok az objektív lehetőségek és módszerek, amelyek a jognak rendelkezésre állnak a társadalom befolyásolására. Egy gyermek tettét jogi okként nem emelhetjük ki, mert azt a jog eszközeivel befolyásolni nem tudjuk. Ez csak az okozati összefüggések egésze szempontjából önkényes kiemelés, de nem önkényes, hanem meghatározott akkor, ha a jog, a medicina stb. funkciója szempontjából, a jog és társadalom, az orvostudomány és az emberi szervezet stb. objektív törvényszerűségei szempontjából ítéljük meg.

Az egységes világfolyamat egy oldalának az okozatiság kiemelésével való mesterkélt elszigetelését tehát objektíve determinált szempontok szerint végezzük el. A valóságnak ez a darabokra törése szükséges ahhoz, hogy a valóságot megváltoztathassuk. A társadalomtudományokban az ilyenfajta eljárás pótolja a természettudósoknak azt a valóságot ugyancsak szétördelő eljárását, amikor egy folyamatot kísérletileg úgy figyelnek meg, hogy előzetesen már az objektív folyamatból mesterségesen kizárták a zavaró mellékkörülményeket. Ők a megfigyelés *előtt* szelektálnak az okok között, mi *utána*. Mindketten megcsonkítjuk a valóságot, mindketten a valóság talaján maradunk, mindketten szigorúan meghatározottan járunk el, amikor látszólag önkényesen elszigetelünk egyes okokat, és mindezzel mindketten a világ átalakításának előkészületein fáradozunk. Nincs lényeges különbség aközött, hogy a mesterségesen elzárt lombikban a folyamat már eleve szelektáltan folyik le és aközött, hogy a folyamat ugyan a maga természetes módlján megy végbe, de a megfigyelő szelektál és figyelmen kívül hagy bizonyos tényezőket. Aki a jogszempontú szelektálást az okok között önmagában is már idealistának, szubjektivistának, teleológikusnak tartja, annak számára a lombikban végzett kísérlet is idealista, szubjektivisták és teleológikusok.

Egy különbség mégis van a természettudós, vagy akár a gazdasági és szociális jelenségek kutatója és a jogász eljárása között. Az előbbieket az egyes felmerülő esetekben közvetlenül ismerik fel, állapítják meg azokat az objektív

összefüggéseket, amelyek az okkiválasztást meghatározzák, a jogász nem. Az egyes eseteket elbíró jogász — a jogalkalmazó — számára az okkiválasztást az említett objektív összefüggések helyes vagy kevésbé helyes felismerése alapján a jogalkotó a normarendszer létrehozásával in abstracto előre elvégzi. A jogi okot a jogi normarendszer közvetítésével határozzák meg a jogalkalmazó számára az említett összefüggések. Így az olyan törvényszerűségek, mint pl. az, hogy a veszélyesség különböző tényállástípusokban gyakran okoz kárt, a jogi normarendszer kiépítésére, tehát az okkiválasztás absztrakt szempontjának megállapítására gyakorol hatást. Ennek figyelembevétele nélkül az egyes károkhoz tényállások tipikus okai vagy értekeletlenül maradnak, vagy pedig az objektív okozati összefüggés lényegének meghamisításával az egyes konkrét esetekben jelennek meg „szükségyszerű”, „meghatározó” okokként.

Összefoglalva tehát: a jogász az egyes konkrét esetekben a jogellenes eredmény jogi okait keresi, és figyelmen kívül hagyja a jogilag irreleváns okokat. Ennek során nem jár el önkényesen, mert

a) az objektív kölcsönös összefüggések egy elszigetelt darabját vizsgálja;

b) a tételes jog alapján jár el;

c) a tételes jogot pedig e vonatkozásban az adott társadalom jogának objektív lehetőségei, valamint eszközei, módszerei, politikai célkitűzései az egyes tényállástípusokra nézve meghatározzák.¹³

2. Hogy a jogász a jelenség jogi (és nem szükségyszerű) okát keresi — ez is általánosság. Kísérletet kell tenni tartalmának közelebbi feltárására.

a) A jogi ok mindig valamilyen emberi magatartás.¹⁴ Ha valakinek a fejére esik egy téglá vagy megharapja egy kutya, a kárnak az ilyenfajta oka

¹³ A gondolati elszigetelés szükségessége a burzsoa irodalomban is felmerült; ezt elkerülhetlenné tette az, hogy a mechanikus materialista kiindulás mellett szükségessé vált az okkiválasztás. Ennek folytán megkülönböztették a releváns és irreleváns okokat is. Az idevágó nézetek azonban nem álltak a dialektikus materializmus alapján és ezért nem tárhatták fel a gondolati elszigetelés nem önkényes, a jog és társadalom összefüggése által meghatározott oldalát. A releváns és irreleváns okokat megkülönbözteti pl. Max Ernst Mayer (*Der Kausalzusammenhang zwischen Handlung und Erfolg im Strafrecht*, Strassburg, 1899), de a kauzális, teleológikus és potenciális „okok” relevánsá minősítésével önkényes és idealista alapon áll megoldási kísérletet nyújt. Bar helyesen állapítja meg, hogy az okkiválasztás a vizsgálódás céljának van alárendelve, de az eredmény bekövetkeztének valószínűségét tekinti döntőnek, ez pedig szubjektív megítélés kérdése (*Die Lehre vom Causalzusammenhange*, 1871. 5—10., 18—20. o.). Liepman is helyesen jut arra a következtetésre, hogy az okkeresésnél arra kereszünk választ, hogy van-e alap a jog eszközei útján való reagálásra (*Einleitung in das Strafrecht*, 1909. 70. s. köv. o.), de nem tudja megközelíteni a választ arra a kérdésre, hogy mikor van erre alap. Sauer megemlíti ugyan, hogy más-más foglalkozási ágak képviselői más- és másféleképpen válogatják ki a releváns tényezőket, de ezeket az „életfilozófia” hatása alatt irracionális módon „örömonas”-oknak, értékretörékvéseknak nevezi, ily módon „eltüntetve” az okozati összefüggés viszonyát (*Gerichtsaal*, 100. köt. 72. s. köv. o.).

A magyar burzsoa irodalomban Kauser Lipót hangsúlyozta a gondolati elszigetelés nagy jelentőségét. „A jogász is kénytelen az okozati kapcsolatok végtelen kontinuumából gondolatilag kiragadni, elszigetelni egy akkora terjedelmű szelvényt, amekkorát a feladata és a jognak az emberi magatartás szabályozását célzó rendeltetése megkíván” — írja (i. m. 49. o., hasonlóan: 48., 62. és 132. o.). Minthogy azonban a jog és társadalom kölcsönös objektív összefüggésére nem volt tekintettel, a gondolati elszigetelés kérdésében ő is teljesen önkényes eredményre jutott: irrelevánsnak tekinti a második okhelyzet-fázison túli okokat.

¹⁴ Ezt a tényt egyes burzsoa szerzők is hangsúlyozzák, de idealista filozófiai koncepciók alapján, és ezért elfogadhatatlan következtetésekre jutva. Binding (*Die Normen und ihre Übertretung*, 2. kiad. II. köt. 1. fele. 473. s. köv. o.), Bar *Gesetz und Schuld im*

a jogászt nem elégíti ki, hanem keresi a téglát, a kutya mögött az embert. Két veszélyes üzem összeütközése esetén a fékhiba nem olyan ok, amellyel a jogász megelégszik, hanem megkeresi a garázmestert, akinek gondatlansága folytán a hibás gépkocsi közúti forgalomba került. A jogász tehát akkor, amikor a kár okát keresvén valamely merőben természeti, műszaki stb. okhoz ér, ezt csak közvetítő láncszemnek tekinti a jogi ok, az emberi magatartás felé. Nem nyugszik meg, hanem nyomoz tovább. Ha megtalálja a — még kifejtendő minőségű — emberi magatartást, megtalálta a kár jogi okát és esetleges további feltételektől is függően megállapítja a felelősséget is. Ha nem találja meg az emberi magatartást, nincs jogi ok és eleve nincs jogi felelősség.

A jogi oknak ez a jellegzetessége abból a már említett tényből fakad, hogy a jog társadalmi erő, amely az emberi magatartásokat kívánja befolyásolni, elsősorban akaratokon keresztül. Aki pedig emberi magatartások befolyásolására törekszik, az a folyamatokat az emberi magatartásoknak az adott társadalomhoz, a többi emberhez való viszonyai szemszögéből vizsgálja. Nem korlátozza vizsgálódását az ember ilyen értelemben vett társadalmi magatartására, mert ezt nem is teheti, hiszen nem tudja a magatartásokat lombikba zárva elszigetelni, hanem ezek szemszögéből, ezeknek alárendelten szemléli a többi jelenséget. Ahogyan az orvos az emberben végbemenő fiziológiai, biológiai stb. folyamatokra kíván hatást gyakorolni és ezért az okozati összefüggés ebből a szempontból érdekli, úgy összpontosítja a jogász az ő figyelmét az ember társadalmi magatartására.

És ha a különböző okok konkurrálnak? Egy teherautó, hogy kikerüljön egy lovaskocsit, kikanyarodik és egy gyalogjártót fellök. A gyalogjártó meghal. Példabeli orvosunk megállapítja, hogy rendellenesen vékony volt a koponyacsontja. A műszaki vizsgálat megállapítja, hogy rendkívül síkos volt az úttest. A jogász — figyelmen kívül hagyva most a veszélyes üzem fenntartójának tárgyi felelősségét — értékeli az orvosnak vagy a rendőrségnek azt a megállapítását, hogy a gépkocsivezető alkoholt fogyasztott. A polgári jogi felelősség szempontjából mindezek az okok a gépkocsivezető magatartása kivételével irrelevánsak. A gépkocsivezető alkoholfogyasztása elegendő ahhoz, hogy a polgári jogi felelősség beálljon, a koponyacsont és az úttest állapota — a büntetőjogi felelősség megítélésétől eltérően — teljesen közömbös, oki hatása ellenére is.

Strafrecht, 1907 197—202. o. és Rochland (*Kausallehre des Strafrechts*, 1903.) szellem-tudományi alapon, illetőleg a szabad akarat idealista koncepciója alapján az emberi okot minőségileg (nemesak a jogi értékelés szempontjából) megkülönbözteti a többi októl: lényegében tagadja az emberi magatartás meghatározottságát és ezzel valójában megszünteti az okozati viszonyok összességébe való beilleszkedésének elismerését. E nézetek az emberi magatartást olyan oknak tekintik, amely a szabad akarat révén maga nem okozat. Krückmann viszont jellemzően „*Das juristische Kausalproblem als Problem der passendsten Fiktion*” címet viselő tanulmányában (*Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 37. kötet 535. s. köv. o.) a Vaihinger-féle „als ob”-filozófia alapján nyíltan pragmatista álláspontot vall, amikor az emberi okozás kiemelését azzal indokolja, hogy olyan formulát kell találni, amelynek segítségével egyszerűen és gyakorlatiasan lehet a problémákat megoldani, azaz okozatossági szükségletüket igazolni és kielégíteni. Ugyancsak közel áll az elvi alapokra nem sokat adó pragmatista felfogáshoz Ortman elmélete az utolsó beszámítható emberi cselekvés okká minősítéséről. (*Gerichtsaal*, 26. köt. 439., 27., köt. 209., 28. köt. 81. s. köv. o.) A felszabadulás előtti irodalmunkban Kausser hangsúlyozza a körülményt: „... csakis a jog szempontjából lehet, de kell is különbséget tenni az emberi cselekvés mint okténytező, okfeltétel és az egyéb okfeltételek között” (i. m. 131. o.).

A polgári jogilag releváns okok köre tehát még szűkebb, mint pl. a büntető-jogilag releváns okoké. Ez pedig a polgári jog sajátos módszerére vezethető vissza: egyrészt arra, hogy a polgári jogi szankció kevésbé megbélyegző, mint a büntetőjogi, másrészt arra, hogy a polgári jogi szankció nemesak a jogsértőre és a prevencióra tekint, de fél szeme a károsulton, a reparáción van, és ha az okok sokféleségében meg nem felelő magatartást talál, akkor a többi okot kikapcsolja.

b) Mindebből azonban az is következik, hogy a polgári jogi felelősség területén releváns ok mindig *tudatos, akaratlagos magatartás*. Nem olyan értelemben, hogy a bekövetkezett kárhoz való viszonyában tudatos és akaratlagos, hanem általában, mint magatartás ilyen. Valójában emberi magatartásnak csak azt nevezhetjük, amiben a tudatnak és akaratnak szerepe van. Az eszméletlenségig kábult, az alvajáró, a deliriumban hánykolódó ember magatartása valójában nem emberi magatartás a szó lényegi értelmében. Az ilyen állapotban levő embereknek a részvétele az oksági folyamatokban nem sokban különbözik a merőben csak természeti körülményeknek az okozásban való részvételétől. Az eszméletlenségig részeg ember mellett a felelőst kereső jogász tovább megy és a valóban emberi magatartást keresi: pl. eljut a kocsmába, ahol az illető lerészegedett.

Ez ismét abból következik, hogy a jog az emberi magatartások befolyásolására törekszik és közömbös számára az a látszólag emberi magatartás, amelynél a tudat és akarat szerepe hiányzik, ahol az akarat befolyásolására nincs lehetőség.

Felmerül azonban a gyermekek és az örültek problémája. A gyermeknél fokozatosan kibontakozó tudatról és akatról van szó, az örültben ezek teljesen torzultan vannak meg. Hogyan állunk ezek magatartásával? A jog lemond arról, hogy a jogi felelősség intézményével próbálja őket befolyásolni, noha más vonatkozásokban — pl. a családjog számos intézménye segítségével — céltudatosan igyekszik befolyásolni a gyermekek fejlődését. Ezek magatartása mögött a jog a szülő, a gondozó magatartását keresi, mert ezekre tud kártérítéssel hatni; általában nem tekinti jogi oknak a vétőképtelenek károkozó magatartását.

Közismert azonban, hogy a legtöbb jogrendszer ismer ez alól kivételeket. Ha nincs gondozó vagy a gondozó kimenti magát, akkor a körülmények mérlegelése alapján — főként akkor, ha a vétőképtelen károkozó sokkal tehetősebb, mint a károsult — méltányosságból a kár megtérítésére kötelezheti a bíró vétőképtelent is. Ilyenkor a vétőképtelen károkozó magatartás is jogilag releváns ok. Ez arra vezethető vissza, hogy a polgári jognak nem kizárólagos célja az emberi magatartás befolyásolása, hanem bizonyos esetekben akkor is előírja a reparációt, ha ezzel nem kívánja vagy nem tudja befolyásolni az akaratot. Ez különösen a jogszerű károkozások esetén van így (pl. kisajátítás, szükséghelyzet, egyes szomszédjogi vonatkozások), de kivételesen a jogellenes károkozás területén is előfordul.

Ebből viszont az következik, hogy végeredményben a tételes jogtól függ, hogy mi a jogi ok, a tételes jog igazít el abban a tekintetben, hogy az egyes esetekben mely okokat kell jogi okoknak tekinteni. Ismét a szubjektivizmus kísértete látszik feltűnni. A kísérteteket azonban el kell üzni, — ha lehet. A tételes jog annyiban kötve van, hogy nem tekintheti oknak azt, ami a valóságban nem ok. Azt azonban, hogy a kölcsönhatások szövedékéből, ezen belül az okok sokféleségéből mit tekint jogi oknak, azt a felszínen valóban a

tételes jog határozza meg, de csak a felszínen. Valójában a szelekciót a jognak általános és az adott társadalomban meghatározott társadalmi-gazdasági viszonyok közepette fennálló speciális objektív lehetőségei és az ezeknek alárendelt célok határozzák meg, és a tételes-jog tévedése miatt megfizet. Ahol lehet, az emberi magatartások befolyásolása vezet, ahol ettől függetlenül is célszerű és lehetséges, ott reparációt rendel el stb.; ilyen lehetőségek és célok szerint emeli ki a valóságos okok közül a számára relevánsakat. Ki lehet hivatottabb annak megállapítására, hogy az objektív valóság bonyolult, kölcsönös összefüggéseiből mit emeljen ki abból a célból, hogy a valóságot a jog saját rendelkezésére álló eszközeivel a saját lehetőségeinek keretei között az adott társadalomban befolyásolja, mint a törvényhozó?

Emellett egyáltalán nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy bizonyos vonatkozásban az uralkodó doktrína szerint is a tételes jogtól függ, hogy mi ok és mi nem. A jogilag értékelt nemtevésre: a mulasztásra utalunk. A jogirodalomban általánosan elfogadott nézet az, hogy a nemtevés akkor minősül oknak, ha a jog valaminek a megtevését írja elő és ez az előírt cselekvés marad el. Hárman állnak a vízparton: egy hivatásos mentő, egy úszóbajnok és egy úszni nem tudó, és érdeklődéssel nézik, hogy fulladozik valaki a mélyvízben. Ha merőben csak a természeti okokat nézzük, a fulladás az oka a halálnak, de nem a partronállók. Ha azonban az emberi magatartásokat is figyelembe vesszük, a tudat, az akarat szerepét az adott körülmények között, akkor legfeljebb az úszni nem tudó marad kívül az okozáson. A halál jogilag releváns oka a hivatásos mentő passzivitása, erkölcsileg releváns oka pedig a mentő és az úszóbajnok passzivitása. Lehet azonban, hogy holnap már az úszóbajnok passzivitása is jogi okká lép elő, mert új jogszabály neki is kötelességé teszi az életmentést; a szovjet bírói gyakorlatban ma is ez a helyzet. A mulasztások körében tehát eddig is elismerték, hogy a tételes jog szabja meg az okok körét, a jogászokat azonban csak kevéssé nyugtalanította az az ellentmondás, hogy az aktív magatartások körében nem tekintették a tételes jogot az okozatosság „okozójának”, a passzív magatartások körében azonban igen. Hogy ez az ellentmondás nem igen okozott gondokat, annak egyszerű magyarázata van: a károkozó aktivitást általános parancs tiltja a polgári jogban és csak a jogellenesség alóli kivételek szorulnak felsorolásra, általános felelősséggel járó passzivitás azonban nincs, itt külön jogi előírásokra van szükség.¹⁵ Így azután a károkozó aktivitás mögötti általános jogi tilalom éppen mindenütt jelenvalósága miatt jellegtelennek, közömbösnek tűnik az okozatiság minősítése szempontjából, a károkozó passzivitás mögötti külön-külön kiemelt jogi előírás viszont éppen csak bizonyos kiemelt helyzetekben való jelenlétével folytán elhatároló jelentőségűvé válik az okozatiság jogszempontú megítélése számára is. Természetesnek tűnik, hogy a mulasztás jogi okiságának előfeltétele valamely jogi előírás megszegése, a tevékenység jogi okiságának azonban nem, noha e tevékenység mögött is ott volt az okozat előidézésére vonatkozó tilalom: a „neminem laedere”.

c) Ebből nemcsak az következik, hogy a jogi ok körére befolyással van a tételes jog, hanem az is, hogy a jogi okot egyenesen meghatározza a tételes

¹⁵ A társadalmi tulajdon védelmére vonatkozóan van ugyan általános, aktivitásra kötelező parancs, ennek azonban mindaddig nincs polgári jogi szankciója, amíg az aktivitást külön szabály vagy szerződés (pl. munkaszerződés) elő nem írja. Az a járókelő, aki nem akadályozza meg az állami üzletbe való betörést, kártérítéssel az eltűnt holmiért nem tartozik.

jog. Jogilag releváns ok általában a *jogellenes magatartás*. Ha a felelősség elsősorban a jogellenes magatartások megelőzésére irányul, érthető, hogy a jog az okozati összefüggések rendszeréből a jogellenessé minősített társadalomellenes magatartásokat emeli ki. Ez összhangban van azzal a megállapítással, hogy a társadalom és a jog objektív összefüggései, a jogi célkitűzések a jogilag releváns okok körét az egyes esetekre vonatkozóan nem közvetlenül, hanem a tételes jog közvetítésével határozzák meg: először a jogalkotás igazodik hozzájuk, a jogalkalmazás pedig az így létrejövő tételes joghoz igazodik.

A jogellenesség és az okozatiság között a polgári jogi felelősség területén egyébként is nagyon szoros a kapcsolat. Jogellenes magatartás a polgári jogban a könnyelműség? Jogellenesen kerékpározik az, aki a kormányt elengedi? Polgári jogilag jogellenes a Kresz. szabályainak tudatos semmibevevése? A polgári jog szempontjából jogellenes tréfa az, ha valaki úszni nem tudó barátját belöki a mélyvízbe és nyomban kihúzza? Lehet, hogy e magatartások egyike-másika szabálysértés vagy akár bűncselekmény is, de bizonyos, hogy mindezek a polgári jogi felelősség szempontjából irrelevánsak. A polgári jogi felelősség szempontjából releváns jogellenesség ugyanis az eredményben, és pedig túlnyomórészt a károkozásban realizálódik, — akár vagyoni, akár nemvagyoni kárról legyen is szó. Ebben nyilvánul meg a jogellenesség és az okozatiság szoros kapcsolata a polgári jog területén. *A magatartást általában okozata: a kár avatja jogellenessé*, a magatartás káros okozata nélkül általában nem lesz a polgári jogi felelősség szempontjából releváns. Ha a sorompót nem engedik le, mert a vasúti őr lerészegedett, de baleset nem következik be, ez súlyos jogellenesség, de nem a polgári jogban. A magatartás *nem önmagában*, hanem *mint ok* jogellenes. Az okozati összefüggés tehát a polgári jogi felelősség területén azt a szerepet is betölti, hogy általa lesz a különben csak könnyelmű, a szocialista együttélést sértő, kötelességellenes, más jogágazatok által szankcionált magatartás a polgári jogi felelősség szempontjából jogellenes. Ez abból következik, hogy a polgári jog a maga sajátos eszközeit túlnyomórészt az áruviszonyokból vette át vagy azok képére teremtette, a jog általános céljait a felelősség körében elsősorban a reparáció módszerével szolgálja, ez viszont feltételezi a kárt, az eredeti állapot visszaállításának, az elmaradt eredmény mesterséges létrehozásának szükségességét, ez pedig azt jelenti, hogy a polgári jog beavatkozni általában ott tud, ahol valamely magatartás ilyen eredmény-*okozójává* vált. Itt tehát kétirányú kölcsönös összefüggésről van szó: *az okozati összefüggés avatja a magatartást polgári jogilag jogellenessé, és viszont, valamely beállott kár oka mindig egy jogellenes magatartás, mert hiszen a kár nem egyéb, mint jogellenes eredmény, jogellenes okozat*. A jogi ok tehát nemcsak a mulasztások körében áll valamely jogellenes magatartásból, de az aktivitás területén is.

Van tehát magatartás, amely önmagában jogellenes, de a polgári jogi felelősség szempontjából károsodás híján nem az, és van magatartás, amely önmagában nem jogellenes, de a károsodásban jelentkező okozat azzá avatja. Emellett azonban előfordul az is, hogy a magatartást még a károsodásban jelentkező okozat sem avatja jogellenessé (jogos védelem, szükséghelyzet, kisajátítás, ásványkutatás más földjén stb.). Ha a jogellenességet kizáró okokat az okozati összefüggés szempontjából vizsgáljuk, kitűnik, hogy ezeknek az eseteknek bizonyos csoportjában a károkozó magatartás a polgári jogi felelősség számára nem mint ok, hanem mint okozat lesz döntő jelentőségű: a jogellenesség hiányának megállapításában jelentkező jogi relevancia a károkozó

magatartásnak mint okozatnak az okára vezethető vissza. A szükséghelyzetben, a jogos védelem során való károkozás jogellenessége azért hiányzik, mert a károkozó magatartást *iusta causa* váltotta ki. Más esetekben a károkozást a károsult beleegyezése váltja ki; ez pl. a gyógykezelésre szoruló kiütött ökölvívó esete. Ezekben az esetekben a jog a fent mondottakkal ellentétben azt kívánja, hogy ne elégedjünk meg a károsodást kiváltó emberi magatartással, hanem menjünk vissza ennek kiváltó okaira is. Itt találhatunk további emberi magatartást (jogellenes támadás, a károsult beleegyezése) és találhatunk természeti körülményeket is (pl. a szükséghelyzet egyes eseteiben). Mindezek jogi relevanciája negatív: kizárják a jogellenességet, a felelősség beálltát. Ami pedig most már a károkozó magatartást nem mint okozatot, hanem mint okot illeti, ez nyerhet ugyan polgári jogi relevanciát, de nem mint felelősségi ok. Ezek is tudatos és akaratlagos emberi magatartások, amelyek bizonyos egyéni vagy társadalmi érdekeket szolgálnak és eredményük: kár vagy vagyoneltolódás. Ez a jellegzetességük alkalmassá teszi őket arra, hogy más feltételek megléte esetén polgári jogi relevanciát nyerjenek: a károsult beleegyezése és a jogellenes támadás folytán bekövetkezett károkozásnak pl. nincs polgári jogi relevanciája, de a szükséghelyzetben, az ásványkutatás során, a kisajátítással való károkozásnak a polgári jog már említett reparatív „természete” folytán van relevanciája.¹⁶

d) Az eddig említett ismérvek arra vezethetők vissza, hogy a polgári jog eszközzel csak a legalább absztrakte tudatos és akaratlagos, jogellenes emberi magatartások befolyásolhatók. A *befolyásolhatóságnak ez a lehetősége* a jogilag releváns ok végső ismérve. A többi ismérvtől egyfelől abban különbözik, hogy azok meghatározói között szerepel. Másfelől abban különbözik tőlük, hogy az átlagesetben meglétét nem kell külön vizsgálni, mert a jogalkotó azt már eleve értékelte, amikor a felelősség feltételeit és szankcióit megállapította. Megemlítése mégis szükséges, mért határesetekben, különösen a *közvetett* okozás területén az ok jogi relevanciája in concreto e befolyásolhatóság megítélésétől függhet. Így pl. akkor, ha egy felnőtt bűnöző egy fiatal korút bűnre csábít, az apa emiatti szégyenében és bánatában öngyilkos lesz és kisgyermek maradnak hátra, más lesz a helyzet, mint amikor a szülő elhanyagolja felügyeleti kötelességét, a gyerek nagy köveket tesz az útra egy kanyar mögé, és az autó nem tudván megállni, az árokba fordul. Az okozati összefüggés, valamint a magatartás emberi, in abstracto tudatos és akaratlagos, valamint jogellenes mivoltában a két tényállás között nincs különbség. A különbség abban áll, hogy az első esetben a jog eszközei nem alkalmasak a kisgyermekeket törvényes tartásuktól megfosztó öngyilkosság megelőzésére, hanem csupán a bűnre csábítás megelőzésére, a második esetben viszont alkalmasak a gyermek károkozásának megelőzésére.

¹⁶ Az egyre elterjedtebb, a polgári törvénykönyv tervezetében is következetesen érvényesülő felfogás szerint a kár megtérítésére kötelező, de nem jogellenes magatartások nem tartoznak a polgári jogi felelősség körébe. Ennek oka az, hogy hiányzik belőlük a társadalomellenesség, és ennek folytán mint főszempont, a prevencióos törekvés, hiányzik tehát az, ami a felelősséget felelősséggé és nem pusztán csak megtérítési kötelezettséggé avatja. Ezek a tényállások azok közé a polgári jogban éppen a polgári jognak az áruformához való szoros kapcsolódása miatt oly gyakori tényállások körébe tartoznak, amelyekben az egyenérték elvnek megfelelő értékkiegyenlítésre, költségmegtérítésre, guzdagodás kiadására, reparációra kerül sor anélkül, hogy a vezérlő szempont a prevenció volna. Ennek részletesebb kifejtése azonban meghaladja e tanulmány kereteit.

Ezért kell a polgári jogi eszközökkel való befolyásolhatóság lehetőségét is megemlíteni az ok polgári jogi relevanciájának feltételei között. Ez a feltétel bizonyos értelemben közeledést jelent az adekvát okozatiság tanához, anélkül, hogy átvénné annak hibás lényegét. Kétségtelen ugyanis, hogy a befolyásolhatóság lehetősége elvileg és általánosságban akkor áll fenn, ha a magatartás káros következménye társadalmilag előrelátható, illetőleg legalábbis olyan, hogy számolni lehet vele. Mégsem jelent ez visszakanyarodást az adekvát kauzalitás tanához, és pedig két okból nem:

aa) az előreláthatóság tényezőjét nem erőlteti bele az okozati kapcsolatba, hanem a jogpolitikai megfontolások körében hagyja;

bb) az előreláthatóság társadalmi, de mégis szubjektív elemét nem helyezi a középpontba, de csupán egyik tényezőként szerepelteti egy olyan összefüggésben, amely objektív jellegű és egyben magyarázza az előreláthatóság fontosságát: belehelyezi a polgári jogi befolyásolhatóság kereteibe. A polgári jogi szankciókkal való befolyásolhatóság pedig lehet ugyan vitás az egyes határozatokban, de egészében véve a polgári jog, gazdaság és társadalom kölcsönös objektív összefüggéseiből folyik.

A polgári jogi felelősség területén tehát az olyan jogellenes, tudatos és akaratlagos emberi magatartások jönnek számba okokként, amelyek a polgári jog eszközeivel befolyásolhatók — megjegyezve, hogy a tudatosságnak és az akaratlagosságnak nem feltétlenül a jogellenes eredményhez való viszonyában kell fennforognia. *Nem emberi magatartásokban rejlő okoknak csak negatív jelentőségük lehet: meggátolhatják a felelősségnek az okozati összefüggés alapján való megállapítását, megszüntethetik az adott esetben az emberi magatartásban rejlő ok jogi relevanciáját.*¹⁷

¹⁷ Említést érdemel, hogy Kauser Lipót többször említett munkája során némely vonatkozásban hasonló megállapításokat tesz, hogy ezután végkövetkeztetéseiben ezekről eltérve önkényes megoldáshoz jusson. Ő is a jogilag releváns okot keresi, amikor pl. „jogi szempontból tekintett okhelyzet”-ről beszél (i. m. 128. o.). Szerinte jogkövetkezmények az 1. emberi, 2. jogilag jelentős, 3. okozatos és 4. damnifikatórius cselekményekhez fűződnek (i. m. 123—126. o.). E megállapításból az tűnik ki, hogy jogilag jelentősök a jogilag jelentős károkozó magatartások. A nyilvánvaló idem per idem elemre a felszínen az vezet, hogy Kauser a felelősség körébe vonja a jogellenes magatartásokért való helytállást is és a kár megtérítésének kötelezettségével járó jogos magatartásokat is, vagyis valamennyi reparációs kötelezet. Emögött pedig egy bizonyosfajta, a mechanikus materialista természettudományi felfogáshoz közelálló jogi pozitívizmus van, amely a jogintézmények társadalmi-gazdasági összefüggéseire nincs figyelemmel és a normákat csak logikai elemzésnek veti alá. Ez vezet azután arra, hogy ezek és másokat idéző megállapításai végül is hasznosítatlanul maradnak. Figyelmen kívül marad a felelősség funkciója is és azok az objektív lehetőségek is, amelyek a polgári jog területén a társadalomellenes magatartások leküzdésére rendelkezésre állnak. Az eredmény: „Az okkorlát ott van, ahol az okkhatár úgy felhígul, hogy gyakorlatilag elhunyagollható. Ez pedig a második okhelyzetfázisban következik be.” (I. m. 175. o.) Tehát: Kauser visszakanyarodik az általa is bírált elméletekhez, és az okok mint ilyenek között tesz intenzitásbeli megkülönböztetést, és pedig azon a mechanikus materializmushoz közelálló alapon, hogy az okozatiság elbírálása során az emberi pszichére hat az a körülmény, hogy az eredménynek a cselekménytől való „távolodása” esetén mennyiségileg szaporodnak a közzreható idegen tényezők az egyedül maradt emberi cselekvés rovására. (127—129. o.) Megkülönböztetési alapja pedig még kevésbé érdemi, mint pl. az adekvát kauzalitás tanáé, mert mereven és sematikusán a második közvetett oknál vágja el a láncolatot.

1. A polgári jogi felelősség fő célja a jogellenes károsodások megelőzése, fő eszköze, egyben célja a károsultnak nyújtott reparáció, ami a károkozónál represszióként jelentkezik. A jog azonban nem minden objektíve jogellenes magatartásra kapcsolja be a polgári jogi felelősséget. Mindenesetre bekapcsolja, ha a károkozó a jogellenes következményekkel számol vagy számolnia kell vele, és mégis akarja azt vagy nem törődik e következményekkel; ezen alapul a *vétkességi* felelősségi rendszer. Bizonyos körülhatárolt, de egyáltalán nem elhanyagolható esetcsoportokban továbbá reagál a jogellenes károkozásra e szubjektív elemtől függetlenül is; ez a *tárgyi* felelősségi rendszer területe.

Nem tartozhat e tanulmány keretébe a kétféle rendszer mibenlétének részletesebb feltárása, értékelése. Minthogy azonban e különbség az okozati összefüggések szempontjából sem közömbös, e kétféle rendszer egyformán objektív oldaláról néhány megjegyzést kell tenni.

2. A jogilag releváns okozati összefüggés a kifejtettek szerint mindig valamely emberi magatartás és valamely károsodás között áll fenn. Ez a magatartás *általános* értelemben, nem az okozattal való konkrét összefüggésében úgyszólván mindig tudatos és akaratlagos. A *vétkességi* rendszerben azonban az tapasztalható, hogy *az okozattal való konkrét összefüggésben sem* mellőzhető bizonyos tudati és akaratú tényezők szerepe. Aligha helyeselhető ugyanis az a szokásos eljárás, hogy az okozati összefüggést *csak a külső* világban tekintik lényegesnek, és a pszichikai világban lejátszódó folyamatokat *csupán eredményükben értékeli*: a tettesnek a cselekményhez való pszichikai viszonyát teszik a jog mérlegére. Ez az értékelő elem mint látni fogjuk, teljesen mellőzhetetlen, de nem kizárólagos. Ha valakit meggyilkolnak, a *gyilkosság okai között szerepel a tettes elhatározása is*, ennek ismét vannak okai; ezek az utóbbi okok különösen a büntetőjogban relevánsak lehetnek stb. A vétkes magatartáshoz tehát az okok láncolatának felgöngyölítése során is eljutunk. Ehhez azonban az okozati összefüggés keresése során a külvilágon túl kell lépni és be kell hatolni a magatartást tanúsító személyben lejátszódó pszichikai folyamatok közé. A jogellenes következmény jogi okát keresvén, eljutunk a magatartáshoz, és onnan a vétkességen alapuló felelősséget előíró jog parancsára a magatartás belső okaihoz.¹⁸ Vannak tehát „külső”, „külvilági” okok és vannak ezen túl belső, pszichikai okok is. A sorompó le nem eresztésének oka a vasúti őr mulasztása, ennek pedig oka az, hogy a vasúti őr jól érezte magát cimboráival és úgy gondolta, nem lesz semmi baj abból, hogy éjnek idején egyszer fennmarad a sorompó: nem lesz baleset, mert nincs forgalom és nem veszik észre a mulasztást. Az ok: a vasúti őr mulasztásán túl az ő olyan viszonyulása kötelezettségeihez, amit a jog gondatlansággként értkel.

A vétkességi és a tárgyi felelősségi rendszer között tehát az okozatiság szempontjából az a különbség, hogy *a vétkességi rendszerben pszichikai okok is relevánsak, a tárgyi felelősségi rendszerben pedig nem*: lehet, hogy az okozó vétkes, lehet, hogy nem, de ez az okozati összefüggések szempontjából közömbös. Az tehát a helyzet, hogy a tárgyi felelősségi rendszerben, amelyet kissé leegyszerűsítve úgy szoktak megkülönböztetni a vétkességi felelősségi rendszertől,

¹⁸ Itt a belső ok kifejezés természetesen nem a megszokott „cause étrangère” ellentétét, vagyis nem a cselekvő hatalmi körében rejlő okot jelenti szemben pl. az erőhatalommal, hanem az emberben lejátszódó okként fellépő pszichikai tényezőket.

hogy benne az okozatiság elegendő a felelősség megállapításához, valójában az okok sokkal szűkebb köre releváns, mint a vétkeességi felelősségi rendszerben: a tárgyi felelősségi rendszer szűkkeblűbben kezeli az okozati összefüggések kérdését, mint a vétkeességi rendszer. Minthogy ilyenformán a kettő között a megkülönböztető jellegzetesség a pszichikai ok, a következőkben ennek mibenlétét próbáljuk megközelíteni.

A vétkeességi felelősségi rendszerben a jogi ok nem pusztán valamely általában tudatos és akaratlagos magatartás, hanem valamely jogellenes eredményhez viszonyítva az: szándékos vagy gondatlan magatartás. Láttuk már, hogy az okozatiság a jogellenességtől nem választható el, mert a polgári jogi felelősség körében a magatartást jogellenessé éppen okozata teszi: többnyire a károsodás. Most azt kell tapasztalunk, hogy a vétkeességi felelősségi rendszer körében legalább ilyen szoros összefüggés van az okozatiság és a vétkeesség között. Míg az okozatisághoz a jogellenesség az okozat oldalán kapcsolódik, a vétkeesség az ok oldalán kapcsolódik az okozatisághoz. Ha vétkesnek minősülő magatartás nem szerepel a jogellenes eredmény okai között, a vétkeességi rendszerben nincs felelősség; ebben van a vétkeesség és a jogellenes eredmény szoros összefüggése. Az okozati összefüggés tehát a vétkeesség, helyesebben a vétkesnek minősülő magatartás elemét kapcsolja össze a jogellenesség elemével, és az ok és okozat eme összekapcsolódása teszi teljessé a felelősség tényállását. Az okozati összefüggést teljesen lehetetlen elválasztani ezektől a tényezőktől, mert hiszen a vétkesnek minősülő magatartás az ok, a többnyire károsodásban jelentkező jogellenes eredmény az okozat. Előfordulhat természetesen, hogy már önmagában az okban, a vétkes magatartásban is van objektív jogellenesség, sőt, ha a jogellenességet nem szűkítjük a polgári jogi felelősség körére, általában ez is lesz a helyzet, de ez nem szükségszerűen van így. Lehetséges, hogy a magatartás súlyosan gondatlan, a polgári jogban mégis irreleváns marad: nem beszélünk vétkeességről, mert a magatartás nem vezetett jogellenes eredményre. A polgári jogi felelősség szempontjából tehát az a véletlenszerű, hogy az okként szereplő magatartás önmagában is már objektíve jogellenes-e — látni fogjuk, hogy ennek jelentősége van a tárgyi felelősség körében — az azonban szükséges, hogy eredményében legyen az. Ebből viszont az következik, hogy csonka, noha didaktikailag hasznos eljárás az, hogy az okozati összefüggést elvonatkoztatjuk a jogellenességtől és — a vétkeességi rendszerben — a vétkeességtől. Az sem elegendő, ha csupán azt mondjuk, hogy a felelősségnek van egy objektív oldala, az okozati összefüggés és van egy szubjektív oldala, a vétkeesség, vagy ahogyan más szerzők mondják, van egy objektív oldala, a jogellenesség és van egy szubjektív oldala, a vétkeesség. Valójában: a vétkes magatartás okként, a jogellenes eredmény okozatként jelentkezik.

Ha a vétkes magatartást mint okot vizsgáljuk, olyan eredményre jutunk, amely a mulasztás okozatisága kérdésének jelentőségét látszólag nagymértékben megnöveli, valójában azonban csökkenti. Noha a mulasztás kérdésével alább bővebben foglalkozunk, a vétkes magatartással kapcsolatosan egy-két problémát előre kell bocsátanunk. Az aktív, kifelé tevőleges jogsértésnek a felszínen, a jogi vizsgálódás szemszögéből megfelel egy pszichikai passzivitás, mert hiszen a jogsértő cselekedetre csak a szociális gátló tényezők passzivitása: tértelensége vagy hatástalansága mellett kerülhet sor. Ugyanígy a kifelé mulasztásban jelentkező jogsértésnek is megfelel egy pozitív, tevőleges pszichikai aktus, mert hiszen a társadalomellenes pszichikai erőknél ebben az esetben a

jog által előírt cselekvésre készülőknek „le kellett fogniok a kezét”. Ez azonban szintén csak közbenső állomásnak bizonyul: a belső folyamat *eredményét* mutatja, de csak az eredményét, sok ok okozatát, összevontan, ezek nélkül az okok nélkül. Hogyan kerül sor az aktivitás meggátolásának elmulasztásában megnyilvánuló passzivitásra, és hogyan a jogi kötelesség elmulasztásában rejlő passzivitást kiváltó pszichikai aktivitásra? Úgy, hogy az említett ellentétes motívumok közötti állandó konfliktusban adott esetben az egyik vagy a másik tendencia felülkerekedik, az akarat kormányrúdjához áll és megindítja vagy meggátolja a cselekvést. A szociális erők „passzivitása” a jog és társadalom szempontjából a legyőzöttség állapota, amely feltételezi legalábbis az ellenkező erők aktivitását, ez tehát valójában nem passzivitása a pszichikai erőknek. Valójában tehát a helyzet úgy áll, hogy *a külső aktivitás és passzivitás mögött minden esetben belső aktivitás áll*, a vétkességben rejlő ok mint okozat minden esetben aktivitás, pszichikai tevékenység eredményeképpen jön létre.

Más szempontból vizsgálva ugyanezt a kérdést, azt lehetne mondani, hogy a szándékos magatartás pszichikai aktivitást jelent, akár cselekvésben, akár kötelességellenes nemtevésben nyilvánul meg, a gondatlan magatartás pedig pszichikai passzivitást, akár cselekvés, akár nemtevés az eredménye. Eszerint a gondatlanság minden esetében mulasztás, a szándékosság esetében pedig aktivitás fog pszichikai okként szerepelni. A mulasztás okozatiságának problémája eszerint nemcsak a nemtevéssel való károkozás körében merül fel, hanem *a gondatlanság minden esetében*, tehát a jogellenes károkozások túlnyomó többségében. Ha valaki egy mezőn vaktában nyilazgat minden irányban és baleset következik be, a vétkesség nem a szándékos nyilazás aktivitásában van, de a lehetséges következményekkel nem törődés gondatlanságának passzivitásában; ez a nemtörődömség az eredmény okai között szerepel. A baleset jogilag releváns oka az lesz, hogy a nyilazó „nem fogta le saját kezét”. A jogilag releváns okozati folyamatot tehát valaminek meg nem tétele indította el, a forrásnál ült valaki, aki eltömhette volna a forrást, de ezt nem tette. Valójában azonban nem ez a helyzet. Az, aki a forrásnál ült, nem maradt passzív, csak hogy nagyobb erők megkötözték, nehogy le tudja fogni a nyilazó kezét. A gondatlan magatartás is mindig belső aktivitás eredménye: a nemtörődömség nyugalma mögött a jogsértésre törekvő erők győzelme van az ellentétes erők felett. A hékésen szunyókáló vasúti örben ellentétes erők csaptak össze; gondatlansága és az ennek folytán elkövetett mulasztás, e kettős passzivitás mögött az ellentétes pszichikai tényezők aktivitása rejlik: a gondatlanság ezek összecsapásának eredménye.

A tett vagy mulasztás mint ok tehát okozata egy pszichikai állapotnak mint oknak. E pszichikai állapot viszont nemcsak ok, de okozata ellentétes erők harcának. Kétségtelen, hogy ezek az ellentétes erők sem csupán okai a harc adott kimenetelének, hanem maguk is okozatok. Okaikként sok tényező szerepel, így pl. a nevelés, a szankcióktól való félelem egyfelől, az anyagi érdekek, családi gondok és bajok, káros szenvedélyek másfelől. A vigyázatlanságban rejlő gondatlanságot adott esetben a gondatlan személy gyermekének súlyos betegsége határozza meg, más esetben az, hogy az úttesten átkelő professzort elvont matematikai problémák foglalkoztatták, ismét más esetekben biológiai, fiziológiai okok, fejfájás, stb. Ha azonban ezen az úton továbbmegyünk, részint el kell csüggednünk, mert ennek az útnak nincs vége, részint mindent úgy kell megértenünk, amint ezt a francia közmondás tanítja: mindent megbocsátva. Ez pedig megbocsáthatatlan volna — nem a pszicholó-

gusnak, aki a pszichológiai okokat keresi, de a jogásznak, aki egészében más eszközökkel lép fel a társadalomellenes magatartások ellen, mint a pszichológus. Nyilvánvaló, hogy egy eredménynek nemcsak külső, a kívülvilágban lejátszódó okai végtelenek, de belső, a jogsértőben lejátszódó okai is azok, különösen ha arra gondolunk, hogy ezeknek az okoknak a nyomkövetése során ismét kijutunk a kívülvilágba. Kétségtelen, hogy ha a kívülvilágban lejátszódó okok közül egyeseket szakmánk törvényszerűségei által meghatározottan kiemeltünk, ugyanezt kell tennünk a pszichikai okok között is, és pedig itt is nem a pszichológiailag, de a jogilag releváns okokat kell keresnünk. E téren pedig ismét a jog céljából kell kiindulnunk, abból, hogy a jog a társadalomellenes magatartást igyekszik megelőzni, elvárja a társadalom tagjaitól, hogy ilyesmitől tartózkodjanak, hogy győzzék le az ellenkező tendenciákat, „fogják le” magukban a jogsértő kezét. Ez az elvárhatóság tartalmát tekintve az egyes társadalmi rendszerekben más és más, az adott társadalom uralkodó osztályának érdekei szerint: a tőkés társadalomban a termelőeszközökkel nem rendelkezők többletmunkája értékének egyéni elsajátítása alapvető jelenség, a szocializmusban ugyanez szemben áll a társadalmi követelményekkel. A belső okfolyamat vizsgálata során ez a társadalmankint változó társadalmi elvárhatóság az a választóvív és határvonal, ameddig a jogilag releváns okok terjednek. Társadalmi elvárhatóság vétőképtelennel szemben nem áll fenn, itt tehát a belső okok teljesen irrelevánsak, — még akkor is, ha méltányossági alapon a felelősség beáll, mert ilyenkor csak a külső okozás releváns, minthogy a vétkességnek ebben az esetben sincs szerepe. Egyébként pedig a társadalom azt várja el, hogy az egyénben azok a nevelés, jogtudat, helyes értelemben vett önérték stb. által kifejlesztett erők győzzenek, amelyek nem ellentétesek az uralkodó osztály érdekeivel, és amelyeket ezért az adott társadalom és jog *szociális*aknak minősít. Ezt az egész társadalom védelme — legalábbis a polgári jogi felelősség területén — általában akkor is megkívánja, ha az ezzel ellentétes tendencia győzelme adott esetben menthető okokra vezethető vissza (pl. az apa gondatlansága gyermeke súlyos betegségére); az ilyen körülményeknek legfeljebb moduláló hatásuk lehet a jogkövetkezmények kimondására és ennyiben lehetnek relevánsak. *A belső okfolyamatot tehát a jogi relevancia szempontjából a társadalmi elvárhatóság elvágja: a polgári jogi vétkességi felelősségi rendszer végső elemzésben valamiféle „lelki eredményfelelősség”, mert a vétkességet a társadalomellenes pszichikai erők győzelmének ténye általában az előzményekre, eme eredmény okaira tekintet nélkül megalapítja. Ezzel eljutottunk az okozatiság fonálán oda, ahol az okként szereplő pszichikai tényezőket a társadalom, a jog értékeli és meggyőződésünk szerint eljutottunk annak magyarázatához, hogy miért nincs önellentmondás abban, hogy a polgári jog a szubjektív vétkességet objektív zsinórmértékek alapján ítéli meg, sőt annak magyarázatához, hogy ennek így is kell lennie, ha egyfelől nem akarunk elveszni az okok megbocsátást sugalló tengerében, másrészt el akarjuk kerülni az önkényes megoldásokat. Ennek behatóbb vizsgálata azonban már meghaladja e tanulmány kereteit.*

A pszichikai okok vizsgálata tehát lényegében ugyanarra az eredményre vezet, mint a kívülvilágban lejátszódó okoké. Ezek az okok is a valóság jelenségei, ezek is kimeríthetetlenek. Ezek közül is ki kell egyeseket emelnie a pszichológusnak, a jogásznak stb. Ez a kiemelés itt is csak a valóság által rendelkezésre bocsátott „választékból” lehetséges és a kiemelés szempontja itt sem önkényes, hanem tudatosan szolgálja a társadalomellenes magatartások elleni küzdelmet,

és ennek érdekében aláveti magát az objektív lehetőségeknek. A kiemelés szempontja azonban itt némileg eltér a külvilági szemponttól, noha lényegét tekintve rokon vele: *a társadalmi elvárhatóságba ütköző pszichikai magatartás okai maradnak kívül a jogi relevancián.* Altalában nem jogi okok azok az okok, amelyek a társadalomellenes pszichikai tendenciák győzelmét (a károkozó magatartást létrehozó szándék vagy gondatlanság eluralkodását) adott esetben meghatározták, mert a társadalom elvárta volna e tendenciák vereségét. Itt ismét szembe kell nézni a voluntarizmus vádjával, e vád azonban nézetünk szerint itt is csak egy kísértet valóság tartalmával rendelkezik. Nem azt állítjuk, hogy a jogi vagy társadalmi elvárhatóság bármilyen gyenge és esendő okocsát meg tudna szüntetni, hatását ki tudná küszöbölni vagy akár csak csökkenteni tudná, hanem azt, hogy a polgári jog — a büntetőjoggal sok vonatkozásban ellentétesen — az ilyen okok felett elnéz, nem veszi azokat figyelembe, mert a társadalom többi tagjának védelme, a károsult reparációs igénye érdekében abból kell kiindulnia, hogy a társadalom melletti erők nagyobb koncentrációja győzelemre vezetett volna. Ezt pedig azért teszi, hogy ezzel elősegítse, kiváltsa a társadalom melletti erők növekedését, vagyis hogy maga is olyan okká váljék, amely más esetekben hozzájárul a társadalom melletti tendenciák győzelméhez, és, mint még kifejtjük, azért teheti is, mert ennek az elvárhatóságnak korábbi szankcionálásával olyan „ok”-ot teremtett, amely a társadalom melletti erők győzelmé irányában hat; ebben az irányban befolyásolja az emberi magatartást.

A vétkességen alapuló polgári jogi felelősség rendszerében tehát *a jogi okok között szerepel a társadalomellenes tendenciák pszichikai győzelme, de nem szerepelnek ilyeneként azok az okok, amelyek ezt a győzelmet kiváltották.* Vétlenségről van szó, ha a jogellenes eredményre vezető magatartás e győzelem nélkül következett be, vétkességről akkor, ha e győzelem bekövetkezett. Az emögött levő okok mellőzése pedig arra vezet, hogy a polgári jogi vétkesség a társadalmi elvárhatóságából levezetett objektív zsínórmértékek szerint kerül elbírálásra.

3. *A tárgyi felelősség* rendszerében az okozati összefüggés látszólag egyszerűbb, mert hiszen az emberben lejátszódó belső folyamatok itt közömbösek. A külső világban lejátszódó okozás ténye általában elegendő a felelősség megállapításához. A vétkességi felelősségi rendszer és a tárgyi felelősségi rendszer különbségét csak pontatlanul fejezi ki az a közkeletű tétel, amely szerint a tárgyi felelősség feltétele a jogellenesség, a kár és az okozati összefüggés, míg a vétkességen alapuló felelősséghez még egy negyedik előfeltétel is járul: a vétkesség. Valójában a vétkesség nem választható el az okozati összefüggéstől, a vétkes magatartás maga is okként szerepel, — de csak a vétkességi felelősségi rendszerben. A különbség, mint már említettük, ott keresendő, hogy a kettő mást és mást tekint a felelősség szempontjából relevánsoknak, mást és mást emel ki az okok szövedékéből mint jogi okot. A vétkességi felelősség a jogellenes károsodásra vezető magatartáson túl odáig megy, ahol az emberben a jogsértésre vezető konfliktus végbemegy, az objektív felelősség pedig csak odáig, hogy az ember valamilyen magatartást tanúsít, aminek jogellenes károsodás az okozata. Nem pontos tehát az a megállapítás sem, hogy a vétkességi felelősség szubjektív, a tárgyi felelősség objektív, mert a vétkességi rendszerben releváns pszichikai magatartás is objektíve meglévő okként szerepel a folyamatban, nem is szólva arról, hogy a vétkesség megítélése is az objektív társadalmi követelmények alapján történik. A különbség abban

áll, hogy a vétkességi felelősség ok-tára gazdagabb a tárgyi felelősségénél, és pedig minőségileg is eltérő elemekkel: a pszichikai okok világával, amelybe *jogi* rendet a szociális tendencia győzelmének társadalmi elvárhatósága visz bele.

A tárgyi felelősség tehát a vétkességnél szűkebbre vonja a releváns okok körét. Mi az amit ebből kirekeszt? A pszichikai folyamatokat, amelyek az emberi magatartást emberivé teszik, amelyek nélkül az emberi magatartás e jellegét elveszti és olyanná válik, mint bármely természeti ok. A következetesen végigvitt tárgyi felelősség mellett tehát nem áll az a tétel, hogy a jogi ok mindig valamely emberi magatartás. A következetesen végigvitt tárgyi felelősség az embert lélektelen csavarnak tekinti, és így nem hogy objektívebb volna a vétkességi felelősségnél, de annál sokkal kevésbé tükrözi az objektív valóságot: az embert emberi mivoltától fosztja meg és a felelősséget voltaképpen egy tudat és akarat nélküli, természetien megindított okozati folyamat-hoz fűzi. Ez azonban megsemmisíti a felelősség intézményét: egy tudat- és akaratlan okozásért, olyan okozásért, amelynél teljesen közömbös, hogy volt-e benne szerepe az emberinek, felelősséget megállapítani — önellentmondás. Reparációt elrendelni lehet, de felelősséget megállapítani nem. A tárgyi felelősség következetes végigvitele tehát önmagát semmisíti meg és ez az esetesoport a felelősség köréből átkerül azoknak a tényállásoknak a körébe, ahol a polgári jog alapvető módszerének megfelelően reparációs, restitució kötelezettség van, felelősség nélkül. A tárgyi felelősség voltaképpen közelebb kerül a jogos károkozásnak reparációra kötelező eseteihez (végszükség, egyes szomszédjogi viszonyok stb.), mint a felelősséghez.

A tárgyi felelősségnek ilyen következetes végigvitele azonban igen ritka és kivételes. Valójában a tárgyi felelősség okfolyamatát is általában tudatos és akaratlagos emberi magatartás indítja meg. E magatartás általánosságban tudatos és akaratlagos, csupán az közömbös, hogy in concreto mi volt a pszichikai folyamatok hatása a károkozó magatartásra. Ez az általánosságban és nem a bekövetkezett jogellenes eredményhez való viszonyában tudatos és akaratlagos magatartás (pl. autó üzemben tartása) a cselekvő vagy nemtevő érdekeinek kielégítését célozza és a jog által teljes mértékben befolyásolható, nem veszíti el tehát teljesen szubjektív elemeit. Ha tehát megállapítottuk, hogy a vétkességen alapuló felelősségi rendszer szélesebb körben és mélyrehatóbban objektív, mint a tárgyi felelősség rendszere, azt is meg kell állapítanunk, hogy általában a tárgyi felelősségi rendszerből sem számúzhatók a szubjektív elemek; ez következik abból, hogy itt is emberi magatartásokról és ezek befolyásolásáról van szó. Hogy ez a gyakorlatban így van, azt az is mutatja, hogy a gépkocsivezető szívvelhűdését, a darukezelő elájulását a gyakorlat általában a felelősség alól mentesítő erőhatalomnak tekinti, kikapcsolja a felelősség bekövetkezte szempontjából releváns okok közül a tárgyi felelősség területén is. Általában véve tehát *a tárgyi felelősség rendszerében is valóságos emberi magatartás, általánosságban tudati és akaratlagos magatartás indítja meg az okfolyamatot.* Valóságos felelősségről van szó, mert a jog nemesak a károsultra tekint és úgy állapítja meg a reparációt, de a károkozóra is, befolyásolni kívánja érdekeltségének módját, a károsodás megelőzésére kívánja nevelni és a számára repressziót jelentő reparációval önként kíván hatni a további károsodások megakadályozására. Itt van az a momentum, amely az egyes konkrét jogviszonyok halmazán túlmutat és társadalmi érdeké teszi a felelősség megállapítását.

El kell azonban ismerni azt is, hogy ez a tárgyi felelősség nem minden esetére áll hiánytalanul. Azokban a kivételes esetekben, amikor a jog a *gyermeket* saját károkozásáért a gondozó felelősségének hiányában méltányosságból felelőssé teszi, az általánosságban és nem in concreto vett tudati és akarat elemek csak csökkent mértékben vannak meg és a tudat és akarat befolyásolására sem alkalmas a reparáció. Ugyanez áll az örülte is. E téren a releváns okfolyamatot valóban csak csekély mértékben „emberi” magatartás indítja meg, és a reparációs kötelezettség némileg el is távolodik a felelősség intézményétől, — mégis az összefüggések folytán, a bekövetkezett jogellenesség következtében nem szakad ki belőle. Ez a kivétel azonban a tétel általános érvényét alig befolyásolja.

A tárgyi felelősség leggyakoribb eseteiben, a *fokozott veszélyforrás* működése során bekövetkezett károsodások területén további bonyodalmak merülnek fel. Valakit elgázol egy autó. A szakértő megállapítja, hogy a fék elromlott. Megállapítják, hogy a kocsi a garázst réggel teljesen üzemképes állapotban hagyta el. Az ok tehát a fékhiba, ami különböző természeti folyamatok eredményeként véletlenszerűen állott elő. A fékhiba mögött az adott konkrét esetben további okot keresni — a jogásznak célszerűtlen, emberi ok nem is található. Egyes szerzők szerint ebben az esetben az ok a gépkocsi működésének veszélyessége. A veszélyesség azonban nem lehet ok, legfeljebb jogpolitikai szempont vagy statisztikai eredmény: ok akkor sem lehet, ha ki is mutatható, hogy a gépkocsival okozott balesetek tekintélyes részében szerepe volt a motornak, sebességnek stb., ha meg is állapítható, hogy bizonyos veszélyességi tényezők még ott is szerepet játszottak, ahol a vétkesség is hozzájárult a károkozáshoz. A veszélyességnek tehát nem az egyes konkrét esetek *okozati láncolatában* van szerepe, hanem az *idevágó tényállások összességének jogalkotói értékelésében*. A veszélyességet a jog olyannak tekinti, mint ami ellen eredményesen lehet küzdeni, ami elleni küzdelemre célszerű a fokozott veszélyességgel járó tevékenységet folytató személyeket a felelősség polgári jogi intézményével is ösztönözni.

A már elmondottakból bátorságot merítve, nem állunk meg csüggedten a semmire vissza nem vezethető fékhiba mellett, hanem más utakon keressük tovább — tudatos és akaratlagos emberi magatartást. Találunk is ilyet, de nem vagyunk bizonyosak abban, hogy értékre bukkantunk-e. Ilyen tudatos és akaratlagos magatartás ugyanis a gépkocsi üzembentartásának ténye. Ez kétségkívül oka az eredménynek, mégis kétségekkel tölt el, hogy ilyen közvetett, távoli, véletlenszerű ok releváns lehet-e még. Ez a közvetettség, távolság azonban nem feltétlenül hiba, ha e magatartás alkalmas arra, hogy a reparációban jelentkező represszió befolyásoljon a távoli, közvetett következmények megelőzésére. Az bizonyos, hogy a jog a fékhibával mint okkal semmit sem tud kezdeni, de tud-e valamit kezdeni az üzembentartással? Akarunk-e arra ösztönözni, hogy ne tartsanak üzembentartást és így küszöbölődjenek ki tömeges károkozások? Ellenkezőleg áll a helyzet. Jogellenes-e a fokozott veszélyforrás üzemeltetése? Önmagában semmi esetre sem. Kétségtelen azonban, hogy az ilyen fokozott veszélyforrással való károkozás már jogellenes. A teljesen jogos magatartás jogellenessé válik, mihelyt kárt okoz, ha nincs jogellenességet kizáró körülmény. A fokozott veszélyforrás által okozott kár tehát jogellenes károkozás. Ami pedig a felelősség kérdését illeti, a bizonyos fajta tevékenységgel járó fokozott veszélyesség csökkentésének és kiküszöbölésének állandóan fejlődő lehetőségei arra indítják a jogalkotót,

hogy elvárja minden lehetséges megelőző és elhárító intézkedés megtételét, és erre az objektív felelősséggel is ösztönözze az üzembentartót. Ez pedig azt jelenti, hogy a jog az okok sokféleségéből kiemel egy egyébként a háttérben levő, a károkozásra aligha ható okot és jogi relevanciával ruházza fel, mert ott találja meg a befolyásolható, jogellenes, in abstracto tudatos és akaratos emberi magatartást. *A fokozott veszélyforrás működése során előállott károsodás jogi oka tehát az a konkrét üzembentartás, amelynek körében ellenállhatatlan erőre, külső elháríthatatlan beavatkozásra vagy a károsult önhibájára, tehát az üzembentartó által semmiképpen sem befolyásolható körülményekre vissza nem vezethető károkozás történt.*

Ez a megállapítás kétségkívül ellenvetéseket válthat ki, különösen azok körében, akik a szükségszerű okot keresik. Ezek nem minden alap nélkül hivatkozhatnak arra, hogy groteszknek tűnik egy olyan megállapítás, amely szerint a balesetet X vállalat okozta azért, hogy a gépkocsit immár tíz éve üzembentartja. Ezek más megoldásra nem juthatnak, mint arra, hogy *az ok a fékhiba volt és ezt a jog az üzembentartónak számítja be.* Ebben az esetben azt kellene megállapítani, hogy a tárgyi felelősség körében jogi okként nemcsak emberi magatartás szerepelhet; a különleges jogpolitikai indokok arra vezethetnek, hogy fizikai stb. okok is lehetnek jogilag relevánsak. Némileg leegyszerűsítve a jogi szabályozást: azok az okok, amelyekben a fokozott veszélyforrás megnyilvánul, megalapítják a felelősséget, az ezen kívül fekvők önmagukban nem. Ebben az esetben le kellene mondani arról, hogy a felelős személy magatartása és a beállott jogellenes eredmény között okozati kapcsolat van, és a beszámítással kellene operálni. Ez arra vezetne, hogy a tárgyi felelősség rendszerének „embertelensége” nemcsak abban nyilvánulna meg, hogy az emberi magatartást emberi mivoltától eltekintve, pusztán fizikai hatásában tekinti oknak, hanem még abban is, hogy jogi oknak tekintene merőben természeti okokat, mint amilyen a fékhiba. Ezzel a fokozott veszélyforrásért való felelősség fokozottan átkerülne a felelősséget nem tartalmazó, enélkül reparatív jogintézmények körébe, oda, ahol a végszükség van. Ebben az esetben továbbá a jogellenességnek sem volna semminő szerepe, nem kellene odáig eljutni, hogy az önmagában jogos üzembentartás in concreto, károkozó eredményében jogellenessé válik, a fékhiba tényében pedig semminő jogellenesség nincsen. Ebben az esetben továbbá a feketefuvarra vonatkozó szabályok is pusztán beszámítási szabályok volnának, noha éppen ezek a szabályok arra utalnak, hogy a törvényhozóban az oksági viszony képzele eléggé eleven az üzembentartás vonatkozásában. Az erre vonatkozó érvelések ugyanis nemcsak azt emelik ki, hogy akié a haszon, azé a kár, de azt is, hogy feketefuvar esetén a voltaképpeni állandó üzembentartónak nincs módja semminő befolyást gyakorolni a gépkocsira és annak üzembentartására. Ebben kifejezésre jut az is, hogy a jog az üzembentartók magatartását is befolyásolni akarja, és nem pusztán a károsultak reparációs szempontjai vezetik. Márpedig a tárgyi felelősség is alkalmas arra, hogy a felelős személyeket fokozott gondosságra neveljék.

Kétféle megoldás képzelhető tehát. Vagy a fékhibát emeljük ki jogi okként és akkor a jogi felelősségre vezető oksági folyamat kiindulópontja nem emberi magatartás lesz, vagy a fokozott veszélyforráson túlmenve szinte elvesző ösvényen eljutunk egy már más világba, az üzembentartóhoz, akinek az eredményhez való kapcsolata igen távoli. Nem vitatjuk, hogy az első fel fogás bizonyos részgazságon alapul, nevezetesen azon, hogy a nagyüzemek

objektív felelősségének kétségkívül van egy *méltányossági eleme* is. A felelősség jogpolitikai indokai között az is szerepel, hogy a dolgozó ember ne maradjon anyagi eszközök nélkül a legteljesebb létbizonytalanságban, ha munkája során vagy akár utazás közben önhibáján kívül megsérül, elveszti munkaképességét vagy elveszti eltartóját, — hogy az ilyen károk viselésére a nagyüzem megrázkódtatás nélkül képes. Ennyiben igaz van az első nézetnek és ennyiben a veszélyes üzem üzembentartója szigorúan véve nem is felelősségi alapon áll helyt, hanem méltányossági alapon. Ez a helytállási kötelezettsége azonban mégis olyan természetű, hogy benne a *méltányosság a megelőzéssel találkozik*, mert a helytállási kötelezettségnek a veszélyesség leküzdésére rendelkezésre álló lehetőségekre tekintettel akkor is van preventív hatása, ha az adott eset vonatkozásában konkrét mulasztás nem mutatható ki. Ez a preventív elem az, ami e vegyes gyökerű jogintézményt végeredményben a felelősségi körében tartja. Ehhez azonban az szükséges, hogy az üzembentartás oki szerepét elismerjük. Ezért a két említett nézet közül az utóbbihoz csatlakozunk, még ha a jogi köznyelvben nem is operálunk azzal, hogy a balesetet az üzembentartó okozta azzal, hogy gépkocsit tartott üzembentartásban, vagy nem is tudjuk minden esetben kimutatni a konkrét károsodással kapcsolatban az üzembentartás valamely hiányosságát. Elvileg is helyesebb egy távolabbi, de emberi magatartásban rejlő és ezért *jogilag befolyásolható* okot felruházni a jogi relevanciával (kiemelni az objektív összefüggések szövevényéből), mint egy közeli nem „emberi” okot. Ez a megoldás világít rá arra, hogy itt alapjában felelősségről van szó, elhárításra ösztönző felelősségről valamely jogellenes eredményért, nem pedig felelősség nélküli reparációs kötelezettségről.

V.

A fokozott veszélyforrásért való felelősség területe korántsem egyedülálló abból a szempontból, hogy a jogi okot a távolabb fekvő közvetett kapcsolatban álló, véltenszerű okok között kell keresni.

Ilyen jellegűek mindenekelőtt a *más személy károkozásáért* való felelősség esetei. Ezek közül már említettük a szülő, gondozó felelősségét a gyermek vagy az örült károkozásáért, ahol jogi okként az eredménnyel közvetett kapcsolatban álló mulasztás szerepel. Ide tartozik az az eset is, amikor a megbízott okoz kárt akár szerződésszegéssel, akár pedig szerződésen kívüli tiltott cselekménnyel. Közismert, hogy bizonyos ilyen esetekben a károsulttal szemben a megbízónak kell helytállnia. Van amikor a kiválasztásért, utasítással ellátásért és felügyeletért felel, van amikor a megbízott magatartásáért úgy felel, mintha ő maga járt volna el, és van amikor minden kárért felel, kivéve azt a kárt, amelyről bebizonyítja, hogy az nála is bekövetkezett volna. E három lehetőség nagymértékben különbözik egymástól, de abban megegyeznek, hogy a jog a közvetlen károkozó magatartásán, a benne lejátszódó folyamatokon túlmenve keresi az okot és ezt annak a személynek a magatartásában találja meg, aki lehetővé tette, hogy a károkozó olyan helyzetbe kerülhessen, amelyben a kárt előidézhette. Ez az ok közvetett és az adott konkrét esetekben merőben véletlenszerű; a másrabizás és a megbízott károkozása közötti okozati összefüggést szükségszerűnek tekinteni nem lehet, mert a szükségszerű nemcsak azt jelenti, hogy a kérdéses tényező hiányában az eredmény nem következhetett volna be, de azt is, hogy a kérdéses tényező megléte feltét-

lenül az eredményre kellett hogy vezessen. Számtalan más olyan eset van továbbá, amikor a károkozót másvalaki hozza olyan helyzetbe, hogy kárt okozhasson, és e más személy magatartása irreleváns marad, noha a jogi színezettől megfosztott okozati kapcsolat teljesen ugyanaz. Egy motorvezetésre jogosult személyt megbízok, hogy motorkerékpárommal egy csomagot szállítson a szomszéd községbe; a címzettnél a megbízott az udvarban elgázol egy libát. Valaki elmondja, hogy sürgősen egy csomagot kellene szállítania a szomszéd községbe. Felajánlom, hogy olcsón odaadom a motorkerékpáromat, ő elmegy és az udvaron elgázolja a libát. Az okozati kapcsolatok szempontjából a két esetben a helyzet azonos: mindkét esetben az én kezdeményezésemre jutott a károkozó a károkozást lehetővé tevő motorkerékpárhoz, mindkét esetben az ő ügytelensége okozta a bajt, sőt mindkét esetben fennállott nálam az érdekeltség is, tehát még a belső folyamatok is hasonlóak voltak, továbbá egyik esetben sem állítható, hogy a motorkerékpár átengedése szükségyszerűen vezetett a károkozásra. Mégis lehetséges, hogy az első esetben a motoros mellett vagy elsődlegesen, de visszkereseti igényel felruházva felelősséggel fogok tartozni, a második esetben nem. Ismét az a jelenség figyelhető meg, hogy a törvényhozó a jog céljainak és lehetőségeinek megfelelően kiemeli az ő eszközeivel ésszerűen befolyásolható, tehát jogilag relevánssá tehető okot.

Ha pedig ezt a jogilag releváns okot közelebből megvizsgáljuk, igen sokféle eredményre juthatunk. Van ahol a másra bízás, akárcsak a fokozott veszélyforrás üzembentartása, önmagában jogszerű, csupán károkozó eredményében válik jogellenessé. Van amikor a másbízás már önmagában is jogellenes, mert a szerződés megszegését jelenti (pl. a megbízás, vállalkozás, letét, bérlet, haszonkölcsön stb. egyes eseteiben, amikor törvény vagy a szerződés tiltja a tevékenység vagy a birtok továbbadását). Van amikor a jogi relevanciához a jogellenesség nem elegendő még akkor sem, ha az károkozásban nyilvánult meg, hanem a kiválasztásban, felügyeletben, utasításadásban rejlő vétkekre is szükség van, tehát ahhoz, hogy a közvetlenül károkozó személy mögött álló személy magatartását a jog a károsodás okának tekintse, az is szükséges, hogy a másrabízást a hanyagságban megnyilvánuló pszichikai tényezők érvényesülése okozta légyen.

Ami pedig ennek a jogilag relevánssá tett oknak a többi okhoz való viszonyát illeti, itt is kitérünk, hogy a jog mennyire az emberi magatartásokat tekinti okoknak. Ha valaki más lovát jogellenesen egy harmadik személy birtokába bocsátja és a ló e harmadik személynél elhull, ezért a polgári törvénykönyv tervezete szerint a birtokbocsátó felelős lesz, ha csak nem bizonyítja, hogy a kár nála is bekövetkezett volna. Felelős lesz tehát erőhatalom esetén is és akkor is, ha harmadik személy vétkes magatartása okozta a ló elhullását. Az első esetben a közvetlen ok a villámcsapás, de ezt a jog közömbösnek tekinti ellenállhatatlan ereje ellenére is. A jog hátrább tekint, megkeresi azt az emberi magatartást, amely az okozati sorban szintén szerepet játszik és amelynek befolyásolása szükséges és lehetséges. Ezt pedig a jogellenes másrabízásban találja meg. Kiemeli és jogi relevanciával ruházza fel ezt az egyébként távoli, az erőhatalom mellett eltörpülni látszó okot. A második esetben két olyan emberi magatartást talál, amely az okozásban részt vett és amelyre jogilag lehetséges is, célszerű is reagálni: a vétkes harmadikat és a vétkesen rábízó másodikat. Mindkettőt kiemeli az okok tárházából és vagy egymás mellett vagy egymást követően felelősséget fűz hozzájuk.

Hasonló jelenség tapasztalható a *kötelezett késedelme* esetében. A késedelembe eső kötelezett a dologban beállott minden kárért felel, kivéve, ha bebizonyítja, hogy a kár a késedelem nélkül is beállott volna. Itt is előnyben részesíti a jog a kötelezett jogellenes késedelmében megnyilvánuló emberi magatartást az ellenállhatatlan erővel szemben. A lovat agyonsújtja a villám. Az ok : nem a villámcsapás, hanem az, hogy a ló birtokosa azt előző szerdán *nem vitte át* a szomszédos községbe, ahol nem volt vihar. De hiszen *minden* villámcsapás-okozta kárnál oknak lehetne tekinteni azt, hogy a villámsújtotta tárgyat előző nap *nem vitték* máshová! A kiemelt esetben azonban jogellenességről van szó, ez emeli ki a tényállást az okok sokaságából és teszi jogi okká, még tárgyalandó sajátos rövidítéssel és kiemeléssel a nemtevést jelölve meg oknak.

Mindezek az esetek szintén azt bizonyítják, hogy a szükségszerű és véletlenszerű okok önmagában helytálló megkülönböztetése a polgári jogi felelősség területén nem alkalmazható eredménnyel. Azt bizonyítják, hogy a jogi okok nem egyszer a távolibb, véletlenszerű okok közül kerülnek ki, annak megfelelően, hogy a törvényhozó és a jogalkalmazó a jog feladatainak és lehetőségeinek megfelelően milyen emberi magatartást képes és kíván a polgári jogi felelősség eszközeivel befolyásolni.

Ebből vezethető le az a közismert tétel, hogy a polgári jogi felelősség szempontjából *nemcsak a közvetlen, de a közvetett okoknak is van jelentőségük*. Egyes esetsoportokban, mint pl. az üzem veszélyes működéséért való felelősség vagy a más személy magatartásáért való felelősség, törvényszerűen csak a közvetett és nem a közvetlen ok releváns. Más, e szempontból atipikus esetekben szintén előfordul, hogy a közvetett ok is relevanciával bír.

Az elméletben és a gyakorlatban ezzel kapcsolatban súlyos nehézségeket okoz az a kérdés, hogy ha a közvetett ok is releváns, meddig mehet el a bíró a közvetett ok keresésében, illetőleg megfordítva : egy ok milyen távoli fűződményei jöhetnek figyelembe még a kártérítés szempontjából. Ennek látszólag csak szubjektív megoldása van : a bíró megítélése. Véleményünk szerint azonban az eddig elmondottak — legalább elvileg — objektív összefüggésekben rejlő elhatárolást is lehetővé tesznek, ha az adott esetekben kétségkívül megmarad a bírói szubjektív elemek lényeges szerepe. Hogy elvileg meddig kell elmenni a közvetett ok fonalán, azt az elmondottakhoz képest elsősorban az határozza meg, hogy a polgári jog a maga sajátos eszközeivel az emberi magatartások *befolyásolására* törekszik, másodsorban pedig az, hogy mindig figyelemmel van a *megbomlott értékviszonyok* helyreállítására is. Ha tehát az „emberi” ok olyan távolságban vagy laza kapcsolatban van az eredményhez képest, hogy a polgári jogi felelősség eszközeivel a magatartás befolyásolására, az adott kárfajta megelőzésére ésszerűen törekedni nem lehet, akkor ez az emberi magatartás nem fog polgári jogi oknak minősülni, ha azonban ez a törekvés reális, akkor közvetettsége ellenére is oknak lesz tekintendő. Ennek az alapvető tételnek alárendelt korrekatívum a reparációs szempont, amely szűk keretek között indokolhatja a polgári jogilag releváns okok körének némi kiterjesztését. Meg kell azonban jegyezni, hogy e kiterjesztés már nem a polgári jogi felelősség jegyében történik. Ebben az esetben vegyes gyökerű szankcióról van szó : az részben a felelősségen, részben pedig a felelősség körén kívül is széles körben alkalmazott, gyakran a méltányosság által is támogatott reparációs törekvésen alapul.

Egy kérdést kell még tárgyalnunk — olyan kérdést, amely az eddigi fejtegetésekben is nagy szerephez jutott: a *mulasztás*, vagyis a kötelesség-ellenes, tehát jogszempontúan értékelt *nemtevés* okozatosságának kérdését.

Különösen a burzsoa irodalomban elterjedt, de a szocialista irodalomban is gyakori nézetek szerint a mulasztás nem szerepelhet okként, mert ok csak az lehet, ami hat, márpedig ami nem létezik, ami nincs, ami elmarad, az nem hathat, nem hozhat létre okozatot. A mulasztás esetében egy elképzelt vagy kívánatos okfolyamat és annak eredménye marad el, és a felelősség azon alapul, hogy nincs meg ez a kívánt folyamat, hogy kötelesség-ellenesen nem indították meg az okozati összefüggésnek az elképzelt vagy kívánatos eredményre vezető valóságos folyamatát. A jogellenes mulasztásért való felelősségnek tehát nem az okozati összefüggés az egyik tényezője, hanem *annak az oksági folyamatnak el nem indítása, amelynek működésbe lépése esetén a jogellenes eredmény, a károsodás nem következett volna be.* Annak, hogy a vasúti őr a sorompót nem eresztette le, semmilyen okozata nincs és nem is lehet. Ha azonban leeresztette volna, a szekernek meg kellett volna állnia és a vonat azt nem gázolhatta volna el. A sorompó le nem eresztése az objektív világban semminő változást nem idézhetett elő; a felelősség alapja tehát nem valamely okozati összefüggés, hanem az, hogy a sorompót nem eresztették le, a le nem eresztett sorompó nem bírhatta megállásra a szekeret és így nem lépett működésbe a balesetet gátoló okfolyamat. A mulasztás tehát nem oka a balesetnek, hanem ellenkezőleg: *a mulasztás a baleset elmaradása okának hiányát jelenti.*

Kérdéses azonban, hogy nem merev és egyoldalú felfogása-e ez az okozati-ságnak és a mulasztásnak.

Az érvelés gyökerei az okozatiság mechanikus materialista, merőben természettudományi felfogásáig nyúlnak vissza. Végezzünk el azonban egy „természettudományi kísérletet”. Két állat közül az egyik kifogástalan táplálékot kap, a másiktól rendszeresen elvonnak fontos tápanyagokat. Az egyik kielégítően fejlődik, a másik elsatnyul és hiánybetegségek lépnek fel nála. Mindkét esetben valamiféle *tevékenység* (a táplálás) valamilyen pozitív eredményre vezetett: az I. rendű táplálás I. rendű kondícióra, a III. rendű táplálás III. rendű kondícióra. Ezt azonban úgy is ki lehet fejezni, hogy bizonyos tápanyagok *hiánya* elégtelen fejlődésre vezetett! Azt, hogy a III. rendű táplálás okozta a III. rendű kondíciót, úgy is ki lehet tehát fejezni, hogy az adott (ki nem elégítő) tápanyagok az adott (ki nem elégítő) kondícióra vezettek, és úgy is, hogy az elégtelen táplálkozás a rossz kondícióra. Az előbbi megfogalmazás merőben természettudományi, az utóbbi megfogalmazás ugyanazt az okot már értékelően fejezi ki, és hadd jegyezzük meg, hogy ennek az értékelésnek nemesak a jogász számára lehet adott esetben (pl. gyermek hiányos táplálása esetén) jelentősége, de a természettudós számára is. Az oknak *negatív* formában való kifejezése, tehát a hiánynak, mulasztásnak okként való megjelölése ilyenformán a természettudományban is közkeletű: összevont és értékelt kifejezés ez, amely mögött aktív folyamatok sokfélesége játszódik le.

Ez azonban nem elegendő, mert hiszen mint említettük az összevonás és az értékelés nem lehet öncélú. A betegben operáció közben bennfelejtik a tampont, a fellépő mérgezés következtében a beteg meghal. A természeti ok világos: a szervezetben maradt idegen test megindította a halálos végű

folyamatot. De mi az emberi ok? E természeti okot közvetlenül megelőző tevőleges lányszem, a tampon szándékos odahelyezése. Ez is oka a halálnak, ez emberi magatartás is, a jogászt mégsem elégíti ki, mert hiszen az operáció rendes menete megkívánta a tampon odahelyezését. E tevőleges magatartás jogellenesség hiányában a jogi okok között nem szerepelhet, márpedig ezzel a tevőleges okok köre lezárul. A jogi ok — amint ezt minden jogász e fejtegetések nélkül is jól tudja — az lesz, hogy a jogosan odahelyezett tampont jogellenesen nem távolították el; ha ugyanis eltávolítják, megszakad az odahelyezéssel voltaképpen már megindított halálosvégű-okfolyamat. A halál jogi oka tehát nem a felszínen jelentkező tevőleges magatartás, hanem egy mulasztás, amely szabad utat engedett a dolgok folyásának. Ez a mulasztás pedig szintén ered valahonnan. A kiindulás: az emberi magatartás tudatos, akarattalagos magatartás, amely különböző hatásokra mint okokra különbözőképpen reagál. A jog azzal, hogy egyebek között az ilyen feledékenységet is súlyosan szankcionálta, hozzájárult egy folyamathoz, amelyet a nevelés, a képzettség, a személyes ambíciók stb. is tápláltak és amely olyan irányban hatott, hogy az operáció normálisan folyjék le. Ez az okfolyamat megszakadt, márpedig, hogy a mulasztás okozatiságát tagadók érvét visszájára fordítsuk, a semmi nemcsak ok nem lehet, de egy okfolyamat lefolyását sem gátolhatja meg. Márpedig itt ezt az okfolyamatot valami, amit mulasztásnak nevezünk, megszakította. Ez a mulasztás tehát nem csupán absztrakt módon összevont és értékelt kifejezés, hanem *jogszempontúan* értékelt kifejezés. Nem áll tehát, hogy a mulasztás voltaképpen a károsodás meggátlását maga után vonó ok elmaradását jelenti; a mulasztás *az események jogszerű lefolyására vezető, már megindult okfolyamat megszakítását jelenti a mulasztó pszichikai világában.* Ez pedig azon alapul, hogy a jog nem pusztán értékkel, de a szankcióval fenyegetettség — más társadalmi tényezőkkel együtt — a valóságban eleve a társadalom érdekeinek megfelelő magatartás *okaként* szerepel.

Az, hogy a mulasztás a folyamat összevont és jogi szempontból értékelt kifejezése, csak elvontan fejezi ki a valóságos helyzetet. A valóságban ugyanis azt tapasztaljuk, hogy az aktivitás és a passzivitás egyrészt igen *sokféle* lehet, másrészt teljesen *összeszövődik*. Ez különösen akkor nyilvánvaló, ha a belső pszichikai okfolyamatot is a vizsgálódás körébe vonjuk, amire a vétkességi felelősség rendszerének területén kötelesek is vagyunk, de amit a fentiek szerint egyébként sem mellőzhetünk. Egy operáció következtében meghal a beteg. Megállapítják, hogy durva műhibák sorozatát követték el, és hogy aki a műtétet végezte, tudatlan és tapasztalatlan sarlatán. A műtéti beavatkozás *tevőlegessége* mögött ott van egy bizonyos elégtelen ismeret- és tapasztalati anyag, amelyet jellemzően mint *negatívumot* lehet megjelölni: a tudatlanság, és e kettő között a tudatlanság ellenére a vállalkozás a műtetre, ez a gondatlanság *negatívumával összeszövődött aktivitás*. Az ismeretek és az önkritika *hiánya* összeszövődik az elhatározás és a végrehajtás *aktivitásával*, a kettős negatívum a kettős pozitívummal, és létrehozta az eredményt. Nem sokra megyünk azzal, ha ezt a kettős hiányt pozitív formában fejezzük ki: aki a műtétet végezte, oklevelét maga állította ki, és úgy jelentkezett kórházi orvosnak stb., vagy az egyetemi előadások látogatása helyett szórakozni járt, a vizsgákon nehezen és szerencsével bukdácsolt keresztül, tessék-lássék abszolválta fülészeti gyakorlattal szülészeti műtetre vállalkozott és ennek során késéssel olyan természeti folyamatokat indított el, amelyek eredményeképpen a beteg meghalt. Mindennek *összevont*, a polgári jogi értékelés céljára

absztrahált kifejezése : a tudatlanság (hiány mint ok) + gondatlan vállalkozás a műtetre és annak hibás végrehajtása (aktivitásba átmenő mulasztás mint ok). További példák : valaki mást becsalogat az őserdőbe vagy a sivatagba és azzal a szándékkal, hogy halálát okozza, magára hagyja, vagy bezárja egy szobába és nem ad neki enni-inni. Az okozza a halált, hogy az áldozatot becsalogatták az őserdőbe vagy a sivatagba, vagy hogy bezárták a szobába? Önmagában egyik sem jogi oka a halálnak. A halál bekövetkeztéhez még arra is szükség van, hogy a tapasztalatlan, fegyvertelen, helyismerettel nem rendelkező áldozatot magára hagyják, vagy a szobába zártak ne adjanak enni-inni, sőt, az első példában még az is, hogy a vadállatok széttépjék, vagy a sivatagban ne találjon vizet. Az okfolyamat kezdetén a tettes aktivitása van, a végén esetleg egy vadállat támadása, esetleg oly biológiai folyamatok amelyeket a tápanyagok hiánya idéz elő és amelyek halálra vezetnek, de a kezdetet és a végpontot egy emberi nemtevés kapcsolja össze, ami az első példában — jogilag egyáltalán nem jellemzően, nem kifejezően — pozitíve ugyis kifejezhető, hogy a tettes áldozatát otthagya, elment onnan, de kifejezhető jogilag jellemzően, kifejezően azzal a negatívummal is, hogy nem segítette áldozatát tehetetlen helyzetében, noha ez — tekintettel arra, hogy szándékosan hozta életveszélyes helyzetbe — kötelessége lett volna. A jogásznak éppen erre az *összekapcsoló* tényezőre van szüksége, és pedig határozottan *negatív*, a jogellenességet kiemelő megfogalmazásban. Mindezekben az esetekben az ember aktivitást is fejtett ki és emellett kötelességgellett nemtevéssel szándékosan kitett egy másik embert a természeti erők és folyamatok pusztító hatásának, a jog számára pedig nem az önmagában jogos aktivitás, de az ezek által a jogos aktivitások által előkészített későbbi nemtevés az okozati összefüggés lényeges láncszeme.

Ezekután ismét visszatérünk a pszichikai világba. Tehetjük ezt, mert hiszen tárgyunk, az okozatiság szempontjából nincs különbség a külvilágban és a pszichikai világban meglevő okozati összefüggés között, az okozati összefüggés számára a belső és külső világ határa nem határ, „szabadon” lép ki és be, egyikből a másikba saját törvényei szerint. A belső világban, amint már kifejtettük, a mulasztás voltaképpen teljesen eltűnik és az aktivitás, az ellentétes erők konfliktusa lép a helyébe. Ennek eredménye lehet az, hogy valaki „elmulasztja lefogni kezét” és így belső mulasztás külső jogellenes aktivitásra vezet, vagy „lefogja a kezét” és így belső aktivitás külső jogellenes mulasztásra vezet. Itt futnak össze fejtegetéseink. Láttuk azt is, hogy a belső erők konfliktusának ez a nemkívánatos eredménye voltaképpen annak a társadalmi motivációval már megindított okozati folyamatnak a megszakítását jelenti, amely egyébként biztosította volna a kötelességszerű passzivitást, illetőleg aktivitást és ezáltal az események jogszerű lefolyását.¹⁹

¹⁹ A burzsoa elméletben ismert ún. interferenciaelméletek kiindulása ehhez hasonló. Ezek szerint a mulasztásra a gátló impulzusnak az első akaratimpulzuson urított győzelme vezet. Ennek az elméletnek egyik hibáját Traeger abban látja, hogy gondatlanság esetén nincs legyőzendő „első akarat” sem, hiszen a tudathoz a veszély képzete is hiányzik. Másik hibáját pedig abban, hogy minél megrögzöttebb egy gonosztévő, annál kevésbé lesz eszerint megállapítható az okozati összefüggés, mert hiszen nála is hiányzik az első akarat. (Traeger, *Der Kausalbegriff im Straf- und Zivilrecht*. Marburg, 1904. 64—66. o.; Knauer, i. m. 110—111. o.) Ezek az ellenérvek a mereven fogalmazott interferenciaelmélettel szemben valóban felhozhatók. Az általunk kifejtettek azonban egyfelől a mindenkiben tudatosan vagy anélkül ható társadalmi motiváció és az ezzel ellentétes

Hol van mindebben a *mulasztás* szerepe? Egészen eltűnt a mulasztás. Ha azonban a fenti fejtegetést megvizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy minden objektív hangzata ellenére abban is rejlik értékelő „kiválasztás”; ettől már az emberi magatartások befolyásolására törekvő jogász nem tekinthet el, ha nem akar elveszni az okok megbocsátó tengerében. Hol az értékelés? Nemesak a társadalom melletti, de a társadalomellenes motiváció is megindított egy okfolyamatot, és ennek szempontjából éppen a kötelességszerű magatartás jelenti a folyamat megszakítását. Formálisan tehát azt is mondhatnánk, hogy az is „mulasztás”, ha a gyilkosság a szociális pszichikai motívumok hatására elmarad, csak az értékelő momentumnak kellene fordítottnak lennie: az objektív folyamat pártatlan szószólója ebben az esetben sem tiltakozhatna. Hogy ennek milyen jelentősége van, azt az is mutatja, hogy előfordulhat ugyanannak a halált okozó magatartásnak pozitív és negatív jogi értékelése — az ítéletvégrehajtásra és a gyilkosságra utalunk — tehát ugyanaz a magatartás egyszer a társadalom melletti, másszor a társadalomellenes erők győzelmének lesz a következménye.

A külső világban jelentkező mulasztás tehát — a sorompót le nem engedő vasúti őr mulasztása — a *kötelességekhez viszonyított nemtevés* állapota, amely *összevontan és jogi értékelés szempontjából absztraháltan* fejezi ki egyszerűen a külvilágban *valami másnak a tevéseit*, mint ami elő volt írva (pl. alvást, kártyázást, italozást a sorompó leeresztése helyett), másrészt ugyanakkor a belső világban különböző pszichikai aktivitások eredőjét. A *pszichikai világban* megnyilvánuló nemtevés (pl. gondatlanság) pedig szintén ilyen, a jogértékelés céljára absztrahált kifejezés: *az ellentétes erők aktivitásának*, a jogszerűen végbemenő folyamat *már meglevő tényezői hatástalanná tételének* figyelmen kívül hagyása és pusztán *e belső konfliktus eredményének negatív és absztrakt formában való értékelt kifejezése*. Ha pedig ehhez még azt is hozzátesszük, hogy a külső mulasztás mögött mindig ott vannak a pszichikai folyamatok, mert hiszen a jogilag releváns emberi magatartások tudatos és akaratlagos magatartások, akkor okunk van arra, hogy az okozati összefüggés vizsgálata során a külső világbeli nemtevést is minden esetben visszavezessük a belső pszichikai folyamatokra, ahol kiváltó okként már a korábbi okok hatását megsemmisítő aktív erők győzelme jelentkezik. Hogy pedig ezt meg kell tennünk, azt az is mutatja, hogy az eszméletlen vasúti őr nemtevése nem mulasztás. Ha az orvos a távolabbi beteghez időben azért nem jut el, mert több közeli súlyos beteghez hívták, a közelfekvő betegeknél kifejtett aktivitásának visszájaként jelentkező nemtevése (elmaradása a távolabbi betegtől) nem mulasztás.

Mindebből pedig az következik, hogy *a nemtevést a tevékenységgel való szembeállítás az okozati viszonyok területén nem gyümölcsöző és csak a felületen lehetséges*, — csak akkor lehetséges, ha az értékelést az okozással összetévesztjük. *A mulasztás a váltóságos okfolyamat egy részének összevont és a jogi értékelés céljára absztrahált kifejezése*. Az ennek során követett szempont pedig jól ismert: azt a jog, az erkölcs stb. céljai, eszközei és lehetőségei meghatározzák. *Ugyanaz alkalmazható rá, ami a tevételes jogellenes magatartásra is áll*. Jogi okká minősüléséhez az kell, hogy emberi magatartás legyen,

motívumok konfliktusára, másfelől az előbbieik győzelmének társadalmi elvárhatóságára és ennek az elvárhatóságnak a motiváló hatására épülnek, nem pedig egy „első akarat” feltételezésére.

jogellenes legyen és általában az is, hogy vétkes legyen, vagyis megítélése során a belső, pszichikai folyamat is releváns. Ahol azonban ez jogilag nem releváns, a valóságban mögötte természetesen akkor is ott van ez az aktív pszichikai folyamat.

VII.

Végezetül összefoglaljuk e tanulmány legalapvetőbb megállapításait.

1. A jelenségek mindenoldalú kölcsönös összefüggéséből a valóság alaposabb megismerése és hatékonyabb befolyásolása érdekében a valóság „megcsonkítása” útján, a kölcsönös összefüggések szempontjából többé-kevésbé „önkéntesen” kell elszigetelni, kiemelni a polgári jogilag releváns okokat, ahogyan más területek kutatói is a saját kutatási területükön releváns okokat szigetelik el, emelik ki, vizsgálják meg, — éspedig tekintet nélkül arra, hogy az így feltárt okok az eseménysorozatban az eredményhez közelebb vagy távolabb helyezkednek-e el.

2. A kiválasztás elvét a polgári jogi tudomány igen régóta keresi. Két alapvető megoldás képzelhető e téren :

a) magába az okozati viszonyba értékelés bevitele (az individualizáló-okkiválasztó elméletek, az adekvát okozatiság tana, ennek mellékágai, ideértve az objektív megfogalmazásba rejtett ágazatait is, mint amilyenek a szükség-szerű és véletlen, a lehetőség és valóság stb. megkülönböztetésén alapuló elmélet is bizonyul); ez a tan az okokat rangsorolja, az okok fokozatait keresi, ezzel az okozatiság objektív jelenségét szubjektivista módon kiforgatja valóságos tartalmából és végeredményben a bírói önkényt szolgálja ;

b) az okozati láncolat objektív voltának érintetlenül hagyásával kívülről jövő értékeléssel kiválasztani azt a pontot, ahol a végtelenbe nyúló okozati láncolatot a jogásznak el kell vágnia. Ez a módszer nem az okozati viszonyba viszi bele az értékelést nyíltan szubjektíve vagy objektív céger alatt, hanem az önmagukban rangsorba nem állítható egyenértékű okok közül a jog szempontjából, kívülről jövő és az okozati láncolat objektivitását nem érintő értékeléssel emel ki egyeseket, mellöz másokat.

3. Ez az utóbbi módszer elvileg ismét kétféle lehet :

a) szubjektív, amikor a jogalkalmazó a belátása szerint „válogat” ;²⁰ ez szubjektivista, szabad utat enged a bírói önkénynek és lerontja a materialista kiindulást ;

b) lehet olyan értelemben objektív, hogy a válogatás szempontját azok az objektív törvényszerűségek határozzák meg, amelyek a valóság tükrözésére és megváltoztatására irányuló törekvéseket is az adott területen meghatározzák. Ez a helyzet a „jogi ok” kiválasztásánál, azzal, hogy az említett törvényszerűségek az egyes esetekben a tételes jogon keresztül hatnak.

4. A „jogi ok” kiemelésére vonatkozó elmélet tehát

a) az objektív okok közül emeli ki a jogi okot ;

b) a kiemelés szempontja az emberi magatartásokra sajátosan jogi eszközökkel való reakálás, befolyásolásuk céljával, az adott társadalomban, e

²⁰ Ezen az állásponton van Szász István, aki szerint „a releváns és nem releváns okozati összefüggés között a határvonalat csak a bíró találhatja meg a konkrét eset összes körülményeinek figyelembevételével”. (*A kötetmi jog általános tanai*. Budapest, 1943. 90. o.)

társadalom alapjai, szerkezete, az uralkodó osztály érdekei által meghatározottan. Ebben az esetben csak a jelenségek kölcsönhatásának összessége szempontjából lehet szó „önkényes” kiemelésről, ez az „önkényesség” azonban az oksági viszonyok területén elkerülhetetlen. Nem lehet azonban szó „önkényes” kiemelésről, mert itt a kiemelés szempontja objektív gyökerű, a jog objektív lehetőségei, sajátos módszerei és célja által meghatározott;

c) a kiemelést a fenti szempontok, a társadalomellenes magatartások összessége tömeges okainak elemzése alapján in abstracto elvégzi a jogalkotó, és az így létrejövő tételesjog alapján in concreto elvégzi a jogalkalmazó.

5. Ezek a sajátos lehetőségek, módszerek és célok a „jogi ok”-ot olyképpen határozzák meg a tételes jog közvetítésével, hogy ennek segítségével az emberi magatartások jogi eszközökkel befolyásolhatók legyenek. Ezért a „jogi ok”

a) emberi magatartás,

b) ebből következőleg legalábbis in abstracto tudatos-akaratlagos magatartás,

c) jogellenes magatartás,

d) in concreto elvileg befolyásolható magatartás.

6. Az oksági láncolat vizsgálata során a vétkességi felelősség rendszerében a pszichikai okokat is figyelembe kell venni abból a szempontból, hogy azok az adott társadalom által az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően támasztott követelményekkel milyen viszonyban állnak.

7. Mindebből következik, hogy az okozatiság polgári jogi problémája általános értelemben filozófiai, különös értelemben pedig jogi kérdés. Ami benne filozófiai, az az egyes társadalmi rendszereken keresztül állandó kereteket ad a polgári jogi okozatiság kérdéseinek megoldásához, — kereteket, amelyeket az elmúlt korszakokban legfeljebb csak egyes részleteiben, töredékesen vagy torzítottan ismertek fel, — ami viszont jogi benne, az a társadalmi rendszerekkel változik.

A társadalomra veszélyesség és a bűnösség viszonya a bűncselekményfogalom felépítésében

A szocialista büntetőjog legnagyobb jelentőségű vívmánya és egyben alapfogalma a társadalomra veszélyesség materiális ismérvét magában foglaló bűncselekményfogalom. E fogalom következetes hasznosítása elméletileg és gyakorlatilag egyaránt nagy fontosságú. A materiális bűncselekményfogalomnak a büntetőpolitika alakításában, a törvényesség szilárdításában és az e célokat is elsősorban szolgáló tudományos kutatómunka megalapozásában egyformán irányítóan, meghatározóan kell szóhoz jutnia. Félreérthetetlenül ki kell fejeznie, hogy a büntetőjog milyen érdekek szolgálatában áll, melyek azok a jogi tárgyak, amelyeket védelemben kíván részesíteni és elő kell segítenie a törvényesség fogalmának tartalommal való megtöltését. A társadalomra veszélyesség fogalma pedig az a kiindulás, amelyik szilárd alapot, elvi középpontot nyújt a bűncselekménytan tudományos felépítéséhez s amely körül a büntetőjog tudomány rendszerező munkájának és tudományos tételeinek ki kell alakulniuk.

Mindezt világosan felismerte a szocialista országok büntetőjogtudománya és igyekezett a bűncselekménytanban új, a társadalomra veszélyesség fogalmát hasznosító felépítését kimunkálni. Elősegítette e munka elvégzését a dialektikus materializmus által nyújtott szilárd elvi bázis. Ezen épülnek fel a bűncselekményfogalom egyes elemei dialektikus összefüggésének tételéből táplálkozó tudományos nézetek. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy mint minden minőségileg új kiindulás alapulvételénél, a szocialista büntetőjogtudománynak a társadalomra veszélyesség fogalmának a bűncselekménytanba való bevonásával sem sikerülhetett azonnal és ellentmondások nélkül a határok megvonása, annak eldöntése, hogy e fogalomnak milyen módon kell hatnia, milyen strukturális változásokat kell eredményeznie. Emiatt indokolt újra és újra felvetni a materiális bűncselekményfogalom alapvető kérdéseit és indokolt foglalkozni a rendszerezés problémáival mindaddig, amíg a különböző nézetek harcában, az eltérő álláspontok vitájában kialakul a helytálló, a tudomány mai fejlődési fokának megfelelő, a további tudományos kutatás megalapozását biztosító álláspont. Megítélésem szerint minden megoldási kísérletnek, minden javaslatnak a következő elvi tételekből kell kiindulnia: *a)* el kell ismernie és következetesen hasznosítania kell a szocialista büntetőjogtudomány alapfogalmát, a társadalomra veszélyesség fogalmát és tudatosítania kell annak elvi, elméleti és gyakorlati fontosságát; *b)* ki kell mutatnia a bűncselekményfogalom alkotó elemeinek összefüggését és kölcsönhatását; *c)* biztosítania kell az egyes bűncselekményi elemek közötti határok helyes megvonását, az elméleti rendszerezés lehetőségét anélkül, hogy az előbb említett felismerések a fogalmak egymásban való teljes elméleti feloldását eredményeznék.

A most kínálkozó alkalommal a bűncselekményfogalom felépítésének egy lényeges kérdését szeretném vitára bocsátani: a társadalomra veszélyesség és a bűnösség kapcsolatának, viszonyának problémáját. A szocialista büntetőjogtudományban az e körben felmerülő kérdéseknek bizonyos elvi alapjai már egyértelműen kikristályosodtak. Így eldöntött és általánosan elfogadott a következő négy tétel: a) társadalomra veszélyes cselekmény nélkül nincs bűncselekmény;¹ b) ebből következően társadalomra veszélyes cselekmény megléte nélkül nem jöhet szóba a bűnösség kérdése sem; c) a törvényi tényállásokban szereplő szubjektív² és objektív elemek egyenértékűek a tényállásszerűség szempontjából, vagyis valamely szubjektív elem hiánya esetén éppen úgy nem jön létre tényállásszerű cselekmény, mint ha bármely más, objektív elem hiányzik; d) az emberi cselekmény szubjektív és objektív mozzanatok dialektikus egysége, amely mozzanatokot csak elméletileg, a tudományos vizsgálódás és rendszerezés céljára lehet egymástól különválasztani.

Ezekből a tételekből a büntetőjogtudomány művelői egymástól eltérő következtetéseket vonnak le. Az egyik, meglehetősen elterjedt következtetés a társadalomra veszélyesség és a bűnösség viszonyának kérdését oly módon dönti el, hogy a dialektikus összefüggésekből következően nem csupán a bűnösség fogalma tételezi fel társadalomra veszélyes cselekmény meglétét, hanem megfordítva: társadalomra veszélyességről sem lehet szó a bűnösséget kialakító, jellemző szubjektív elemek hiányában. Ezzel a következtetéssel kívánok a következőkben vitára szállani.

A tétel egyik képviselője, Lekschas professzor a következő gondolatmenet eredményeképpen jut el az említett megállapításig: abból a felismerésből kiindulva, hogy az emberi cselekmény szubjektív és objektív vonások egysége, meg kell állapítani, hogy miután a veszélyesség a cselekmény sajátja, az nem lehet sem pusztán objektív, sem pusztán szubjektív adottságoktól függő. Így a társadalomra veszélyesség is, mint a cselekmény sajátja, dialektikus fogalom, amelyik egyaránt függ objektív és szubjektív momentumoktól.³ Ebből azután kézenfekvő az a további következtetés, hogy a nem tényállásszerű cselekmény — vagy ha szűkebbre, de egyúttal jellemzőbbre alakítjuk, a nem bűnös cselekmény — sohasem lehet a társadalomra veszélyes. „Mit kellene . . . antifasiszta-demokratikus rendünkre támadásként tekinteni, ha az elkövető elmebeteg vagy menthető tévedésben cselekedett? Ilyen esetben nincs veszélyesség, sem felelősség, sem büntetendőség, sem büntető jogellenesség.”⁴

Hasonlóan döntenek el a kérdést többek között Schubert és Solna is.⁵

¹ Vitás lehet viszont, de választott témámhoz nem tartozik hozzá szorosan az a kérdés, hogy vajon a jogtárgysértés vagy -veszélyeztetés önmagában is elegendő, vagy pedig csupán a közösségre káros jogtárgysértés alapozza-e meg a társadalomra veszélyességet. Vö. Schulthéisz Emil, *A büntetés kiszabása*. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 1953. 9. o.

² Talán felesleges is, de óvatosságból bevezetőben leszögezem: szubjektív tényállási elemeken mindenütt az elkövető tudatában jelentkező és ezáltal ható mozzanatokat értem csupán, nem pedig az ún. „alanyi”, tehát az elkövető személyével bármilyen vonatkozásban összefüggő elemeket, amelyekhez e nézőpontból objektív jelenségek is hozzátartoznak.

³ John Lekschas, *Zum Aufbau der Verbrechenlehre unserer demokratischen Strafrechtswissenschaft*. VEB Deutscher Zentralverlag, Berlin, é. n. 16. o.

⁴ Lekschas, *Zum Aufbau* 22. o.

⁵ Vö. az 52. és 56. sz. lábjegyzetekkel. A magyar irodalomban legutóbb Bényei fejtett ki hasonló nézetet. Vö. az 53. sz. lábjegyzettel.

A magyar tételes jog és az arra felépült bírói gyakorlat szempontjából első tekintetre is nehéz egyetérteni az olyan felfogással, amely szerint a magartás társadalomra veszélyessége feltételezi a bűnösséget, illetőleg a bűnösséget kitevő szubjektív elemeket. Nehezen érthető ugyanis, hogy pl. ilyen körülmények között mi legyen a jogalapja a biztonsági őrizet jogintézményének. Talán ne az, hogy lényegében büntetőjogi eszközökkel védekezni kívánunk bizonyos veszélyes, bár nem bűnös, nem „bűn”cselekményekkel szemben is? És vajon könnyen hihető-e, hogy a társadalomra veszélyesség egyszeriben semmivé válik egy tettstudati mozzanat, a tévedés miatt? Akkor talán minden esetben eleve, már a bírói fórumot megelőzően kellene a bűnösség összes kérdését is eldönteni ahhoz, hogy egyáltalában tudjuk: van-e alapja az eljárásnak, került-e veszélybe valamilyen jogtárgy?

Az ily módon kínálkozó gondolatok azonban még nem ellenérvek. Könnyen elképzelhető ugyanis, hogy az elvi tétel fenntartása érdekében valaki inkább a biztonsági őrizet büntetőjogi intézményének elvetését és az ilyen esetek államigazgatási útra terelését tartja helyesnek. (Így pl. H. Mayer.) Sőt az sem kizárt, hogy ilyen álláspont mellett a bűncselekmény társadalomra veszélyességét valamiféle „összértéktelenségnek” fogjuk fel, amelybe a szubjektív elvetendőség, a bűnösség is természetesen beletartozik. Ekkor ugyanis a tévedéssel kapcsolatos megfontolások is önként értetődően esznek.⁶ Ezért azt kell megkísérelni, hogy elvi és dogmatikai síkon egyaránt mélyebben vizsgálva a felmerülő kérdéseket, érdemi ellenérvekre lehessen találni.

I.

Egy kérdéskörre kell elsősorban választ keresni. Létezik-e a társadalomra veszélyességnek valamiféle objektív, a büntetőjogtól is független fogalma, amelyik a társadalmi viszonyoknak bármi módon keletkező sérelmét vagy veszélyeztetését jelenti? Ha pedig ilyen fogalom létezik, következik-e ebből, hogy a társadalomra veszélyesség léte vagy foka — emberi cselekménnyel előidézett sérelem vagy veszélyeztetés esetén — az emberi cselekmény szubjektív, tudati mozzanataiból vagy azokból is folyik?

Lekschas és a vele egy nézetet vallók az első kérdést szükségképpen nemlegesen kell hogy megválaszolják és ezért számukra a második kérdés ebben a formájában eselik. Igazuk is van mindaddig, amíg a társadalomra veszélyesség fogalmát a büntetőjogellenesség fogalmával azonosítják, akár kimondottan, akár ki nem mondottan.⁷ Lekschas azonban egyiket sem teszi, és a jogellenességet — helyesen — a bűncselekményfogalom formális eleme-

⁶ Így pl. a kieli fasiszta büntetőjogi iskola a jogellenességet és bűnösséget egy közös fogalomba, a tett összértéktelenségének fogalmába kívánta összeolvasztani. Vö. Schaffstein, *Rechtswidrigkeit und Schuld im Aufbau des neuen Strafrechtssystems*. Idézi Heller Erik, *Szubjektivizmus és objektivizmus a büntetőjogban*. Universitas Francisco—Josephina Acta Juridico—Politica 12. sz. Kolozsvár, 1944. 23. o. Ld. még: *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* (a továbbiakban: *Z.*), LVII. köt. 295. és köv. o.

⁷ Más kérdés természetesen, hogy jogellenesség fogalom létezik-e az egyes jogágaktól és a szokásjogtól függetlenül is. Erre nézve vö. Manfred Nast, *Imperialistische Tatbestandslehren und einige Formen ihres Eindringens in die sozialistische Strafrechtswissenschaft*. Staat und Recht, 1957. 8—9. sz. 900., különösen 904. o.

ként, tételes törvénybe ütközésként fogja fel.⁸ Ha pedig a társadalomra veszélyesség fogalmát nem azonosítjuk a büntetőjogellenesség fogalmával, hanem az előbbi a jogellenességfogalom tartalmaként, a jogellenesség válás indokaként fogjuk fel — mint Lekschas is teszi —, nem látszik következetesnek az előbb feltett első kérdés nemleges megválaszolása. Ennek bizonyítására nem is kell visszanyúlni a több formát öltő tartalom elvi kérdéséhez, a tartalom és forma viszonya ilyen esetekben való alakulásának vizsgálatához. Hiszen a szocialista büntetőjogtudományban csaknem egyhangú az a vélemény, hogy a törvényhozó a társadalomra veszélyes helyzeteknek csak egy, viszonylag szűk körét nyilvánítja büntetőjogellenessé, mégpedig azokat az eseteket, amelyekben indokolt és célszerű a büntetőjog eszközeivel fellépni.^{8a} Ebből következően pedig a társadalomra veszélyességnek, mint valamilyen tényleges, való helyzetet tükröző kategóriának, léteznie kell a büntetőjogellenesség kategóriájától függetlenül is.

A burzsoa büntetőjogtudomány számára nehéz és sok vitát is eredményező problémát képez a jogellenességfogalom szubjektív vagy objektív jellegének kérdése. Ez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy ott a jogellenességfogalom materiális oldalát egyértelműen meghatározni nem lehetséges vagy nem célszerű. A jogellenességfogalom materiális tartalmának meghatározása nélkül, vagy nem egyértelmű meghatározása esetén viszont valóban nyílt kérdés, hogy a jogellenességet — amelyet hol formaként, hol tartalomként fognak fel — szubjektív, vagy objektív kategóriának kell-e tekinteni.

Így alakultak ki azután a különböző szubjektív és objektív jogellenességi tanok. Ha a szocialista büntetőjogtudomány a szubjektív jogellenességi tanok valamilyen, a materiális jogellenességfogalmat tükröző formáját magáévá tenné, kétségtől indokolt volna a társadalomra veszélyesség összetevőjeként felfogni a bűnösséget is. A szubjektív jogellenességi tan alaptétele értelmében ugyanis bűnösség hiánya esetén azért nem lehet megállapítani a bűncselekmény jogellenességét, mert a jogellenességről csak emberi cselekmények, mégpedig nem akármilyen cselekmények, hanem beszámítható ember által tanúsított és bűnösen véghezvitt emberi cselekmények esetén lehet szó. A jogi normát ugyanis imperatívumként kell felfogni, vagyis mint személyek, jogalanyok felé irányított parancsot. E szubjektív jogellenességi felfogás talajára helyezkedve értelmetlen volna jogellenes állapotról szólni, hiszen az állapot sohasem sérthet meg egy imperatív parancsot. Ez azonban a szubjektív jogellenesség tana szerint még nem elegendő. A jogellenesség megállapításához ugyanis nemcsak emberi cselekményre, hanem alkalmas címzett, vagyis olyan személy cselekményére lenne szükség, aki képes a joggal összhangban álló cselekedetekre.⁹ Nem volna értelme ugyanis parancsot intézni olyan személyekhez, akikről előre feltételezzük, hogy nem tudnak e parancsnak megfelelően cselekedni. Ebből viszont ténylegesen az következne, hogy beszámítható

⁸ Vö. Lekschas, *Zum Aufbau* 20. o.

^{8a} Vö. Trajnynin, *A bűncselekmény tényállása*, Goszjurizdat, Moszkva, 1951. 277. o.

⁹ Binding, aki a jogellenességet mint magatartásnormát fogta fel, teljesen következetes volt abban az egyébként nyilvánvalóan tarthatatlan felfogásában, hogy ilyen jogellenességi nézet mellett csak a tudatosan kötelességszerű magatartás lehet jogszerű. — Hasonló eredményre kellett jutnia újabban a szubjektív jogellenességi tan egy másik képviselőjének, Maurachnak is, aki szerint egy tényállásszerű cselekmény csak akkor nem jogellenes, ha a társadalmilag értékes eredménynek egyúttal a jogszerű cselekvésre irányuló akarat is megfelel. Vö. Z., 1956. 430. o.

mitási képességgel nem rendelkező személy cselekménye nemcsak nem bűnös, hanem egyúttal nem is jogellenes.¹⁰

A szocialista büntetőjogtudomány azonban nem helyezkedett erre az álláspontra. Nem is helyezkedhetett, mert a társadalomra veszélyesség fogalma egy ilyen álláspontot eleve kizár. A társadalomra veszélyesség fogalmának a jogellenesség tanába való beépítése ugyanis annak elismerését jelenti, hogy a jogellenesség kategóriájának ténylegesen létező és pontosan meghatározható, materiális tartalma van. Ez a tartalom társadalmi érdekek sérelme vagy veszélybe hozása. A sérelem vagy veszély viszont számos módon és sokféle ok következményeképpen állhat elő. Előállhat a magatartása jelentőségét felismerni képes ember cselekménye folytán, előidézheti beszámíthatatlan személy testmozgása, de létrehozhatja természeti erő, véletlen történés emberi közreműködés nélkül is. A jogot és természetesen a büntetőjogot ezek közül az okok közül csak egy szűk kör, az emberi cselekmény által előidézett jogtárgysértések vagy veszélyeztetések köre érdekli. Ezeket vonja értékelésébe és ezekre állapít meg a kiküszöbölésükre, megelőzésükre alkalmas jogkövetkezményeket. Más szóval ezeket minősíti jogellenesekké. A jogellenes cselekmény tehát, alapját tekintve, emberi magatartás által előidézett, társadalomra veszélyes (jogilag védett érdeket sértő vagy veszélyeztető) magatartás.

Ha ugyanis a jogellenesség fogalomnak most már a formális oldalát vesszük szemügyre — és jogellenességen éppen ezt értjük —, akkor valóban értékelnünk kell azt a felismerést, hogy a jog normái tételes szabállyá válásukkal egyszer-mind mindig magatartásnormákká is válnak, tehát a jogellenes magatartás egyúttal mindig tilalmazott magatartást is jelent.¹¹ E felismerés hasznosítása annyiból áll, hogy a jogellenesség formális oldalának meghatározásánál, a büntetőjogellenesség fogalmának kialakításánál valóban fel kell tételezni a norma végrehajtására képes személyt, tehát a beszámítási képességgel rendelkező ember cselekményét és olyan formában építjük fel a büntetőjog tételes rendelkezéseit, hogy már a tényállások megfogalmazásánál erre a körülményre figyelemmel vagyunk.¹² A jogellenesség tartalmi oldala szempontjából viszont a társadalomra veszélyesség kategóriája a beszámítási képességgel rendelkező jogalany, illetőleg a cselekvő ember bűnösségének kategóriáitól függetleníthető és ezek vizsgálatát megelőzően vehető szemügyre.

Mindebből természetesen az is következik, hogy a társadalomra veszélyesség fogalmának létezése egyúttal kizárja, hogy a bűnösséget és a társadalomra veszélyességet egymástól el nem választható, egymást feltételező kategóriákként fogjuk fel. A társadalomra veszélyesség és a bűnösség kapcsolatának ilyen felfogása éppen azt nem követelné meg a törvények alkalmazásában a jogalkalmazótól is, mint amit a jogalkotótól kívánunk meg akkor,

¹⁰ A szubjektív jogellenességi teória kialakulására és főbb képviselőire vö. Ernst Heinitz, *Das Problem der materiellen Rechtswidrigkeit*. Strafrechtliche Abhandlungen, Heft 211., 1926. 4. o.

¹¹ Vö. Lekschas, *Zum Aufbau* 18. o.

¹² A tétel azonban a formális jogellenesség szempontjából sem érvényesül kivétel nélkül. A büntetőjogban a biztonsági őrizet, a polgári jogban a beszámíthatatlan személy kárfelelőssége stb. problémája például ebben a vonatkozásban is megoldandó kérdést képez. Miután azonban ez elsősorban a jogellenesség és a tényállásszerűség viszonyának problémakörébe vág, amivel ezúttal nem foglalkozom, a kérdés vonatkozásában most nem foglalok állást.

amikor az egyes magatartások bűncselekménnyé nyilvánítása terén a kezét megkötő, a törvényesség garanciáit nyújtó korlátokat állítunk a tevékenysége elé. Éppen úgy, mint ahogyan a törvényhozónak elsődlegesen azt kell vizsgálnia, hogy a bűncselekménnyé nyilvánítani kívánt magatartás veszélyes-e objektíve a társadalomra, képez-e jogtárgysértést vagy veszélyeztetést, éppen úgy a jog alkalmazójától is azt kell megkövetelnünk, hogy egy eléje került emberi magatartás elbírálásánál először azt a körülményt vegye vizsgálat alá, hogy a magatartás objektíve jelentett-e veszélyt a társadalomra vagy sem.

Ennek a kérdésnek az eldöntéséhez természetesen elsősorban azt kell vizsgálni, hogy a magatartás tényállásszerű-e vagy sem, vagyis megfelel-e minden részletében valamely törvényi tényállás elemeinek. Abból a szempontból, hogy mely törvényi tényállási elemeknek kell megvalósulniuk a vizsgált emberi cselekmény által és melyeknek nem, nincsen különbség a tényállás elemei között. Nyilvánvaló ugyanis, és a tényállásszerűség fogalmából magából is következik, hogy valamilyen magatartás tényállásszerűségét csak akkor lehet megállapítani, ha az a törvényben írt valamennyi tényállási elemet maradéktalanul megvalósítja. Az egyes törvényi tényállási elemek között mégis abból a szempontból kell különbséget tennünk, hogy vajon ezek közül melyeket kell elsősorban megvizsgálnia a jogalkalmazónak ahhoz, hogy egyáltalán további vizsgálódásra szükség legyen, és melyek azok, amelyekre csak ennek az előzetes vizsgálódásnak az elvégzése után kerülhet sor. Itt pedig egyáltalán nem közömbös, hogy különbséget teszünk-e a törvényi tényállásoknak azok között az elemei között, amelyek a magatartás társadalomra veszélyességét határozzák meg és azok között az elemei között, amelyek nem a társadalomra veszélyességgel, ezzel az objektív kategóriával, hanem más bűncselekményi összetevőkkel, így pl. a bűnösséggel állanak kapcsolatban. A bűncselekményfogalom rendszeréből, a társadalomra veszélyesség kifejtett fogalmából egyaránt folyik ugyanis, hogy a helyes bírói vizsgálódás módszere az: először azt kell eldönteni, hogy a vizsgált magatartás veszélyes volt-e a társadalomra vagy sem, s csak ennek a legfontosabb kérdésnek igenleges eldöntése után kerülhet sor annak vizsgálatára, hogy az ilyennek elismert magatartás felróható-e tanúsítójának, tehát hogy az illető cselekedett-e egyáltalán büntetőjogi értelemben (beszámíthatóság), vagy ha igen, ténylegesen bűnösen cselekedett-e? Más megoldás választása esetén elvetnők a veszélyességtől a bűnösség felé haladás módszerét és ezzel a büntető ítékezés területén fosztanók meg magunkat a törvényességnek egy olyan biztosítékától, amelyet a jogalkotó munkájában viszont eleve megkövetelünk.

II.

Az eddigiekben vázolt gondolatmenet a továbbiakban annak az igazolását kívánja meg, hogy a tényállás elemei közül egyesek a cselekmény társadalomra veszélyességének, mások pedig a bűnösségének kialakításában vesznek részt, tehát a törvényi tényállásokban szereplő ismérvek között ebből a szempontból különböztetni lehet és kell. Ha ugyanis ezt nem sikerül bizonyítani, akkor ez a cáfolni kívánt tételt támasztaná alá. Ekkor ugyanis valóban igaz volna, hogy a társadalomra veszélyesség és a bűnösség között nem lehet a kialakításukban résztvevő elemek szempontjából különbséget tenni és azok

kölcsönösen és együttesen függnék valamennyi, a törvényi tényállásban szereplő elemtől.¹³

A most felvetett kérdést először a tényállásban szereplő objektív elemek szempontjából lehet megközelíteni. A büntetőjogtudomány felfogása egységes abban a kérdésben, hogy a tényállásban szereplő objektív tényállási elemek valamennyien a cselekmény társadalomra veszélyességének alakításában vesznek részt. Ezzel a tétellel tehát bővebben nem kell foglalkoznunk. Megjegyzem, hogy ebben a vonatkozásban természetesen nem értem objektív tényállási elemeken az ún. objektív büntethetőségi feltételeket és a kegyelmi okokat, amelyek — bár egyes törvényi tényállásokban szerepelnek —, azonban nem a cselekmény társadalomra veszélyességét jellemzik, hanem kizárólag a büntetés céljaira figyelemmel kerültek azokba.¹⁴ Az sem vitatott, hogy a tényállásokban szereplő objektív elemeknek — pontosabban azok tükröződésének az elkövető tudatában — bizonyos közvetett szerepük van a bűnösség vizsgálata körében is. Ez azonban az objektív elemek két nézőpontú értékelését jelenti csupán, egyfelől tényleges megvalósulásuk, hatásuk megállapítását a társadalomra veszélyesség szempontjából, másfelől tudati tükröződésük, illetve annak a valósággal való egybeesésének vizsgálatát a bűnösség szemszögéből.

A kérdés most már az, hogy miként áll a helyzet a szubjektív tényállási elemek vonatkozásában. A klasszikus büntetőjogi felfogás értelmében ezek az elemek a bűnösséggel, és csakis a bűnösséggel állanak vonatkozásban. Más, újabb nézetek szerint viszont ezeknek nem csupán és némelyeknél nem is elsősorban a bűnösség alakításában van szerepük, hanem a cselekmény jogellenességének létrehozásában is. A bevezetőben idézett nézetek arról tanúskodnak, hogy a szocialista büntetőjogtudomány egyes képviselői viszont arra az álláspontra helyezkednek, hogy e szubjektív elemeknek a bűncselekmény társadalomra veszélyességének szempontjából is jelentőségük van.

Ezt az álláspontot indokolná az idézett szerzők szerint a bűncselekményfogalom alapjául tett cselekményfogalom jellege. A cselekmény ugyanis szubjektív és objektív elemek dialektikus egysége és ezért a társadalomra veszélyes cselekmény alakításában is szerephez kell jutniuk objektív és szubjektív ismérveknek egyaránt. A büntetőjog cselekményfogalmát ezért most abból a szempontból veszem vizsgálat alá, hogy a cselekmény mely szubjektív elemei nélkülözhetetlenek valóban a társadalomra veszélyesség megállapítása szempontjából.

A dialektikus materializmus és az azon épülő pszichológia eredményei alapján a büntetőjogtudománynak valóban rendelkezésére áll egy, a maga rendszere számára felhasználható és felhasználandó, tudományos cselekményfogalom. Ez a cselekményfogalom leszögezi, hogy az emberi cselekmény általános meghatározásában nem egyéb, mint célra irányzott akarati tevékenység, vagyis ténylegesen szubjektív és objektív vonások dialektikus egysége.

¹³ Ez a megfontolás annál is inkább nagy figyelmet érdemel, mert akkor is érvényes, ha az imperatív jogellenességi teória talajára helyezkednénk. Most azonban abból indulok csupán ki, hogy a tétel nem azért igaz, mert az imperatív jogellenességi tan talajában gyökerezik, hanem attól függetlenül is, azért lenne igaz, mert valóban az a helyzet, hogy a törvényi tényállásban szereplő elemek között nem lehet különbséget tenni abból a szempontból, hogy azok a cselekmény társadalomra veszélyességét vagy a bűnösséget karakterizálják-e.

¹⁴ Ilyen pl. az utólagos házasságkötés erőszakos nemi közönségnél.

Lényegét egyfelől a cselekvő tudatvilágában lejátszódó folyamatok — a célkitűzés, az ahhoz szükséges tudattartalom és az elhatározás —, másfelől a külvilágban megjelenő, külső, tárgyi mozzanatok — a testmozgás, a fizikai értelemben vett tevékenység — együttesen adják meg. A fogalom ilyen egységes jellegéből a büntetőjogász számára közvetlenül adódik egy lényeges és Lekschas által is helyesen levont következtetés. Ez pedig nyilvánvalóan az, hogy mint ahogy a cselekmény fogalma feltételezi a maga egységében az objektív és szubjektív összetevőket egyaránt, éppen így ahhoz, hogy a bűncselekményfogalom alapját képező cselekményről szólhassunk, szükség van a cselekményfogalom egészét tevő szubjektív és objektív vonásokra egyaránt. A cselekményként felfogható emberi testmozgáshoz megkívánt minimális szubjektív elem a magatartás akaratlagossága, vagyis az akarat részvétele a testmozgás létrehozásában. Ebből következően csupán az akaratlagos cselekmény lehet társadalomra veszélyes cselekmény, éppen úgy, mint a büntetőjog szempontjából értékelés alá eső cselekmény egyáltalán. Az akaratlagos cselekmény képezi tehát ilyen módon a bűncselekményfogalom rendszerének alappilléret.¹⁵

Ha most az ily módon a rendszer alapjául elfogadott cselekményfogalmat a büntetőjogi dogmatika szempontjából hasznosítjuk, a téma szempontjából megválaszolásra váró kérdés az, hogy vajon a cselekmény akaratlagosságának megkívánásán túl az akarat *tartalmának*, illetőleg az abban megnyilvánuló szubjektív *célkitűzésnek*, az akarat irányának is van-e jelentősége a cselekmény társadalomra veszélyességének (és nem csupán büntetőjogellenességének) a megalapozásánál.

A hurzsoa büntetőjog irodalmában e kérdés kapcsán a jogellenesség-fogalom tisztázatlansága és tartalmának meghatározatlansága folytán különböző nézetek alakultak ki.¹⁶ Vannak szerzők, akik valamely tevés vagy mulasztás jogellenességéhez megkívánnak egy bizonyos akarat tartalmát, ami ezáltal a jogellenességi ítélet részévé lesz. E szerzők egyik csoportja az akarat tartalmát a jogellenességi ítélet részének tekinti az ún. finális tevékenységjelzők esetén, míg ezt a szerepét tagadja a kauzális elkövetési magatartásoknál, és ezeknél az akarat tartalmát a fennmaradó többi szubjektív elemmel egyetemben a bűnösség körébe utalja.¹⁷ Finális tevékenységjelzőkön (Weber) az egyes tényállásokban megfogalmazott olyan elkövetési magatartásokat értenek, ahol a törvényhozó az elkövetési magatartás megjelölésével nem elsősorban a kauzális történést kívánja értékelni, hanem a tilalmazni kívánt magatartás szubjektív célját.

¹⁵ A cselekménytan által nyújtott elméleti megalapozáson túl következik ez abból a gyakorlati felismerésből is, hogy nem akaratlagos testmozgások tanúsítóival szemben büntetés alkalmazásának célja nem lehet. Csúpan utalok arra, hogy a dinamikus sztereotípiá fogalmát kidolgozó legújabb lélektani kutatások az olyan magatartások akaratlagos jellegét is kimutatták, ahol eddig a büntetőjogtudomány nem akaratlagos magatartást vélt felfedezni, így pl. bizonyos, látszólag automatikus mozgásokkal gondatlanul előidézett káros eredményeknél. Vö. még Utyevszkij, *Bűnösség a szovjet büntetőjogban*. Goszjurizdat, Moszkva, 1950. 299—302. o.

¹⁶ A rövidség kedvéért csupán az álláspontommal ellentétes nézeteket érintem itt. Egybevágó nézeteket képviselnek többek között: Rittler, Nowakowski, Sauer stb. Vö. Z., 1956. 621., 625., és 1957. 2. o.

¹⁷ Így pl. Edmund Mezger, *Moderne Wege der Strafrechtsdogmatik*. Bunker u. Humboldt, Berlin—München, 1950. 24. és köv. o. Weber, *Grundriss des deutschen Strafrechts*. 1946. 52. és köv. o. stb.

Ma már egyre inkább elterjedtnek mondható az a felfogás, amely szerint a pusztán eredménylétrehozást tilalmazó tényállások — és ezekben szerepel-
nének viszont a kauzálisan fogalmazott elkövetési magatartások — kis szá-
mával szemben a legtöbb bűncselekmény fogalma ilyen finális elkövetési
magatartásokra van felépítve. Finális magatartást megjelölő elnevezések
volnának: „elvesz”, „meghamisít”, „eltulajdonít”, „felhív”, „ajánlkozik”,
„elrejt” stb.¹⁸ Az ilyen módon fogalmazott elkövetési magatartásoknál nem
elegendő, hogy a magatartás valamilyen módon az akarat közreműködésével
jöjjön létre és nem elég az elkövetőnek egyáltalán valamit, esetleg a pusztatest-
mozgást akarni, hanem az akarásnak éppen közvetlen és az eredményre irányuló
vonatkozásban kell lennie az eredményt előidéző kauzális cselekménnyel.

Mindez nagyon meggyőzően hangzik első hallásra. Talán nem felesleges,
ha újból hangsúlyozom: nem vonom és nem is vonható kétségbe, hogy a cse-
lekmény tényállásszerűsége és ezáltal büntetőjogellenessége valóban csak akkor
valósul meg, ha a tényállásban írt elkövetési magatartás kifejezett vagy akár
ki nem fejezett, de implicite megkívánt akarattartalma is megvalósult. Ez
azonban nem jelenti azt, hogy a társadalomra veszélyesség materiális fogalma
szempontjából ne lehetne és az elméleti rendszerezés szempontjából ne kellene
a cselekmény objektív hatását és a bűnösség körében értékelendő akarat-
tartalmat egymástól elválasztani. Nem kétséges ugyanis, hogy ha a vizsgált
testmozgásban akár teljes egészében hiányzik az „akarás”, akár pedig a bár
cselekménynek tekinthető testmozgás tanúsításánál csak „valamit”, tehát
a cselekmény eredményével össze nem függő dolgot akart is a cselekvő személy,
a cselekmény objektív hatása, társadalomra veszélyessége változatlan. Ha a
büntetőjogiilag beszámíthatatlan elmebeteg dühöngési rohamában agyonver
valakit, vagy az úszómedencébe fejest ugró, beszámítható személy ráugrik
valakire és az megsérül vagy meghal, a társadalomra veszélyes hatásra irányuló
akarásról egyik esetben sem beszélhetünk. Mégis, a magatartás társadalomra
veszélyessége kézenfekvő és az utóbbi esetben büntetőjogi értékelést is igényel.
Ebből viszont az következik, hogy a büntetőjognak akkor, amikor rendszere
alapjaként akarattalagos elkövetési magatartást követel meg, az objektív társa-
dalomra veszélyesség nézőpontjából meg kell elégednie a társadalomra veszé-
lyes következményt vagy hatást kiváltó kauzális tevékenység (testmozgás)
akarattalagoságával. Ezt az akarattalagoságot pedig azért kell megkövetelnie,
mert a büntetőjog fogalmából és a büntetés céljából következően csak akarat-
talagos emberi magatartás társadalomra veszélyességét vizsgálhatjuk a büntető-
jogellenesség körében. Az ilyen körben megkívánt akarattalagoság viszont az
akarat *tartalmától*, irányától *függetlenül* állapítható meg. Az utóbbi elemet
a bűnösség vizsgálata körében kell értékelni.

Könnyen belátható e tétel helyessége azoknál az elkövetési magatartá-
soknál, ahol valamiféle káros eredményt tetszőleges elkövetési magatartással
lehet előidézni a tényállásszerűség szempontjából (így pl. az „ember halálát
okozza”, „vízáradást okoz” stb. módon fogalmazott tényállásoknál). Valóban
nehezebben eldönthetőnek látszik azonban a kérdés a finális tevékenységjelzők
esetében. Ezeknél már maga az elkövetési magatartás is úgy van a törvény-
ben megfogalmazva, hogy bizonyos meghatározott irányú akarattartalmat
tételez fel. Ez az akarattartalom azonban csupán a közhasználatú és célszerű,

¹⁸ A kérdés irodalmára vö. Friedrich Nowakowski, *Zur Entwicklung der Straf-
rechtslehre in Deutschland nach 1945*. Juristische Blätter, Wien, 1954. 136. o. 25. jegyzet.

vagyis az adott esetben értékelni kívánt célratorést is egyúttal jelző kifejezés-mód rendelkezésre állása folytán kerül ezeknél az elkövetési magatartás megfogalmazásába. Rendszertanilag itt is a bűnösség köréhez tartozik. Ha ugyanis a finális tevékenységjelzővel egyben kifejezett célratorést gondolathoz absztraháljuk az elkövetési magatartásból és utóbbinak csak kauzális hatását vagy hatáslehetőségét vizsgáljuk, az objektív társadalomra veszélyesség változatlanul fennmarad. A finális tevékenységjelzők tehát nemcsak a társadalomra veszélyes külső magatartást, hanem a tanúsításához további, bűnösségi elemként megkívánt tudati mozzanatot, a célratorést is kifejezik az elkövetési magatartás fogalmában összevonva, anélkül természetesen, hogy akár a társadalomra veszélyesség, akár a bűnösség kérdését a maguk teljességében, más objektív és szubjektív mozzanatok figyelembevételét mellőzhetően eldöntենék. E felfogás indokolt voltát mutatja, hogy teljesen a véletlentől, illetőleg a rendelkezésre álló kifejezési eszközök alkalmasságától függ, vajon a törvényhozó az elkövetési magatartás kauzális hatását és a büntetést érdemlőségéhez még megkívánt bűnösségi mozzanatot, tehát a magatartás jelentőségének felismerését, illetőleg az ismert célra törését mint tudati elemet egymás mellett külön határozza-e meg, vagy pedig a kettőt finális tevékenységjelző alakjában vonja össze. Mindez természetesen nem változtat azon, hogy a cselekmény, vagy akár a cselekménnyé még nem is minősíthető testmozgás objektíve idézi elő a védett jogtárgy sérelmét vagy veszélyeztetését és ez utóbbinak megéléte, valamint foka az akarattartalomtól függetlenül is megállapítható.

Ezt a nézetet támasztja alá az az érv is, hogy semmi értelme sem volna pusztán a szándékos bűncselekmény vonatkozásában függővé tenni a bűncselekmény társadalomra veszélyességét az akarattartalomtól is és ugyanezt mellőzni a gondatlan bűncselekmények vonatkozásában. Az utóbbiaknál az akarattartalom ilyen megkívánására nem kerül sor annak ellenére, hogy az objektív jogtárgysérelem vagy veszélyeztetés szempontjából szándékos és gondatlan bűncselekmény teljesen egy jelentőségű lehet, s csak a bűnösség fokában és ezáltal a büntetést érdemlőségben különböznek egymástól. Hogy pedig még a megállapítható és a kauzális eredményt előidéző tényállásszerű magatartás tanúsítására irányzott akarattartalomnak (tehát a „szándékos” elkövetési magatartásnak) sem a cselekmény társadalomra veszélyességének megítélésénél, hanem kizárólag a bűnösség kérdése eldöntésénél van szerepe, jól mutatja az előbb felhozott példa. A vízbeugró személy esetében ugyanis nem kétséges, hogy az ugró éppen *azt* a magatartást akarta tanúsítani (tehát az ugrást), amelyik a káros eredményt előidézte. Az igaz, hogy nem a ténylegesen bekövetkezett káros eredményre tört. Ez azonban egészen más kérdés. A ténylegesen beállott káros eredmény a magatartás társadalomra veszélyességét az adott esetben is egyértelműen jellemzi. Csupán azt lehetne vizsgálat tárgyává tenni, hogy vajon az egyenesen a *káros* eredményre *törés*, tehát az akarattartalom ilyen módosulása fokozza-e a bekövetkezett káros eredmény tényleges károságát, illetve a bekövetkezés elmaradása esetén a helyzet veszélyességét, egyszóval a magatartás társadalomra veszélyességét.

A burzsoa büntetőjogtudományban ez a kérdés úgy merül fel, hogy vajon bizonyos akarattartalmat kifejező szubjektív tényállási elemek, így különösen az elkövető célját jelzők, a cselekmény jogellenességét alapozzák-e meg, vagy a bűnösséghez tartoznak. A kérdést igenlő következtetésre jutottak a szubjektív jogellenességi elemek tanának képviselői és tanításukból kiindulva később a finális cselekménytan megalapozói.

III.

A szubjektív jogellenességi elemek felfedezése véget vetett a jogellenesség és bűnösség olyan klasszikusnak nevezett felfogásának, hogy a magatartás objektív elemei az előbbivel, szubjektív elemei az utóbbival állanak vonatkozásban. Az ún. szubjektív jogellenességi elemek fogalmán az irodalom azokat a szubjektív mozzanatokat tükröző tényállási elemeket érti, amelyek nem a cselekmény bűnösségét, hanem jogellenességét jellemzik. Ilyenek elsősorban a célzat a célzatos bűncselekményeknél, az ún. „tendencia”-bűncselekmények egyes elemei (fajtalanság) és egyesek szerint a belső meggyőződés kifejezésében jelentkező bűncselekmények, pl. a hamis vallomás, hamis eskü bizonyos tényállási elemei (a vallomás szubjektív hamissága). Mindezeknek az a jelentőségük, hogy meglétük vagy hiányuk a cselekmény jogellenességét alapozza, illetve dönti meg, fennforgásuk nélkül tehát nemesak a bűnösség, hanem a cselekmény jogellenessége sem állapítható meg.¹⁹

A polgári irodalomban heves vitát váltott ki a szubjektív jogellenességi elemek gondolata. A szerzők egy része ezek létezése mellett, más része ez ellen foglalt állást. Emeljünk ki mindkét táborból néhány jellemzőnek mondható nézetet. Ugyanabban a gyűjteményes kötetben, amelyben Hegler először fejtette ki részletesen a szubjektív jogellenességi elemek gondolatát, Goldschmidt már arra mutatott rá, hogy ezt a fogalmat, mint nem gyümölcsözőt, el kell vetni. „Ha egy orvos egy nőn annak beleegyezésével orvosilag javallt és gyógycél elérésére alkalmas vizsgálatot végez, úgy jogszerűen jár el, egészen függetlenül attól, hogy közben mit érez. Ezzel szemben, ha valaki anélkül, hogy a felsorolt objektív feltételek adva lennének, valakin egy a nemi tisztességet sértő cselekményt hajt végre, úgy jogellenesen cselekszik, ha csupán orvosi kíváncsiságát kívánja is kielégíteni. Éppen nem a tettesi „motivum” a lényeg, hanem a „cél”, amelynek elérésére a cselekmény objektíve alkalmasnak tűnik.”²⁰ H. Mayer is fellépett a szubjektív jogellenességi elemek tana ellen. Példának Goldschmidt nyomán ugyancsak a nőorvosi vizsgálatot hozza fel. Rámutat még arra a felesleges komplikációra is, amit ez a tan azáltal okoz, hogy ugyanazokat az elemeket kétszer kell értékelni, egyszer az objektív jogellenesség, azután viszont a bűnösség kérdésének vizsgálatánál. Különösen indokolatlan ez szerinte, hiszen a véletlentől függ, hogy egy tényállási elem objektív vagy szubjektív jogellenességi elem-e. Így az eltulajdonítás az egyik bűncselekménynél objektív előzmény, a másiknál viszont ennek célzata csupán szubjektív jogellenességi elem. A legkárosabb következményt azután abban látja, hogy a gondolat logikusan végigvive, elvezet a bűnösségi tant teljesen felforgató finális cselekménytanhoz, mert azt látszik igazolni, hogy a bűncselekményt csupán célratörő volta különbözteti meg a pusztá szerencsétlenségtől, a természet-kauzális történéstől.²¹ Wegner azt mutatja ki, hogy szubjektív tényállási elemekről nem lehet beszélni, mert ez a szóhasználat téves, vagy legalábbis félrevezető. Példának felhossa, hogy aki egy idegen kézikocsit

¹⁹ Vö. a kérdés első, teljes részletességű kifejtésére: August Hegler, *Subjektive Rechtswidrigkeitsmomente im Rahmen des allgemeinen Verbrechensbegriffs*. (Festgabe für Reinhard Frank zum 70. Geburtstag. 16. 8. 1930. Band I.) J. C. B. Mohr, Tübingen, 1930. 250. o.

²⁰ James Goldschmidt, *Normativer Schuldbegriff*. Uo. 460. o.

²¹ Hellmuth Mayer, *Strafrecht*. Allg. Teil. Kohlhammer Verlag, Stuttgart u. Köln, 1953. 104. és 106. o.

használat és utána visszaadás céljából elvesz, nem tolvaj, viszont annak ellenére jogellenesen jár el, amiből következik, hogy vele szemben jogos védelemnek van helye. „Éz a célzat tehát egyáltalában nem jogellenességi elem.”²²

Rittler hasonló gondolatokból kiindulva veszi vizsgálat alá a szubjektív jogellenességi elemek kérdését. Ő is arra a megállapításra jut, hogy ilyenek nincsenek, és ezek a szubjektív elemek pusztán a bűnösséghez, de nem a jogellenességhez tartoznak. A dolog ugyanis mindig azon fordul meg: objektíve jogellenes-e a cselekmény vagy sem. Ha objektíve nem jogellenes, akkor azt a tettes belső tendenciája, célja stb. sem teheti soha azzá. (Pl. az orvosi vizsgálat fajtalan, a fenyítőjog gyakorlása szadista céllal = nem jogellenes.) Még az „unzüchtige Handlung” megjelölés sem a pusztán szubjektív tendenciát kívánja kifejezni, hanem csak gyűjtő elnevezése — a rövidség és tömör kifejezés kedvéért — azoknak a magatartásoknak, amelyek objektív és szubjektív elemekből összetéve, együttesen képezik a fajtalanságot. Rámutat arra is, hogy a szubjektív jogellenességi elemek elfogadása egyben azt is jelentené, hogy a bűnösségnek a szubjektív jogellenességi elemekre ki kell terjednie, tehát olyasvalamire, ami saját magában áll. Rittler maga kiegészítő bűnösségi elemeknek tekinti ezeket.²³

Ezzel szemben pl. Liszt—Schmidt leszögezi, hogy a különös törvényi tényállásokban szubjektív ismérveknek is lehet konstitutív jelentőségük a jogellenesség szempontjából. Így nem minden, a tettesnek nyújtott segítség jogellenes, csak az, amelyik azzal a céllal történik, hogy őt a büntetés alól elvonja. Nem mindenki cselekszik jogellenesen, aki biztosított bútorait felgyűjtja, csupán az, aki ezt abból a célból teszi, hogy csaljon. Az idegen ingó dolog elvétele önmagában még nem mutatja a lopás tényállása által tipizált jogellenességet, csupán akkor, ha hozzájárul a jogellenes eltulajdonítási célzat. A szubjektív jogellenességi elemek tanát tehát szerinte el kell fogadni; ez elemek körébe tartoznak mindazok az ismérvek, amelyeknek „megléte döntő mozzanat egy társadalomra káros magatartás, illetőleg egy meghatározott társadalomra káros magatartás megállapításához”. (Hegler)²⁴ Természetesen mint a finális cselekménytana megalapozását, Welzel is helyesli a gondolatot.²⁵ Az eddigiekhez lényegében hasonló érvek felsorakoztatásával fogadja el azt a tételt, hogy a tárgyalt bűncselekményeknél a jogellenességet képtelenség tisztán objektívnek felfogni, hanem azt az objektív vonások mellett meghatározott szubjektív, lelki vonások is befolyásolják.²⁶

Az eddigiekben vázolt dogmatikai fejlődés — amely filozófiai alapját a délnyugatnémet értékfilozófiában találta meg — magának a cselekménynek

²² Arthur Wegner, *Strafrecht*. Allg. Teil. Vandenhoek u. Ruprecht, Göttingen, 1951. 16. o.

²³ Vö.: Theodor Rittler, *Lehrbuch des Österreichischen Strafrechts*. Band I. Allg. Teil. (Auf der Grundlage des Grundrisses von Heinrich Lammasch, Wien.) Österreichische Staatsdruckerei, Wien, 1933. 84—87. és 161—164. o. A későbbi kiadásokban hasonlóan.

²⁴ Franz Liszt, *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts*. (26. teljesen átdolgozott kiadás, átdolgozta Eberhard Schmidt.) Walter de Gruyter, Berlin—Leipzig, 1932. 184. o.; vö. még Karl Engisch, *Untersuchungen über Vorsatz und Fahrlässigkeit im Strafrecht*. Verl. Otto Liebmann, Berlin, 1930. 61—63. o.

²⁵ Arra nézve, hogy viszont a finális tan számára a szubjektív jogellenességi elemek egyben rendszeri nehézséget is jelentenek, vö. Heinz Bindokat, *Kritisches zum Verbotsirrtum*. Deutsche Juristenzeitung, 1953. 72. o. 9. jegyzet.

²⁶ Vö. Hans Welzel, *Das neue Bild des Strafrechtssystems*. (Göttinger Rechtswissenschaftliche Studien, Heft 1.) Verlag Otto Schwarz u. Co. Göttingen, 1952. 21. o.

a fogalmát lényegében érintetlenül hagyta.²⁷ A cselekményfogalom gyökeres újjáalakításának, személyhez kötésének folyamata a jogellenességfogalom további átformálásával vette kezdetét. Az új tanok ugyanis a jogellenességben már nem csupán jogi javak megsértését, hanem elsősorban a kötelességek megsértését, az érület kifejeződését látták. Ehhez pedig a motívumokban, majd egyes szubjektív módon fogalmazott elkövetési magatartásokban (a tárgyalt finális tevékenységjelzőkben) is jogellenességi elemeket kellett látni. Az e pontokból kiinduló további dogmatikai fejlődés²⁸ vezetett el azután az elsősorban a Welzel által kidolgozott finális cselekménytanhoz.

A finális cselekménytan abban a gondolatban gyökerezik, hogy a jogellenességnek belső, szubjektív oldala is van. Ezt a belső oldalt a szubjektív jogellenességi elemek mellett még a szándék is jellemzi. Vizsgálni kell tehát e tan szerint többek között, hogy a szándék melyik szerepe a jelentősebb, a jogellenességi vagy bűnösségi-e és hogy ennek megfelelően hová kell elhelyezni a bűncselekményfogalom rendszerében. A finális tan ennek kifejtését és a rendszer átépítését a cselekmény fogalmánál kezdi. Fő célkitűzése az, hogy az ún. naturális-kauszális cselekménytannal szemben azt mutassa ki: az emberi cselekményeket csak a cselekvő célkitűzéséből kiindulva lehet megérteni, egyáltalán cselekvésnek tartani. A cselekvés nem más viszont, mint a céltevékenység kifejtése, azaz olyan magatartás, amely tervszerűen valamely cél elérésére irányul. A cselekvés irányítása az akarat által anticipált célok szerint történik és ez a jellegzetessége — „finális túldetermináltsága” — különbözteti meg a természeti történésnek pusztán kauzális lefolyásától. Welzel írja: „Az emberi cselekmény nem más, mint céltevékenység kifejtése. A cselekmény emiatt „finális” és nem csupán „kauszális” történés. A cselekmény „finalitása” vagy célratörése azon nyugszik, hogy az ember az okozati kapcsolat alakulásának ismeretében képes magatartásának lehetséges következményeit meghatározott terjedelemben előrelátni, ezért különböző célokat is képes kitűzni és magatartását e cél elérése felé tudja tervszerűen irányítani.”²⁹ Mindebből következik, hogy a cselekmény akaratartalma — vagyis a cél, eszköz és mellékhatások gondolati anticipációja — a történésnek, emberi cselekvésnek teremtő alkotórésze és attól nem választható el. A „társadalmilag nemkívánatos” emberi cselekményeknél ezt az akaratot szándéknak nevezik. „A szándék tehát a finális megvalósítási akarat különleges fajtája, olyan cselekvési akarat, amely társadalmilag nemkívánatos következmények megvalósítására irányul (egy kávéivásra irányuló finális akaratnál nem beszélünk szándékról).”³⁰ Ennek következtében az nem a külső tényállás szubjektív tükrözése, hanem olyan alakító akarat, amely valamilyen anticipált elkép-

²⁷ Csak kivételképp történtek ezen a téren is próbálkozások, így pl. Radbruch részéről, aki a cselekmény fogalmát a tényállásmegvalósítás fogalmával akarta helyettesíteni. Vö. Gustav Radbruch, *Zur Systematik der Verbrechenlehre*. (Festgabe für Reinhard Frank) 162. o.

²⁸ Ld. e vonatkozásban Richard Busch, *Moderne Wandlungen der Verbrechenlehre*. (Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart, 137. füzet) e. művét. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1949.

²⁹ Vö. Welzel, *Das neue Bild* 9. o. Érdekes Welzel gondolatait összevetni McDogall „Hormische Psychologie”-jének tételeivel, amely a cselekvés purposív természetének hangsúlyozására épül fel. Ld. David Katz, (Herausg.) *Handbuch der Psychologie*. Basel, 1951. 83. o.

³⁰ Hans Welzel, *Aktuelle Strafrechtsprobleme im Rahmen der finalen Handlungslehre*. Verlag C. F. Müller, Karlsruhe, 1953. 5—6. o.

zelésre irányul. A cselekmény ilyen felfogásából kiindulva azután a finális cselekménytan megállapítja: a szándék a cselekményhez és ezáltal — a szubjektív jogellenességi elemekhez hasonlóan — a jogellenességi tényálláshoz tartozik és nem csupán egy bűnösségi elem. „Hiszen a cselekmény finális irányító része az akarattartalom. Ha mármost a szándékos cselekménynél a finális akarattartalom éppen jogilag elvetendő következmények megvalósítására van irányozva, a szándéknak, mint a cselekmény irányító faktorának, magához a cselekményhez is kell tartoznia.”³¹

A kifejtett és Welzel által ontológikusan nevezett megfontolásokon kívül természetesen az új rendszer kialakításában más szempontok is közrejátszottak. Ezek közül a jogellenességnek és bűnösségnek értékítéletként történő felfogását kell a legfontosabbnak tartani. Welzel írja: Dohna tette meg először a döntő lépést ahhoz a felismeréshez, hogy a „bűnösségi ítéletnél, éppen úgy, mint a jogellenesség megállapításánál, egy értékelés eredményével van dolgunk”, és ő választotta el élesen egymástól magát az értékelést (szemre-hányhatóság) és az értékelés tárgyát (szándék), a bűnösség fogalmát ezáltal a tárgy értékelésére korlátozva. Dohna elgondolásait vitte tovább a finális cselekménytan, amikor a Dohnánál hontalanná vált szándékot a maga „tényleges helyére”, a tényállásszerű cselekménybe utalja.³²

Kiemelve a lényegét: a finális cselekménytan a szándékon a tényállást megvalósító cselekmény szubjektív, akarati irányító faktorát érti. Nem érinti tehát az általános cselekményfogalmat, amelybe — miután tényállást meg nem valósító cselekményeknél arról szerinte nem is beszélhetünk — a szándék nem tartozik bele. A finális tan szempontjából egy általános cselekményfogalomnak semmilyen értéke sincs, azzal rendszerében semmire sem megy.

A finális cselekménytannak tehát szükségképpen el kellett vetnie az általános cselekményfogalmat és fejtegetései csupán az általános cselekményfogalom tényállásszerű konkretizálására vonatkoznak.³³

Ha azonban csupán a tényállásszerű cselekményeket vesszük is figyelembe és a szándékot ezek vonatkozásában a cselekmény finális elemeként fogjuk is fel, nem következik még szükségszerűen, hogy ezt az elemet a cselekménnyel együtt a jogellenességhez is soroljuk. Erre a polgári irodalom a finális cselekménytannal szemben korán rámutatott. A jogellenességet ugyanis — hangsúlyozták — fel lehet fogni pusztán kauzális hatásként is, amivel szemben a finális „túldetermináltságot” még mindig lehetne a bűnösségnél értékelni.³⁴ Mivel indokolja a finális cselekménytan az ellenkező álláspontját?

Az első idevágó érv a tényállásoknak a finalitásra tekintettel levő, tehát finális tevékenységjelzőket alkalmazó felépítése volt. Más érvek szerint a kísérlet jogellenességét is kizárólag a szándék alapján lehet megállapítani, legalábbis a sértési tényállás vonatkozásában. Márpedig ha a kísérletnél ez így van, miért vesztené el a szándék ezt a szerepét csupán amiatt, mert a bűncselekmény befejezéshez jutott? Még inkább alkalmas lenne ilyen érvek szolgálatására az előkészületi cselekmény. Felhasználják végül a gondolat

³¹ Welzel, *Aktuelle* 7. o.

³² Vö. Welzel, *Das neue Bild* 35. o.

³³ Vö. Wilhelm Gallas, *Zum gegenwärtigen Stand der Lehre vom Verbrechen*. Z., 1955. 13—15. o. Itt tárgyalja Gallas azt a kérdést is, vajon a tartalmi jogellenesség szempontjából nem jöhetnének-e figyelembe a nem-akaratos emberi magatartások is. Vö. i. m. 15. o. 41. jegyzet.

³⁴ Vö. Gallas, i. m. 32. o.

védelmesítői tételük igazolására azokat a tényállásokat, ahol a szubjektív jogellenességi elemekkel találkozunk.³⁵

Lényegében ennyi az, ami a finális cselekménytől ténnyel a most tárgyalt kérdések kapcsán vonatkozásban áll.³⁶ Miután a finális cselekménytől a burzsoa büntetőjogellenesség-fogalomra épül, amely éppen lényegében különbözik a társadalomra veszélyesség gondolatának következetes keresztülvételétől, nem feladatom az, hogy részletekbemenően vizsgáljam a polgári irodalomban vele kapcsolatban kialakult heves vitát és annak minden kérdésében állást foglaljak. E vita részleteit illetően csak arra szorítkozom, hogy röviden említsek néhány ellenérvet, amely a polgári irodalomban található a most tárgyalt állásfoglalásokkal kapcsolatban.

Egyes szerzők arra mutatnak rá, hogy az egész finális cselekménytől nem más, mint pontatlan következtetés abból a helyes felismerésből, hogy az emberi cselekmény finális.³⁷ Kiemelik, hogy finalitás és kauzalitás nem egymást kizáró fogalmak, hanem az emberi cselekményben éppen olyan jól megférnek egymással, mint a természet más jelenségeiben. Az emberi cselekmény finális jellegének túlzott kidomborítása és a rendszeralkotás alapjává történt tételezésében is túlhajtott tehát.³⁸

Leszögeznek továbbá, hogy a cselekmény elismert finalitása csupán magatartás tanúsítására, nem pedig egyben a tilalmazott magatartás tanúsítására terjed ki. (Bockelmann) „Annak a kérdésnek a szempontjából, hogy a tettes egyáltalán cselekedett-e, csupán annak eldöntése a lényeges, hogy valamit akart-e; közömbös marad azonban, hogy mi az, amit akart.” (Gallas)³⁹

A szándéknak jogellenességi elemé tételével szemben kifejtik, hogy a szándéknak a cselekményfogalomba történő bevonásával nem lehet semmit sem nyerni. A cselekményfogalom ugyanis a jogi értékelés szempontjából indifferens: egy cselekmény lehet jogos vagy jogellenes és utóbbi esetben megint bűnös vagy nem bűnös. A jogilag jelentős, bűnös szándék viszont nem lényeges eleme a cselekményfogalomnak, még egy bizonyos cselekménytípusnak, a „finális cselekmény”-nek sem.⁴⁰

A cselekmény finalitásának fogalma ezen túlmenően nem is fedi a büntetőjogi értelemben vett szándékfogalmat, és ha az előbbin csak célkitűzést, célirányozottságot értünk, úgy annál (az eventuais szándék kiesése miatt)

³⁵ A finális elemnek a jogellenességbe történő bevonásából adódnak azután a nyugatnémet büntetőjogi iskola új „értéktelenségi” fogalmai is. Az emberi magatartás ugyanis a finális jegy bevonásával két értelemben lehet jogellenességi ítélet tárgya. Egyik értelemben „Handlungsunwert” lehet, mint cselekmény meghatározott finális tartalommal, másik értelemben pedig mint „Erfolgsunwert” jelenik meg előttünk, mint pusztán kauzális történet, káros eredményt kiváltó jelenség. (Elhhez csatlakozik azután az „elkövetési mód szociáletikai elvetendősége”, az „Aktunwert”.) A finális elem jelentőségét tekintve, a jogellenességi szemrehányást elsősorban és leggyakrabban a magatartás „Handlungsunwert” jellege alapozná meg.

³⁶ A finális cselekménytől egyes további következményeivel, így különösen a jogellenességben való tévedés kérdésével „A cselekmény szándékossága a büntetőjogban” c. értekezésemben foglalkoztam.

³⁷ Vö. Lange átfogó ismertetését az általános rész újabb irodalmáról. Z., 1956. különösen 617. o.

³⁸ Vö. Nowakowski, i. m. 136. o. stb.

³⁹ Vö. Gallas, i. m. 33. o., továbbá Mezger, *Mod. Wege* 13. és köv. o.; Nowakowski, i. m. 160. o. stb. További irodalom megadva Gallasnál, i. m. 6. o.

⁴⁰ Vö. O. A. Germann, *Das Verbrechen im neuen Strafrecht*. Schultess u. Co., Zürich 1942. 119. o.

szűkebb, ha pedig az egyéb körülmények tudását is bele vesszük, akkor viszont annál tágabb és felöleli a tudatos gondatlanságot is. Különösen nehézségeket jelent ez az eventuais szándék elvi megalapozása terén.⁴¹

Figyelmet érdemel az az érvelés is, amelyik a finális cselekményt „ontológikus” cselekmény- és akaratfogalmának tarthatatlanságára mutat rá. A tan ugyanis rendszere alapjául csak akkor tudja megtenni ezeket a fogalmakat, ha elismeri, hogy a finális cselekmény nemcsak a cselekvés célját öleli fel, hanem a cél eléréséhez szükséges eszközöket és az azzal szükségképpen összekötött mellékkövetkezményeket.⁴² Az akaratnak viszont ilyen „ontológikus” kategóriája nincs. Ontológikus fogalomként az akarat csak mint célirányozottság fogható fel.⁴³

Végül a büntetőjogászok kimutatták azt is, hogy a „hagyományos” cselekményfogalom használhatóbb, következetesebb és a különböző nézőpontú értékeléseket jobban elválasztó felépítést nyújt a bűncselekményt annak.⁴⁴

Mindezeknél lényegesebbek az érdemi, jogpolitikai és a finális cselekményt következményeire rámutató ellenérvek. Így pl. Rittler kiemeli, hogy a tettes szubjektív céljának jogellenességi elemmé tétele a Gesinnungsstrafrecht becsempészésének veszélyét idézi fel.⁴⁵ H. Mayer szerint a finális cselekményt az objektív jogellenesség vonatkozásában is téves felfogáshoz jut. E tan szerint ugyanis a külső tett jogellenességét önmagában nem is lehetne felismerni, hiszen a jogellenességet csupán a szándéknak belsőleg megmaradt momentuma kölcsönzi a számára. A jogellenesség ilyen körülmények között nem a cselekmény objektív jelentőségében, hanem egy tisztán belső momentumban, magában a rossz gondolatban is nyugodnék.⁴⁶

A demokratikus német büntetőjogtudomány művelői pedig ismételten rámutattak arra, hogy a finális cselekményt valóban hatásában a burzsoa legalitás utolsó maradványainak végleges szétzúzását, a feuerbachi haladó hagyományok megsemmisítését, a bírói önkény elősegítését alkalmas szolgálja. A szocialista büntetőjogtudomány fontos feladata ezért, hogy a finális tant minden vonatkozásában megafolja és dogmatikailag is kimutassa e tan tételeinek helyt nem állóságát.

IV.

A finális cselekményt témám szempontjából most lényeges vonatkozásainak bírálata a társadalomra veszélyesség kifejtett fogalmának hasznosításából adódik. Valamely cselekmény büntetőjogellenessége ugyanis — mint már hangsúlyoztam — kétségkívül a cselekmény objektív, külső és szubjektív, belső vonásainak összességéből és csak abból adódhatik. Az elsőség viszont természetesen az objektív vonásokat illeti: a büntetőjogilag védett érdekek objektíve létező sérelme vagy veszélyeztetése nélkül a cselekmény

⁴¹ Vö. Gallas, i. m. 43. o., aki ezt a finalitási rendszer „szépséghibájának” nevezi.

⁴² Így Welzel, *Das neue Bild* 9. o.

⁴³ Vö. E. Schmidhäuser érdekes fejtegetéseivel: *Willkürlichkeit und Finalität als Unrechtsmerkmal im Strafrechtssystem*. Z., 1954. 27. és köv., különösen 35—37. o.

⁴⁴ Lényegében így: Adolf Schönke—Horst Schröder, *Strafgesetzbuch. Kommentar*. (7. Auflage.) München—Berlin, 1954. 218. o. és 19—20. o., valamint az ott idézett irodalom.

⁴⁵ Vö. Z., 1956. 622. o.

⁴⁶ Vö. H. Mayer, i. m. 44. o.; vö. még Z., 1956. 632—633. o.

sohasem veszélyes a társadalomra, társadalomra veszélyesség hiányában pedig a büntetőjogellenességhez egyébként szükséges további, szubjektív cselekményelemek vizsgálata tehát ilyenkor eleve kizárt.⁴⁷

A magyar és népi demokratikus büntetőjogi irodalomban több ellentétes nézettel találkozhatunk. Indokolt ezért ezt a kérdést közelebbről vizsgálat tárgyává tenni. Elsősorban a cselekmény finális jellege és az azt tükröző tényállási elemek (célzat, finális tevékenységjelzők) kínálkoznak a nézetek próbájának elvégzésére.

A magyar irodalomban még 1944-ben először Heller Erik képviselte azt a nézetet, hogy a jogellenességfogalom megformálásában a cselekvés finális sajátossága is résztvesz. A finalitásnak erről a szerepéről írta a következőket: „A finalitás maga is kauzalitás. A sértést, illetőleg veszélybehozást előidéző okok között a cselekménynek jószágsértésre való ráirányzottsága is helyet foglal. A sértésnek tehát nemcsak az a külvilági változás az oka, amellyel a jogi jószágon a sértés bekövetkezhetik, hanem annak a célnak a követése is, amely a cselekménynek az azt kísérő akarat oldalán a lelki mozgatója. A finalitás . . . veszélyeztetette a jogi jószágot, mert azt *kiszolgáltatta* az egymással összeszőződő kauzalitások esélyeinek.”⁴⁸ „A kauzalitás egész kétségtelenül a tett objektív oldalára tartozik. . . A finalitás objektív mozzanatot is tartalmazhat, ti. akkor, ha megvan annak a lehetősége, hogy jogi jószágra sértő hatást gyakorolhat. Ilyenkor a finalitás szolgáltatja ki sértésnek a jogi jószágot. A finalitásnak is van tehát objektív oldala és ez a lényeges a jogellenesség szempontjából.”⁴⁹

A szocialista büntetőjogtudomány művelői közül is nem egynél találkoznak lényegében hasonló állásfoglalással. Egyes szerzők a törvényi tényállásokban szereplő célzati elemmel kapcsolatban helyezkednek arra az álláspontra, hogy a cselekményi társadalomra veszélyességének formálásában szubjektív mozzanatok is résztvesznek. Így pl. Schultheisz professzor leszögezi, hogy az elkövető célzata általában a cselekmény társadalomra veszélyességére van hatással és csak „amennyiben . . . nem állott a cselekmény társadalomra veszélyességével kapcsolatban, az elkövető társadalomra veszélyessége szempontjából juthat az jelentőséghez.”⁵⁰

Más szerzők a tényállási elemek ilyen szerepének részletes vizsgálata nélkül általánosítják a tételt és leszögezik, hogy nézetük szerint a cselekmény társadalomra veszélyességének alakításában valamennyi tényállási elemként szereplő szubjektív mozzanat is résztvesz. Lekschas idevágó megállapítását már idéztem a bevezetésben.⁵¹ Ezzel lényegében egyezően írja Schubert :

⁴⁷ Vö. a haladó polgári büntetőjogtudós, Wegner nézetével is: az a körülmény, hogy a bűncselekmény mindig akaratmegvalósítás is, még messze nem ok arra, hogy a jól bevált büntetőjogi munkamódszert, a jogállam módszerét, ti. az objektívól a szubjektív felé, kívülről befelé haladás módszerét félredobjuk. Wegner, i. m. 112. o.

⁴⁸ Heller, i. m. 46—47. o.

⁴⁹ Heller, i. m. 48. o.

⁵⁰ Schultheisz Emil, *A büntetés kiszabása*. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 1953. 13. és 23. o.

⁵¹ Lekschas idézett megállapítását a célzatra is konkretizálva újból kifejti *Die Schuld als subjektive Seite der verbrecherischen Handlung*. VEB Deutscher Zentralverlag, Berlin, 1955. c. művében, 44. o. és megismétli egyik legújabb cikkében is. Vö. Lekschas, *Über das Bewusstsein der Gefährlichkeit, Verwerflichkeit, Rechtswidrigkeit oder Strafbarkeit der Handlung*. *Ld. Beiträge zu Problemen des Strafrechts*. VEB Deutscher Zentralverlag, Berlin, 1956. 28. o.

„A bűncselekmény törvényi tényállási jegyeinek dialektikus összefüggéséből folyik, hogy a cselekmény társadalomra veszélyessége benne van mind az objektív oldalt megvalósító körülményekben, mind pedig a bűncselekmény törvényi tényállásának alanyát és szubjektív oldalát megvalósító körülményekben.”⁵² Legutóbb a magyar büntetőjogi irodalomban Bényei állásfoglalását olvashattuk: „A cselekmény veszélyességének létrejötte, létezése és különösen a foka egyaránt függ... 3. az alanyi oldal pszichikai erősségétől és színezettségétől, végül az alany egyéniségétől, egyéni beállítottságától.”⁵³

A következőkben megkíséreltem kimutatni a jelenleg hatályos magyar büntetőjog egyes tényállásainak vizsgálata alapján, hogy indokolt az idézetekkel ellentétes álláspont elfoglalása. Azt kell ennek érdekében közelebbről megvizsgálni, hogy vajon a törvényi tényállásokban szereplő szubjektív mozzanatok visznek-e valamilyen szerepet az objektíve létezőként felfogott és az emberi cselekménnyel előidézett társadalomra veszélyes helyzet, más szóval a jogtárgysértés vagy veszélyeztetés kialakításában.

A célzati elemet magukba foglaló törvényi tényállások közül minden nehézség nélkül szembetűnnek olyanok, amelyeknél eleve kétségtelen, hogy a tényállásszerűséghez megkívánt célzat fenn- vagy fenn nem forgása egyáltalán nem befolyásolja a jogtárgysértés vagy veszélyeztetés létrejöttét. Így pl. a BHÖ. 52. pont (1) bek. a) és b) alpontjába felvett büntettnél az a körülmény, hogy valakinek a megesonkítása a hadkötelezettség alól történő kivonása céljából történik-e avagy sem, mitsem változtat a testi épség, mint jogtárgy sérelmén vagy veszélyeztetettségén. De nem változtat a tényállás által védeni kívánt másik jogtárgy sérelmén sem, mert ebből a szempontból közömbös az, hogy valakit a haragosa csonkít-e meg és emiatt válik a hadkötelezettség teljesítésére alkalmatlanná, avagy pedig megesonkíttatása kifejezetten ebből a célból történik. Hasonló a helyzet a 265. pont d) alpontjába felvett büntettnél, ahol a forgalombahozatal céljára rendelt árucikk árának drágítására vagy magas árának fenntartására az ilyen árucikk elrejtése, visszatartása vagy elvonása akkor is alkalmas, ha ez nem éppen árdrágítás céljából, hanem bármilyen más célból történik is.

Hasonló gondolatmenetet fejthetnék ki a különböző tényállások tartalmát képező jogtárgysértésre irányuló célzatok vonatkozásában a BHÖ. 72. pont (1) bek. a) alpontjába és a 37. pont (1) bek. f) alpontjába, 219. pont (2) bekezdésébe, 347. pont (1) bek. c) alpontjába, 280. pontjába, 283. pont b) alpontjába, 470. pont (1) bekezdésébe, 296. pont (1) bek. a) alpontjába, 347. pont (1) bek. a) alpontjába, 238. pontjába, 493. pontjába stb. felvett büntettek esetében.

De nem más — megítélésem szerint — a helyzet azoknál a tényállásoknál sem, ahol a bennük szereplő célzat a tényállás tulajdonképpeni tartalmán túlmenő, azt meghaladó jogtárgysértésre irányul. Ez a helyzet már a szubjektív jogellenességi elemek tanának klasszikus példája, a BHÖ. 422. pontjába felvett lopás büntette vonatkozásában is. Az idegen ingó dolognak más birtokából vagy bírlalatából, annak beleegyezése nélkül történő elvétele

⁵² Schubert, *A cselekmény társadalomra veszélyessége, mint a bűncselekmény alapjelöltete*. Szlovák Politikai Irodalmi Kiadó, Bratislava, 1955. Az Állam- és Jogtudományi Intézet kéziratos fordítása, 40. o.

⁵³ Bényei Zoltán, *A társadalomra veszélyesség fogalma és szabályozása de lege ferenda*. Jogtudományi Közlöny, 1955. 11. sz. 653. o.

ugyanis az elvétel céljától függetlenül alkalmas nemcsak a birtok intézményének mint jogtárgynak, hanem egyúttal a tulajdon intézményének mint jogtárgynak veszélyeztetésére is. Az elvétel ténye ugyanis az, amely az elvett dolgot kiszolgáltatja a történésebe bekapcsolódó kauzális folyamatok hatásának és emiatt könnyen érthető, hogy a jogtárgyveszélyeztetés alakításában nem az elvétel célja, hanem maga az elvétel a mérvadó.⁵⁴

Még inkább nyilvánvalónak tűnik számomra a társadalomra veszélyesség objektív jellege azoknál a tényállásoknál, ahol a célzat minősítő elemként szerepel amiatt, mert újabb jogtárgy veszélyeztetésére mutat. Ezeknél a tényállásoknál ugyanis a minősített esettel átfogott további jogtárgyveszélyeztetés minden esetben már az alaphűntett véghezvitelénél is fennáll. A veszélyeztetettség létrejötté így teljesen független az elkövető célratörésétől. Például az, aki elmulasztja a hadkötelezettséggel összefüggő bejelentési köteleességét, egyformán lehetővé teszi az állítási kötelezettség kikerülését és ezzel a védeni kívánt jogtárgy veszélybe hozását, akár az állítási kötelezettség kikerülése céljából mulasztja el a jelentkezést, akár más célból, vagy egyenesen feledékenységéből. Ugyanez a helyzet a BHÖ. 38. pont (1) és (2) bekezdésébe, a 61. pont (2) bekezdésébe, a 144. pont (2) bekezdésébe, a 164. pont c) alpontjába, a 238. pontjába, a 364. pontba, a 434. pontba stb. felvett büntettekkel kapcsolatban.

A teljesség kedvéért szólok csupán azokról a célzat formájában fogalmazott tényállási elemekről, amelyek a szubjektív jogellenességi tan képviselői szerint sincsenek összefüggésben a cselekmény jogellenességének kérdésével, mert a jogtárgy sérelmét vagy veszélyeztetettségét sem meg nem alapozzák, sem nem befolyásolják. Ilyenek volnának már Hegler szerint is a célzat formájában megfogalmazott rejtett motívumok (BHÖ. 382. pont, 118. pont (1) bek. stb.) és az előnyszerzésre vagy a károkozásra irányuló célzat mint minősítő körülmény. (Pl. BHÖ. 144. pont (2) bek. c) alpont, 316. pont (2) bek., 375. pont, 473. pont stb.) Valóban könnyű belátni, hogy pl. az élet és testi épség veszélybe kerülése vagy veszélyeztetettségének foka (BHÖ. 345. pont) teljes mértékben független a veszélyeztetést előidéző magatartás egyébkénti céljától, tehát pl. attól, hogy az elkövető az elkövetés által vagyoni hasznot kíván-e szerezni (pl. a borralaló reményében gyorsanahajtó taxisoffőr) vagy sem.

Nem kell részletesebben szólnom azokról a megfogalmazási módokról sem, ahol bár a törvényi tényállásokban célzat szerepel, de helyes értelmezés mellett nem tulajdonképpeni célzat, hanem valamiféle tudattartalom van csupán megkövetelve. Ez az eset pl. a BHÖ. 368. pont (1) bekezdésébe felvett büntettnél, ahol a „megrontásra irányuló szándék” nem tulajdonképpeni célzat, hanem tudati elemet helyettesít. A bűncselekmény megvalósulásához ugyanis elég a szer ártalmasságának tudata és a beadás vagy alkalmazás akaratlagossága. Így foglalt állást már a Kuria is nem egy határozatában.⁵⁵ Hasonló a helyzet a 373. pont (1) bekezdésébe, a 118. pont (1) bekezdésébe, a 155. pontba stb. felvett büntetteknel.

⁵⁴ Hasonló módon lehetne megkísérteni álláspontom helyességének igazolását egy sor más hasonló konstrukciójú büntett vonatkozásában (pl. a BHÖ. 156. pont, 161. pont (1) bek., 433. pont, 455. pont stb. esetében).

⁵⁵ Pl. a részegességről mérővel leszoktató feleségek bűnösségét megállapító 3303/1916., 2371/1922. és más határozatok.

Vannak természetesen olyan törvényi tényállások, amelyeknél az objektív jogtárgysértés vagy veszélyeztetettség és az elkövetés célzatának különválasztása nem látszik ilyen egyszerűen megvalósíthatónak. Ilyenek pl. a csoportosulásban vagy szövetkezésben megvalósuló büntettek. (BHÖ. 17. pont, 18. pont (1) bek., 35. pont (1) bek., 96. pont (1) bek., 98. pont (1) bek. stb.) De nemcsak ezekkel a büntettekkel, hanem bármilyen más büntettel és az idézett példákkal kapcsolatban is felhozható az az ellenérv, hogy bár valóban elképzelhető a célzat elhagyása esetén is társadalomra veszélyes helyzetek konstruálása, a célzat a tipikusan veszélyes esetet jelzi, azt, amely tehát mindenkor veszélyes a társadalomra s ezért a célzat vizsgálata nélkül nem lehet megállapítani, vajon a jogtárgysértés vagy veszélyeztetés ténylegesen *fennforgott-e* avagy sem.

Ez az álláspontja a társadalomra veszélyességet egyébként elsődlegesen objektív kategóriaként értelmező Solnařnak is: „A társadalomra veszélyesség kereteiben az ezt a veszélyességet megalapozó ténykörülményekhez fűződő szubjektív vonatkozást és azok szubjektív megítélését is figyelembe kell venni. Ennek folytán az a körülmény, hogy ez a kapcsolat (vonatkozás) hiányzik vagy csak kis fokban van meg, mindig kihat annak eldöntésére, hogy a bűncselekmény veszélyes-e a társadalomra és milyen fokban.”⁵⁶

Nézetem szerint nem így kell a kérdést feltenni. Nem a jogtárgysértés vagy -veszélyeztetés fennforgása, hanem csupán az ennél több elemet feltételező *bűncselekmény* megvalósulása nem állapítható meg a célzati elem figyelembevétel nélkül. Ez pedig már következik abból, hogy a szubjektív tényállási elemek éppen úgy tényállási elemek, mint az objektívek, és ezért a bűncselekmény megvalósulása szempontjából egyforma jelentőségűek. Mégis helyes és indokolt a jogtárgysértés vagy veszélyeztetés objektív kategóriájának különtartása, már csak azért is, hogy ezt a jogalkalmazó elsődlegesként vizsgálhassa. Ez a módszer felel meg ugyanis nemcsak az objektív felől a szubjektív felé való haladás helyes módszerének, hanem a törvényesség követelményének és a büntetőjogpolitika elvi megalapozásának is.

Más kérdés azután és szintén figyelmet érdemel, hogy vajon a célratörés mennyiben *fokozza* a nélküle is létező és megállapítható objektív jogtárgysértést vagy veszélyeztetést. Szerintem egyáltalán nem fokozza, nem is érinti. Nem pedig azért, mert a sérelem vagy veszély mértékét, a kiszolgáltatottság fokát nem annak szubjektív kívánása, hanem az objektíve érvényesülő kauzális folyamatok és ezek egymásra hatása határozzák meg. Miután pedig a büntető jogalkalmazásban mindig a konkrét eseteket vizsgáljuk, a jogtárgysértés vagy veszélyeztetés fokát a ténylegesen előállott helyzet alapján kell megítélni. Ekkor pedig könnyen lehet, hogy az akár célratöréssel tanúsított magatartás is objektíve kevésbé veszélyes, mint a gondatlanul véghezvitt hasonló ténykedés, mert az objektív kauzális folyamatok alakulása az adott esetben a célratörő eselekménynél — az eszközök helytelen megválasztása, a törvényszerűségek félreismerése vagy a közrejátzó véletlenek következtében — nem volt alkalmas az óhajtott cél elérésére vagy a jogtárgy fokozottabb veszélyeztetésére. Ebből viszont az következik, hogy még általánosítva sem volna helyes azt állítani: a célratörés általában mindig fokozottabb veszélyt jelent a jogtárgy kiszolgáltatottsága szempontjából. Még a valószínűségi számí-

⁵⁶ Vö. Solnař, *Aktuelle Fragen des Allgemeinen Teils des tschechoslowakischen Strafrechts*. Ld. *Beiträge zu Problemen des Strafrechts*. Berlin, 1956. 9. o.

tás segítségével sem lehetne ugyanis olyan formulát felállítani, amelynek alapján — a különböző konkrét esetekben különbözőképpen ható és érvényesülő kauzális folyamatok előzetes és általános mérlegelésének lehetetlensége miatt — ilyen tétel igazolható volna.

Az viszont kétségtelen, hogy a jogilag meg nem engedett célratörés, miután a jogrend követelményeivel való fokozottabb szembenállásra mutat, fokozottabb büntetést érdemlő. A büntetést érdemlőség viszont nem pusztán a jogtárgy sérelmének vagy veszélyeztetettségének fokától függ, hanem a bűnösség fokától is. Így a célzatnak a bűnösség elemei közé történő rendszerezése a fokozott büntetést érdemlőség elismerése szempontjából is eleget tesz mind az elméleti, mind a gyakorlati követelményeknek.

A tárgyalt szempontból nem okoznak azután problémát a tényállásokban szereplő pusztán tudati elemek, vagyis azok, amelyek nem a célratörést vagy az akarat irányát fejezik ki, hanem a bűncselekmény megállapításához pusztán valamilyen körülménynek az elkövető tudatában való jelentkezését követelik meg. Ilyenek pl. a BHÖ. 309. pont (1) bekezdésébe, 310. pont (1) bekezdésébe, 312. pont (1) bekezdésébe, 315. pontjába, 373. pont (1) bekezdésébe, 330. pontjába, 171. pont (1) bekezdésébe, 286. pontjába, 163. pont (1) bek. a) alpontjába, 15. pont (1) bekezdésébe felvett büntettek és számos más, hasonlóan fogalmazott tényállás.⁵⁷ Aligha szorul ugyanis bővebb indoklásra, hogy a jogtárgysérelem vagy veszélyeztetés létrejöttét és fokát az a körülmény, hogy a cselekmény elkövetője bizonyos mozzanatokról tud-e vagy sem, pozitív irányban egyáltalán nem befolyásolja. Sőt, ha a tudati elemek szerepéről és hatásáról kialakítható gondolatmenetet következetesen végigvisszük, éppen ellenkező eredményre lehetne jutni. Az a körülmény ugyanis, hogy valaki a fokozott veszélyeztetést eredményező körülményről ténylegesen tud az elkövetéskor, általában éppen visszatartó motívumként fog szerepelni, mert ez egy okkal több a cselekménytől való tartózkodásra. Ebben az értelemben pedig, ha itt megengedhető volna az az általánosítás, ami a célzat vonatkozásában már elvetendőnek bizonyult, azt kellene gondolni, hogy ilyen tudati elem megléte esetén az elvont jogtárgyveszélyeztetés foka kisebb, mert eggyel több a cselekménytől visszatartó motívumok száma. Ha pedig a tudati elem megléte ellenére elhatározásra és megvalósításra kerül a cselekmény, e tudatnak az objektív jogtárgyveszélyeztetés létrehozásában vagy fokának növelésében szerepe ugyancsak nincs. Ebben az esetben ugyanis a tudati elem vagy célratörésre változik, vagy pedig olyan kísérő tudomássá, amelyiket az ismert ténybe való belenyugvás vagy az elkerülésének vágya jellemez. Ezért éppen úgy ki van szolgáltatva a kauzális folyamatok csak az egyes konkrét esetekben vizsgálható szövevényének, mint ahogyan erre a célzat szerepénél utaltunk.

Miután pedig a vizsgálandó utolsó szubjektív kör, a szándékosság köre tudati és akaratati mozzanatokból adódik, a szándékos elkövetés tekintetében ugyanezek a megfontolások érvényesülnek.

Mindebből folyóan nézetem szerint a tényállásokban szereplő szubjektív elemek, a célzat, de maga a szándék is, nem a cselekmény társadalomra veszé-

⁵⁷ Nem akarok itt részletesen szólni a jelenleg hatályos tényállások megfogalmazásaiban e szubjektív elemek vonatkozásában létező rendszertelenségről és következetlenségről. Erre nézve is részletes vizsgálódás található „A cselekmény szándékossága a *üntetőjogban*” c. értekezésemben.

lyességét, hanem kizárólag a bűnösségét jellemzi, befolyásolja. Sem a szubjektív jogellenességi elemek tanának, sem a finalis cselekménytannak érvei nem alkalmasak annak bizonyítására, hogy a *ténylegesen* bekövetkezett jogsérelem vagy veszélyeztetés fokát befolyásolja az elkövető pszichikus beállítottsága. Egy ház leég, egy ember meghal: ez objektív hatások szempontjából közömbös, hogy azt egy másik személy milyen beállítottsággal, vagy akár véletlenül hozta is létre. Ennek folytán arra sincs szükség, hogy a cselekményfogalmat tényleges tartalmából kiforgassuk. A cselekmény: anticipált célok megvalósítására irányuló akarat realizálása. Ennyiben „finalis”, de egyben kauzális jellege kétségtelen. A „finalitásnak” azonban nincsen semmi köze még a pszichológiai értelemben vett szándékhoz, mint a jövőben megvalósítani akart magatartást elhatározó lelkiállapot következményeihez sem, még kevésbé természetesen ahhoz a speciális tudatállapothoz, amit a büntetőjogi szándékosság fogalma megkíván. A szándékosság megállapításának lehetetlensége miatt viszont igazán kár volna a cselekmény e „finalis” sajátosságát elvitatni. Így pl. a személyi tulajdon lopásának tudatával társadalmi tulajdon ellopása esetén a szándékos társadalmi tulajdon elleni büncselekmény nem, a „finalis” elvételi cselekmény azonban minden további nélkül megállapítható (Schultheisz).

Ez a felhozott példa egyben azt is jól mutatja, hogy a cselekmény fogalmához még a tényállást megvalósító cselekmények viszonylatában sem tartozik úgy hozzá a szándékossághoz szükséges tudattartalom, hogy attól állítólagos elvi vagy rendszeri hiba nélkül ne lehetne, sőt ne kellene elválasztani. A cselekmény már adva van, ha akaratlagossága (tudatos célratörése) megállapítható és az a külső okozásban megnyilvánul. A cselekmény akaratlagosságát adott esetben jellemző speciális további ismérvek (a körülmények ismerete, a célhoz vezető vagy azon túl terjedő okozati kapcsolat előrelátása, mindezek érzelmi színezettsége stb.) olyan tudatállapotot határoznak meg, amely a cselekményeknek nem szükségképpen sajátossága, csupán a cselekmény felróhatóságához nélkülözhetetlen. Ebből következően: az egységes egészet képező emberi cselekmény pszichikus oldalának egyik részét, az akaratlagosságát a büntetőjog magánál a cselekményfogalomnál, az elkövetési magatartásnál vizsgálja. A „finalis” jelleg hiánya esetén cselekmény nem jött létre, minden további büntetőjogi vizsgálódás tehát ki van zárva éppen úgy, mintha az akarat, célratörés objektivizálódása hiányoznék. A pszichikus oldal többi összetevőjét nem kell a cselekmény fogalmánál, az elkövetési magatartásnál vizsgálni, mert cselekmény, sőt tényállást megvalósító cselekmény ezek nélkül is létezik.⁵⁸ Sőt nem is lehet ott vizsgálni, mert ez a cselekmény és büncselekmény elhatárolásának lehetetlenségét, egymáshoz nem tartozó fogalmak egymásba olvasztását jelentené. Jelentené továbbá egy olyan „finalitás” fogalmának kialakítását, amelynek a büntetőjogon kívül sehol másol és más vonatkozásban semmiféle értelme sem lenne, mint ahogy a finalis cselekménytannak idáig el is jutott. Ez pedig magával hozta a külön büntetőjogi „finalitás”=

⁵⁸ Vö. minderre már Schultheisz, *A büncselekmény tana*, Debrecen, 1949. 33—34. o., ahol a kérdést a gondatlan büncselekmények vonatkozásában is megvizsgálja. E kérdésekre ld. még Welzel, *Das neue Bild* 33., 46. o.; *Aktuelle* 6. o.; Gallas, i. m. 8. o. Az akaratlagosság és cselekményfogalom összefüggésére nézve vö. Werner Maihoffer, *Der Handlungsbegriff im Verbrechenssystem*. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1953. 73. o.; Nowakowski, i. m. 136. o.

„szándék” fogalmak kialakítását, ezáltal a csak büntetőjogi cselekményfogalom megalapozását, az általános cselekményfogalomnak az elvetését.⁵⁹ Márpedig az általános cselekményfogalomnak a büntetőjog rendszeri felépítése szempontjából jelentőséget kell tulajdonítani. Ez a jelentőség abban van, hogy mint az általános törvényi tényállás eleme, eleve kizárja a büntetőjogilag számbajöhető magatartások közül azokat, amelyek nem lévén „cselekmények”, büntetőjogi értékelés alá sem eshetnek. Azt kell tehát mindezek eredményeképpen leszögezni, hogy a felróhatóság alapjául szolgáló speciális tudattartalom rendszerileg sem sorolható a cselekmény fogalmához, hanem annak vizsgálatára a cselekmény, mégpedig a társadalomra veszélyes cselekmény meglétének megállapítása után, a bűnösség nézőpontjából lehet csak helye.

Hasonló a gondolatmenet a „finális tevékenységjelzők” és az előkészület- vagy kísérletfogalom vonatkozásában is. A finális tevékenységjelzők tekintetében az előbb már kifejtettem azt a nézetet, hogy ezek egyúttal bűnösségi elemet is foglalnak magukban: megfogalmazásuk módja folytán egyben a célratörés megkivánását is jelzik. A finális tevékenységjelzők esetén tehát egyfelől azt kell vizsgálni, hogy az elkövetési magatartás objektíve alkalmas-e a jogtárgysértés vagy veszélyeztetés előidézésére és azután azt, hogy az elkövetési magatartás tanúsítójának szubjektív célja is egybeesik-e ezzel az objektív alkalmassággal. E vizsgálódás elvi alapján és sorrendjén pedig semmit sem változtat az, hogy a két fázis a finális tevékenységjelzővel össze van vonva. Ebből a szempontból pedig azt hiszem, figyelmet érdemel egyes régi büntetőjogászoknak a cselekmény objektív, immanens céljáról vallott és ma egyes újabb tanokban is viszontlátható nézete. E nézet szerint a cselekménynek sajátja egy bizonyos objektív, reális immanens cél, vagyis a jogtárgysértésre irányulás, a jogtárgysértésre vagy veszélyességre való alkalmasság, ami viszont egyáltalán nem szükségképpen egyezik a tettes szubjektív céljával. Az előbbi körülmény a tényállásszerű cselekményt jellemzi és hiánya esetén a magatartás — éppen a társadalomra veszélyesség hiánya miatt, tehetném hozzá, már eleve nem felel meg a tényállásszerűség követelményének. Az utóbbi körülmény viszont, hogy tehát ez az immanens célirányozottság mennyiben esik egybe az elkövető szubjektív céljával, a bűnösség vizsgálata kapcsán, külön eldöntendő kérdés.⁶⁰ Nézetem szerint egy ilyen szemléletmódnak a

⁵⁹ Vö. a már idézett helyeken kívül Welzel, *Das neue Bild* 10. o.; Gallas, i. m. 8. o. is.

⁶⁰ Sauer mutat rá, hogy már Stammler alapvető módon különböztetett a természettudomány kauzális és a társadalomtudományok teleológikus (finális) gondolkozása között. Ebből a nézőpontból a büntetőjogilag jelentős cselekmény, mint célratörés, hatás jelentkezik. Mialatt azonban az új finalisták a természetes szándékot a cselekményfogalomba helyezik át, az akkori büntetőjogászok a szándékot mint szubjektív bűnösségi elemet meghagyták a bűnösségnél és a bűncselekmény objektív oldala számára egy új követelményt állítottak fel: a reális cél követelményét (Lilienthal, Dobna). Ez a reális cél egy, a cselekmény objektív értelmezésénél felismerhető, az akarat cselekvés sajátját képező cél. Hogy ez a reális cél a tettes szubjektív céljának is megfelel-e, az későbbi kérdés és a bűnösség vizsgálatánál dől el. Az elsődleges kérdés az, hogy hogyan kell érteni és értékelni a tettes magatartását. Vö. Z., 1957. 3. o. Ld. még Rittler (Z., 1956. 622. o.) és Nowakowski (i. m. 51. o.), továbbá II. Mayer nézeteit. II. Mayer szerint jogilag csak az a jelentős, hogy vajon a cselekmény már a maga objektív tendenciája szerint is a bűnös eredményre céloz-e. Ezt az objektív finalitást állítja szembe a szubjektív finalitással. (II. Mayer, i. m. 42. o.)

törvényesség szempontjából is nagy jelentősége lehet és egyúttal kiküszöbölheti a finális tevékenységjelzőknél a mi irodalmunkban és bírói gyakorlatunkban is felmerülő azokat a problémákat, hogy az ilyen tevékenységjelzők megkövetelik-e a célzatot, más specifikus akarattartalmat vagy sem. Ilyen felfogás mellett tehát nem vitás például, hogy a BHÖ. 1. pontjába felvett büntetett képező, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló eselekmény csak akkor valósul meg, ha a magatartás objektíve a megdöntésre irányul, vagyis alkalmas a népi demokratikus államrend mint jogtárgy legalább veszélyeztetésére és az elkövető szubjektív célja is egybeesik ezzel, vagyis a magatartást a megdöntés céljából tanúsítja. Hasonló a helyzet a törvényben előforduló többi finális tevékenységjelző szempontjából is, így pl. a BHÖ. 2. pontjába, 13. pont (1) bekezdésébe, 128., 154., 327., 493. stb. pontjába felvett büntetteknél.

A kísérlet és előkészület problémája még ennyi kitérést sem igényel, megoldása önként következik az eddig elmondottakból. Az előkészületnél ez annál is kevésbé vitás, mert ott a befejezésre irányuló „szándék” csupán helytelen megjelölés a befejezés célzata helyett. A kísérletnél sines azonban szükség a rendszertől eltérésre: a védett jogi javak meghatározott elkövetési magatartással való veszélybe hozása veszélyes a társadalomra; a „veszélybe hozás” megállapításához akarattalagos emberi magatartás kell, amely nem irányul szükségképpen a veszély létrehozására. *Több* azonban nem kell hozzá. A tudattartalom itt is csupán a magatartás felróhatóságához szükséges és miben sem befolyásolja önmagában a veszélyhelyzet objektivitását. Az, hogy a törvény a felróhatóságot csak *egy* bizonyos tudattartalom mellett látja megállapíthatónak, büntetőjogpolitikai kérdés éppúgy, mint a befejezett bűncselekmények tekintetében. A törvényesség szempontja is azt követeli meg, hogy kísérletről csak akkor lehessen szó, ha létezik objektív jogtárgysértés vagy veszélyeztetés. Csak ennek meglétében, esetleg ennek indiciuma-ként és egyben az ilyen esetek büntetéstérdemlétségének másik megalapozó-jaként kell vizsgálni a cselekmény véghezvitelére, befejezésére irányuló célzatot.⁶¹ A szándékosság itt sem tölt be tehát más szerepet, mint a befejezett bűncselekményeknél, az utóbbi szerep tisztázásával így a kísérlet problémájával kapcsolatos alapvető állásfoglalás is adva lehet.

Összefoglalva a kifejtetteket: megítélésem szerint a tényállásban szereplő elemeket mind érdemi szerepüket, mind a rendszerezhetőség szempontját figyelembe véve, két főcsoportba oszthatjuk. Az egyikbe azok tartoznak, amelyek azt mutatják: sértett vagy veszélyeztetett-e a cselekmény, és ha igen, milyen mértékben valamely jogilag védett érdeket, jogtárgyat? E kérdésben pedig a cselekmény szubjektív mozzanatait és az azokat leíró tényállási elemek nem játszanak szerepet. A másik csoportot képező szubjektív elemek azt mutatják: az elkövető tudata és akarata az elkövetéskor olyan volt, hogy bűnössége megállapítható és vele szemben a büntetőjog eszközeivel kell fellépni, neki a társadalomra veszélyt jelentett cselekményét fel kell róni.

⁶¹ Az ilyen felfogás lehetőségére és az ebből — különösen az alkalmatlan kísérlet vonatkozásában — adódó, itt nem érintett problémákra vö. Max Waiblinger, *Subjektivismus und Objektivismus in der neueren Lehre und Rechtsprechung vom Versuch*. Z., 1957. 189. o.

A fentiekben sorra vettem azokat az érveket és ellenérveket, amelyeknek fényében a felvetett probléma megoldását kísérelhettem meg. Eredményképpen azt állapítottam meg, hogy a társadalomra veszélyesség és a bűnösség önálló és egymástól kellőképpen elhatárolható funkcióval rendelkező elemei a bűncselekményfogalomnak. A társadalomra veszélyesség a büntetőjog szemszögéből vizsgált emberi cselekményeknél annyit jelent, hogy a magatartás sértett vagy veszélyeztetett-e valamilyen jogilag védett érdeket. E kérdés megválaszolásánál a törvényi tényállásokban szereplő objektív ismérvek az irányadók. A bűnösség vizsgálata pedig arra a kérdésre ad választ, hogy az objektíve jogtárgysértő vagy veszélyeztető magatartás tanúsítójának felróható-e avagy sem. E kérdés eldöntésénél a tényállásokban szereplő objektív elemek tudati tükröződését és a szubjektív tényállási elemeket kell vizsgálat tárgyává tenni.

Megítélésem szerint ez az álláspont nem jelenti sem a bűncselekményfogalom, sem pedig a társadalomra veszélyesség fogalmának megengedhetetlen objektívizálását. Nem jelenti pedig azért, mert mind a társadalomra veszélyes cselekmény, mind pedig a bűncselekmény fogalmának az alapjául az akaratlagos emberi magatartást tételezi fel, amelyik éppen akaratlagosságából folyóan nem nélkülözi a szubjektív összetevőt sem. A társadalomra veszélyesség fogalmi körében nem értékelt, nem értékelhető további szubjektív elemek pedig a bűnösség fogalmán keresztül a bűncselekményfogalom dialektikus egységében olvadnak össze és találkoznak az objektív ismérvekkel s alkotják egységesen a szubjektív és objektív elemekből felépülő, azok kölcsönhatását feltételező egységes bűncselekményfogalmat.

Ilyen álláspont egyébként nem áll távol azoknak a nézetétől sem, akik különbséget tesznek a cselekmény objektív társadalomra veszélyessége és a bűncselekmény mint cselekményfolyamat, mint dialektikus egység társadalomra veszélyessége között. Ha ez utóbbi fogalmon ugyanis a bűncselekmény társadalmi értékelését, az összes objektív és szubjektív elemek együtthatása által kialakított büntetést érdemlőségét kell érteni, valóban kétségtelen, hogy ez utóbbi értékelés vonatkozásában társadalomra veszélyesség és bűnösség egymást feltételező és egymástól kölcsönösen függő kategóriák.

A társadalomra veszélyesség fogalmának ilyen kettős értelmezése azonban zavarokra vezethet. Elvezethet oda, hogy a cselekmény objektív társadalomra veszélyességének kategóriája elszíntelenedik és felolvadva az egységes, bűncselekményi társadalomra veszélyesség fogalmában, megnehezíti az objektívtől a szubjektív felé haladás törvényességi garanciát is jelentő helyes módszerének az alkalmazását. Elvezethet oda, hogy a társadalomra veszélyesség fogalmának ilyen tágabb értelmezésével a társadalomra veszélyes cselekmény fogalmát azonosítanók a tényállásszerűség vagy akár a bűncselekmény fogalmával. Ilyen jelek már ma is szembetűnnek a bírói gyakorlatban, ahol a bűncselekmény objektív veszélyessége, a bűnösség foka, a legkülönbözőbb hatású enyhítő és súlyosító körülmények immár csupán a bűncselekmény egységes társadalomra veszélyességének összetevői és egyre ritkábban találni olyan ítéletet, amely döntését a büntetés mértékét illetően ne szinte kizárólag a társadalomra veszélyesség fogalmának néhol már formálissá váló alkalmazására alapozná. A rendszerezés szempontjai, a szilárd rendszerezési alap szükségessége és az objektív társadalomra veszélyesség elsődlegességéről vallott fel-

fogás tehát egyaránt azt követeli, hogy a társadalomra veszélyesség fogalmát változatlanul fenntartsuk az objektív jogtárgysértés vagy veszélyeztetés megjelölésére és ezáltal is elkerüljük a bűncselekmény valamiféle „összértékelenségének” analógiáját a szocialista büntetőjogban. A bűncselekmény egészének társadalmi értékelésére külön megjelölés is felesleges, hiszen ez az értékélel amúgy is a különböző értékelési nézőpontok, tehát elsősorban a társadalomra veszélyesség és a bűnösség nézőpontjaiból történő, különböző alapokon nyugvó, de ugyanazt a célt szolgáló értékelési folyamatának az eredője. Társadalomra veszélyesség és bűnösség együttesen és összhatásukban képezik a büntetőjogellenesség alapját, amelyeknek fokmérője sem egymagában a társadalomra veszélyesség, sem kizárólag a bűnösség, hanem a kettő együttesen. Ezek a bűncselekményfogalomban, a bűncselekmény súlyának, büntetést-érdemlőségének fogalmában találkoznak.

A rendszerezés és az elvi tisztaság szempontjain túlmenően újra szeretném hangsúlyozni e felfogás jelentőségét a törvényesség garanciái szempontjából. Fontos ugyanis, hogy csak objektíve létező jogtárgysértés vagy veszélyeztetés fennforgása esetén kerülhessen sor a többi bűncselekményi elem vizsgálatára és e feltétel meglétét ne helyettesítse és ne előzhesse meg semmiféle, az elkövető tudatvilágára támaszkodó vagy arra is támaszkodó veszélyesség-fogalom alkalmazása. Ennek a gyakorlati jelentőségére rámutattam már a finális tevékenységjelzők értelmezésénél és rámutatok most a kísérlet problémakörében. Az alkalmatlan kísérlet szabályozásánál és elbírálásánál ugyanis elsődleges fontosságú, hogy itt is ragaszkodjunk a védett jogtárgy sérelmét vagy veszélyeztetését jelentő objektív veszélyhelyzet létezéséhez,^{61a} és ne indokolhassuk a felelősségrevonást csupán szubjektív ismérvek vagy elsődlegesen szubjektív ismérvek, valamiféle személyi veszélyesség vonalán. Ezzel egyúttal megteesszük az első lépést az ún. személyi társadalomra veszélyesség kategóriájának újbóli szülygyrevételéhez. Azt hiszem ugyanis, hogy a szocialista büntetőjogtudományak fontos soronkövetkező feladata e fogalom szükségességének és tartalmának felülvizsgálása, éppen a szubjektív büntetőjogi felfogás esetleges maradványainak végleges kiküszöbölése és a törvényesség fokozottabb biztosítása érdekében.

Befejezésül még egy szempontra szeretném a figyelmet felhívni. A szocialista büntetőjogtudományban ma már egyre inkább elterjedt az a nézet, hogy a bűnösség fogalma feltételezi a cselekmény társadalomra veszélyességének a tudatát.⁶² Ilyen bűnösségi elem pedig csak akkor építhető be a bűncselekményfogalom rendszerébe, ha a társadalomra veszélyesség fogalmán a kizárólag objektív ismérvek által kialakított, tényleges jogtárgysértést vagy veszélyeztetést értjük. Erre helyesen mutatott rá Lekschas is. A társadalomra veszélyesség tudatáról, mint bűnösségi elemről szóló munkájában viszont egyik érvként e bűnösségi elem bevonása ellen éppen azt hozta fel, hogy ha valaki a szándékossághoz megkívánja a társadalomra veszélyesség

^{61a} Vö. Kudrjavcev cikkét a *Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo* 1951. 8. sz. 51. és köv. oldalain.

⁶² Vö. legújabban: B. Sz. Manykovszkij, *A materializmus harca a szubjektív-idealista befolyások ellen a büntetőjogban*, *Právny Obzor*, 1956. 449. o. Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst, 1957. 13. sz. 371. o. Hasonlóan Kiricsenko, *A tévedés jelentősége a szovjet büntetőjogban*, Moszkva, 1952. 19. o.; Trajnyin, i. m. 126. o., Pionkovszkij, *A büntetőjog általános részének kérdései a bírói és ügyészi szervek gyakorlatában*, Moszkva, 1954. 64. o. és a hivatkozott értekezésben tárgyalt irodalom.

tényleges tudatát, „kénytelen a társadalomra veszélyességet és büntetőjog-ellenességet kizárólag objektív adottságoktól függővé tenni és ezáltal ellentétbe kerül saját dialektikus-materialista felismeréseivel a cselekmény objektív és szubjektív elemeinek egységéről”.⁶³ A tanulmánynak éppen az volt az egyik célja, hogy megkísérleljem kimutatni: a társadalomra veszélyesség fogalmának objektív kategóriaként, objektív jogtárgysértés- vagy veszélyeztetésként történő felfogása nem áll ellentétben a cselekményfogalom és a bűncselekményfogalom szubjektív és objektív mozzanatokból összetevődő dialektikus egységéről vallott felfogással. Ha ennek bizonyítása sikerült, ez a látszólag leküzdhetetlen akadály is elhárult a társadalomra veszélyesség tudatának a szándékos bűnösséghez történő megkívánása-útjából és hozzá lehet látni a szocialista büntetőjogtudomány e fontos vitakérdésének újbóli megvizsgálásához, eldöntéséhez. •

---

⁶³ Lekschas, *Bewusstsein* 36. o.

TOLDI FERENC

Az államigazgatási aktusok megsemmisítéséről és megváltoztatásáról

1. §. Az államigazgatási szervek aktusai és ezek jogi természete. 2. §. Az államigazgatási aktusokkal szemben támasztható követelmények. 3. §. Hibás államigazgatási aktusok. 4. §. A hibás államigazgatási aktusok orvoslásának eszközei tételes jogunkban.

1. §. *Az államigazgatási szervek aktusai és ezek jogi természete*

1. A közigazgatási tevékenység annyiban jogi kategória, amennyiben az jogilag szabályozott tevékenység.

A közigazgatási tevékenység jogi kategóriává válásának folyamatában elméleti vonatkozásban legdöntőbb jelenség az volt, hogy a közigazgatás tevékenységére irányadó szabályok egy része olyanná vált, amelyre az állampolgárok ügyekben hivatkozhattak és amelyeknek megsértése esetén jogorvoslattal is élhettek. E folyamat kezdeti jeleit megtalálhatjuk a felvilágosult abszolútizmusban.

A közigazgatásnak jogi kategóriává válása nagyobb jelentőséget, nagyobb súlyt nyert a feudalizmus elleni harc eredményeként a polgárság uralomra-jutásával, az ún. alkotmányos állam kiépítésével. Eszmeileg ez a törekvés a közigazgatás törvényességének koncepciójában jutott kifejezésre, ami gyakorlatilag a közigazgatásnak mint autonóm, az alkotmánytól és a törvényektől független hatalomnak felszámolásában, illetve erre irányuló törekvésben jelentkezett. E koncepció szerint a közigazgatás erejének, felhatalmazásának, jogainak forrása a törvény, illetőleg a törvényen alapuló jogi norma. E folyamat mögött alapul szolgáló okként a feudalizmus kötöttségei alól felszabadulni kívánó polgárság érdekei állottak. Ez a folyamat a társadalmi erőviszonyoktól függően a különböző államokban más és más eredménnyel zárul. Az alkotmányos monarchiákban a közigazgatás továbbra is az uralkodónak alárendelt intézmény maradt. Ezekben az országokban a polgárság a parlament útján, törvényekkel kívánt a közigazgatásra hatni. Ennek hatékonyságát pedig a közigazgatás cselekményei törvényességének független bíróságok által történő ellenőrzésével kívánta biztosítani. Ezt a törekvést Németországban és a német hatás alatt fejlődő országokban a „jogállam” koncepciója keretében kívánták megvalósítani.¹

¹ A közigazgatásnak jogi kategóriává válása eltérő képet mutat Angliában és Franciaországban. A közigazgatásnak a jog alá rendelése Angliában az 1688-as, Franciaországban a nagy polgári forradalom eredményeként következett be. Ezekben az országokban a közigazgatási szervezet jogi helyzete és működése a jogállam eszméjétől eltérően

A jogállam koncepciója a közigazgatásnak a jog uralma alá rendelését a következő feltételek megvalósításában látja: a) a törvény, illetőleg a törvényen alapuló jogi normák uralma — a közigazgatás törvényességének elve; b) a közigazgatási aktus koncepciója — a közigazgatási szervek a bírósághoz hasonlóan minden konkrét esetben jogot alkalmaznak, aktusaikkal önmagukat is kötik és csak ilyen aktus hajtható végre; c) a közigazgatási aktus törvényességének bírói ellenőrzése. A közigazgatás tehát tevékenységében jelentős mértékben „bírói formákat” nyerne.²

A jogállam eszméjének gyakorlati megvalósítása megtört, félbemaradt folyamat. A polgári fejlődés hanyatló szakaszában a polgárság vezető tőkés rétegei közigazgatási szervekkel szemben a törvényesség rovására egyre inkább a célszerű, az eredményes igazgatás követelményeit helyezik előtérbe, azt tekintik a működés céljának, az államigazgatás fő törekvésének.³

Ez a szemlélet a közigazgatástani irányzat megújulásában és megerősödésében, a közigazgatási jogi irányzat háttérbeszorításában jelentkezik. A két irányzatot nálunk a közigazgatástudományi irányzat kívánta feloldani. Eszerint a közigazgatás „sem csak jogi és sem csak közigazgatástani szempontból nem magyarázható, mindkét szempont kielégítő magyarázatára van szükség az élettel összhangban levő megoldások elérésére.”⁴

A közigazgatástani és a közigazgatástudományi irányzat a közigazgatási tevékenységet illetően, ha látszatra különböző mértékben is, de engedményt jelent a jog teljes érvényesülésével szemben. Mindkét irányzat végső soron utat enged olyan teljhatalmú csoportok kifejlődéséhez, amelyek befolyásuk alatt tartják az államigazgatási apparátust. Mindkét irányzat mellett a törvényesség elve, amely alaki és tartalmi vonatkozásban köti a közigazgatási apparátust, csak korlátozottan érvényesülhet. Éppen a jogi kötöttség miatt kívánják a közigazgatási tevékenység jogi szabályozottságát feloldani, illetve a diszkrecionális hatalom⁵ kiszélesítésével a tevékenységet jogilag kötetlenné vagy kötetlenebbé tenni.⁶

2. A szocialista állam viszonyai között az államigazgatási szervezetnek a törvényhozó testület alá rendelése, az államigazgatási tevékenységnek jogi szabályozása teljessé válik. A szocialista állam igazgatási szervezetének tevékenysége a szocialista törvényesség elvén alapszik. Ez a szocialista állam

„a törvényes állam” koncepcióján alapszik. Egyes szerzők szerint a két koncepció között az a lényeges különbség, hogy addig, amíg a jogállam szemlélete kizárólag a polgárok jogainak védelmére irányul, addig a törvényes állam szemlélete szerint a közigazgatás minden esetben és minden kérdésben a törvényhozó hatalomnak alárendelten és a törvény alapján működik. Ld. Carré de Melberg, *Contribution à la théorie gen. de l'État*. I. köt. 488. és köv. o. Hivatkozva Ivo Krebek, *A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság államigazgatási joga*. Belgrád, 1955. 98. o. alapján.

² A jogállam egyes szerzők szerint — ide tartozik Otto Mayer is — az államigazgatásnak minél nagyobb mértékben bírói formájúvá való átalakítását jelenti.

³ Ld. Magyary Zoltán, *Magyar közigazgatás*. Budapest, 1942. 22. és 77. o.

⁴ Magyary Zoltán, i. m. 101. o.

⁵ A diszkrecionális hatalom a közigazgatási szervek szabadságát jelenti, jogi fellépéskor nélkül aktusok kibocsátására. Ettől megkülönböztetendő a jogalkalmazás folyamatában tapasztalható diszkrecionális mérlegelés. E kérdésről a továbbiakban lesz szó.

⁶ Ez a törekvés a polgári államok eddigi történetében a hitleri Németországban érte el tetőpontját. Itt a „rendet” túlnyomórészt a nemzetiszocialista világnézetben alapuló, jogi normákba nem öntött tételek és konkrét jogintézmények alkották. Vö. Martonyi János, *A közigazgatás jogszerűsége a mai államban*. Budapest, 1939. 63. és köv. o.

viszonyai között egyet jelent a törvényhozó testület és a törvény fenntartás nélküli uralmával. Az államigazgatási szervek aktusait törvények és az ezeknek megfelelő jogszabályok alapján és azok végrehajtására adják ki és a jogszabályban megállapított módon hajtják végre. *Az államigazgatási szervek jogosítványai* ily módon nem az államigazgatás természetéből vagy a törvényhozó testületen kívülálló tényező hatalmából, hanem a *törvényből és a törvényeken alapuló jogszabályokból származnak*. Ez a szocialista államban törvényszerű jelenség és lényegében három különböző, de együtthatóan érvényesülő társadalmi igényt valósít meg. Az első igény *politikai*. A törvényesség elve révén valósul meg a népszuverenitást megtestesítő képviseleti szervben az államhatalom egysége, ennek eredményeként válik az államigazgatási szervezet az államhatalmi szerveknek alárendelt szervezetté, tevékenysége pedig végrehajtó és rendelkező tevékenységgé. A második igény *működési*. A törvényesség elve révén, a törvények és a törvényen alapuló jogi normák megtartásával biztosítható az államigazgatási szervezet helyes, a társadalmi szükségleteket megfelelően kielégítő, egységes működése. A harmadik igény a *jogbiztonság* érvényesítése. A törvényesség elve ebben a vonatkozásban azt jelenti, hogy az államigazgatási szervek az állampolgárok ügyeiben csak törvények és az ezeknek megfelelő jogszabályok alapján járhatnak el, önkényes tevékenységük ki van zárva; ha mégis bekövetkeznék, az eleve jogsértő. Ez tehát azt is jelenti — s ennek pszichikai jelentősége nagy —, hogy az állampolgárokat elsődlegesen nem az államigazgatási, hanem az állampolgárok által választott képviseleti szervek, továbbá megállapított keretben a tőlük függő más szervek részéről alkotott normák alapján kötelezik vagy jogosítják fel meghatározott magatartásra.

A szocialista államban a törvényesség elmélyítése és megszilárdítása a társadalom elemi szükséglete, a szocialista életviszonyok fejlesztésének és megszilárdításának nélkülözhetetlen tényezője. A szocialista állam építésében a jog és a törvényesség nélkülözhetetlen és egyik leghatásosabb eszköz. *A szocialista törvényesség meg nem tartása vagy elvetése a jog megsértését és elvetését, egyben az új társadalmi rend megsértését, végső soron aláadását jelenti.* „... a szocialista államiság megszilárdításában — mondja *Kalinin* — legrealisabb eszköz — az élet minden szférájában és a hatalom szervei, a társadalmi szervezetek és minden polgár tevékenységében: a törvények megtartása”.⁷ Ehhez azonnal hozzátehetjük *Lenin* ismert útmutatását: „... be kell tartani a legszigorúbb forradalmi rendet, szentül be kell tartani a szovjet hatalom törvényeit és rendeleteit és meg kell követelni, hogy azokat mindenki végrehajtsa...”.⁸ „... a legkisebb törvénytelenység, a szovjet rend legkisebb megszegése már olyan rést jelent, amelyet a dolgozók ellenségei azonnal kihasználnak...”.⁹

A szocialista törvényesség minőségileg különbözik a polgári törvényességtől. A szocialista törvényesség a szocialista életviszonyok fejlesztésére és szilárdítására irányul. A jogszabályok tartalmának ezt kell kifejezniök, olyanoknak kell lenniök, hogy megfeleljenek a dolgozó nép általános érde-

⁷ M. I. Kalinin, *Beszéd az SzK/b/P XVIII. kongresszusán*. Goszjurizdat, 1939. 8. o. (Idézve N. G. Alekszandrov, *A törvényesség és a jogviszony a szovjet társadalomban* c. mű után, Moszkva, 1955. 27. o.)

⁸ Lenin, *Válogatott művek*. Szikra, Budapest, 1949. II. köt. 613. o.

⁹ Lenin, uo. 614. o.

keinek. Csak ilyen feltétellel érhető el, hogy a dolgozók a jogszabályokat sajátjuknak érezzék, hogy azok nevelő hatásúak legyenek, az életviszonyokat tartósan, a társadalom meggyőződése szerint helyesen formálják s végül, hogy a jogszabályok ne az állami kényszer erejével, hanem elsősorban tartalmuk erejével érvényesüljenek.

A szocialista állam a szabad államigazgatás rendszerét mint a törvényesség elvével össze nem egyeztethetőt, elveti. A törvényesség viszonyaink között nemcsak az „elvileg szabad államigazgatás” korlátozását jelenti, hanem ez az államigazgatás tevékenységének alapja.¹⁰ A szocialista viszonyok között az államigazgatás tehát csak olyan életviszonyok körében adhat ki kötelező rendelkezéseket, amelyekben a jogszabály erre felhatalmazza és csak olyan rendelkezés kiadására jogosult, amit számára a jogszabály megenged. Felhatalmazás hiányában vagy a jogosultság kereteit túllépő államigazgatási rendelkezés hibás. A szocialista állam, midőn az államigazgatás szervei felé a törvényesség igényével lép fel, kiemeli, hogy az *államigazgatási szervek rendelkezéseinek jogszabályon kell alapulniok, a jogszabályban szem előtt tartott célok megvalósítására kell irányulniok és nemcsak alakilag nem állhatnak szemben a törvénnyel, hanem lényegileg, tartalmuk szerint sem sérthetik az állam és az állampolgárok általános érdekeit.*¹¹ Ezzel a szocialista állam az államigazgatási szervek rendelkezéseinek tartalmi törvényességére vonatkozóan támaszt igényt.

Az államigazgatási szervek rendelkezéseinek törvényességéről különböző értelemben beszélhetünk. A törvényességen azt értjük, hogy az államigazgatási szerv rendelkezése — jogi hatás kiváltására irányuló cselekvése — alaki és anyagi vonatkozásban megfelel a felsőbb rendelkezésben kinyilvánított állami akarat alaki és anyagi követelményeinek. Az alaki követelmények megtartása az *alaki*, az anyagi követelmények megtartása pedig az *anyagi törvényesség* kielégítését jelenti. A törvényesség azonban egyfelől azt is jelenti, hogy a rendelkezés alaki és anyagi vonatkozásban *valóban* törvényes, másfelől pedig azt is, hogy az ügy be van fejezve, azt az arra jogosult szerv törvényessé nyilvánította. E reláció első vonatkozása tényleges, a második vonatkozása pedig formális törvényességet biztosít. A *szocialista államban* a törvényesség feltétlen kötelező voltából folyóan a *tényleges értelemben vett törvényesség a kötelező.*¹² A szocialista állam ezzel, az egyéb minőségi különbségek mellett, a törvényesség elvéhez, a polgári törvényességhez viszonyítva, új értéket tesz. A polgári állam a jogállam és a törvényes állam koncepciója keretében egyaránt megelégedett a törvényesség formális érvényesülésével. A polgári társadalom

¹⁰ A szabad államigazgatás szemlélete szerint az államigazgatás szervei szabadok, mindent megtehetnek, amit célszerűnek tartanak, szabadságuk csak törvénnyel szabályozott ügyekben korlátozott. E szemlélet szerint tehát az államigazgatás megtehet mindent, kivéve azt, amit törvény tilt. Ez a szemlélet az államigazgatási szervek önkényére rendkívül széles teret nyit.

¹¹ Vö. Sz. Sz. Sztudenyikin és társai, *A szovjet államigazgatási jog*. Moszkva, 1950. 161. o.

¹² A tényleges értelemben vett törvényesség, a törvényesség feltétlen kötelező volta az államigazgatásban abban jut kifejezésre, hogy csak a törvényes aktus ismerhető el véglegesnek és mint ilyen, megváltoztathatatlannak. Ettől az elvtől csak akkor lehet eltérni, ha az aktus csak nagyobb jogsérelem elkövetésével tehető törvényessé. Ennek megfelelően a „jogerő” és az ezen alapuló „res iudicata” koncepciója mint az alaki értelemben vett törvényesség kifejezője, az államigazgatási eljárásban értéktelenné, a bírói eljárásban pedig bizonyos mértékig feloldottá vált. Az államigazgatási eljárást érintően e kérdésben ld. a szerző *Az államigazgatási szervek aktusainak jogereje* c. tanulmányát. Jogtudományi Közlöny, 1956. 1. sz.

antagonisztikus ellentmondásai folytán ennél többre haladó szakaszában sem tarthatott igényt.¹³

3. Az államigazgatási szervek a szocialista államban jogi felhatalmazásuk korlátai között működnek. Jogszabályban nyert felhatalmazásuk alapján és annak megfelelően szabályozzák a társadalmi viszonyokat, szervezik az állam társadalmi, politikai és gazdasági életét, védik a társadalmi rendet és a polgárok jogait.

Az államigazgatási szervek cselekvése a cselekvés jogi jelentősége szempontjából különböző. Az államigazgatási jogtudomány a cselekvés jogi jelentősége szempontjából általánosan három átfogó kategóriát különböztet meg.¹⁴ Az egyik kategóriát az államigazgatási szervek ún. *aktusai*, a másodikat azok *anyag-technikai* és a harmadikat pedig a *regisztratív* cselekményei alkotják. Az államigazgatási jogtudomány által elfogadott e három kategórián túl van az államigazgatás működésének egy negyedik kategóriája is, melynek éppen a szocialista viszonyok között van nagy és egyre növekvő jelentősége. Az államigazgatási szervek ugyanis végeznek olyan *általános* jellegű tevékenységet is, amelynek során állami kényszer alkalmazásának joga nélkül a dolgozók életviszonyai rendezését, problémái megoldását, szükségleteik kielégítését segítik elő.¹⁵ Az államigazgatási szervek e kategórián belül kifejtett cselekvés rendjén az állampolgárokra kötelező aktusokat nem bocsáthatnak ki.

Az államigazgatási szervek *aktusait* azok a cselekvések alkotják, amelyekkel azok az állampolgárok és szervezeteik részére kikényszeríthető magatartást állapítanak meg. E körben az államigazgatási szervek tehát jogokat vagy kötelezettségeket állapítanak, szüntetnek vagy változtatnak meg. Az államigazgatási aktus kibocsátása nem megegyezés — kétoldalú ügylet — eredménye az államigazgatási szerv és a jogviszony második alanya között. Az államigazgatási szerv a jogviszonyt gyakran a jogviszony másik alanya akarata ellenére hozza létre. Az államigazgatási szerv polgári jogi ügylete tehát fogalmilag nem sorolható az államigazgatási aktusok körébe.

Az államigazgatási szervek *anyag-technikai* cselekményeik körében az aktus kiadását készítik elő és annak feltételeit teremtik meg, vagy végrehajtását mozdítják elő. Ezek a cselekmények önmagukban jogi következményeket nem hoznak létre. Az aktus létrehozása és végrehajtása szempontjából azonban jelentőségük nagy.

Az államigazgatási szervek *regisztratív cselekményei* az előbbiekhöz hasonlóan önmagukban jogokat, kötelezettségeket nem állapítanak meg és nem változtatnak meg, de viszont alapul szolgálhatnak aktus kibocsátására. Az államigazgatási szervek e cselekmények körében bizonyítványokat, tényeket megállapító okiratokat állítanak ki, adatfelvételezést, nyilvántartást és más hasonló jellegű cselekményt végeznek, részben hivatali szükségletre, részben pedig az állampolgárok kérelmére, azok érdekében.

Az államigazgatási aktusoknak az államigazgatási cselekmények körében döntő jelentőségük van. Az aktusokban jutnak kifejezésre elsősorban az állam

¹³ Hans Kelsen ezt akként fogalmazta meg, hogy a végrehajtás törvényszerűségének követelménye nem egyéb, mint, a minden állami tevékenység számára irányadó normaszűrő elvének, amit jogszerűség elvének is nevezhetünk, egyik különös esete. *Az államelmélet alapvonalai*. Moór Gyula fordításában. Szeged. 1927. 78. o.

¹⁴ Ld. pl. Sz. Sz. Sztudenyikin és társai, i. m. 152. és köv. o.

¹⁵ Például az államigazgatási szervek bizonyos feladat megoldására társadalmi munkát szerveznek, felvilágosító előadásokat tartanak stb.

céljai, feladatai, ezek megvalósításának módszerei. Az államigazgatási szervek aktív társadalomformáló ereje döntően az aktusok útján érvényesül. Az állampolgárok jogai és kötelességei nagymértékben az államigazgatási szervek aktusain keresztül realizálódnak. Az államigazgatási szervek aktusaikkal irányítják a nekik alárendelt államigazgatási szerveket, a különböző szociális, kulturális és egyéb intézményeket, valamint a vállalatokat. Minthogy az államigazgatási szervek e cselekvésük körében jogokat vagy kötelességeket állapítanak, szünetnek vagy változtatnak meg, cselekvésük tehát meghatározott jogkövetkezmény kiváltására irányul. Ezért az államigazgatási szervek aktusai jogi normákhoz való viszonyának meghatározó jelentősége van.

Az államigazgatási szervek aktusai — jogi jellegük és hatókörük szerint — különbözőek. Az államigazgatási jogtudomány az aktusokat azok jogi jellegének alapulvételével *szabályozó vagy általános* (normatív) és *egyedi* (individuális) aktusokra tagolja. A szabályozó államigazgatási aktus általánosan kötelező, az emberek, állami szervek, társadalmi szervezetek stb. összességét vagy meghatározott körét illetően jogositványokat és kötelezettségeket állapít, változtat vagy szünet meg.

A szabályozó aktus tehát általános magatartást és nem egyedileg meghatározott konkrét jelenséget rendez. A szabályozó aktus állami kényszerrel kikényszeríthető normát tartalmaz, tehát jogszabály. Az államigazgatási szerveknek ez a tevékenysége jogalkotó tevékenység, amely alá van vetve az alkotmány 20., 25., 26. és 31. §-aiban meghatározott hierarchiának. Az egyedi, konkrét jelenség rendezése egyedi aktus útján történik. Az államigazgatási szervek egyedi aktusai az államhatalmi és államigazgatási szervek szabályozó aktusain alapulnak, azt realizálják, alkalmazzák konkrét esetre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szabályozó aktus realizálásához feltétlenül minden esetben egyedi aktus is szükséges. Az államigazgatási szervek gyakran a szabályozó aktus realizálására egyedi aktussal csak akkor lépnek fel, ha az érdekeltek a szabályozó aktus alapján nem járnak el. Előfordul az is, hogy fennálló jogviszonyt megszüntető, vagy megváltoztató szabályozó aktus végrehajtására egyedi aktus egyáltalán nem szükséges. Ilyen esetben tehát, ha a szabályozó aktus közvetlenül, áttétel nélkül, mint jogi tény érvényesül, az államigazgatási szerv egyedileg legfeljebb csak regisztrálja a szabályozó aktusok alapján már bekövetkezett változást.¹⁶

4. Hatókörük alapulvételével az államigazgatási aktusok között *külső* és *belső* aktusokat különböztetünk meg.

Az államigazgatási belső aktusok az államigazgatási szervek és a nekik alárendelt egységek hierarchiáján belül, a külsők pedig ezen kívül hatnak.

¹⁶ A jogirodalomban van olyan nézet, amely szerint magából a szabályozó aktusból következően jogsérelemről és érdeksérelemről nem is eshet szó. Ld. Szamel Lajos, *Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai*. Budapest, 1957. 99. o. Ezzel egyértelműen foglal állást *A jogorvoslat fogalma* c. cikkében is. Állam és Igazgatás, 1955. 1—2. sz. 25. o. A jogsérelem vonatkozásában magam is ezt a nézetet vallottam. Ld. *Államigazgatási szervek aktusainak jogereje*. Jogtudományi Közlöny, 1956. 1. sz. 35. o. Ez a nézet arra épül, hogy a szabályozó aktusok konkrét aktusok közbenjöttével realizálódnak s hogy jogviszonyt csak ezek az aktusok hoznak létre, továbbá, hogy a jelzett séremlmek is csak ennek során következnek be. Ez a szemlélet téves. Jogsérelem szabályozó aktusból közvetlenül is bekövetkezhethet, ha az hatályban levő s az ügyre vonatkozó magasabb szabályozó aktust sért és a végrehajtáshoz konkrét aktus nem szükséges. Egyéni érdeksérelem pedig minden esetben előállhat, ha a közvetlenül érvényesülő szabályozó aktus valakinek valamilyen kedvező jogát korlátozza vagy felszámolja.

Az utóbbiak tehát a hierarchián kívülálló személyek, intézmények és szervek viszonylatában rendelkeznek.

A hierarchián belül ható aktusok jelentősége a szocialista államokban rendkívül nagy. Az államigazgatási szervek szervező tevékenysége az alájuk rendelt államigazgatási szervek, továbbá védelmi, szociális, kulturális és gazdasági létesítményeket érintően, döntően ezeken keresztül jut kikényszeríthető módon kifejezésre.

Az állampolgárok és ezek szervezeteinek életviszonyait az államigazgatási szervek külső aktusok útján formálják. Az állampolgárok és szervezeteik közvetlenül jogokat és kötelezéseket nyernek, vagy ezek révén azokat közvetlenül jogsérelemmel érhetik. Az állam polgárai elsősorban a külső aktusok közbenjöttével észlelik az államigazgatási szervek működésének törvényes vagy törvénytelen voltát. Az államigazgatási szervek ezekkel az aktusokkal az állampolgárok személyi és vagyoni jogait megsérthetik, azokat jogalap nélkül kötelezettségekkel terhelhetik.

A szocialista társadalom az államigazgatási szervek hierarchiáján kívül ható aktusokkal szemben azzal az igénnyel lép fel, hogy azok az állami befolyás alá vont viszonyokat minél részletesebben rendezzék, a törvények megtartása, a bekövetkező jogsérelem orvoslása pedig a biztosítékok széles és hatásos rendszerén nyugodjék.

A hierarchián belül és az azon kívül ható államigazgatási aktusok szabályozók és egyediek lehetnek.¹⁷

A külső és belső szabályozó aktusok közötti különböztetés jogi jelentősége rendkívül nagy. A külső aktus az általa szabályozott problémakörben — feltételezve az aktus törvényes és hatályos voltát — meghatározza az ugyanazon szerv, valamint az ennek alárendelt szerv által kibocsátható belső szabályozó aktus tartalmát. A belső szabályozó aktusban ugyanis nem állapíthatók meg olyan magatartási szabályok, amelyek külső aktus részére vannak fenn-

¹⁷ Jogrendszerünkben az államigazgatási szervek szabályozó aktusainak jogi formája a minisztertanácsi rendelet, a minisztertanácsi határozat, a miniszteri rendelet, a miniszteri utasítás, a tanácsi végrehajtó bizottság határozata és utasítása. E formák közül a miniszteri utasítás és a végrehajtó bizottság utasítása kizárólag belső aktus számúra fenntartott forma. (Ld. 1954. évi 26. sz. tvr. 2. és 4. §., valamint 1954. évi X. tv. 37. §.) A végrehajtó bizottság szakigazgatási szerveinek, továbbá az itt nem említett más szakigazgatási szerveknek szabályozó aktusai általános szabállyal meghatározott jogi formához kötve nincsenek. Az államigazgatásiszervek egyedi aktusai közül a külső aktus általános jogi formája a határozat. (Ld. 1957. évi IV. tv. 37. § (1) bek.) A belső egyedi aktusok jogilag meghatározott általános jogi formához kötve nincsenek.

A szabályozó aktusok hatályának a kihirdetés, az egyedi aktusok hatályának pedig a közlés a feltétele. A kihirdetésnek oly módon kell történnie, hogy az aktussal érdekelt az aktust elvileg megismerhessék. A kihirdetés módja tehát más a központi és más a területi és helyi szervek, más a külső és más a belső aktusok vonatkozásában. A központi szervek által alkotott mindazokat a jogszabályokat, amelyekből az állampolgárokra közvetlenül jogok származnak, amelyek az állampolgárokra kötelezettségeket rónak, egyébként széles körben közvetlen befolyással vannak az állampolgárok jogviszonyaira, vagy amelyek széles körben való ismerete az állampolgárok jogai és jogos érdekei védelme szempontjából jelentős, mindenki által hozzáférhető módon, az 1954. évi 26. sz. tvr. 1. § (1) bek. értelmében a Magyar Közlönyben kell közzé tenni, illetőleg kihirdetni. A központi szervek belső szabályozó aktusát a szak-közlönyökben kell közzétenni, de kihirdetésük más módon is elképzelhető.

A helyi tanácsok végrehajtó bizottságainak külső szabályozó aktusait az 1954. évi X. tv. 37. §-ának (2) bekezdése értelmében a helyben szokásos módon kell közzétenni. Nézetünk szerint ez a követelmény vonatkozik valamennyi területi és helyi szerv külső szabályozó aktusa közzétételére is.

tartva, továbbá a belső szabályozó aktus nem rendelkezhet a külső szabályozó aktustól eltérően, végezetül külső aktus tárgyát képező ügyben a belső szabályozó aktus normái a külső aktushoz szabályozott, vagy szabályozás szempontjából oda tartozó jogok és kötelezettségek lényegét nem érintően csupán a végrehajtás egyes belső feltételeinek megteremtésére és a végrehajtás módjára vonatkozhatnak. A külső szabályozó aktusoknak ez a tulajdonsága szabályaik tartalmából és abból folyik, hogy csak a közölt — alkotmányban, tanácestörvényben stb. meghatározott — formában alkothatók meg.

Témánk szempontjából a következőkben elsősorban az állampolgári jogok és köteleességek vonatkozásában jelentős külső szabályozó és külső egyedi aktusokkal kívánunk foglalkozni. Amikor nézeteinket a belső aktusokra vagy ezekre is vonatkoztatjuk, és ez szükséges, erre külön utalunk.

5. Az aktusok rendszerében minden szabályozó államigazgatási aktus meghatározott helyet foglal el, egymáshoz való viszonyukban meghatározott hierarchikus rendet alkotnak.¹⁸

Az államigazgatási aktusok hierarchiája azt jelenti, hogy a szabályozó államigazgatási aktusok nem egyenlő jogi erejűek, hogy azok között jogi hatás szempontjából különbség van. Az államigazgatási aktusok rendszerében minél magasabb helyen helyezkedik el a szabályozó aktus, annak jogi ereje az alsóbb számára annál meghatározóbb jelentőségű, jelentősége tehát annál nagyobb. *A szabályozó aktusoknak összhangban kell lenniök: azzal a szabályozó aktussal, az egyedi aktusnak pedig azzal az ugyancsak szabályozó aktussal, amely kiadásukhoz forrásul szolgál.* A hierarchikus rend tehát a törvényesség szempontjából meghatározó jelentőségű.

Az államigazgatási szervek aktusainak jogi erejét alapul véve tehát elsődleges jelentőségük az ún. szabályozó aktusoknak van. Ezeknek az aktusoknak alapvető sajátosságai a következőkben foglalhatók össze: *a) a szabályozó aktus köti az aktus kibocsátóját (azok az aktus rendelkezéseit kötelesek mindaddig megtartani, amíg az hatályos); b) a szabályozó aktus meghatározza az alsóbb aktus valamennyi vagy legfontosabb elemeit; c) jelentősége meghatározó az alsóbb szinten működő államhatalmi szervek aktusaira;*¹⁹ *d) a szabályozó államigazgatási aktusnak általában meghatározó jelentősége van a felsőbb szervek egyedi aktusaira is. A felsőbb szerv az alsóbb szerv hatályos szabályozó aktusát, ennek területi hatálya figyelembevételével, feltételezve azt, hogy az aktus a törvényesség követelményeinek megfelel, köteles egyedi ügyekben, fellebbezés, panasz stb. és más viszonylatokban is alkalmazni.*²⁰ E szabály alól nálunk az államigazgatási aktusokat illetően csak a minisztertanács képezhet kivételt.²¹

¹⁸ Valamely ügyben kiadott legalsóbb államigazgatási aktust az aktushoz foglalt célkitűzés tényleges megoldására a tényleges teljesítés műveletei — az ún. materiális cselekmények — követik.

¹⁹ A tanácestörvény 8. §-ának (2) bekezdése értelmében a tanácsi határozatok és rendeletek nem lehetnek ellentétben felsőbb államhatalmi és államigazgatási szervek által kiadott jogszabályokkal. Ha ellentétesek, a felsőbb tanács végrehajtó bizottsága vagy a minisztertanács az aktust felfüggesztheti és döntésre a megfelelő államhatalmi szerv elé terjeszti.

²⁰ Pl. a községi v. b. a község területén mindenkiére kiterjedően szabályozó aktusban elrendelheti a közös szférán való eséplést. A felsőbb igazgatási szerv pl. egyedi kérelem kapcsán köteve van a végrehajtó bizottság hatályos szabályozó aktusához.

²¹ A minisztertanács az alkotmány 25. §-ának (4) bekezdését módosító 1954. évi VIII. tv. 2. §-a értelmében — feltételezve azt, hogy az aktus a dolgozó nép érdekeit sérti — minden más államigazgatási szerv által hozott szabályozó és egyedi aktust megsemmisíthet, illetve megváltoztathat.

Az államigazgatási szabályozó aktusoknak ezek a sajátosságai az ide tartozó aktusok általános jellegéből és abból folynak, hogy azok a felsőbb szabályozó aktus, legfelsőbb fokon az ezekhez alapul szolgáló törvény és alkotmány végrehajtásának elsődleges formái. A szabály megtartása pedig mindenkire nézve mindaddig kötelező, amíg azt az arra hatáskörrel rendelkező illetékes szerv hatályon kívül nem helyezi.

Következésképpen megállapíthatjuk, hogy a *felsőbb szabályozó aktus minden esetben meghatározó jelentőségű az alsóbb szabályozó aktus számára*, továbbá azt, hogy a *szabályozó aktus meghatározó az egyedi aktus számára*.

A szabályozó aktus kibocsátására feltétlenül szükség van az államhatalmi szervek, főként a legfelsőbb államhatalmi szervek aktusainak végrehajtása folyamatában. Az említett aktusok elvont módon, általánosan, rendszerint hosszabb távlatokra vonatkozóan rendelkeznek. A szabályozó államigazgatási aktusok az államhatalmi aktusokban kapott felhatalmazás eredményeként, szabályaik alkalmazásával azokat konkrétabbá, szabatosabbá, teljesebbé, az adott társadalmi viszonyoknak megfelelőbbé teszik. Az államigazgatási szervek szabályozó aktusai tehát a felsőbb szabály eredményes, a társadalmi szükséglettel összhangban álló végrehajtására irányulnak. Az államigazgatási szervek így módon a jogszabályok végrehajtása során új magatartási szabályokat is alkotnak.

A szabályozó aktusok e rendszere feltétele a jogrendnek. A jogrend azonban nem azonos a szabályozó aktusok rendszerével. A szabályozó aktus csupán tényezője annak. A jogrend egyfelől az állami befolyás alá vont életviszonyok szabályozottságát, másfelől pedig e szabályok érvényesülését is jelenti. A jogrend tehát a törvényesség megtartásának, a jogi normák végrehajtásának eredménye.²² A jogrend létrehozásában, megszilárdításában és védelmében tehát az államigazgatási szervek szabályozó és egyedi aktusainak szerepe rendkívül nagy.

A szabályozó aktus az alsóbb aktus számára két vonatkozásban : alakilag és anyagilag lehet meghatározó. A szabályozó aktus minden esetben meghatározza az alsóbb aktus leglényegesebb elemeit. Minden esetben meghatározza, illetve meg kell határoznia, hogy az aktust mely szerv, milyen formában, milyen eljárási rendben adhatja ki. Ezeknek az alaki elemeknek a meghatározásával a szabályozó aktus lényegében az alsóbb aktust elhelyezi az aktusok hierarchiájában, ami nem feltétlenül azonos az államigazgatási szervek szervezeti hierarchiájával. A szabályozó aktus általában az alaki elemek mellett meghatározza az alsóbb aktus tartalmi elemeit is, azaz azt, hogy annak milyen anyagi rendelkezéseket kell tartalmaznia. Az államigazgatási aktusok törvényessége szempontjából ezek az elemek alapvetőek. A törvényesség alapvetően ezeken nyugszik. *Az államigazgatási aktus nem törvényes, ha ezeket a formai és anyagi elemeket sérti.*

Az államigazgatási aktusok hierarchiájának eredményeként tehát az aktusok egy szerves rendszert alkotnak. Ez a jogi normákban kifejezett állami akarat egységes érvényesülése szempontjából elengedhetetlen követelmény.

²² Ld. N. G. Alekszandrov, *A törvényesség és a jogrend a szocialista társadalomban*. Szovjetszkoje goszdarsztvo i pravo, 1955. 5. sz.

2. §. Az államigazgatási aktusokkal szemben támasztható követelmények

1. Az államigazgatási aktusokkal szemben támasztható követelmények a szocialista törvényesség elvéből folynak, a követelményeket ez határozza meg. Az államigazgatási aktusokkal szemben támasztható követelmények tehát arra adnak választ, hogy az államigazgatási szervek aktusainak milyen feltételeknek kell megfelelniök ahhoz, hogy azokat törvényeseknek tekinthessük. E feltételek kimunkálása és megszabása elsősorban gyakorlati szempontokból jelentős. E követelmények alapján válik megközelíthetővé és mérhetővé az államigazgatási aktus törvényessége. Ezek a követelmények *jogiak* és *technikaiak*. A jogi követelmények az aktus jogi, a technikaiak pedig az aktus technikai elemire nézve tartalmazznak igényeket.

A jogi követelmények körében általános és különös követelmények támaszthatók. Az általános követelmények valamennyi, a különlegesek csak egyes meghatározott államigazgatási aktusokra vonatkoznak.

Az államigazgatási aktusnak, hogy törvényesnek lehessen tekinteni, a következő általános *jogi követelményeknek* kell megfelelnie: *a)* az aktusnak az aktus kiadására felhatalmazott hatáskörrel rendelkező illetékes szervtől kell származnia; *b)* az aktusnak a kibocsátásához alapul szolgáló törvény céljával egyező célzatúnak kell lennie; *c)* az aktusnak nemcsak alakilag kell megfelelnie a törvénynek, hanem a lényegét tekintve sem sértheti az állam és polgárainak általános érdekeit és *d)* az aktusnak meghatározott alakban és meghatározott eljárási rendben kell létrejönnie.²³

A különleges követelmények az aktusok meghatározott csoportjaira vonatkozóan jogszabályban külön kifejezett kívánalmak. Ezek az aktus kiadásának határidejére, esetleges jóváhagyására stb. vonatkozó követelmények. Az államigazgatási eljárás általános szabályairól rendelkező törvényünk²⁴ az államigazgatási szervek külső egyedi aktusai vonatkozásában számos és csak ezekkel az aktusokkal szemben fennálló, tehát ebben a vonatkozásban különleges követelményeket támaszt. *Technikai követelményeken* az aktus érthetőségére, pontosságára, külső formájára vonatkozó igényeket értjük.

a) Az aktusokkal szemben támasztott követelmény, hogy annak felhatalmazott, hatáskörrel rendelkező illetékes szervtől kell származnia, az aktus törvényességére döntő. E követelmény lényegében három elemet tartalmaz. Egyik eleme az, hogy az aktussal rendezni szándékolt életviszonyt a jogalkotó jogi szabályozás alá vonta. A második eleme — megállapítva azt, hogy a norma alapján az államigazgatási szervek közül melyik mit jogosult tenni — megszabja a végrehajtás szervezeti, a harmadik elem pedig a végrehajtás folyamatában keletkező aktusok hierarchikus rendjét. Ez a követelmény ily módon az államigazgatási aktus törvényességének kiindulópontja. Az államigazgatási szervek ugyanis a szocialista törvényesség elve alapján állva egyedi aktusokat csak jogszabály, jogszabályt pedig csak erre vonatkozó felhatalmazás alapján adhatnak ki. Szervezetileg pedig az aktus kiadására csak az a szerv jogosult, amely erre hatáskörrel rendelkezik és illetékes. Az aktusokat hierarchikus rendszerbe illesztve be, megszabja azok egymáshoz való viszonyát, jogi erejét.

²³ Vö. Sz. Sz. Sztudenyikin és társai, i. m. 160. és köv. o.

²⁴ 1957. évi IV. törvény.

b) Az államigazgatási aktusok célzatával kapcsolatban támasztott követelmény közelebről azt jelenti, hogy az államigazgatási szervek kizárólag jogszabályban konkrétan meghatározott eredmény elérésére adhatnak ki aktusokat. A felhatalmazás más irányú felhasználása visszaélés a joggal. Az államigazgatási aktus tehát csak a jogszabályba foglalt célkitűzés megvalósítására használható fel, nem pedig az állampolgárok zaklatására, vagy olyan életviszonyok rendezésére, amelyek a konkrét jogszabálynak nem tárgyai. A jogszabály ilyen értelmű felhasználása jogsértő, önkényes cselekménynek tekintendő.

c) A c) pontban foglalt követelmény veti fel a legtöbb problémát. A követelmény lényegét tekintve kettős igényt juttat kifejezésre. Először az államigazgatási aktus nem lehet ellentétes a felsőbb aktussal, másodszor pedig az államigazgatási aktus a felsőbb aktus tételes anyagi rendelkezéseit köteles az állam és az állampolgárok általános érdekeinek szem előtt tartásával alkalmazni. Az aktusnak tehát tartalmilag helyesnek kell lennie. Enélkül a jog társadalmi funkcióját betölteni nem képes. A tartalmi helyesség kialakításának lehetősége az adott tételes szabályozástól függően változó. Ennek skálája a szabályozó aktusok esetében például egészen az új norma alkotásáig terjed. A tartalmi helyesség kialakítására irányuló jog és kötelezettség az államigazgatási szervek rendszerében az államigazgatási szervek csúcsain viszonylag a legnagyobb, a legszélesebb, lefelé, az alsóbb egységek felé haladva szűkül ugyan, de mindenütt megvan. E probléma felveti az államigazgatási szervek ún. diszkrecionális jogosultságainak kérdését. A problémát jelentőségére való tekintettel a következő, 2. pontban kiemelve kívánjuk tárgyalni.

d) Az e pont alatti követelmény az előző szervezeti és anyagi jogi követelményekkel szemben processzuális jellegű és az alakilag jogszerű aktus létrehozását, illetőleg kiadását kívánja biztosítani. E követelmények arányai és jelentősége az aktus természetétől, jelentőségétől függően változnak. Legnagyobb a jelentőségük az állampolgárok személyi és anyagi jogait érintő aktusokkal kapcsolatosan. A processzuális jellegű követelmények megszerzésének jogi következményei is — mint látni fogjuk — változóak.

2. A szocialista jogirodalom ez ideig adós a *diszkrecionális mérlegelés* problémájának feldolgozásával és megoldásával. Kérdés, van-e diszkrecionális mérlegelés a szocialista állam államigazgatásában, ha van, miben nyilvánul meg és hogyan viszonylik a törvényesség elvéhez. A szocialista jogirodalom általában hallgat e problémáról, a szerzők egy kisebb csoportja e kérdésben tagadólag foglal állást, vagy a mérlegelés e sajátos formájával elemzően nem foglalkozik.²⁵ Nézetünk szerint a törvényesség szempontjából e fontos kérdésben a fogalom tisztázása, valamint a tényleges jogi helyzet elemzése eredményeként egyértelmű, végleges állásfoglalás alakítható ki.

Mit értünk diszkrecionális jog alatt? A polgári jogirodalom e problémával behatóan foglalkozik. Nincs az államigazgatási jognak olyan számottevő művelője, akinél e problémával ne találkoznánk.²⁶

²⁵ A szovjet államigazgatási jogtudományban a diszkrecionális mérlegelés problémájával G. I. Petrov, *Az államigazgatási jog elméleti kérdései* c. tanulmányában foglalkozik. Szovjet állam és jog, 1950. évi 12. sz. A szerző e problémát illetően tagadólag foglal állást, állítván azt, hogy a szocialista államigazgatási jogban a diszkreció semmilyen megnyilvánulásának nincs helye. A magyar irodalomban Szamel Lajos a már idézett munkájában G. I. Petrovval érdemileg egyezően foglal állást.

²⁶ Hazánkban Szontagh Vilmos átfogóan foglalkozott e problémával „*A közigazgatás szabad belátása*” c. munkájában. Miskolc, 1928.

Diszkrecionális joga a polgári jogirodalom általában a közigazgatási szerveknek azt a jogát érti, hogy: *a*) a tételes jog által egyáltalán nem szabályozott kérdésekben aktust bocsáthatnak ki, *b*) tételes jog által részletesen nem szabályozott kérdésekben dönthetnek, továbbá *c*) felhatalmazás alapján, adott viszonyokat a célszerűség és méltányosság szempontjából mérlegelhetnek.²⁷

Mélyrehatóbb elemzés nélkül is megállapítható, hogy e jogosultságok minőségileg elkülönülnek, hogy két alapvető, minőségileg különböző kategóriát alkotnak.²⁸

Az egyik kategóriát az első (*a*) eset alkotja. Nincs jogszabály, a közigazgatás teljesen szabadon, belátása szerint rendelkezik. A másik kategóriát a második és harmadik a (*b*) és a (*c*) eset alkotja. Jogszabály van, az államigazgatási szerv eljárásában jogot alkalmaz, csupán ennek során tágabb vagy szűkebb határok között mozgó, viszonylag kötetlenebb mérlegelési szabadsága van. Az előbbi kategória diszkrecionális hatalomnak, az utóbbi pedig diszkrecionális mérlegelésnek nevezhető.²⁹ Az előbbi esetben közigazgatási önkénnyel, az utóbbi esetben jogalkalmazói tevékenységgel, annak meghatározott formájával van dolgunk. Az előbbi körbe tartozó aktusoknak nincs és fogalmilag a szocialista törvényesség elve mellett nem is lehet jogrendünkben helye. A jogalkalmazásnak azonban e kötetlenebb formája a szocialista államban is megtalálható.

A szocialista állam államigazgatási szervei minden tevékenységének törvényen, illetőleg törvénynek megfelelő jogszabályon kell alapulnia. Elképzelhetetlen azonban, hogy a törvény az államigazgatás egész tevékenységét a legapróbb részletekig rendezze. Az államigazgatási szerveknek mint a jog végrehajtóinak szükségképpen bizonyos mérvű mozgási, cselekvési szabadsággal kell rendelkezniük. Enélkül a szociális, kulturális, gazdasági és védelmi szervező tevékenység nem felelhetne meg a társadalom által támasztott igényeknek. A szervező tevékenységnek lényeges eleme a helyzet, a problémák, a feladatok felismerése, a teendők értékelése és a szükségletnek megfelelő gyors cselekvés. Ez a tevékenység az államigazgatási szervek viszonylagos önállósága nélkül nem lenne kielégítően ellátható. Az államigazgatási szerveknek a feladatok helyes megoldása végett az ügyek bizonyos körében szükségük van bizonyos mérvű, törvényes keretek között mozgó kötetlenségre. Kötetlenségük tehát törvényben vagy törvényen alapuló más jogszabályban meghatározott célkitűzés eredményes megvalósítására irányul. Az államigazgatási szervek e viszonylagos kötetlensége a feladattól és végrehajtásának körülményeitől függ. A kötetlenség egyik formája az államigazgatási szervek jogosultsága, jogalkalmazói tevékenységük során, jogszabálytól függően a diszkrecionális mérlegelésre. Ez a mérlegelés az államigazgatási szervek szabályozó aktust alkotó tevékenységében szükségképpen benne van. Az általános magatartási szabály alkotásának ez a viszonylagos kötetlenség feltétele. Az egyedi, különösen az államigazgatási szervek hierarchiáján belül ható egyedi aktusok szférájában pedig a gyakorlat igényei folytán nem nélkülözhető.

²⁷ Vö. Ereky István, *Közigazgatási jogi jegyzetek*, Szeged 1931. 177. o.

²⁸ A jelzett jogosultságok feltehetően a történelmi fejlődés során az elemek bizonyos hasonlósága, de nem azonossága folytán kerülhettek egy fogalomkörbe.

²⁹ A diszkrecionális mérlegelés elnevezés alkalmas a kategória megjelölésére. A diszkreció ugyanis a közérdekhez, a mérlegelés pedig a joghoz való kötöttséget fejezi ki.

A jogszabály alkalmazásának folyamatában a jogalkalmazó jogszabályban biztosított viszonylagos kötetlensége különböző mérvű és természetű lehet.

Mind az alaki, mind az anyagi jogszabályokban szerepelnek ún. *alternatív* rendelkezések. E rendelkezések alapján a jogalkalmazó két vagy több, formális értelemben véve egyenként törvényes magatartás között választhat.³⁰ Az államigazgatási szerv mérlegelésétől függ, hogy a jogilag egyenként lehetséges megoldás közül melyiket választja. A mérlegelésnek ez a lehetősége a diszkrecionális mérlegelés körébe tartozik.

Az alternatív rendelkezések az államigazgatási szervektől tehetik függővé azt is, hogy konkrét esetben azok egyáltalán fellépjenek-e vagy sem. Az államigazgatási szervtől függ tehát, hogy ilyen esetben él-e felhatalmazásával vagy nem.³¹ Az államigazgatási szerv magatartása ez esetben is — akkor is, ha él felhatalmazásával és akkor is, ha nem — formailag egyenként törvényes.

Az államigazgatási szervek működésük során alkalmaznak ún. *keret-szabályokat*. A keretszabályokat az jellemzi, hogy az államigazgatási szervek viszonylag nagymérvű kötetlenséggel rendelkeznek a jogszabály alkalmazása során. Az ilyen jogszabályok az államigazgatási szervek tevékenységének lényegében csak általános kereteit határozzák meg s az államigazgatási szerv az adott keretek között különböző lehetséges megoldás közül választhat. Ezek a szabályok az alternatív szabálytól abban különböznek, hogy a jogalkalmazó a jogalkalmazás során nem a jogszabályban tételesen meghatározott, tehát nem előre megállapított alternatívák, hanem a jogszabály keretei között lehetséges több, formailag egyenként törvényes megoldás közül választ. Választása mérlegelésen alapszik. A keretjogszabály alkalmazása tehát nem tekinthető egyszerű jogszabályértelmezésnek.³²

Az államigazgatási szervek alkalmaznak olyan jogszabályokat, amelyekben a jogalkotó konkrét, pontosan meghatározott rendezés helyett ún. „*határozatlan jogfogalmakat*” használ.³³ Ilyen határozatlan jogfogalom más jogágak, különösen a polgári jog területén is található. Az államigazgatás működését meghatározó jogszabályokban találkozunk az „államérdek”, „népgazdasági érdek”, „közveszély”, „célszerű”, „biztonság”, „szükséghez képest” stb. jogszabályi meghatározással. Ezek a precíz, határozott rendezést pótló

³⁰ Ilyen alternatív rendelkezést tartalmaz pl. a 11/1956. (XII. 19.) Korm. sz. r. 1. §-a. Eszerint „A gépjárművezetők munkaideje havi 210 óra. Azokon a munkahelyeken (taxi, autóbusz, stb.), ahol a napközbeli váltás megvalósítható, a munkaidőt napi keretben is meg lehet határozni.” A jogszabály értelmében tehát mind a két megoldás formailag egyenként törvényes.

Az államigazgatási eljárás körében az 1957. évi IV. törvény 77. §-a értelmében az államigazgatási szerv a határozat végrehajtását több módon is kikényszerítheti. Az aktus végrehajtását ún. rendes eszközzel is, pénzbürség alkalmazásával is, továbbá mindkét eszközhöz egyidejű vagy egymást követő alkalmazásával is biztosíthatja. Formailag mindezek a megoldások egyenként törvényesek.

³¹ Az államigazgatási szerv ilyen esetben felhatalmazásától függően dönthet abban a kérdésben is, hogy közérdek címen beavatkozzék-e az állampolgár egyéni viszonyába. Vö. Fritz Fleiner, *Einzelrecht und öffentliches Interesse*. Tübingen, 1908.

³² A szekér- és kordély-fuvarszükséglet biztosításáról rendelkező 209/1951. (XII. 13.) M. T. sz. r. nem rendel, hogy a rendelet alapján fuvarszolgáltatásra kötelezhető személyeket hányszor, milyen rendben lehet fuvarszolgáltatásra kötelezni. A jogszabály szerint tehát ugyanaz a személy többször is kötelezhető, míg más egyszer sem. Ez az aktus formailag törvényes.

³³ A jogtudományban a „határozatlan jogfogalom” szóhasználat helyett egyes szerzők a rendezésnek ezt a módját „keret-tényállás”, „sztenderd”, „határozatlan rendelkezés” stb. módon jelölik.

jogfogalmak lényegében bizonyos általános igényt, magatartást vagy állapotot kívánnak érzékeltetni. Az ilyen határozatlan jogfogalom különösen a népgazdasági igazgatás és a belügyi engedélyezési rendszer körében található nagyobb számmal. Ennek a szabályozási módnak az a sajátossága, hogy a jogszabály általános érvénye és viszonylagos stabilitása mellett az a konkrét esetekre, a konkrét szükségletnek megfelelően rugalmasan alkalmazható. Ez esetben azonban általában nem a jogszabály egyszerű értelmezésével állunk szemben, hanem konkrét esetre vonatkozóan a jogszabályban használt határozatlan jogfogalom konkrét elemeit határozzuk meg. Az elemek meghatározásánál az államigazgatási szerv több formailag egyenlően törvényes megoldás közül választhat. A választás — miként a keretjogszabályok esetén is — a jogszabályalkalmazót a jogszabály alkalmazásában a következő hasonló esetek eldöntésénél elvileg nem köti.

A tárgyaltak alapján megállapíthatjuk, hogy az államigazgatási szervek működésében a diszkrecionális mérlegelést az jellemzi, hogy a jogalkalmazó a jogalkalmazás folyamatában a konkrét esetről egyedileg, a körülményekre figyelemmel, formailag több, egyenlően törvényes megoldás közül választva dönt. A diszkrecionális mérlegelés tehát a jogszabályértelmezéstől eltérő művelet. A jogalkalmazó diszkrecionális mérlegelés esetén az ügyben a jogszabály által megadott viszonylagos kötetlenségben belül „saját” felfogását érvényesíti. A jogszabályértelmezés esetén ez nem állítható. A jogszabályértelmezés keretében az ügyre vonatkozóan a jogszabály felfogását kell tisztázni, hogy az milyen döntést tesz lehetővé. A döntés megválasztása külön probléma. Éppen ezért a diszkrecionális mérlegelésben elsősorban a dinamikus, a jogszabályértelmezésben pedig a jogalkalmazás statikus jellemzői domborodnak ki. Jogszabályértelmezést illetően, feltételezve a jogszabály helyes értelmezését, a jogalkalmazó elvileg kötve van a jogszabálynak azonos tényállás mellett egyező módon való értelmezéséhez. Diszkrecionális mérlegelésre ez a tétel elvileg nem vonatkoztatható. A mérlegelés viszonylagos szabadsága minden esetben — függetlenül az esetleges tényállásbeli azonosságtól — újólag jelentkezik. A diszkrecionális mérlegelésnél tehát az a döntő, hogy a jogalkotó bizonyos kérdések részletes és egyértelmű szabályozásától tartózkodott. Ezekben a döntést a jogalkalmazó mérlegelésére bízta s hogy a jogalkalmazó döntése a jogszabály szempontjából formálisan törvényes. A jogalkalmazás más esetében a jogalkalmazónak ez a joga, illetőleg ez a szabadsága nincs meg.

A diszkrecionális mérlegelés problémája a jogbiztonság szempontjából rendkívül fontos. A diszkrecionális mérlegelés ugyanis vonatkozhat: *a)* mind az államot, mind az állampolgárokat illetően valamilyen jog elnyerésére vagy kötelezettség teljesítésére, és *b)* az előbbieket elnyerésének, illetőleg megállapításának alaki rendjére. Éppen ezért nem lehet helyeselni azt a magatartást, amely a jogalkalmazásnak, közelebbről a mérlegelésnek erről a sajátos formájáról nem vesz tudomást, vagy pedig azt egyszerűen közönséges jogalkalmazói tevékenységnek tekinti. Ezzel a valóságban létező, ténylegesen szükséges, de magában kétségtelenül veszélyeket is hordozó probléma tanulmányozásáról, tudományos elemzéséről mondanánk le. ^{33a}

^{33a} A diszkrecionális mérlegeléssel szemben, tagadói ellenérvként azt hozzák fel, hogy az államigazgatási szerv választása októl függ, mások pedig azt, hogy az aktust indokolni kell.

Nézetünk szerint ezeknek az ellenérveknek a jelentősége nagy, de a jelzett

A diszkrecionális mérlegelés arányai az államigazgatási aktusok, illetőleg az államigazgatási szervek tevékenységének egyes kategóriáit érintően különbözők. A szabályozó államigazgatási aktusokat illetően a legtágabbak. Előfordul, hogy a törvény, vagy más felsőbb aktus csak a célt jelöli meg és meghatározza azt a szervet, amely az aktus megalkotására jogosult.

A diszkrecionális mérlegelésnek tág lehetőségei vannak az államigazgatási szervek belső aktusai körében is. Kézenfekvő, hogy az államigazgatási szervek az alájuk rendelt különböző egységeket csak megfelelő, viszonylagos kötetlenség mellett képesek irányítani és a gyakorlat által felvetődő, előre nem is látható problémákat időben megoldani. Merőben más a helyzet azonban az állampolgárok személyét és vagyoni helyzetét érintő ügyekben. Ezekben az ügyekben a széles körben vagy a nem megfelelő esetre biztosított diszkrecionális mérlegelés az önkény, a jogszabállyal szem előtt tartott célkitűzéstől eltérő, vagy éppen azzal ellentétes magatartás forrása lehet. Az állampolgárok személyét és vagyoni helyzetét érintően követendő elvnek kell tekinteni azt, hogy a diszkrecionális mérlegelés lehetőségeit minél szűkebb körre és minél kevesebb esetre korlátozzuk, hogy az állampolgárokat indokolatlan zaklatásoktól, személyi és vagyoni sérelmekről megóvjuk.

Témánk szempontjából foglalkoznunk kell a diszkrecionális mérlegelésen alapuló aktus törvényességének kérdésével is.

A diszkrecionális mérlegelés nem mindentől független művelet. A mérlegelésnek vannak meghatározott jogi elemei is. Jogi elemek : a felhatalmazás, a jogszabály célja, a mérlegelés jogilag meghatározott esetei és keretei. A diszkrecionális mérlegelés jogilag meghatározott esetben, jogilag megszabott keretek között, a jogilag megállapított rendelkezések alapján, azoknak megfelelő módon történhet. A diszkrecionális mérlegelés tehát nem kötetlen mérlegelés. A jogalkalmazó szerv e művelet keretében az említett jogi elemekhez és a részére lehetővé tett mérlegelésnek tartalmilag helyes teljesítéséhez van kötve. Ehhez értékmérőül a jogszabállyal kielégíteni kívánt társadalmi szükséglet, az állam és az állampolgárok általános érdekei szolgálnak alapul. *A diszkrecionális mérlegelésen alapuló aktus tehát nem lehet a jogszabály rendelkezéseivel ellentétes, meg kell felelnie a jogszabály céljának, az állam és az állampolgárok általános érdekeinek.* A törvényesség elve átfogja az aktusnak mind a jogi, mind a diszkrecionális mérlegelésen alapuló elemeit is. Nem lehet tehát törvényes az az aktus, amely a jogszabályt formailag nem sérti, de tartalmánál fogva sérti az állam és az állampolgárok általános érdekeit. Ha megelégednénk csak a formális jogi elemek kielégítésével, a jog pozitív irányú társadalomformáló képességéről kellene lemondanunk, a lényeg helyett a forma javára. Felfogásunk szerint *az államigazgatási szerv a jogszabállyal elérni kívánt cél*

mérlegelés tényének megeafolásához elégtelen. A tárgyalt jogszabály-, illetőleg normatípusok az okot, amelytől a döntés függ, nem teszik jogszabályi tényállássá. Elvileg pedig annyi ok képzelhető el, amennyi formailag törvényes határozat-változat alkotható a jogszabály keretei között. Az indokolási kötelezettség az esetek zömében arra vonatkozik, hogy az eljáró szerv igazolja, milyen tényállásra alapítja aktusát, továbbá, hogy az ügyre irányadó rendelkezések az adott aktus megalakítását lehetővé teszik-e. A több lehetőség közötti választást rendszerint csak több ellentétes érdekű ügyfél részvételével folyó eljárásban kell indokolni. Ez esetben a tételesjogi rendelkezések megtartásával hozott aktus nem jogsértő. Megjegyezzük, hogy az indokolási kötelezettség nem általános. Hazánkban is csak a külső egyedi aktusokkal kapcsolatosan áll fenn, az 1957. évi IV. tv. hatályba lépése óta.

érdekében a jogszabályi kötöttségek megtartásával, az adott ügyben az állam és az állampolgárok általános érdekei szempontjából a legalkalmasabb, a leghelyesebb, a legcélszerűbb aktust köteles kiadni. Viszonyaink között ebben rejlik a diszkrecionális mérlegelés jogosultsága. Az államigazgatási aktus formális törvényesség és tartalmi helyessége nem egymástól független, vagy egymással konkurráló követelmények. Azok ugyanannak a társadalmi követelménynek egységben jelentkező elemei. Ezért tehát diszkrecionális mérlegelés esetén az aktus jogi elemeit, az aktus alapjául szolgáló tényállást, továbbá az erre alapozott rendelkezést egyaránt a törvényesség elve alá tartozónak kell tekintenünk.

A diszkrecionális mérlegelés ténye azonban az aktusok megsemmisítésére és megváltoztatására kihat.

3. §. Hibás államigazgatási aktusok

1. Az aktusokkal szemben támasztható követelmények bármelyikének megsértése folytán az államigazgatási aktus hibás és törvénysértőnek tekintendő. Az államigazgatási jogtudományban kiterjedt irodalma van e problémának. A hibás államigazgatási aktus kérdése különösen a „jogállam” koncepcióját valló szerzők munkásságában kapott jelentős helyet. Ez a kérdés ugyanis magának a koncepciónak sarkalatos része. A törvényes állam koncepcióját hirdető vagy elfogadó szerzőknél e probléma vizsgálata lényegében a közigazgatási perben hozott bírói ítéletekre korlátozódott.

2. Az elmélet a hibás aktus kategóriáján belül semmis és megsemmisíthető aktus között különböztet. A semmis aktus ez elmélet szerint jogilag érvénytelen, jogi hatás nélküli. Jogi létezése csupán látszólagos és semmissége bármikor kinyilvánítható.³⁴ A semmisség tárgyában kiadott államigazgatási aktus szigorúan deklaratív, és annak visszaható *ex tunc* hatása van. A semmis aktus elvileg nem válhat törvényessé.

A megsemmisíthető aktusok hatályon kívül helyezéséhez kifejezett hatósági aktus szükséges, mert az ellenkezőleg érvényes és végrehajtható. Az aktus hatályon kívül helyezését azonban nemcsak az érdekelt, hanem az államigazgatási szerv hivatalból is megteheti. Az aktus érvénytelensége ez esetben nem az erre alapul szolgáló ok folytán önmagától közvetlenül következik be, az aktust kifejezetten hatályon kívül szükséges helyezni. A hatályon kívül helyező aktus *ex nunc* hat. A hatályon kívül helyezést jogorvoslati eszközök igénybevételével kell kérni, hogy az aktusból folyó hátrányokat elháríthassuk. Az államigazgatási aktusokkal szemben a semmis aktusok kivételével a törvényesség vélelme érvényesül mindaddig, amíg az aktust nem helyezik hatályon kívül.

A tételes jog a semmis aktusokról vagy kifejezetten a semmisségi okok meghatározásával rendelkezik, vagy pedig azokat a megsemmisíthető aktusok kategóriájába vonja. A mi eljárási kódexünk is az utóbbi megoldást követi, bár a kérdés külön történő szabályozása elvileg rendezettebbé tenné a problémát.

³⁴ Egyes szerzők véleménye szerint a semmis közigazgatási aktus eredetileg létre sem jön. Ebből azt a következtetést vonják le, hogy nincs szükség törvénytelenné nyilvánításukra. Ld. Márffy Ede, *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog*. Budapest, 1925. I. köt. 38. o. Nézetünk szerint ez a nézet tarthatatlan. A semmis aktus ténylegesen létezik. A vázolt koncepció lényegében a semmis aktusból a tudományban erősen vitatott ún. nemlétező aktust kreál. A szemlélet az anarehúa veszélyeit hordozza magában.

Nézetünk szerint a mi hazai viszonyaink között a megsemmisíthető aktus hatályon kívül helyezése a valóságban *ex tunc* hat. Lényeges különbség a megtámadás módjában sincs. Mindkét esetben az aktus semmis voltáról aktust kell kibocsátani, ami elvileg mindkét vonatkozásban deklaratív. A mi felfogásunk szerint elvileg a megsemmisíthető aktus sem válhat törvényessé. Az államigazgatásban a megsemmisíthető aktust hatályon kívül helyező aktus *ex nunc* hatása lényegében az újrafelvételi kérelem intézményéhez, illetve annak helytadásához fűződik. Az újrafelvételi kérelmet pedig államigazgatási jogrendszerünkben kiiktattuk. Figyelemmel arra, hogy a fellebbezési kérelem halasztó hatályú, az aktus törvényességének vétele, az azonnali végrehajtás eseteit kivéve, figyelemre méltó veszélyt nem rejt magában. A semmisségi okok jogszabályi tényálladékká tétele esetén is a törvényesség vétele ténylegesen fennáll mindaddig, amíg az aktus ténylegesen létezik. A különbségtétel ebben a vonatkozásban fiktív. A valóságban tehát olyan lényeges különbségek nincsenek, amelyek a semmisségi okok külön kodifikálását feltétlenül szükségessé tennék. A semmisségi okok és a megsemmisíthetőség okai nem minden esetben — különösen hatásköri kérdésekben — határolhatóak el élesen. A probléma gyakran nehezen eldönthető volta indokolja, hogy azt az ügytől függően bírálják el.

Az irodalom különbözőképpen osztályozva, lényegében azonban a következő aktusokat tekinti semmisnek :

a) *hatásköri okból*: 1. semmis az olyan ügyben hozott aktus, amelyben az aktus kiadása egyáltalán nem tartozik államigazgatási szerv hatáskörébe és 2. ha az aktust kibocsátó szervnek az ügyben hatásköre vagy illetékessége nem volt ;

b) *szervezeti okból*: az aktus kibocsátása testületi szerv hatáskörébe tartozik és az nem volt határozatképes ;

c) *az akarat elem hiánya folytán*: az aktus kiadásának az érdekelt személy kérelme a feltétele és az illető kérelemmel nem élt vagy attól elállott ;

d) *tartalmi okból*: 1. az aktus teljesítése egyáltalán nem lehetséges, és 2. az aktus határozatlan és az állami szándék belőle nem ismerhető fel ;

e) *alaki okból*: 1. a tételesjog által megszabott formát mellőzve adták ki, és 2. az aktust olyan eljárási szabályok megszegésével adták ki, amelynek megtartása érvényességének feltétele ;

f) *egyéb okból*: az aktus végrehajtása büncselekmény elkövetésével jár.

Az irodalomban felhozott egyéb semmisségi okok e kategóriák valamelyikébe beilleszthetők, azokat lényegében az említett okok valamelyikének bontásával konstruálták.

Államigazgatási jogunk a törvényesség elvéből kiindulva azt az álláspontot képviseli, hogy az államigazgatási aktust — függetlenül attól, hogy az erre alapul szolgáló okok hogyan osztályozhatók —, ha a vele szemben támasztott jogi és technikai követelményeknek nem felel meg, meg kell semmisíteni, kivéve, ha a sérelem lényegtelen, továbbá ha az a megsemmisítést kimondó aktus kiadását megelőzően konvalidálódott. Lényeges sérelem miatt meg kell semmisíteni azt az államigazgatási aktust, amelyet az államigazgatási szerv felhatalmazás hiányában, hatáskör vagy illetékesség hiányában adott ki ; amelyet az nem a törvény céljával egyező célzattal adott ki ; amely formailag ellentétben áll a törvénnyel ; amely formailag nem ellentétes az írott joggal, de lényegénél fogva sérti az állam és polgárai általános érdekeit ; amely az ügy érdemére kiható eljárási rendelkezés sérelmével jött létre ; továbbá amely

technikai fogyatékoság miatt a kívánt jogi hatás kiváltására alkalmatlan. Ezek az okok tartalmilag sokkal szélesebb alapot nyújtanak az aktusok megsemmisítésére, mint az előbbieket, felölelik mindazokat az okokat is, amelyek az aktusok semmisségének kimondására, illetve semmis voltuk megállapítására alapul szolgálhatnak.

3. Az államigazgatási aktusok tartalmazhatnak kisebb jelentőségű olyan *hibákat* is, amelyek jogkövetkezményeket nem váltanak ki. Az aktus kiadásának folyamatában végzett jogi műveletek során is keletkezhetnek ilyen hibák.

Teljes értékűen előre nem lehet meghatározni a lényegteleneknek tekinthető hibákat. A problémát esetről-esetre kell vizsgálni, és a hiba valószínűs következményei alapulvételével szükséges dönteni. Érdekelt hatósági személy részvétele az aktus meghozatalában pl. maga után vonhatja az aktus megsemmisítését, de nem feltétlenül.

Az aktus rendelkezhet olyan hibákkal, amelyek kijavíthatók vagy kiigazíthatók az aktus hatályon kívül helyezése nélkül is.

4. A formális jogi szemlélet az államigazgatási aktust csak akkor tekinti hibásnak, ha az jogszabályt, illetve kibocsátásához alapul szolgáló rendelkezést sért. Ez a szemlélet a szocialista törvényesség elve mellett — mint láttuk — nem tekinthető általános érvényűnek. A formálisan törvényes aktus súlyosan sértheti a társadalmi érdeket. Az aktus formai törvényessége esetén felmerülő esetleges tartalmi helytelensége lényeges elvi problémákat támaszt. Nevezetesen azt, hogy mely államigazgatási szervek jogosultak a tartalmi helyesség kérdésében dönteni.

Nézetünk szerint a probléma megoldásához az aktus kibocsátásához alapul szolgáló normák elemzése eredményeként jutunk el.

Abban az esetben, ha az aktus kibocsátásához alapul szolgáló rendelkezés értelmében formailag csak egy törvényes aktus adható ki, ha választás lehetősége nincs — kategorikus szabály —, az aktus jogi elemeinek vizsgálata egybeesik az aktus tartalmi helyességének értékelésével is. A jogszabálysértés fogalma így módon felöleli a tartalmi helyességet is. Ha tehát jogszabály az illetékes szerv részére „jogszabálysértés”, „törvénysértés” esetére biztosítja az aktus megsemmisítésének, illetve megváltoztatásának jogát, kategorikus norma alkalmazása esetén a jog egyet jelent a tartalmi helyesség kérdésében történő döntéssel. Bonyolultabb a helyzet, ha az aktus kibocsátásához alapul szolgáló rendelkezés értelmében formailag több egyenlően törvényes aktus adható ki, amikor tehát az aktus kiadása diszkrecionális mérlegelésen alapszik. Ez esetben a tartalmi helyesség vizsgálata elkülönülhet a jogszabálysértés vizsgálatától. Az aktus hibás, ha jogszabályt sért, de tartalmilag hibás lehet nélküli is. A jogi helyességen túlmenő tartalmi helyesség kérdésében a döntés joga meghatározott szervek aktusait illetően meghatározott szerveknek tartandó fenn, bizonyos esetekben pedig külön feltételhez is köthető. E kérdést a mi tételes jogalkotásunk úgy oldotta meg, hogy a tanácsi általános hatáskörű államigazgatási szervek (végrehajtó bizottság) aktusait a felettes végrehajtó bizottságok csak jogszabálysértés esetén, a szakigazgatási szervek aktusait pedig a fölérendelt államigazgatási szervek minden korlátozás nélkül jogosultak érdemben elbírálni, ennek során azokat megsemmisíteni vagy megváltoztatni. A szakigazgatási szervek aktusaira irányadó e szabály alól kivételt képez az állampolgárokat és azok szervezetét érintő egyedi aktusoknak a felügyelet rendjén és az ügyészi óvás alapján történő felülvizsgálata.

Ez esetben ugyanis az aktus csak jogszabálysértés szempontjából bírálható felül. A minisztertanács azonban minden államigazgatási szerv aktusát tartalmi helyesség szempontjából is felülvizsgálhatja és azt meg is változtathatja.³⁵

Tételes jogalkotásunk ezzel az elrendezéssel lényegében az általános hatáskörű államigazgatási szervek aktusával szemben gyakorolható felügyeleti jogot kívánta szűkíteni. Az állampolgárokat és szervezeteiket érintően pedig a rendelkezésben az a nézet jut kifejezésre, hogy ezek egyedi ügyeiben felettes államigazgatási szervek tartalmi helyesség címén az érdekeltek kívánsága nélkül ne dönthessenek. Ezzel a jogszabály az állampolgárok egyéni autonómiájának fokozottabb érvényesülését kívánja szolgálni.

5. A szocialista államokban az államigazgatási aktus megsemmisítésének joga az államigazgatási szervezetben általában a megváltoztatás jogával párosul. A felsőbb szerveknek ez a joga a szervezeti hierarchiából folyik.

Vita tárgyát képezi a felsőbb szerveknek a határozat megváltoztatására irányuló jogosultsága. Találkozunk ugyanis olyan állásfoglalással, amely a szocialista államigazgatásban a fölérendelt szervek reformatórius jogkörének kiiktatásában és a „puszta kasszációs rendszerben látja a jövőt”.³⁶ A kasszáció bevezetésére és általánossá tételére az ezt a törekvést képviselő személyek lényegében csak egy alapvető indokot hoznak fel, és pedig azt, hogy a megváltoztatás joga sérti a tanácsi szervek önállóságát.³⁷ A nem tanácsi államigazgatási szervekkel kapcsolatosan ezt az igényt nem támasztják.

Nézetünk szerint a jelzett követelmény csupán a helyi tanácsi szervek szabályozó aktusaival és azok belső egyedi aktusaival szemben megalapozott. Ezek az aktusok ugyanis nem kis mértékben diszkrecionális mérlegelésen alapulnak. Nehezen indokolható, hogy a szabályozás szempontjából a helyi államigazgatási szerv hatáskörébe tartozó ügyben a helyi szerv helyett reformatórius jogkörben ugyan, de lényegében a felettes szerv rendelkezék. Az általános szabály megalkotását felsőbb aktus éppen azért utalja a helyi szerv hatáskörébe, hogy azt a helyi szerv a helyi adottságok figyelembevételével, az aktusban meghatározott keretek között maga alkossa meg. Ez esetben a felsőbb szerv reformatórius jogának kiiktatása valóban erősíti a tanácsi szerveket. Hasonló a helyzet a belső aktusokkal is.

Az állampolgárok és szervezeteik ügyeiben kiadott egyedi aktusokkal kapcsolatban a kizárólag kasszációs jogkör gyakorlásával sem gyakorlati,

³⁵ Az 1954. évi X. törvény 39. §-ának (2) bekezdése értelmében a tanácsok végrehajtó bizottságainak határozatai csak jogszabálysértés esetén semmisíthetők, illetve változtathatók meg. Az említett tv. 53. §-ának (4) bekezdése értelmében a tanácsi végrehajtó bizottságok szakigazgatási szerveinek rendelkezéseit a felettes szervek tartalmi helyesség szempontjából is megsemmisíthetik és megváltoztathatják. Az egyirányú alárendeltségben működő szervek esetében a fölérendelt szervek jogi kööttség nélkül járhatnak el. Az államigazgatási eljárás általános szabályait rendező 1957. évi IV. tv. 63. §-a szerint azonban a törvény hatálya alá eső ügyekben a felettes államigazgatási szerv felügyeleti jogkörében csak formális jogszabálysértés kérdésében dönthet. Az 1953. évi 13. sz. tvr. 8. §-ának (1) bekezdése értelmében ügyészi óvás esetén is hasonló a helyzet. Ha az ügyben fellebezéssel, panasszal, bejelentéssel éltek, az illetékes szerv a tartalmi helyesség kérdésében is dönthet. A minisztertanácsot a határozat megváltoztatását és megsemmisítését korlátozó rendelkezések az alkotmány 25.§-ának (4) bekezdése, illetve az 1954. évi VIII. tv. 2. §-a értelmében nem kötik.

³⁶ Szamel Lajos, i. m. 160. o.

³⁷ Vö. Szamel Lajos, i. m. 159. és köv. o.

sem elvi szempontból nem értünk egyet. Az egyedi aktusok kiadása körében nagy szerepet játszik az eljárás ökonómiája, a gyorsaság és alapvetően a jogbiztonság és a törvényesség feltétlen érvényesítése. E problémát a társadalom általános érdekei szempontjából kell megítélni. A felsőbb szerv reformatórius jogkörére a törvénysértés megszüntetésében az állampolgárok viszonylatában garanciális jellegű. Az állampolgárok személyi és vagyoni jogainak védelme szempontjából nem közömbös, hogy a felsőbb szerv akár jogorvoslat kapcsán, akár felügyelete rendjén az ügyben csak konstatálja a törvénysértést és a határozatot megsemmisítve a törvénysértő szervet új eljárásra kötelezi, vagy pedig a törvénysértés tárgyában a határozat megváltoztatásával érdemben dönt.

Az állampolgárok egyedi ügyeiben a felsőbb szervek jogának szűkítése nem növeli a tanácsi igazgatási szervek önállóságát. Az önállóság egyébként sem öncélú, nem önmagáért való feltétele az államigazgatási tevékenységnek. Az önállóság értéktelen, ha társadalmilag nem hasznos, ha nem képes a törvényesség követelményeinek megfelelően, kellő tartalmi helyességgel a társadalom általános érdekeit szolgálni. Ezzel nem kívánja azt állítani, hogy az önállóságból folyó előnyök biztosításának feltételeit, ahol nincsenek adva, ne teremtsük meg. A reformatórius jogkör gyakorlásával azonban ebben a kérdés-körben nézetünk szerint nem is a hatáskör elvonásáról van szó. A tanácsi igazgatási szerv ugyanis az őt megillető fokon rendelkezik. Kötelessége a törvényesség követelményeinek megfelelő aktust kiadni. Minthogy azonban az államigazgatási szerv által a törvényesség sérelmével kiadott aktus elsősorban nem belső viszonylatban és nem is általánosságban hat, hanem közvetlenül és konkrét formában, az állampolgárok érdekeit s így a jogrendet legérzékenyebb felületén sérti, indokolt a fölérendelt szerv részére a felülvizsgálat és a megváltoztatás jogát biztosítani. Egyébként ha elvont módon szemléljük az önállóság kérdését, akkor végső soron a kasszáció is sérti azt. A felsőbb szerv megsemmisítve az aktust, nem járul hozzá a hozott és az alsóbb szerv által helyesnek ítélt aktus érvényesüléséhez.

Jelenlegi tételesjogi helyzetünkben a fölérendelt szerv mérlegelésétől függ, hogy az ügyben kasszációs vagy reformatórius jogkörben jár-e el.

6. Az államigazgatási szervek „hallgatásukkal”, az aktus ki nem bocsátásának tényével is okozhatnak jogsérelmet. Az államigazgatás hallgatásának megoldására az elmélet különböző lehetőségeket ismer. Egyik szerint, ha az államigazgatási szerv bizonyos határidőn belül nem dönt, az előterjesztett kérelmet teljesítettnek kell tekinteni. A másik megoldás szerint, ha az államigazgatási szerv a kérelem elintézésére megállapított határidőn belül az ügyben nem dönt, a kérelmet elutasítottnak kell tekinteni és a fél részére ezen a címen a fellebezési jog megnyílik. További megoldás a másodfokú szerv hallgatása esetén a bíróság felülvizsgálatát teszi lehetővé. Az előző megoldás súlyos törvénysértések forrása lehet. Az állampolgárok által előterjesztett kérelmek nem mindig alapulnak jogszabályon és gyakran nem eléggé megalapozottak. Ilyen esetben az említett megoldás szerint az állampolgár jogosulatlan előnyökhöz juthat. A másik megoldás értelmében a döntés joga a másodfokú szervre áramlik és ténylegesen az államigazgatási eljárásban a többfokúság elve nem érvényesül. Az elsőfokú államigazgatási szerv pedig előnyös helyzetbe kerül, mert így módon minden, számára problematikus ügyet hallgatással „érdemben” elintézhet. Végül ez a megoldási mód az állampolgár számára sem teljes értékű, mert az ügyben a másodfokú szerv is hallgathat.

A bírósághoz fordulás, pedig csak akkor lehet eredményes, ha a kere-ssettel minden államigazgatási határozat megtámadható, és a bíróság nemcsak kasszátorius, hanem reformatórius jogkörben is eljárhat.

Tételes jogalkotásunk arra az álláspontra helyezkedik, hogy minden államigazgatási szervnek illetékességi területén a hatáskörébe tartozó ügyekben kötelessége eljárni. Az 1957. évi IV. törvény eljárási kényszerrel állapít meg. A törvény az érdemi határozat meghozatalára pedig záros határidőt tartalmaz. Az államigazgatási szerv hallgatása tehát törvénysértésnek minősül. Az eljárás nemteljesítése fegyelmi, minősített esetben büntetőjogi felelősségre- vonásra szolgál alapul.

4. §. *A hibás államigazgatási aktusok orvoslásának eszközei tételes jogunkban*

1. A szocialista állam az aktusok hibáinak feltárására és orvoslásuk biztosítására kiterjedt lehetőségeket, számos intézményt biztosít. Ezek az intézmények önálló intézménnyé tételüket is egyben indokoló sajátosságokkal rendelkeznek. E tanulmány keretében az idetartozó intézményekkel tételes jogunk alapján kívánunk, a törvényesség elve szempontjából alapvető problé-mákat érintve, foglalkozni.

2. A törvénysértő *szabályozó* államigazgatási aktusok megsemmisíté- sére és megváltoztatására szolgáló eszközök, illetve módok a következők : *a)* az aktust alkalmazó államigazgatási szerv jelzése (felterjesztés, javaslat), *b)* ügyési óvás, *c)* közérdekű bejelentés, *d)* a kibocsátó szerv saját hatás- körben az aktust visszavonhatja és módosíthatja és *e)* a felügyelet.

A szabályozó aktus megtartása általában mindaddig kötelező, amíg azt vissza nem vonják vagy nem módosítják. Az aktust alkalmazó szerv azonban jogosult a kibocsátó vagy a kibocsátó felettes szervének figyelmét felhívni az ilyen aktus törvénysértő voltára, továbbá esetleges tartalmi hiányos- ságaira is, javasolva annak hatályon kívül helyezését vagy megváltoztatását. Az aktust kibocsátó szerv e jelzésre, továbbá saját közvetlen észlelése esetén is a törvénysértő aktusát időbeli, tárgyi és személyi kötöttség nélkül köteles hatályon kívül helyezni vagy módosítani. A fölérendelt szerv utasítására pedig ezt köteles megtenni.

Az ügyész az általa észlelt törvénysértő szabályozó aktus ellen köteles óvással élni.

Az állampolgárok, azok szervezetei a közérdekű bejelentésben felhívhat- ják — sőt az 1957. évi IV. tv. 67. §-ának (1) bekezdése értelmében kötelesek is — az állami és gazdasági élet bármely területén észlelt hibákra és fogyaté- kosságokra a figyelmet.

Az államigazgatási szerv mindkét esetben köteles eljárni és annak ered- ményétől függően az aktust megsemmisíteni vagy megváltoztatni, illetve ez iránt intézkedni.

A törvénysértő szabályozó államigazgatási aktusokkal kapcsolatban probléma, hogy a felügyeleti szerv az alsóbbfokú szerv aktusát *a)* csak meg- semmisítheti-e vagy meg is változtathatja, továbbá *b)* a megsemmisítési jog csak jogkérdésekre vonatkozik-e vagy kiterjeszthető a diszkrecionális mérlegelésen alapuló kérdésekre is.

Tételesjogi rendelkezésünknek megfelelően a felügyelet rendjén a fölé- rendelt szerv : *a)* a szakigazgatási szervek szabályozó aktusait teljes egészük-

ben megsemmisítheti, *b*) általános hatáskörű államigazgatási szervek aktusait a minisztertanács kivételével a fölérendelt szerv csak jogsértés esetén semmisítheti meg, *c*) a fölérendelt szerv a megsemmisítésre megállapított keretben az aktust meg is változtathatja, továbbá *d*) a fölérendelt szerv az alárendelt szervet a törvénysértő aktus visszavonására vagy módosítására utasíthatja, mind jogsértés, mind a diszkrecionális mérlegelésen alapuló egyéb hiányosság miatt is, — az utasításban a tartalmilag helyes határozat kialakítására útmutatást adhat —, és végül *e*) ha jogszabály nem zárja ki, a kérdést a felettes szerv saját szabályozó aktusával rendezheti és ezzel az alacsonyabb jogi erejű aktus mint ellentétes rendelkezést tartalmazó, hatályát veszti. Amint már kifejtettük, a kasszációs jogkör gyakorlása felelne meg társadalmi igényeinknek, a *d*) pont alatti lehetőség felhasználásával. E megoldás mind a jogkérdésben, mind a tartalmi helyesség kérdésében kielégítő garanciákat nyújt. A jogalkotást — véleményünk szerint — ebbe az irányba kell befolyásolni.

3. Az államigazgatási szervek törvénysértő *belső egyedi* aktusai megsemmisítésére és megváltoztatására a szabályozó aktussal kapcsolatban elmondott eszközök, illetve lehetőségek állanak rendelkezésre. Ezek a lehetőségek alkalmasak és elégségesek a törvénysértések feloldására.

A *belső egyedi* aktusoknak — mint láttuk — különös jelentőségük van az aktust kibocsátónak alárendelt egységek (intézmények, vállalatok) eredményes működésére. Eredményes működésük feltétele, hogy ténylegesen is és jogilag is csak egy szervnek legyenek alárendelve. A mi viszonyaink között ez nincs így. A fölérendelt államigazgatási szervek azzal, hogy az egyedi *belső* aktusokat meg is változtathatják, az állami intézmények és vállalatok mai igazgatási rendszere mellett lényegében a materiális cselekményeket megvalósító egységek közvetlen irányítóivá is válnak. Egyedi aktusaik közvetlenül kötelezik azokat. Ezek az aktusok részben diszkrecionális mérlegelésen alapulnak és a közvetlenül irányító szerv ismeretei, egyéni elképzelései meghatározó jelentőségűek. Az anyagi cselekmények végzésének biztonsága és szervezettsége feltételezi a határozott, egy központból történő irányítást. Államigazgatási rendszerünk továbbfejlesztésében nézetünk szerint ezt a körülményt szem előtt kell tartanunk és a szabályozó aktusokkal kapcsolatban javasolt megoldást a *belső egyedi* aktusokat érintően is célszerű általánossá tenni.

4. A törvénysértő aktusok megsemmisítésére, illetve megváltoztatására irányuló eszközök és jogosultságok között kiemelkedő jelentőségűek azok, amelyeket az állampolgárokat és szervezeteiket közvetlenül érintő aktusokkal szemben lehet felhasználni.

Az e körbe tartozó aktusokat az 1957. évi IV. törvény rendelkezései értelmében az alábbi jogintézmények révén lehet megsemmisíteni, illetve megváltoztatni: *a*) fellebbezés, *b*) panasz, *c*) meghatározott ügyekben bírósághoz kereset, *d*) bejelentés, *e*) ügyészi óvás, *f*) felügyelet, *g*) saját hatáskörben visszavonás és módosítás. Ezek közül az *a*), *b*) és *c*) alatti eszközök az ügyben érdekeltet, a *d*) alatti harmadik személyeket is, a többi pedig állami szerveket illet meg, azzal azonban, hogy az eljárást az érdekelték és harmadik személyek is javasolhatják.

a) Államigazgatási joggyakorlatunkban a *fellebbezésnek* nagy a jelentősége. Jelentősége a panaszintézménynek újszerű rendezésével, továbbá azzal, hogy bírósághoz szélesebb körben lehet folyamodni, nagymértékben megnőtt.

Ezek az akciók ugyanis szabályként a kimerített fellebbezési jog után vehetők igénybe. Jogorvoslati rendszerünk további fejlesztésével, a bírói út feltételezhető szélesítésével pedig a jövőben még növekedni fog.³⁸

Államigazgatási eljárási kódexünk az idetartozó aktusokat érintően lényegében a kétfokú államigazgatási eljárás rendszerét kívánta megvalósítani. Ez azonban a panaszjognak a törvényben szabályozott megoldásával gyakorlatilag háromfokúvá vált. Figyelemmel arra, hogy az államigazgatási ügyeknek csak szűkebb, tételesen meghatározott csoportja támadható meg bíróság előtt, ez a megoldás elvileg nem kifogásolható. Megalapozatlannak tartjuk azt a nézetet, hogy a szocialista államigazgatásban elegendő az egyfokú fellebbviteli eljárás. Ez egyetlen szocialista államban, de a fejlett polgári államokban sincs így. A két-, illetve többfokúság kérdését — amint az egész jogorvoslati rendszer rendezését is — nem elvont elképzelések, hanem a gyakorlat igénye dönti el.³⁹ Általánosíthatóan megállapíthatjuk, hogy ott, ahol az államigazgatási eljárás kétfokú, tehát ott, ahol egyfokú fellebbviteli eljárás érvényesül, a fokozatok kimerítése után a bírói út igénybevételének, illetve a közigazgatási per kezdeményezésének lehetősége általánosan biztosított. A szocialista országok közül ezt az általánosítható tapasztalatot a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság már magáévá tette. A szocialista államokban egybeült — hazánk kivételével — ez idő szerint még a kötetlen jogorvoslati rendszer érvényesül. Ezekben az államokban az államigazgatási aktus tárgyi, szervei, személyi és időbeli korlát nélkül általában megtámadható. A mi jogorvoslati konstrukciónk a két rendszer között átmenetet képez. Feltételezhetően olyan irányban fog fejlődni, hogy egyfokú államigazgatási fellebbviteli rendszer mellett a bírói út igénybevételének lehetősége általánossá válik.

A fellebbezési jogot törvény, törvényerejű rendelet és minisztertanácsi rendelet kizárhatja. Nézetünk szerint minden olyan esetben, amikor jogszabály a fellebbezési jogot kizárja, az ügyben a törvényesség fokozottabb biztosítása céljából a bírói utat lehetővé kellene tenni.

Az eljárási törvény a fellebbezési kérelem számára külön formai kellekeket nem állapít meg. A fellebbezés indokolása tehát nem kötelező. Elegendő, ha a fellebbező közli, mit tart sérelmesnek. Ha a fellebbezés hiányos, az eljáró államigazgatási szerv azt kiegészítteti, a kiegészítést követően azt olyannak kell tekinteni, mintha a kérelmet eredetileg megfelelő alakban és tartalommal terjesztették volna elő. A fellebbezési kérelemben a kérelmező nincs kötve az elsőfokú eljárás során előterjesztett tényállításokhoz és bizonyítékokhoz. A *beneficium novorum* joga teljes mértékben megilleti. A fellebbező nem kötelezhető arra, hogy megindokolja: az elsőfokú eljárásban a felhozott tényállításokkal és bizonyítékokkal miért nem élt.⁴⁰ A fellebbezés alapvető és a többi eszköztől megkülönböztető sajátossága, hogy határidőn belül történő előterjesztése esetén halasztó hatálya van.

³⁸ Ez a folyamat ellentétes a francia gyakorlattal. A fellebbezésnek ott közel sincs olyan jelentősége, mint nálunk. Franciaországban ugyanis az elsőfokú közigazgatási aktus ellen közvetlenül közigazgatási per kezdeményezhető.

³⁹ Magyarországon az egyfokú fellebbviteli rendszert irodalmi munkásságában Szamel Lajos képviseli. Ld. i. m. 106. o.

⁴⁰ A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság 1956. évi december 19-én kihirdetett általános államigazgatási eljárási törvényének 32. § (2) bekezdése a fellebbezőt új tényállítás és bizonyíték előterjesztése esetén arra kötelezi, hogy megindokolja: az elsőfokú eljárásban azokkal miért nem élt. Ennek azonban, minthogy semmiféle szankciója nincs, reális értéke alig van.

Fellebbezési eljárásunkban új megoldás, hogy a fellebbezési kérelem alapján eljárhat az az államigazgatási szerv is, amely a megtámadott aktust hozta. E szerv a fellebbezési kérelemnek megfelelően határozatát visszavonhatja vagy módosíthatja. Ez az aktus azonban új, amely ellen a fellebbezési jog ismételtlen megnyílik. A rendezés kettős célt szolgál. Először arra irányul, hogy az államigazgatási eljárás meggyorsuljon, másodsor pedig arra, hogy a fellebbezési eljárást az ügyészi óvással kapcsolatos eljárással összhangba hozza.⁴¹ A jogszabály e rendezéssel azt kívánta elérni, hogy ugyanazzal az ügyvel érdemben egyidőben két szerv ne foglalkozzék.

A másodfokú szerv a fellebbezési kérelmet — ha az alaptalan — elutasítja; ha megalapozott, a megtámadott aktust egészében vagy részben megsemmisíti és azt vagy saját hatáskörében megváltoztatja, vagy pedig az elsőfokú szervet új eljárásra utasítja. Az aktus másodfokú elbírálása során a másodfokú szerv a fellebbezési kérelemhez kötve nincs. Az aktust a fellebbező terhére és javára (tehát *in peius* és *in melius*) egyaránt megváltoztathatja. A felettes szervnek ez a joga a törvényesség feltétlen érvényesítésének elvéből folyik. Ez a tétel nem csupán a fellebbezési eljárásra, hanem az államigazgatási hierarchián belül általában érvényesül.⁴²

b) Az államigazgatási eljárási kódexben rendszeresített *panasz* lényegében halasztó hatály nélküli fellebbviteli eszköz, amelynek a fellebbezési jog kimerítése után, ha pedig a fellebbezési jog ki van zárva, az aktus közlését követően akkor van helyes, ha az ügyben hozott aktus bíróság-előtt nem támadható meg és a végrehajtható határozat közlésétől egy év még nem telt el. E panasz tehát tartalmát és funkcióját tekintve sem panasznak, sem felülvizsgálati kérelemnek, sem újrafelvételi kérelemnek nem tekinthető.

A panaszjogot elvileg az jellemzi, hogy az személyi, szervei, fórumrendszerbeli, tárgyi és időbeli korlátozás nélkül előterjeszthető és ennek eredményeként a felderített törvénysértést orvosolni kell. A törvényben szabályozott panaszjog nemcsak személyi, tárgyi és határidőbeli vonatkozásban, hanem fórumrendszerbelileg is kötött. Csak az veheti igénybe, aki az ügyben érdekelt és csak az ügy érdemében hozott aktus is mulasztás ellen használható, ez esetben is csak akkor, ha bírói út nincs rendszeresítve. Időbelileg pedig annyibankötött, hogy a végrehajtható határozat közlésétől számított egy évig lehet vele élni. Fórumrendszer vonatkozásában pedig egyfokú.

A felülvizsgálati kérelem elvileg a miniszterhez címzett jogorvoslat, határidőhöz kötötten az érdekelt élhet vele akkor, ha az eljáró hatóság túllépte hatáskörét, vagy határozata (intézkedése) vagy az annak alapjául szolgáló eljárás jogszabályt sért. A panasz ezzel szemben általában nem a miniszterhez címzett jogorvoslat és nemcsak jogkérdésben vehető igénybe.

Az újrafelvételi kérelem elvileg határidőhöz kötötten terjeszthető elő és benne a végrehajtható vagy a végrehajtott aktust kibocsátó szervtől egy évben, a kérdés érdemére döntő új bizonyítékok alapján új eljárás engedélye-

⁴¹ Az ügyészi óvás esetén az óvás tárgyában a felettes szerv csak akkor jár el érdemben, ha a megtámadott aktust hozó szerv az óvásnak megfelelően aktusát nem helyezi hatályon kívül, illetve nem módosítja.

⁴² Az államigazgatási jogtudományban találkozunk olyan nézettel, hogy fellebbezési kérelem folytán az aktus *in peius* csak azokban az esetekben változtatható meg, amelyekben a felettes szerv az aktust felügyeleti jogkörében egyébként is megváltoztathatná. Ez a szemlélet a korlátozott terjedelmű felügyeleti jog koncepciójára épül. Gyakorlatban a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság közigazgatásában érvényesül.

zése kérhető. A törvényben szabályozott panasz ezzel szemben nemcsak egy ízben terjeszthető elő, nem is új eljárásra irányul és nem feltétele új, az ügy érdemére döntő bizonyítékok felhozása. A törvényben szabályozott panasz az említett jogorvoslati eszközökkel nem azonosítható, ezeket az intézményeket azonban pótolni képes, azoknál előnyösebb is, mert gyorsabb és igénybevételével a fölerendelt szerv az egész ügyet érdemben felülbírálhatja; az annak eredményeként megsemmisített aktus nem ex nunc, hanem ex tunc hat. Előnyei ellenére a panasznak ez a formája átmeneti. Addig van rá szükség, amíg a jogorvoslati rendszer végleges formában nem alakul ki.⁴³

c) Az eljárási kódex 67. §-ának (2) bekezdése értelmében *bejelentés* tehető közérdekűnek nem tekinthető ügyekben is. Ez azt jelenti, hogy egyedi ügyekben is igénybevehető. Ilyen esetben a bejelentést a panaszeljárásra vonatkozó szabályok szerint kell elintézni. Az egyedi ügyekben tett bejelentést érdemben tehát a panaszeljárásra meghatározott fórumrendszer alapulvételével kell elbírálni.

A bejelentés társadalmi funkciója abban van, hogy elősegíti a törvényesség érvényesülését, hozzásegíti mind az államigazgatási szerveket, mind az állampolgárokat és ezek szervezeteit a törvénysértések orvoslásához. Az államigazgatási szervek jogalkalmazó tevékenysége ily módon a társadalom viszonylagos ellenőrzése alá kerül.

d) Tételesen meghatározott ügyekben az érdekeltek jogsérelem orvoslása céljából a *bírósághoz* fordulhatnak. A bíróság jogi helyzete, szervezete, funkcióinak természete, a tevékenység szigorúan meghatározott alaki rendje olyan előnyöket tartalmaz a jogszabály helyes alkalmazása, a törvényesség megszilárdítása vonatkozásában, amilyennel az államigazgatási szervek nem rendelkeznek. A szocialista jogrendben a törvényesség legmagasabb és egyben legalkalmasabb garanciája a bíróság.⁴⁴ Egyes szocialista államokban eddig is kifejezésre jutott az a törekvés, hogy meghatározott államigazgatási aktusokat bíróság elé lehetett vagy éppen kellett terjeszteni. A bírói felülvizsgálás lehetősége ez idő szerint a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban a legteljesebb. Itt az állampolgárok és jogi személyek jogai és kötelességei tárgyában rendelkező egyedi államigazgatási aktus bírói úton általában megtámadható.⁴⁵

A szocialista államokban egyre inkább általánossá válik az a törekvés, hogy az államigazgatási aktusokkal szemben a bíróságok felülvizsgálati joga kiszélesedjék. Általában az a törekvés, hogy ezt a garanciát ki kell szélesíteni az állampolgárok személyi és vagyoni jogait érintő egyedi államiigazgatási ügyekre.⁴⁶

A mi gyakorlatunkat érintően a bírói úttal kapcsolatban probléma a bírói jurisdikció kereteinek meghatározása, különös figyelemmel a diszkrecionális mérlegelésre.

⁴³ A törvényben szabályozott panaszjoggal összefüggésben elvi jelentőségű probléma a felügyeleti jog és az ügyészi óvás megfelelő érvényesülésének biztosítása. E kérdésben ld. szerző *Az államigazgatási eljárási törvény hatálybalépéséhez c. munkáját*. Jogtudományi Közlöny, 1958. 1—2. sz.

⁴⁴ Ld. P. J. Nedbajlo, *A szovjet jogszabályok megfelelő érvényesülésének jogi biztosítékai*. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo 1957. 6. sz.

⁴⁵ Ld. Ivo Krbeč, *A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság államigazgatási joga*. Belgrád, 1955. 269. o.

⁴⁶ Ld. P. Jc. Nedbajlo, i. m.; M. Sz. Sztrogovics, *A szovjet törvényesség elméleti kérdései*, Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1956. 4. sz.; József Litvin, *A közigazgatási bíráskodás problematikája*. Nowe Prawo, 1956. 10. sz.

Az 1957. évi IV. törvény értelmében a bíróság államigazgatási perben csak jogszabálysértés esetében ítélezhet. Ez a bíróságot lényegileg három kérdés vizsgálatára jogosítja fel. Ezek : *a*) a per tárgyát képező aktusban mi az ellentétes a tételes anyagi joggal, *b*) az aktust hatáskörrel rendelkező illetékes szerv hozta-e és azt megfelelő alakban adta-e ki, *c*) az aktus kibocsátását megelőző eljárást szabályosan folytatták-e le és ennek keretében a tényállást helyesen állapították-e meg, az aktus helyesen megállapított tényálláson alapszik-e. A bíróság tehát nemcsak a bekövetkezett anyagi jogsérelmet vizsgálja, amint erre a tételes rendelkezések elsődlegesen mutatnak, hanem megvizsgálja az aktus kiadásának egyéb jogi elemeit is. Ebből következően a bíróság előtt megtámadható az államigazgatási aktus azon a címen is, hogy azt arra nem jogosult szerv adta ki, vagy jogosult szerv adta ki, de nem megfelelő alakban, továbbá hogy az eljáró szerv az ügy érdemére kiható alaki rendelkezést nem, vagy nem megfelelően alkalmazta. A bíróság pedig az aktust ezeken a címenek is megsemmisítheti. Az említettek az aktusnak jogi elemei, megtartásuk a törvényesség biztosítására irányul.

Amint láttuk, az államigazgatási aktusok alapulhatnak diszkrecionális mérlegelésen is. Ilyen esetben a bíróság teljes ítélező tevékenységének elismerése csorbítaná az államigazgatási szerv jogosultságát.⁴⁷ Lényegében az államigazgatási szerv tevékenységének a bíróság által történő diszkrecionális megítélését jelentené. Ennek lehetővé tétele jogpolitikai vonatkozásban helytelen lenne. A bíróság nem veheti át az államigazgatási szervek szerepét. Azokban az esetekben, amelyekben az államigazgatási aktus diszkrecionális mérlegelésen alapszik, a bíróságok juriszdikeióját korlátozottnak kell tekinteni. A bíróság ez esetben is vizsgálhatja és vizsgálni is köteles az aktus tételesen meghatározott jogi elemeit, ezek között különösen a mérlegelés lehetőségét és kereteit, továbbá a tényállást is, mert a mérlegelési lehetőség és e lehetőség kereteinek esetleges túllépése ennek eredményeként állapítható meg. A diszkrecionális mérlegelésen nem alapuló államigazgatási aktusok tekintetében a bírói juriszdikeió teljes.

e) Alkotmányunk 42. §-a értelmében a legfőbb ügyész örökösök egyebek között afelett, hogy az államigazgatási szervek a törvényeket megtartsák. Az alkotmány e tételét az államigazgatási szervek vonatkozásában az 1953. évi 13. sz. tvr. második fejezete részletezi. A törvényerejű rendelet 8. §-a értelmében, ha az ügyész megállapítja, hogy valamely szerv a törvények megsértésével adott ki határozatot, rendelkezést, utasítást vagy tett egyéb intézkedést, *óvást* terjeszt a törvényellenesen eljáró szervhez az intézkedés hatályon kívül helyezése iránt.

Probléma : megóvhatja-e az ügyész a diszkrecionális mérlegelésen alapuló államigazgatási aktusokat vagy sem? Az alkotmány és az említett tvr. az ügyészt a törvényesség megtartására kötelezi. Nézetünk szerint az ügyésznek tételesjogilag törvényesnek kell elfogadnia mindazokat az államigazgatási aktusokat, amelyek jogszabályt nem sértenek. Diszkrecionális mérlegelésen alapuló államigazgatási aktusok esetében az ügyésznek törvénytörőnek kell tekintenie az aktust, ha *a*) az ellentétes az anyagi joggal, *b*) azt arra hatás-

⁴⁷ Ebben a kérdésben ellentétes nézetet vall Beér János. Szerinte a diszkrecionális mérlegelésen alapuló aktusokkal szemben is a teljes bírói juriszdikeió igényét kell támasztani. Ld. Beér János, *Az államigazgatási aktusok bírói felülvizsgálatának államjogi és államigazgatási problémái*. Jogtudományi Közlöny, 1958. 1—2. sz.

körrel nem rendelkező vagy illetéktelen szerv adta ki, c) azt nem megszabott alakban adták ki, d) azt nem szabályosan lefolytatott eljárás eredményeként adták ki, illetve ha nem helyesen megállapított tényálláson alapszik. Ezek valamelyikének hiányában, vagy nem megfelelő teljesítés esetén az aktus jogszabálysértőnek kell tekinteni és az ügyész e címek valamelyikén óvhat.

Tételesjogi rendelkezésünk szerint — 1953. évi 13. sz. tvr. 10. §-a — az ügyész javaslattal is csak törvénysértés esetén élhet. Nézetünk szerint jogilag is lehetővé kellene tenni, hogy az ügyész, ha megítélése szerint az államigazgatási szerv a diszkrecionális mérlegelés körében nem az állam és polgárai általános érdekeinek megfelelően határozott, javaslattal élhessen és az államigazgatási szervnek, megítélése szerint a társadalom érdekeinek megfelelő aktus kibocsátását indítványozhassa.

Tételesjogilag megnyugtatóan nincs rendezve, hogy milyen jogok illetik meg az ügyészt akkor, ha az államigazgatási aktussal szemben bírói út igénybevétele van lehetőség. Ez esetben az államigazgatási aktus ki kerül-e az ügyészi szerv általános felügyelete köréből? A jogi szabályozás e kérdésben hiányos. Sem az 1957. évi IV. törvény, sem pedig a bírói úttal kapcsolatban kiadott 1957. évi 58. sz. tvr. nem oldotta meg a problémát. Nézetünk szerint biztosítotttnak kell tekinteni a bíróság elé vitt, vagy oda vihető ügyekben is az ügyész beavatkozási jogát. El kell ismerni az ügyész részére a jogot, hogy a bíróság előtt egyébként megtámadható államigazgatási ügyet ő is megtámadhasson, illetve biztosítani kell, hogy az államigazgatási szerv ilyen esetben a nála előterjesztett óvást, amennyiben annak nem ad helyt, a bíróság elé terjessze. E megoldás nélkül az ügyész bíróság előtt keresettel megtámadható államigazgatási ügyben gyakorlatilag csak akkor léphetne fel, ha abban a bíróság már ítélezett és ez esetben is csak akkor, ha a perben a bíróság által tárgyalt ügyekre irányadó jogszabály azt részére lehetővé teszi.

f) Az állampolgárok ügyeit érintő egyedi államigazgatási aktusok megsemmisíthetők és megváltoztathatók a *felügyelet* rendjén is. Az 1957. évi IV. törvény 63. §-a értelmében, ha a felettes államigazgatási szerv felügyeleti jogának gyakorlása során megállapítja, hogy az alárendelt szerv határozata vagy intézkedése jogszabályt sért, a sérelem orvoslására köteles intézkedni. A felügyelet rendjén a felettes szervet megillető megsemmisítési és megváltoztatási jogkör az aktusok e kategóriáját illetően szűkebb, mint a szakigazgatási szervek által hozott egyéb aktusok vonatkozásában. A felügyeleti szerv ez esetben csak jogszabálysértés esetében semmisítheti meg, illetve változtathatja meg az államigazgatási szerv aktusát. Ennek elvi alapja az állampolgárok egyéni autonómiájának fokozottabb tiszteletbentartásában, továbbá abban keresendő, hogy a vitás vagy több személy érdekeltiséggel folyó eljárásban az államigazgatási szerv az érdekelt erre irányuló igénye nélkül a diszkrecionális mérlegelésen alapuló aktust ne változtassa meg. Az államigazgatási szerv felügyeleti jogkörének ilyen vonatkozású kötöttsége a szocialista államokban nem általános.⁴⁸

⁴⁸ A csehszlovák 1955. évi eljárás kódex 36. §-a értelmében a felügyelet rendjén a felettes szerv megsemmisítheti és meg is változtatja az aktust. A Szovjetunióban az államigazgatási aktust az erre feljogosított felettes államhatalmi és államigazgatási szerv is felfüggesztheti, megváltoztathatja és hatályon kívül helyezheti. Ld. Sz. Sz. Sztudenyikin, *A Szovjetunió államigazgatási joga*. Budapest, 1951. 147. o.

A felettes államigazgatási szerv felügyeleti jogkörének kötöttsége nem zárja ki, hogy az az aktust a felügyelet körében tartalmi helyesség szempontjából ne vizsgálhassa meg és ne intézkedhessék. A felettes szerv a felügyelet rendjén felhívhatja az aktust kibocsátó szervet az aktus hivatalból történő visszavonására vagy módosítására.

g) Az államigazgatási eljárási törvény az államigazgatási aktusoknak a kibocsátó szervek részéről történő visszavonása és módosítása rendezésével régi problémát old meg. Az államigazgatási szervtől nem tagadható meg, hogy saját határozatát bizonyos feltételek fennállása esetén ne orvosolhassa. Előfordul, hogy az államigazgatási szerv a határozat meghozatalának időpontjában nem rendelkezik mindazokkal a feltételekkel, amelyek a törvényes határozat meghozatalához feltétlenül szükségesek s e feltételek számára csak a határozat közlése után válnak ismertté. Megtörténhet, hogy az államigazgatási szervnek nincs tudomása a teljes tényállásról, az államigazgatási szervet megteveszthetik vagy pedig a jogszabály alkalmazása vagy az ügy érdemének elbírálása tekintetében tévedhet. Mindebből eredően a dolgozókat és az államot is sérelem érheti. A törvény hatálybalépése előtt az államigazgatási szervek aktusaikat minden jogi kötöttség nélkül visszavonhatták és módosíthatták. A törvény a határozat visszavonásához vagy módosításához feltételeket szab, illetve biztosítékokat állapít meg. Az államigazgatási szerv ugyanis csak jogsértő határozat esetén élhet ezzel a jogával és akkor is csak abban az esetben, ha azt felsőbb szerv vagy bíróság még nem bírálta felül. A visszavonás vagy módosítás esetét jogszabály kizárhatja, vagy külön feltételhez kötheti. Nincs helye a visszavonásnak vagy módosításnak, ha az ügyfél jóhiszeműen szerzett jogait sérti. A visszavonásról vagy módosításról a közvetlen felettes államigazgatási szervet és az ügyfeleket az aktus egyidejű megküldésével értesíteni kell és végül az aktus új aktusnak minősül, amely ellen a jogorvoslás lehetősége ismételten megnyílik.

Az államigazgatási eljárási kódex az állampolgárokat érintően kirekeszti annak lehetőségét, hogy az államigazgatási szerv a diszkrecionális mérlegelésen alapuló aktusát, a tételes szabályok megsértésének eseteit kivéve, visszavonhassa vagy módosíthassa. A visszavonásra és módosításra tehát ez esetben csak az aktusra irányadó jogi elemek megsértése folytán kerülhet sor. Nézetünk szerint célszerű lenne lehetővé tenni, hogy az államigazgatási szervek a diszkrecionális mérlegelésen alapuló aktusaikat teljes egészükben is visszavonhassák vagy módosíthassák, amennyiben az az ügyfelek érdekeit szolgálja, vagy ha a visszavonással, illetőleg a módosítással az ügyben érdekeltnek egyetértenek. Ezen a címen a fellebbezések számát csökkenteni lehetne és az ügy is gyorsabban fejeződne be.

h) Az állampolgárok az ügyekben hozott aktusokkal kapcsolatosan *kijavítási és kiegészítési* kérelemmel élhetnek. Határnap vagy határidő mulasztás esetén pedig *igazolási* kérelmet terjeszhetnek elő.

Az aktus kijavítása nem irányulhat az aktus érdemi rendelkezésének módosítására, sem az ügy érdeméhez tartozó hiányzó rendelkezések pótlására. Ebben a keretben az aktus időbeli és egyéb korlátozás nélkül hivatalból és kezdeményezésre kijavítható.

Kiegészítéssel abban az esetben lehet élni, ha az államigazgatási szerv az ügy érdeméhez tartozó valamely lényeges kérdésben vagy az eljárási költségekről nem határozott. Ezt az aktust új aktusnak kell tekinteni és ellene fellebbezésnek van helye.

Az igazolási kérelemnek valamilyen határnap vagy határidő elmúlásztása esetén van helye. Ez a kérelem azonban új kérelemnek, a tárgyában hozott aktus új aktusnak minősül, ezért érdemben e kérdéssel ez alkalommal nem kívánunk foglalkozni.

*

Az államigazgatási aktusok megsemmisítésével és megváltoztatásával kapcsolatban tárgyalt kérdések nézetünk szerint szervesen együvé tartozó problémacsoportot alkotnak. A tárgyalt problémák megoldását előtérbe helyezi az államigazgatási eljárási kódex alapján kialakuló gyakorlat. A kódexbe iktatott eljárási intézmények teljesebb megértése, tartalmuknak és funkcióiknak feltárása, továbbá a problémák helyes megoldása emeli az államigazgatási szervek tevékenységének törvényességét, következőképpen fejleszti és szilárdítja szocialista életviszonyainkat.

Az 1948. évi belgrádi Duna-egyezmény megkötése a nemzetközi jog tükrében*

I.

A Duna Középeurópa legnagyobb folyama és egyszersmind legfőbb gazdasági útőere. Jelentősége túlnő az egyes országok határain és eredményes, gazdaságos kihasználása az érdekelt államok megegyezését tételezi fel, tehát nemzetközi jogi szabályozást igényel. Az elmúlt évszázad folyamán a Duna-medence területe különböző imperialista nagyhatalmak érdekösszeütkezéséinek színtere volt és ennek következtében a dunai hajózás rendezése is a nagyhatalmak erőviszonyaihoz igazodott és nem egyszer a dunai népek jogos érdekeinek súlyos sérelmével járt. A nagyhatalmak a dunai hajózás szabályozására és ellenőrzésére alakult nemzetközi bizottságok révén igyekeztek akaratukat a kisebb államokra rákényszeríteni. Ez a törekvésük az érintett államok részéről heves ellenállást váltott ki és e küzdelem — mely többek között nemzetközi jogi érvekkel is folyt — két alapelv körül összpontosult. Nevezetesen, hogy a Dunán a kereskedelmi hajózás valamennyi nemzet számára egyenlő feltételek mellett szabad legyen és hogy a dunai hajózás kérdéseit intéző nemzetközi bizottság csak a parti államok delegátusaiból álljon. E két elv érvényesülése nem minden nehézség nélkül, nem egykönnyen következett be és teljes kifejtésüket csak az 1948. évi Belgrádi Egyezményben találhatjuk meg.

A Belgrádi Egyezmény megalkotását éles nemzetközi jogi viták előzték meg és vették körül, az egyezmény ratifikálását, a Nemzetközi Dunabizottság megalakulását követően pedig számos új szabály és szerv jött létre, melyek mind a dunai hajózásnak a parti államok gazdasági fejlődése és megerősödése érdekében való felhasználását kívánták biztosítani. Sem a Belgrádi Konferencia vitáit, sem az új egyezményt, sem pedig az Egyezmény rendelkezéseinek gyakorlati megvalósulását nem ismertették nemzetközi jogi irodalmunkban, ami annál meglepőbb, mivel a múltban igen sokan és sokszor foglalkoztak a dunai hajózás kérdéseivel.¹ Az Egyezmény jelentősége és az egész kérdés

*Részletek „Az 1948. évi Belgrádi Konferencia és a dunai hajózás új nemzetközi jogi rendezése” c. hosszabb tanulmányból.

¹A dunai hajózás kérdésével foglalkozó magyar szerzők művei a következők: Lers V., *A Duna folyóra vonatkozó nemzetközi jogállapot*. Pallas, Bp. 1891. VII—253 o.; Kvassay J., *A nemzetközi Duna és Magyarország*. 1913. 37 o. Klm. Közgazdasági Szemle, 1913. évf.; Hajnal H., *The Danube*. Nijhoff, The Hague, 1920. 167 o.; Hajnal H., *A Dunaegyezmény. Békejog és békegazdaság*. 2. köt. 1922—23. 33—37. o.; Hajnal H., *Le droit du Danube international*. Nijhoff, La Haye, 1929. 324 o.; Ajtay G., *A folyamhajózás a nemzetközi jogban és a Duna*. Egyet. ny. Bp. 1933. 234 o.; Lászlóffy W., *A folyók jogviszonyai, különös tekintettel a magyar Dunára*. Egyet. ny. Bp. 1934. 79 o.; Jeszenszky

számos magyar vonatkozása feltétlenül indokoltá teszi, hogy nemzetközi jogi szempontból is megvilágítsunk néhány, az Egyezményrel szoros összefüggésben levő problémát.

Ahhoz azonban, hogy a Belgrádi Egyezmény rendelkezéseinek jelentőségét megfelelően értékelhessük, röviden vázolnunk kell a nemzetközi jognak a folyóvizek helyzetére vonatkozó szabályait, valamint azokat a speciális rendelkezéseket is, amelyeket a múltban különböző nemzetközi szerződések a Dunára vonatkozóan statuáltak. Természetesen nem törekszünk a nemzetközi folyamhajtási jog összes szabályának és teljes problematikájának bemutatására. Az ezzel kapcsolatos elméletek részletes kifejtése a kitűzött feladat szempontjából épp úgy mellőzhető, mint az egyetemes jogszabályoktól eltérő tételek részletrendelkezések aprólékos bemutatása. A munka fő céljának megfelelően csupán a nemzetközi folyamhajtási jog alapelveinek, azok gazdasági-társadalmi alapjának vázlatos bemutatásáról lesz szó, és a történeti fejlődés összegezése során nem a részletrendelkezések, hanem a fejlődés irányának legfőbb jellegzetességei kerülnek előtérbe.

II. A nemzetközi folyamhajtási jog általános szabályai

A folyóvizek azoknak az államoknak a területét alkotják, amelyeken keresztül folynak. Az egyetlen állam területére kiterjedő folyót nemzetinek, a több állam területét átszelő és a tengerrel hajózható összeköttetésben levő folyókat nemzetközieknek nevezzük.² A több államot átszelő vagy azokat egymástól elválasztó folyók az érintett államok területéhez tartoznak, minden államnak része az a folyamszakasz, mely az ő területén halad át. A két vagy több államot egymástól elválasztó folyóknál az országhatár rendszerint a folyó közép- vagy sodorvonala. A sodor- vagy középvonal által kettészelt folyamszakaszok a megfelelő parti államok területét alkotják. A folyóvíz tehát, eltérően a nyílt tengertől, nem res omnium communis — bár ilyen nézettel is találkozunk —, nem is uratlan dolog, hanem államterület, azaz az állam területi felségjoga és fennhatósága teljes mértékben kiterjed folyóvizeire is. A folyóvizek nemzetközi jogi helyzetének vizsgálatánál ebből a fenti alaptételből kell kiindulnunk.

A., *A Duna nemzetközi jogviszonyai*. Dunántúl, Bp. — Pécs, 1941. 14 o.; Bornemissza F., *A Duna nemzetközi jogi, gazdasági és politikai jelentősége*. Bp. 1942. 6 o.; Lukács L., *A belgrádi Dunakonferencia és a dunai kérdés*. Társadalmi Szemle, 1948. 600—608. o.

² „A két vagy több állam területét átvágó vagy egymástól elválasztó folyókat, amelyeknek hajózható összeköttetésük van a tengerrel, nemzetközi folyóknak hívják, ha nemzetközi szerződések értelmében minden ország kereskedelmi hajói számára megvannak nyitva.” Korovin, *Mezsdunarodnoje Pravo*. Goszjurizdat, Moszkva, 1951. 284. o. — *International rivers*, „... are navigable from the open sea, and at the same time either separate or pass through several States between their sources and their mouths”. Oppenheim, *International Law*. Vol. I. 7th Ed. Longmans, Green and Co. London, 1948. 420—421. o. — „Internationale Ströme sind diejenigen Ströme, welche das Gebiet mehrerer Staaten durchströmen (oder trennen) und mit dem Meere in schiffbarer Verbindung stehen.” Liszt-Fleischmann, *Völkerrecht*. 12. Aufl. Springer, Berlin, 1925. 308. o. — Hasonlóképpen határozza meg a nemzetközi folyó fogalmát Triepel is. Ld. *Internationale Wasserrläufe. Kritische Betrachtungen*. Dümmler, Berlin, 1931. 6—7. o.

Az 1921. évi barcelonai konferencián alkotott egyezmény „egyetemes érdekű nemzetközi folyóról” beszél, ez az elnevezés azonban nem vált általánossá.

Az állami főhatalom teljes és kizárólagos gyakorlásának általános korlátja az az elv, hogy ne sértse más államok jogos — a nemzetközi jog által védett — érdekeit. Ez az általános korlát a saját jogok jóhiszemű gyakorlása esetén rendszerint nem jelent érezhető megszorítást, a nemzetközi folyók vonatkozásában azonban olyan körülmény, amelyet állandóan szem előtt kell tartani. A folyóvizek állandó mozgásban vannak — a nemzetközi folyóké éppenséggel egyik állam területéről a másikéra halad át —, az egyik szakaszon kifejtett tevékenység tehát más szakaszokon is érezheti hatását. Ennek következtében egyetlen állam sem végezhet olyan munkálatokat és nem létesíthet olyan berendezéseket, amelyek a folyónak a másik állam területére eső szakaszán annak rendeltetésszerű használatát akadályozná és maguk után vonnák a folyó medrének, víziútjának, sodorvonalának stb. a másik állam területére kiható megváltozását s a meglévő erőművek kihasználásának és a hajózás lehetőségének megszűnését eredményeznék. stb. Ugyanakkor minden állam köteles eltérni a másik állam részéről a folyó rendeltetésszerű használatának az ő területére is kiható következményeit, természetesen a fent megjelölt esetek kivételével.

A folyóvizek rendeltetésszerű használatának egyik legfontosabb esete a hajózás. A kereskedelmi hajózásnak — utasok és áruk szállításának — nemcsak az átlamon belüli, de államok közötti viszonylatban is igen nagy a gazdasági jelentősége, melyet a nemzetközi jog is elismer és védelemben részesít. A nemzeti folyók hajózható szakaszain tehát a parti államok lobogóit viselő kereskedelmi hajók szabadon közlekedhetnek, a tengerrel hajózható összeköttetésben levő nemzetközi folyamok pedig nyitva állanak bármely állam lobogóját viselő kereskedelmi hajók előtt. A nemzeti folyókon a közlekedést a területi állam természetesen saját vízijárművei számára tarthatja fenn.

Vitás, hogy vajon minden folyam mellékfolyóival, csatornáival, elágazásaival jogi szempontból egy vízrendszernek tekintendő-e és hogy a nemzetközi folyamokra vonatkozó szabályok kiterjednek-e egész vízhalózatra. Ezt az álláspontot — mely az 1921. évi Duna-Egyezményben átmenetileg és következtetlenül tételes jogi elfogadásra is talált — nem fogadhatjuk el, mert nem kell bővebben bizonyítani, hogy pl. a dunai, illetőleg a tiszai hajózáshoz fűződő érdekek nem azonosak és így bizonyos mértékig eltérő szabályozást is igényelnek. Ilyen értelemben foglalt állást a közlekedés és átmenet szabadságáról szóló barcelonai egyezményhez csatolt statutum is, mely I. cikkének c) pontjában elvi élel, általánosságban megállapítja, hogy „a mellékfolyók különálló víziutaknak tekintendők”.³ Megjegyzendő, hogy valamely folyam nemzetközi jellege egész hajózható szakaszára kiterjed — a Duna esetében tehát Ulmig — és nem a hajózható szakasza által elsőízben átszelt országhatártól kezdődik.

³ 1921-ben Barcelonában a Nemzetek Szövetségének égisze alatt összehívott jogászkonferencia megkísérelte a nemzetközi folyamhajózási jog egységes rendszerbe történő összefoglalását. A konferencia a kitűzött célt nem tudta megvalósítani, mivel az egyes nagyobb folyamokon hatályban levő hajózási rendelkezések között túlságosan nagyok voltak az ellentétek. Nem volt szerencsés a folyóknak gazdasági jelentőségük szerint való osztályozása és kifogásolható az is, hogy a szabad hajózás jogát az egyezményt aláíró államok hajóira korlátozta. E hiányosságok ellenére a konferencia jelentős mértékben hozzájárult a folyamhajózási jog fejlesztéséhez, de bebizonyította azt is, hogy az egyes nemzetközi folyamok hajózását rendező speciális egyezmények előnyösebbek, több sikerrel kecsegtetnek, mint egy egyetemes jellegű nemzetközi szerződés. Ld. az 1928 : XXXIX. tv.-t.

A hajózás szabadsága a kereskedelmi hajók közlekedésének szabadságát jelenti és nem öleli fel a hadihajók, monitorok, rendőri célokat szolgáló vízi-járművek szabad mozgását. Hadihajók, rendészeti járművek csak külön engedély alapján kereshetik fel más államok területének hajózható folyamszakaszait. Ami viszont a kereskedelmi hajózás szabadságát illeti, az az általánosan elfogadott felfogás szerint „... magában foglalja a hajók mozgásának szabadságát, a kikötőkbe való belépést, a dokkok és rakodók használatának, az áruk ki- és berakásának, valamint áruk és utasok szállításának szabadságát.”⁴ Tilos a kereskedelmi hajók mozgásának korlátozása és azon berendezések használatától való megfosztása, amelyek a forgalom lebonyolításához szükségesek, és nem kevésbé tilos megkülönböztetések alkalmazása az eltérő lobogókat viselő hajók és azok áru tekintetében. Tilos illetékek kivetése a hajózás pusztá ténye alapján, a partmenti állam azonban jogosan szedhet díjakat a mederjavítási és fenntartási munkálatok költségeinek fedezésére. A hajózó út fenntartásához szükséges illetékeket és a kikötői berendezések használati díját a hajók nemzetiségére és a szállított áruk eredetére vagy rendeltetési helyére való tekintet nélkül kell megállapítani.

A hajózás szabadságával kapcsolatos szabályok megtartásának ellenőrzésére, a hajózó út fenntartásának biztosítására a történeti fejlődés során nemzetközi folyambizottságok létesültek. Ezek a folyambizottságok az állami szuverenitás, a területi felségjog és fennhatóság elvéből és tartalmából kifolyóan jogszerűen csak a parti államok képviselőiből állhatnak. *Csak a parti államok jogosultak arra, hogy az ő területüket képező folyamokat érintő határozatokat hozzanak s hogy államterületükön a szabad hajózást biztosító egyezmények végrehajtását ellenőrizzék.* A folyambizottságok hatáskörét, illetőleg ennek korlátait az állami szuverenitás és az állami fennhatóság alapelvei határozzák meg olyan értelemben, hogy a bizottságok jogszerűen sohasem helyettesíthetik a parti államok hatóságait és csak a folyamhajózás általános elveinek megsértésével sajátíthatják ki azok funkcióit. F. Martens, a múlt század második felének nagyteknélyű nemzetközi jogásza, egyik jelentésében helyesen állapította meg, hogy „nemzetközi hatóság csupán abban az esetben helyettesítheti hasznosan a partmenti hatóságot, ha a folyó olyan területeken halad át, ahol nincs a modern állam követelményeinek megfelelően megszervezett hatalom.”⁵ Természetesen előfordultak és ma is előfordulnak ezektől eltérő speciális szabályok, jelenleg azonban a nemzetközi folyók jogállására vonatkozó alapelvek összefoglalásáról van szó és ez alapelvek érvényességét, irányadó voltát nem ronthatja le egy-két velük ellentétes rendelkezés.⁶

⁴ Az Állandó Nemzetközi Bíróság ítélete az ún. Oscar Chinn-ügyben. Hudson, *World Court Reports*, Vol. III. 1932—35. Carnegie Endowment, Washington, 1938. 434. o.

⁵ Ld. *Annuaire de l'Institut du droit international*. 1886. 272—289. o.

⁶ „... dans quelques cas des conventions ont déroge à la règle générale qui est la gestion des parties des fleuves par les Etats riverains respectifs. Il faut dire et souligner que la gestion internationale n'existe que dans des cas exceptionnels en vertu de dispositions conventionnelles expresses. Par la force même des choses, les règles qui déterminent la liberté de la navigation ne peuvent généralement être appliquées que par les Etats riverains. Ce sont les Etats riverains qui édictent des règlements de navigation et en assurent la police.” B. Winiarski, *Principes généraux du droit fluvial international*, *Recueil des Cours*. 1933. Sirey, Paris, 1934. 45. kötet. 205. o.

A szabad hajózás jogát különböző elméletek segítségével igyekeztek alátámasztani, különböző alapjogokból próbálták levezetni s ennek során a nemzetközi jog tudósai nem egyszer olyan következtetésekre jutottak, amelyek nem feleltek meg a tényleges helyzetnek, a fennálló szokásjognak és a tételes szabályoknak. Bluntschli szerint pl. a folyóvizek mindenki által használható közjavak és ennek következtében minden hajózható folyó — akár nemzeti, akár nemzetközi — nyitva áll bármely hajó előtt. Strupp elmélete viszont, amely az államoknak a folyók feletti teljes és korlátlan tulajdonát hirdeti, oda vezet, hogy bármely parti állam bármikor megakadályozhatja a többi parti és nem parti államot a folyami hajózás gyakorlásában. A közös tulajdon, a nemzetközi szolgalmi jog, a parti szomszédjog elméletei, valamint az állami alapjogok természetjogi gyökerekből táplálkozó elmélete szintén nem nyújtanak kielégítő választ. Egy-egy jogintézményt nem elméleti fejtegetések és megfontolások alakítanak ki, hanem a társadalom adott gazdasági rendje hozza azokat létre saját érdekeinek védelmében és a tudomány — jelen esetben a nemzetközi jogászok és jogtudósok — feladata az, hogy ezeknek az új intézményeknek jogi tartalmát kifejtse és elhelyezze a nemzetközi jog egészének rendszerében. A szabad hajózás elvét és szabályait az alakította ki, hogy a tőkés társadalmi rendnek a kereskedelem, piaci kapcsolatok kiszélesítése céljából a különböző államok területét átszelő folyóvizeken a hajózást a parti államok, a jelentősebb folyamok esetében pedig valamennyi állam hajói számára szabaddá kellett tennie. *Ezt a különböző, területileg érdekelt burzsoa államok számos nemzetközi konferencián deklarálták, számos nemzetközi egyezményben tételes jogilag is rögzítették*⁷ annyira, hogy ma már ilyen tartalmú általánosan, egyöntetűen követett gyakorlatról, szokásjogi jellegű szabályról is beszélhetünk.

A szabad hajózás jogát tehát nem a római jogi, természetjogi vagy más elvi tételekre alapozott érvelés alakította ki, ilyen jogot csupán az államok egybehangzó akarata teremthetett. Milyen jellegű azonban az erre vonatkozó szokásjogi szabály? Egyes szerzők — így pl. Westlake és Keackebecck — szerint ez a jog csupán *lex imperfecta*, melynek tényleges megvalósulásához, tényleges élvezetéhez egyezményekre van szükség, jöllehet nem nélkülözi egy *lex perfecta* minden elemét.⁸ Hasonló álláspontra enged következtetni Gyurgyenevszkij és Molodcov meghatározása a nemzetközi folyókról. Eszerint „... a két vagy több állam területét átvágó vagy egymástól elválasztó folyókat ... nemzetközi folyóknak hívják, ha nemzetközi szerződések értelmében minden ország kereskedelmi hajói számára meg vannak nyitva”.⁹ Annyi mindenesetre kétségtelen — amint ezt a történeti fejlődés vizsgálata a későbbiekben meggyőzően igazolni fogja —, hogy a többoldalú nemzetközi szerződések a nemzetközi hajózás rendezésénél kimagasló jelentőségűek.

A folyamhajózás szabadságának deklarálását a feltörekvő polgárság, történetileg pedig a francia forradalom vívmányának kell tekintenünk. A feudális

⁷ Hasonló eredményre jut a fent említett elméletek beható elemzése után Winiarski is: „Le résultat auquel nous a amené l'étude de cette question — mondja — est que c'est précisément dans le consentement de l'Etat territorialement intéressé qu'il faut chercher la base juridique du droit de naviguer en territoire étranger.” I. m. 147. o.

⁸ G. Keackebecck, *International Rivers*. London, 1920. 14. o.

⁹ Korovin, i. m. 284. o.

társadalmi és gazdasági rendet a különböző kiváltságok és előjogok sora jellemezte. A feudális földesurak rév- és vámjogai a kereskedők mozgékonyosságát, jövedelmét érzékenyen korlátozták és köztük nem utolsó sorban azokat, amelyek a folyami hajókon szállított árukat érintették. A feudális társadalmi renden belül kibontakozó tőkés termelési viszonyok egyre erősebb és öntudatosabb polgári osztályt alakítottak ki, mely a kereskedelmi élet szabadságának biztosítása és a piacok kiszélesítése érdekében a feudális előjogok megszüntetésére törekedett. A folyamhajózás terén is — először persze az államon belüli jog területén — az egyes földesurak vám- és révjogainak eltörlését követelte, később pedig a nemzeti határokon túl, az ún. nemzetközi folyók szabad és közös használatának biztosítását tűzte ki céljául. Azok az államok, amelyekben a tőkés termelési viszonyok a legkorábban váltak uralkodóvá — Németalföld és Anglia — elsősorban tengeri hatalmak voltak és a folyamhajózás kérdése nem igen foglalkoztatta őket,¹⁰ mikor azonban Franciaország, az európai kontinens akkori legerősebb hatalma lépett a tőkés átalakulás útjára, a folyamhajózás szabadságának azelőtt legfeljebb néhány jogtudós által képviselt tétele egyszerre időszerű és sürgősen megoldandó kérdéssé vált. A nagy francia forradalom során a Conseil Executif Provisoire 1792. november 16-án kelt és oly sokszor idézett, híres rendelete kimondotta, hogy a folyóvizek az általuk öntözött területek közös és elidegeníthetetlen tulajdonai és hogy egy nemzeti folyó kizárólagos birtoklása „a feudális szolgálomak maradványa, vagy legalábbis gyűlöletes monopólium, melyet csak az erőszak állíthatott fel és csak a tehetetlenség fogadhatott el...”¹¹

A kérdés megfelelő rendezése természetesen csak nemzetközi szerződések útján volt lehetséges és erre a francia forradalmat követő napóleoni háborúk lezárása után került sor. Az Európa új térképét megrajzoló Bécsi Kongresszus a hajózás szabadságának elvét záróaktájának 108—116. cikkeiben „Règlement pour la libre navigation des rivières” cím alatt szabályozta. A 108. cikk kimondotta, hogy az államok, amelyeknek a területét ugyanaz a hajózható folyó szeli át vagy választja el egymástól, kötelezik magukat, hogy közös egyetértéssel rendezik mindazt, ami e folyón való hajózásra vonatkozik, a 109. cikk pedig megállapította, hogy „a hajózás teljesen szabad lesz az előző cikkben megjelölt folyók valamennyi szakaszán, egészen a torkolatig, és senkinek sem tiltható meg a kereskedelem vonatkozásában, stb.” A Bécsi Kongresszus határozata alapján a nagyobb európai folyók közül elsőnek a rajnai hajózást rendezték, 15 évig húzódó tárgyalások eredményeként, 1831. március 31-én. Az azt követő évszázad folyamán azután számos, a hajózás szabadságát biztosító vagy biztosítani kívánó egyezmény jött létre mind az európai, mind pedig a többi földrész nemzetközi folyóinak vonatkozásában.¹² Ezek között a legtöbb vitát és a legtöbb jogszabályt éppen a dunai hajózás rendezése tette szükségessé.

¹⁰ Nem érdektelen annak megemlítése, hogy Grotius, a *Mare liberum* szerzője a folyamhajózás szabadságának is egyik előharcosa volt.

¹¹ „... reste des servitudes féodales ou du moins un monopole odieux, qui n'a pu être établi que par la force, ni consenti que par l'impuissance”. *Extrait des registres des délibérations du Conseil Exécutif Provisoire du 16 nov. 1792*. *Moniteur Universel* de 1792. No. 121.

¹² Ld. Ch. Dupuis, *Liberté des voies de communication. Recueil des Cours*, 1924. Hachette, Paris, 1925. 2. köt. 221—234. o.

III. A dunai hajózás nemzetközi jogi szabályozása a Belgrádi Konferenciáig

Franciaország delegátusai a Bécsi Kongresszuson, sőt azt megelőzően már 1797-ben Radstadtban is felvetették a dunai hajózás általános nemzetközi jogi rendezését, azonban sikertelenül.¹³ A Bécsi Kongresszus egyébként sem oldhatta volna meg eredményesen ezt a problémát. A Duna alsó folyása akkor még a török birodalomhoz tartozott, Törökország azonban — nem lévén az európai nemzetközi jogközösség, az európai koncert tagja — a kongresszusra sem kapott meghívót, az ő részvétele nélkül pedig a dunai hajózás rendezése eleve reménytelen vállalkozás lett volna. Az azonban kétségtelenül a Bécsi Kongresszus érdeme, hogy a dunai hajózás szabadságának kérdését az európai nemzetközi konferenciák napirendjére tűzték.

A Duna-kérdésnek politikai és gazdasági összetevői voltak, megoldását politikai és gazdasági érdekek sürgették. A politikai tényezők között — amelyek távolabbi összefüggéseikben természetesen szintén gazdasági érdekeket fejeztek ki — első helyen a cári Oroszországnak a Balkán felé irányuló expanzív törekvéseit említhetjük meg, amelyek nemcsak Törökország, de a Balkánon szintén terjeszkedni kívánó Habsburg birodalom, sőt a Földközi-tengeri hatalmi pozícióit féltő Anglia ellenállásába ütköztek. Az 1812. évi bukaresti béke az orosz-török határ egyik szakaszaként a Duna deltájának északi ágát jelölte meg. Ezzel Oroszország is dunai állammá vált és az 1856—1878. és 1918—1940. között eltelt évek kivételével mindenkor dunai állam volt, tehát mint közvetlenül érdekelt parti állam és mint európai nagyhatalom, egyaránt nagy szerepet játszott a dunai hajózás rendezésében. 1812-től kezdve a dunai hajózás szabadsága és rendezése osztrák-török határkérdésből európai kérdéssé, az európai nagyhatalmak egyik sokat vitatott kérdésévé vált.

A nagyhatalmi érdekellentétek mellett a dunai hajózás jogi szabályozásának megoldása tekintetében nem csekély jelentősége volt a közvetlen gazdasági érdekeknek is. A XIX. század első felében a Duna völgyében a feudalizmus elmaradott terménygazdálkodásának helyét a kapitalista pénzgazdálkodás foglalta el, mely az ártermelés ugrásszerű emelkedését vonta maga után. 1830 táján megjelentek az első gőzhajók és a dunai államok gabonaexportja rohamosan növekedni kezdett.¹⁴ A polgári demokratikus államok megteremtése az 1848-as forradalmak során a császári és a cári szuronyok túlereje miatt nem sikerült ugyan, a gazdasági fejlődést azonban katonai kényszerrel sem lehetett megállítani, illetőleg visszaszorítani, és a kapitalista ártermelés mennyisége, a polgárság befolyása és jelentősége egyre növekedett. Az 1854—55. évi orosz-török háború Anglia és Franciaország beavatkozása következtében Oroszország vereségével végződött és a győztes Anglia és Franciaország a háborút lezáró 1856-os Párizsi Kongresszuson elérte,

¹³ A dunai hajózás jogi szabályozásának kezdetei — amint azt Hajnal Henrik fent említett munkájában kimutatta — visszanyúlnak a rómaiak korába, sőt még azon túl is, hiszen bizonyos adatok arra engednek következtetni, hogy a Duna folyása mentén fekvő görög gyarmattelepülések — Noviodonum, Durostorum, Nicopolis, Bononia stb. — is kötöttek egymással egyezményeket a hajózás és a kereskedelem biztosítása végett. A különböző osztrák-török békeszerződések — így az 1699. évi karlócai és az 1718. évi pozsareváci szerződés — több ízben ünnepélyesen leszögezték a dunai hajózás szabadságát, az ezzel kapcsolatos rendelkezések azonban a Fényes Porta ismételt „senedjei” — rendeletei — ellenére legnagyobb részt papíron maradtak.

¹⁴ Míg 1830 előtt a Duna torkolatát felkereső hajók száma alig figyelemre méltó, 1837-re ez a szám hihetetlen magasra, 1300-ra szökik fel. Hajnal, i. m. 15. o.

hogy nagyhatalmi érdekeiket a közkeletű politika szempontjából oly fontos Dunatorkolat nemzetközi ellenőrzésével messzemenően biztosították. A Kongresszus a dunai hajózás első átfogó jellegű nemzetközi szabályozásával ezenkívül kielégítette a ténylegesen fennálló, erőteljesen jelentkező gazdasági igényeket is.

Az 1856. évi párisi szerződés 15—19. cikkei a Bécsi Kongresszusnak a folyamhajózásra megállapított elveit a dunai hajózás tekintetében ünnepélyesen deklarálták. Megállapították, hogy a hajókon levő áruk után illeték a hajózás pusztá ténye alapján nem szedhető és hogy a biztonsági és rendészeti intézkedéseket oly módon kell foganatosítani, hogy a hajózás szabadságát ne korlátozzák.

A konferencia különválasztotta a folyami Duna és a Duna-torkolat, az ún. tengeri Duna problémáit, és azok gyakorlati megoldása érdekében két bizottságot állított fel, a Partii Államok Bizottságát és az ideiglenesnek szánt Európai Dunabizottságot, melynek jogkörét a technikai jellegű folyamhajózási munkálatok elvégzése után a partii államok bizottsága vette volna át. Ez utóbbi bizottságban — miként azt neve is mutatja — a partii államok: Ausztria, Bajorország, Törökország és Württemberg küldtek volna egy-egy képviselőt. A bizottságot a három hűbéres dunai fejedelemség (Szerbia, Moldva és Havasalföld) megbízottai egészítették ki, akiknek delegálása a Porta jóváhagyásától függött. A dunai hajózás jogi rendezése és szabályozása tehát az eredeti elgondolás szerint az egyetemes nemzetközi jog rendelkezéseivel és a területi szuverenitás elvével teljes összhangban, a partii államok kezében lett volna. Ennek az elgondolásnak a megvalósulását az imperialista nagyhatalmi politika hiúsította meg.

A folyami Duna és a tengeri Duna problémáinak elválasztása elsősorban a Duna középső folyását birtokló osztrák nagyhatalom álláspontjának érvényesülését jelentette, mely — ha elismerte is az idegen érdekeket a Duna torkolati szakaszán — ragaszkodott hegemoniájának biztosításához a Duna középső és felső folyása mentén. A Párisi Konferenciára menő osztrák delegátusok utasítása szerint „világosan meg kell különböztetni a szulinai kérdést a tulajdonképpeni Duna problémájától. Ami az elsőt illeti, valamennyi hatalomnak egyenlő jogai vannak, míg ez utóbbi megvitatásában csak a partii államok vehetnek részt”.¹⁵ Ausztria kezdettől fogva arra törekedett, hogy gazdasági és politikai túlsúlyát jogilag kifejezésre juttassa, és ezért a vámintézkedések megszigorítása, a hajózásnak a partii államok hajóira való korlátozása mellett foglalt állást és ellenzett mindenféle kapcsolatot az Európai Dunabizottsággal. A vámintézkedések kérdésében sikerült is álláspontját érvényesítenie, és az elkészített „Acte de navigation sur le Danube” az ő felfogását tükrözte. Ausztria monopolisztikus törekvései a Partii Államok Bizottságának működését nagymértékben akadályozták. A folyami rendőrség szabályzatát is egyedül, a bizottság részvétele nélkül dolgozta ki.

Amikor a nagyhatalmak 1858-ban Párizsban ismét összeültek a román fejedelemségek helyzetének megvitatására, augusztus 16-án egyhangúlag elutasították az Ausztria által kidolgozott hajózási egyezményt, mivel az nem felelt meg a hajózás szabadságáról vallott nézeteiknek. Ausztria meg sem kísérelte, hogy álláspontját a nagyhatalmakkal elfogadtassa, de nem mutatott hajlandóságot új egyezmény kidolgozására sem. Az eredeti egyezményt

¹⁵ Hajnal, i. m. 29. o.

Ausztria Württemberggel és Bajorországgal a hozzájuk tartozó Duna-szakaszon hallgatólagosan életbeléptette. Ennek következtében az állandó jellegűnek szánt Parti Államok Bizottsága semmiféle gyakorlati tevékenységet sem tudott kifejteni és hamarosan meg is szűnt.

Sokkal nagyobb jelentőségre tett szert az Európai Dunabizottság, melynek hivatalosan az volt a feladata, hogy eltávolítsa a Duna torkolatában levő homokzátonyokat és kimélyítse, hajózhatóvá tegye a különböző Duna-ágakat, lényegében azonban a nyugati hatalmak kereskedelmi érdekeit védelmezte a cári Oroszországgal és az Osztrák—Magyar Monarchiával szemben. Ebben az időben sem Törökország, a területi szuverén, sem hűbéresei nem rendelkeztek megfelelő szakemberekkel és a szükséges technikai felkészültséggel a Duna torkolati szakaszán szükségessé váló hidrotechnikai munkálatok elvégzésére. Ez a körülmény átmenetileg indokoltá tette, hogy a technikailag haladottabb európai nagyhatalmak szakembereire bízzák e feladat megoldását, és hogy a munkálatok anyagi és politikai szempontból való biztosítását a nagyhatalmaktól álló szervezet lássa el. A későbbi események azonban megmutatták, hogy a Bizottság működésében a technikai problémák mellett mindinkább hatalmi kérdések kerültek előtérbe.

Az Európai Dunabizottság, mely kezdetben Ausztria, Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország, Poroszország, Szardínia delegátusaiból és Törökországnak mint parti államnak a kiküldöttjéből állott, Galacot választotta székhelyül, ahol 1856. november 4-én megtartotta első ülését, megkezdte a torkolatok kimélyítésének munkálatait és a költségek fedezése érdekében illetékeket állapított meg. Az eredetileg két évre tervezett munkálatokat a megszabott idő alatt nem végezheték el és ezért a Bizottság mandátumának időtartamát ismét meghosszabbították. Az 1865-ben létrejött galaci szerződés részletesen szabályozta a hajózás anyagi feltételeit, a végrehajtandó munkálatokat, a hajózás igazgatását stb. stb. Az érdekelt nagyhatalmak a galaci szerződést jóváhagyták és a Bizottság fennállását további 5 évvel, az 1871. évi londoni konferencián pedig újabb 12 évvel meghosszabbították. 1878-ban a Berliini Kongresszus a Bizottság hatáskörét kiterjesztette az Izakesától Galacig terjedő szakaszra, majd az 1883. évi londoni konferencia a Galactól Brailáig terjedő szakaszra is. Az 1883. évi londoni konferenciára Romániát a nagyhatalmak csupán tanácskozási joggal hívták meg, mely a meghívást éppen ezért elutasította és nem járult hozzá az Európai Dunabizottság illetékességének Brailáig való kiterjesztéséhez sem. Meg kell említenünk, hogy a Bizottság illetékességének kiszélesítésével egyidejűleg mandátumának időtartamát 21 esztendővel hosszabbították meg és ezt azután később automatikusan 3—3 évvel megtoldották. A Bizottság — mint erre már fentebb utaltunk — a Duna torkolatánál önállóan intézkedett, szabályrendeleteket adott ki, illetékeket szedett, sőt bírói tevékenységet is folytatott. Számos nemzetközi jogász az Európai Dunabizottságot a nemzetközi jog alanyának, sőt volt olyan is, aki sui generis államnak tekintette.¹⁶

A Bizottság fennállása és működése a parti állam, Románia szuverenitásának állandó sérelmét jelentette és Románia ismételten tiltakozott is ellene, a nagyhatalmakkal szemben azonban területi felségjogait nem tudta eredményesen megvédeni.

¹⁶ Pl. Holtzendorff, Engelhardt, Renault.

Az 1856-os párizsi rendezést követő több mint félévszázad során tehát a hajózás szabadsága a Duna felső és középső szakaszán Ausztria — illetőleg 1867 után az Osztrák—Magyar monarchia — monopolisztikus törekvései következtében nem, vagy nem mindig érvényesült, ugyanakkor viszont a tengeri szakaszon, azaz Braila és a torkolat között a hajózás szabadságának kétségtelen érvényesülése az Európai Dunabizottság hatáskörének kiszélesítése következtében a parti állam felségjogainak súlyos sérelmével párosult. *A Duna vonatkozásában alkotott szabályozás tehát — főleg a Bizottság összetételét, hatáskörét stb. illető rendelkezések tekintetében — eltért az egyetemes nemzetközi jog szabályaitól: a különböző Duna-egyezmények (Párizs 1856., Berlin 1878., London 1883.) speciális, partikuláris jellegű és — tegyük hozzá — a parti államokra nézre hátrányos tételes jogot teremtettek.*

A Duna mentén az 1914—1918-as világháború befejezésével csupa kis állam alakult, amelyek ellentétes politikai törekvései miatt nem tudtak egységesen fellépni a győztes nagyhatalmakkal, Franciaországgal, Nagy-Britanniával és Olaszországgal szemben. Így azok továbbra is megtartották kiváltságait, sőt előjogaikat a parti államok rovására még ki is szélesítették. Egyik eszköze ennek az volt, hogy a békeszerződések szövegébe számos, a dunai hajózással kapcsolatos rendelkezést vettek fel¹⁷ és a legyőzött államokat a békeszerződések által kötelezték arra, hogy a később kidolgozandó végleges egyezményt eleve elfogadják.

A trianoni békeszerződés 314. cikke értelmében Magyarország kötelezte magát, hogy az említett általános egyezményhez csatlakozik. A jelzett egyezményt 1921-ben Párizsban dolgozták ki és írtak alá és amely a Magyar Törvénytárban az 1923 : XI. tv.-ként nyert becikkelyezést, valóban utal a versaillesi, a saint-germaini, a neuilly-i és a trianoni szerződésekre, olyan értelemben, hogy azok határozatainak megfelelően óhajtja megállapítani a nemzetközi dunai hajózás „szabadságát” véglegesen biztosító általános szabályokat.

A nagyhatalmak nemesak a számukra oly sok előnyt nyújtó és a Winiarski által „különleges anakronizmusnak” nevezett Európai Dunabizottság fenntartásához ragaszkodtak, hanem az 1921. évi párizsi egyezmény értelmében megalakították a Nemzetközi Dunabizottságot, mely a Dunának Ulmtól Brailáig terjedő szakaszán és fő mellékfolyóinak hajózható részén¹⁸ volt hivatva

¹⁷ A nagy és kis államok viszonyában érvényesülő egyenlőtlen elbánás elvének kifejezése például a trianoni szerződés 276. és 277. cikke. A 276. cikk kimondotta, hogy a Duna vízhálózata nemzetközinek nyilvánított részén „az összes hatalmak állampolgárai, javai és lobogói teljesen egyenlő elbánásban fognak részesülni, akként, hogy a hatalmak bármelyikének állampolgárai, javai és lobogója hátrányára semmiféle megkülönböztetést sem szabad tenni köztük és magának a parti államnak vagy annak az államnak polgárai, javai és lobogója között, amelynek állampolgárai, javai és lobogója a legtöbb kedvezményt élvezik”. Ugyanakkor — amint azt a 277. cikk megállapítja — „a magyar hajók a személyi- és áruforgalmat rendes járatokkal, valamelyik Szövetséges és Társult Hatalom kikötői között csak ennek különös felhatalmazása alapján bonyolíthatják le”.

¹⁸ Az 1921. évi párizsi egyezmény 2. cikke értelmében a Duna nemzetközinek nyilvánított vízhálózatához tartozik a Morva és a Thaya vízfolyásának az a része, mely Ausztria és Csehszlovákia határát alkotja, a Dráva Barestól kezdve, a Tisza a Szamos torkolatától kezdve, a Maros Aradtól kezdve, valamint azok az oldalsatornák, vagy vízmedrek, amelyek akár az említett vízhálózat természetétől fogva hajózható szakaszainak megkettőzésére, vagy megjavítására, akár pedig arra szolgálnak, hogy ugyanazon víziutak egyikének természetétől hajózható két szakaszát összekössék.

a hajózás rendezésére, és a Bizottságban helyet biztosítottak a parti államok delegátusai mellett saját képviselőik számára is. A Bizottság állapította meg a parti államok javaslatai alapján a vízhálózat megjavításának általános tervezetét, felülvizsgálta és — ha szükségesnek látta — módosította a parti államoknak saját folyamszakaszai fenntartására irányuló terveit. A munkálatok végrehajtása már az egyes parti államok feladata volt. A Bizottság szakszerveiben a nem parti államok polgárai jutottak vezető szerephez. Így pl. az Állandó Főtitkárság vezetőjét a Bizottságban képviselt nem parti államok polgárai közül kellett megválasztani, a Műszaki Hivatal vezetőjének megválasztásához — ha nem parti állam polgára volt — szótöbbség, ha valamely parti állam polgára volt, egyhangú szavazás kellett. (XXVII. cikk.)¹⁹

Az 1921. évi egyezmény és az általa alkotott szabályozás ma már a múlté, részletezése tehát mellőzhető. Azt mindenesetre megemlíthetjük, hogy az akkori román kormány képviselője az egyezménytervezet tárgyalása során leszögezte, miszerint a Nemzetközi Dunabizottság jogköre „súlyos sérelmet jelent a parti államok jogait illetően, amelyeket az 1815. évi Bécsi Kongresszus aktáitól kezdve minden egyezmény szentnek tekintett...” — majd hozzáfűzte — „... a tervezet, ahelyett, hogy a hajózás szabadságát rendezné, a parti államok gúzsbakötését szabályozza.”²⁰ Még francia szerzők is elismerik, hogy a párisi egyezmény a három nyugateurópai nagyhatalom számára uralkodó helyzetet biztosított.²¹ Az ellentét főleg Románia és az Európai Dunabizottság között volt éles. Románia tagadta, hogy a Bizottságnak a Galac-Braila közötti szakaszon ugyanolyan jogai lennének, mint a Galactól a tengerig terjedő szakaszon. Az Állandó Nemzetközi Bíróság azonban 1927. december 8-án kelt tanácsadó véleményében megállapította, hogy az 1921. évi egyezmény szerint a Bizottság hatásköre ugyanolyan, mint aminővel a világháború előtt ténylegesen rendelkezett és miután a Bizottság ebben az időben a Galac-Braila szakaszon de facto ugyanolyan jogokat élvezett, mint Galactól lefelé és az 1921. évi egyezmény aláírásával ehhez Románia is hozzájárult, az Európai Dunabizottság illetékessége Brailától a tengerig terjed és hatásköre a megjelölt folyamszakasz egészén azonos.

Hogy vajon a Bíróság a különböző cikkek szövegét helyesen értelmezte-e, annak vizsgálata nem tartozik ide,²² az azonban kétségtelen tény, hogy Románia az Európai Dunabizottság hatáskörében és tevékenységében

¹⁹ A Duna vízhálózatának kérdéseivel foglalkozó nemzetközi szervek közül meg kell még említenünk az Állandó Vízügyi Műszaki Bizottságot is. A történelmi Magyarország vízrajzi egységének az új államhatárok által történt feldarabolása következtében szükségessé vált a vízrendezési munkálatok összhangolásának szervezett nemzetközi biztosítása. E feladat megoldása érdekében állították fel a trianoni békeszerződés 293. cikke alapján a fent nevezett Bizottságot, mely a területileg érdekelt államok képviselőiből állott és amelynek elnökét a Nemzetek Szövetségének Tanácsa nevezte ki. A Vízügyi Bizottság a második világháborúig működött és a felmerülő technikai problémákat sikerrel oldotta meg.

²⁰ Idézi Visinszkij. *Conférence Danubienne. Beograd, 1948. Recueil des documents.* Edition du Ministère des Affaires Etrangères de la République Populaire Fédérative de Yougoslavie, Beograd, 1949. 263. o.

²¹ Vö. Imbert, *Le régime actuel du Danube.* Revue Générale de Droit International Public. 1951. 73. o.

²² Bővebben ld. Hajnal II., *La Commission Européenne du Danube et le dernier avis consultatif de la Cour.* Bruxelles, 1928. 60 o.

állami szuverenitásának állandó sérelmét látta és állandóan tiltakozott is ellene.²³

Ezt a rendszert — mely nemcsak Románia érdekeit sértette, hanem általában a parti államokét — nem lehetett módosítani mindaddig, amíg a versaillesi békeszerződés ereje és vele együtt Franciaország hatalmi pozíciója meg nem rendült. A fasiszta német kormány 1936. november 18-ás semmisnek nyilvánította a versaillesi szerződésnek Németország nemzetközi folyóira vonatkozó rendelkezéseit és kivált a Nemzetközi Dunabizottságból is. Hatalmi helyzetének gyengülése következtében most már Franciaország és Nagy-Britannia is engedékenyebbnek mutatkozott és a Románia kezdeményezésére összehívott tárgyaláson 1938. augusztus 18-án Sinaiában Románia, Nagy-Britannia és Franciaország között kötött egyezmény helyreállította Románia szuverén jogait a Duna torkolatánál. Az egyezmény értelmében az Európai Dunabizottság intézkedési joga, szabályalkotó és bírói funkciói megszűntek, a révkalauzi személyzetet Románia vette át és a román kormány „Tengeri Dunai Igazgatóság” névvel önálló hatóságot állított fel, melynek feladata a Duna tengeri szakaszán és torkolatán szükséges munkálatok elvégzése, az ezzel kapcsolatos tervek elkészítése és végrehajtása, az illetékek beszedése, felhasználása stb. volt. Az Európai Dunabizottságnak csupán felügyeleti joga maradt és minden tekintetben tanácskozó testületté vált. Az Igazgatóság által elkészített terveket felülvizsgálhatta és módosíthatta, azonban csupán a román kormánnyal egyetértésben, és ha a román kormány haladéktalanul sürgős és szükséges munkálatokat kezdett meg, azokat nem akadályozhatta és nem függeszthette fel. Az egyezmény megalkotása — amint azt a szuverenitás kérdésében ellentétes állásponton levő szerzők is elismerik — Románia jelentős politikai sikerének tekintendő, mely évtizedeken át tiltakozott az Európai Dunabizottság hatásköre és működése ellen.²⁴

1939. március 1-én a román külügyminiszter, valamint Németország, Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország bukaresti követei aláírták az ún. „Bukaresti jegyzőkönyv”-et, melynek értelmében Németország és Olaszország csatlakozott a sinaiai egyezményhez és Németország tagja lett az Európai Dunabizottságnak. Mind Sinaiában, mind pedig Bukarestben a szerződő felek teljesen figyelmen kívül hagyták a párisi egyezménynek saját

²³ Az Állandó Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményét követően is több egyezkedési kísérlet történt, több megállapodás jött létre Románia és az Európai Dunabizottság között az utóbbi hatáskörére vonatkozólag. Így 1929. március 20-án az érdekelt államok az 1921. évi párizsi egyezmény módosítására megállapított eljárás szerint megállapodtak az Európai Dunabizottság hatáskörének bizonyosfokú korlátozása tekintetében, ezt az egyezséget azonban különböző pénzügyi megfontolásokra hivatkozva nem léptették életbe. Ezt követően jött létre az 1932. március 13-án kelt Modus Vivendi és az azt kiegészítő 1932. július 27-én kelt deklaráció, továbbá az 1933. május 17-i galaci egyezmény, az 1933. június 25-én kelt Modus Vivendi és az ahhoz csatolt deklaráció. Ez utóbbi megállapodás szerint Románia kötelezettséget vállalt, hogy nem vitatja többé az Európai Dunabizottság joghatóságát a Fekete-tenger és Braiila közti szakaszon, a Bizottság pedig kötelezte magát, hogy tartózkodik bírói jogkörének gyakorlásától a Galac és Braiila közötti folyamszakaszon. (Auburtin, *Die neue Rechtsstellung der Europäischen Donaukommission*. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, IX. köt. 1939—40. 341. o.)

²⁴ „The Sinaiu Agreement represented a victory for Roumania who had been protesting for many years against the direct authority exercised by the European Commission within her territory.” Sinclair, *The Danube Conference of 1938*. British Yearbook of International Law, 1949. 398. o.

módosítására vonatkozó rendelkezéseit annak jeléül, hogy az egyezményt a megváltozott viszonyok miatt érvénytelennek, hatályban nem levőnek tekintették.²⁵

1940. szeptember második hetében Bécsben, Németország elnöklete alatt, tárgyalások folytak az érdekelt államok szakértői között a dunai hajózás kérdéseiről a Brailától felfelé terjedő szakaszon és ezek során megegyeztek abban, hogy a Nemzetközi Dunabizottság „feloszlottnak tekintendő”. („Als aufgelöst zu betrachten ist.”) Megindultak a tanácskozások egy új egyezmény kidolgozására és egy új bizottság összeállítására vonatkozólag, ezek azonban a háború gyorsan pergő eseményei közepette nem vezettek konkrét eredményre, és végül is a fasiszta Németország agressziója által létrehozott valamennyi nemzetközi intézményt elsöpörte a második világháborúban résztvevő antifasiszta koalíció hatalmainak győzelme.

Ezzel a dunamenti államok életében és a dunai hajózás történetében is új korszak kezdődött.

A második világháború hadműveletei során a Duna-medence államait a Szovjetunió hadserege szabadította fel a német megszállás alól, s ezt követően ezekben az államokban nagyarányú társadalmi és gazdasági átalakulás indult meg. A Szovjetunió, melyet a két világháború közti időben kizártak a dunai kereskedelemből, Besszarábia visszaszerezésével maga is parti állammá vált, és a Duna-medence népi demokratikus államainak nyújtott politikai támogatás mellett ezekkel az államokkal széleskörű gazdasági kapcsolatokat épített ki. *Érvényes Duna-egyezmény hiánya, valamint a fent vázolt megváltozott politikai és gazdasági viszonyok új Duna-egyezmény megkötését tették szükségessé.* A békeszerződések előkészítő tárgyalása során Párizsban 1946-ban sok szó esett a dunai hajózás kérdéséről. Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok nem vettek tudomást a népi demokratikus államokban bekövetkezett mélyreható társadalmi és politikai átalakulásról és változatlanul arra törekedtek, hogy régi gyakorlatuknak megfelelően biztosítsák uralkodó helyzetüket a Duna-medencében és a dunai hajózás kérdéseit intéző nemzetközi Dunabizottságokban. Ezért arra törekedtek, hogy — a trianoni szerződés példája szerint — az általuk kívánatosnak tartott elvek és jogszabályok egy részét már a volt csatlós államokkal, Magyarországgal, Romániával és Bulgáriával kötendő békeszerződésekbe is belefoglalják, illetőleg arra, hogy a békeszerződések rendelkezései révén kötelezzék ezeket az államokat a tőkés érdekeknek megfelelő Duna-egyezmény elfogadására. A nyugati nagyhatalmak azonban határozott ellenállásra találtak a Szovjetunió részéről, mely ez ellen a leghatározottabban tiltakozott. Molotov 1946. október 10-én a Párizsi Konferencián mondott beszédében kifejtette, hogy a nyugati hatalmak „arra akarják kihasználni ezt az alkalmat, hogy a Dunán privilegizált helyzetet teremtsenek néhány nagyhatalom számára, amelyek nyilván nem a dunamenti államok szuverenitásával és nemzeti érdekeivel törődnek, hanem mindenütt diktálni akarnak . . . azért, hogy szabadddá tegyék maguknak az utat a Duna völgyében gazdasági befolyásuk számára.”²⁶

²⁵ Ezt a megállapítást alátámasztja az a körülmény is, hogy a sinaiai egyezmény szövegében sehol nincs utalás az 1921. évi egyezmény valamely rendelkezésére és nem történik említés az eredeti egyezmény módosításának tényéről sem. Vö. *Arrangement and final protocol relative to the exercise of the powers of the European Commission of the Danube. Sinaia, August 18, 1938.* Stationary Office, London, 1939. 23 o.

²⁶ Molotov, *A külpolitika kérdései.* Szikra, 1949. 243—244. o.

A párizsi békekonferencián végül is sikerült megállapodni abban, hogy e kérdés olyan nagyfontosságú és olyan szerteágazó érdekeket érint, hogy rendezésére külön konferenciát kell összehívni.²⁷ A dunai hajózás szabadságának elvét, amelyet mind a parti államok, mind pedig a nyugati tőkés nagyhatalmak egyaránt elfogadtak, a békeszerződésekben külön is rögzítették. A magyar békeszerződés 38. cikke szerint

„A Dunafolyamon a hajózás szabad és a kikötői és hajózási terhek, valamint kereskedelmi hajózás feltételei tekintetében a teljes egyenlőség alapján nyitva lesz az összes államok állampolgárai, kereskedelmi hajói és áru számára. Ez a rendelkezés nem nyer alkalmazást ugyanazon állam kikötői között való forgalomra.”

Ugyanilyen szövegű a román békeszerződés 36. és a bolgár békeszerződés 34. cikke is. A négy nagyhatalom külügyminisztereinek a Duna-kérdés rendezéséről folytatott tárgyalásai eredményeként a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. december 12-én New Yorkban hozott határozata kimondotta, hogy

„Az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, a Szovjetunió és Franciaország megegyeztek abban, hogy a Romániával, Magyarországgal és Bulgáriával kötött békeszerződések életbelépése utáni hat hónapon belül konferenciát hívnak össze, melynek feladata új egyezmény kidolgozása a dunai hajózás rendjéről és amely a dunai államok, nevezetesen a Szovjetunió, Ukrajna, Bulgária, Románia, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Magyarország képviselőiből, valamint az Amerikai Egyesült Államoknak, Nagy-Britanniának és Franciaországnak mint a Külügyminiszterek Tanácsa tagjainak képviselőiből áll.

Az egyezményhez csatolandó későbbi módosításokat — amennyiben ennek szüksége felmerülne — ugyancsak a megnevezett konferencia fogja elvégezni a fentebb részletezett összetételben.

Ausztria az említett konferencián a vele kötendő békeszerződés kérdésének rendezése után vesz részt.”²⁸

A magyar békeszerződést a három nagyhatalom 1947 folyamán ratifikálta és az a megerősítő okiratoknak a Szovjetunió kormányánál való letételekor életbelépett. Egyidejűleg történt a román és a bolgár békeszerződések megerősítése is. A fenti államok ezzel visszanyerték teljes nemzetközi jogi cselekvőképességüket és nem volt többé semmi jogi akadály a új Duna-egyezmény megkötésének.

IV. Az 1921. évi egyezmény megszűnésének okai

Az 1948. július 30. és augusztus 18. között tartott Belgrádi Konferenciát a parti államok és köztük elsősorban a Szovjetunió és a nyugati kapitalista hatalmak felfogása és céljai között jelentkező mélyreható ellentét jellemezte. *A parti államok állásfoglalását területi felségjogaik erőteljes védelme és a szuverenitásukhoz való szívós ragaszkodás hatotta át.* Elutasítottak tehát minden olyan kísérletet, mely a dunai hajózás igazgatását egy részben idegen államok delegátusaiból álló nemzetközi szervezetre ruházta volna át és a nemzetközi folyamhajózási jog általános elveinek inkább megfelelő és állami szuverenitásukat teljes mértékben tiszteletben tartó újszellemű egyezmény megalkotását tűzték ki célul. Az USA, Nagy-Britannia és Franciaország ezzel szemben éppen

²⁷ *Conférence Danubienne*, 119. o.

²⁸ *Conférence Danubienne*, 7. o.

arra törekedett, hogy a megalakítandó Dunabizottság, amelyben elgondolásaik szerint természetesen saját képviselőik is helyet foglaltak volna, minél nagyobb, minél szélesebb hatáskörrel rendelkezék és lehetőleg a parti államoktól függetlenül is foganatosíthasson intézkedéseket. Ezért azt kívánták, hogy az új egyezmény lényegében az 1921. évi párizsi egyezményre épüljön fel és hogy tulajdonképpen annak továbbfejlesztését jelentse. A nyugati tőkés nagyhatalmaknak ez a célkitűzése magyarázza meg azt a makacs harcot, amelyet az 1921. évi egyezmény hatálybanlétének bebizonyítása érdekében folytattak.

A Konferencia megnyitását követő napon — azaz július 31-én — Franciaország képviselője, Thierry nyilatkozatot tett, melyben a francia külügyminisztériumnak 1948. április 28-án a szovjet nagykövetséghez intézett jegyzékére hivatkozva leszögezte: „... a francia kormány szándéka, hogy megőrizze mindazokat a jogokat, amelyeket számára eddig a Duna nemzetközi helyzetét meghatározó szerződések biztosítottak, mindaddig, amíg a konferencia javaslatai és ezen jogok esetleges módosításai el nem nyerik hozzájárulását.”²⁹ Majd így folytatta:

„Ha bizonyos nemzetközi érdekek kedvéért Franciaország nem kérte is kifejezetten azoknak a jogoknak az elismerését, amelyeket számára, valamint más, a konferencián nem képviselt hatalmak számára régebbi diplomáciai egyezmények biztosítanak — ami *conditio sine qua non*-ja a konferencián való részvételének —, nem tekintheti magára nézve kötelezőnek egy olyan egyezmény rendelkezéseit, melynek kidolgozása során nem lennének tekintettel szerzett jogaira... Semmiféle többség, legyen az akár abszolút, akár minősített, még ha $\frac{2}{3}$ arányú is, nem törölheti el a fennálló egyezményt valamennyi érdekelt fél előzetes hozzájárulása nélkül.”³⁰

A francia delegátus deklarációja a Konferencia résztvevőinek többségéből élénk tiltakozást váltott ki. A parti államok delegátusai ultimátumnak minősítették³¹ a szerzett jogokra való éles és határozott hangú hivatkozást és azt sorra visszautasították. Visinszkij, a Szovjetunió képviselője megállapította, hogy a „szerzett jogok” emlegetése nélkülöz minden jogi alapot, mivel az 1921. évi párizsi egyezmény — amint azt igen alapos és beható fejtegetések³² eredményeként leszögezte — nincs többé hatályban.

Peake, Nagy-Britannia delegátusa megkísérelte, hogy néhány jogi érvel támassza alá Thierry deklarációját. Augusztus 3-án mondott beszédében többek között az 1871-es Londoni Konferencia jegyzőkönyvéhez csatolt deklaráció I. pontjára hivatkozott, mely kimondotta, hogy „a nemzetközi jog egyik alapvető elve, hogy egyetlen hatalom sem tagadhatja meg szerző-

²⁹ *Conférence Danubienne*. 55. o.

³⁰ Uo.

³¹ „... ez nem az együttműködés nyelve — mondotta Visinszkij — hanem a diktátumoké, nem az együttműködés nyelve, hanem a parancsolásé, nem a barátok közti együttműködés és munka nyelve, hanem a gazdálé. A szovjet delegáció erőlyesen visszautasítja az ilyen deklarációkat. Már eleve azzal válaszolunk az ilyen ultimátum jellegű deklarációkra, hogy számunkra semmit sem jelentenek, hogy elhaladunk mellettük és kijelentjük »az ajtók egyformán szolgálnak belépésre és távozásra«. *Conférence Danubienne*. 65. o.

³² Még a nyugati hatalmak álláspontjának olyan határozott védője is, mint J. L. Kunz amerikai egyetemi tanár, a konferenciáról írott szemleciikkében elismerte, hogy „... ami a Duna-kérdés egész történeti, politikai, jogi és gazdasági hátterét illeti, a szovjet delegáció kitűnően felkészülve érkezett Belgrádba”. (Kunz, *The Danube Regime and the Belgrade Conference*. *The American Journal of International Law*, 1949. 109—110. o.)

désből folyó kötelezettségeit, vagy nem módosíthatja azok rendelkezéseit a szerződő hatalmak baráti megegyezés útján nyert beleegyezése nélkül”.³³

Visinszkij nyomban válaszolt, és az 1921. évi egyezmény érvénytelenségének kérdése körül igen érdekes vita alakult ki. A Belgrádi Konferencia anyagának nemzetközi jogi szempontból legérdekesebb részei azok a jegyzőkönyvek, amelyek ezt a vitát rögzítették, annál is inkább, mivel az 1921. évi egyezmény hatályban nem léte egyik előfeltétele volt a belgrádi egyezmény jogszerű megalkotásának. Az érvénytelenséget bizonyító tényezők felsorolása és kifejtése tehát egyszersemind a belgrádi egyezmény jogi alapjainak tisztázása is. A következőkben ezek vázolását kíséreljük meg.

A Szovjetunió és a népi demokráciák küldöttségeinek álláspontja szerint az 1921. évi párizsi egyezmény hatályát veszítette. A felhozott érveket a nyugati szerzők különbözőképpen foglalják össze. Sinclair szerint a Szovjetunió a következőképpen érvelt: „Az 1921. évi egyezmény érvénytelen a) ab initio, miután a Szovjetunió nem vett részt annak megalkotásában; b) az egyezménynek Nagy-Britannia és Franciaország által 1938-ban és 1939-ben elkövetett rendszeres megsértése miatt; c) a rebus sic stantibus klauzula alkalmazása értelmében; d) a háború eredményeként.”³⁴

Imbert a Szovjetunió és a népi demokráciák érveit már egészen másként csoportosítja: „... Az 1921. évi egyezmény hatályon kívül helyezettett volna a következő három ok valamelyikének hatásaként: elévülés a rebus sic stantibus klauzula alapján, megszüntetés a sinaii és a bukaresti egyezmények, valamint a belgrádi konferencia összehívása által és végül novatio útján.”³⁵

A vita főkérdéseit nézetünk szerint egyik felosztás sem adja vissza híven és ezért az érveket és az ellenérveket egészen másként — éspedig a következőképpen — csoportosítjuk.

1. Az egyezmény igen pontosan meghatározta a saját módosítására, illetőleg hatályon kívül helyezésére vonatkozó eljárást. Az erről szóló 42. cikk a következőképpen hangzik:

„Az életbelépés keltétől számított öt évi határidő elteltével a jelen szabályzat felülvizsgálható, ha ezt az államok $\frac{2}{3}$ része a szerintük felülvizsgálandónak vélt rendelkezések megjelölésével kéri. E kérelem a Francia Köztársaság kormányához intézendő, mely 6 hónapon belül intézkedni fog az értekezlet összehívása iránt. Az értekezleten való részvételre a jelen egyezményt aláíró minden állam meghívást kap.”

Külön intézkedik az egyezmény az Európai Dunabizottság hatásköréről.

A 7. cikk szerint:

„Az Európai Bizottság hatásköre csak a Bizottságban képviselt valamennyi állam által kötött nemzetközi megállapodás alapján szüntethető meg.”

Az egyhangúság kikötése annak idején Anglia és Franciaország érdekében történt, ők ragaszkodtak a Bizottság jogainak csorbitatlan fenntartásához és elérték azt — ami egyébként már az első világháború előtt is megvalósult —, hogy hozzájárulásuk nélkül az Európai Dunabizottság helyzete nem volt módosítható.

³³ *Conférence Danubienne*. 101. o.

³⁴ Sinclair, i. m. 399. o.

³⁵ Imbert, i. m. 79. o.

Azt hisszük, nem szorul bővebb bizonyításra, hogy egy és ugyanazon egyezmény 7. és 42. cikke nem lehet ellentétben egymással és nem választható el egymástól. A két cikket tehát együttesen, összeolvasva kell értelmeznünk, éspedig úgy, hogy az Európai Dunabizottság megszüntetéséhez az egyezményt aláíró államok $\frac{2}{3}$ részének ilyen irányú előzetes hozzájárulása, illetőleg indítványa szükséges a 42. cikk rendelkezései értelmében, míg a 7. cikk értelmében a megszüntetéshez szükséges $\frac{2}{3}$ -os többségnek a Bizottság valamennyi tagja hozzájárulását kell tartalmaznia. „Ez a szabály — mondotta Visinszkij — analóg azzal, amely az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának 27. cikkébe van belefoglalva és amely a Biztonsági Tanács szavazására vonatkozik a nem eljárási jellegű kérdésekben.”³⁶ Ehhez az érveléshez azt hisszük nem kell kiegészítést fűznünk, megalapozottságát még egyes nyugati írók is elismerték.³⁷

Ami viszont a történeti eseményeket illeti — mint tudjuk —, 1938-ban a sinai konferencián az Európai Dunabizottság hatáskörének megváltoztatását és ennek révén az 1921. évi egyezmény II. fejezetének, a 4—6. terjedő cikkeknek igen lényeges módosítását Románia, Anglia és Franciaország határozta el anélkül, hogy a többi 9 aláíró állam³⁸ véleményét és nézetét megkérdezte volna. Igaz ugyan, hogy a 7. cikk értelmében a Bizottság megszüntetéséhez tagjainak egyhangú határozatára volt szükség, tehát ugyancsak egyhangú határozattal a fortiori a bizottság hatáskörét is korlátozhatták. A kérdés megfelelő eldöntése szempontjából azonban alapvető fontosságú az a tény, hogy megszüntetése, illetőleg hatáskörének korlátozása egyaránt az 1921. évi egyezmény módosítását jelenti, melyet a 42. cikk rendelkezései szabályoznak, a megszüntetés, illetőleg a hatáskör korlátozásának kimondásakor tehát a 42. cikk rendelkezései szerint kellett volna eljárniok. A 42. cikk előírásait viszont a legkevésbé sem tartották meg, hiszen 8 állam aláírása helyett mindössze 3 állam megbizottainak aláírása szerepel a sinai egyezmény cikkei alatt, de nem tartották meg a 7. cikk rendelkezéseit sem, mivel az Európai Dunabizottság tagjai közül Olaszország még csak részt sem vett a sinai tárgyalásokon. Lényegében ugyanez történt a bukaresti jegyzőkönyv aláírása alkalmával is, amikor Olaszország csatlakozott ugyan a sinai egyezményhez — tehát utólagosan elméletileg teljesítették a 7. cikk által felállított követelményeket —, a 42. cikkben megkívánt $\frac{2}{3}$ -os többség eléréséről azonban változatlanul szó sem volt. A párizsi egyezmény rendelkezéseit a szóbanforgó nagyhatalmak, Anglia és Franciaország tehát nem követték, nem tartották irányadónak sem Sinaiában, sem pedig Bukarestben, mert ekkor, 1938/39-ben magát az egyezményt a megváltozott politikai viszonyok miatt korszerűtlennek, elavultnak tekintették. Nincs tudomásunk arról sem, hogy azok az államok, amelyeket a két konferencia összehívása alkalmával mellőztek, tiltakoztak volna „szerzett jogaik” megsértése ellen. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a többi, nagyrészt partmenti állam nyilvánvalóan nem azért nem tiltakozott a sinai és a bukaresti egyezmények ellen, mintha azok összhangban lettek volna az 1921. évi párizsi egyezménnyel, hanem egész egyszerűen azért, mert nem volt semmi siratni valójuk az Európai Duna-

³⁶ *Conférence Danubienne*. 113. o.

³⁷ Ld. Sinclair, i. m. 400. o.

³⁸ Németország, Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Bulgária, Belgium, Olaszország és Görögország.

bizottság hatáskörének megnyirbálásán. A sinaiai egyezményt és a bukaresti jegyzőkönyvet ismertető egykorú cikkek nem is titkolják, hogy azok megalkotása aligha történt a párizsi egyezmény rendelkezéseivel összhangban.³⁹

Thierry francia delegátus, az egyezmény hatálybanlétének bizonyítása érdekében hivatkozott a TASS hírügynökség 1940. október 26-i közleményére, mely szerint a Szovjetunió szükségesnek tartja a két Duna-bizottság megszüntetését és egyetlen bizottság felállítását.⁴⁰ Visinszkij válaszában megjegyezte, hogy a TASS híre éppen az ellenkezőjét bizonyítja annak, aminek alátámasztására azt a francia delegátus felhozta. A szovjet kormány azért követelte a két bizottság feloszlását, „mert az 1921. évi egyezmény nem létezett többé, mert hatályát veszítette és szükségessé vált a bizottságok felszámolása, melyeknek immár nem volt semmi létjogosultságuk, elvesztvén azt a jogi alapot, amelyre felépültek.”⁴¹

2. A párizsi egyezmény megszüntének tényét azonban nemcsak a sinaiai egyezmény és a bukaresti jegyzőkönyv igazolja. Az 1946. évi párizsi béketárgyalásokon a magyar, a román és a bolgár békeszerződések szövegébe beillesztették a dunai hajózás szabadságáról szóló cikket, mint a szerződések 38., 36. és 34. cikkeit. Ez a rendelkezés éppen a nyugati tőkés hatalmak kezdeményezésére került a békeszerződések szövegébe, jóllehet nem szorul bővebb bizonyításra, hogy az 1921. évi Duna-egyezmény hatálybanléte esetén aligha lett volna szükség a szabad hajózás elvének újbóli deklarálására. Még abban az esetben is, ha feltételezzük, hogy az egyezmény a második világháború alatt és után is hatályban maradt, az események beható vizsgálata az egyezmény hatályon kívül helyezéséhez kell hogy vezessen, mivel a folyambajózás szabadságának újbóli leszögezése új szerződés megkötését jelentette ugyanabban a tárgykörben, mely automatikusan hatályon kívül helyezi a régit. A magyar, román és bolgár békeszerződések 38., 36., illetőleg 34. szakaszai hatályon kívül helyezték az 1921. évi egyezmény 1. szakaszát, mivel attól eltérő szövegezésűek és egy lényeges ponton — a cabotage kérdésében — az 1921. évi egyezménnyel ellentétes rendelkezést tartalmaztak. A párizsi egyezmény 1. szakasza az egész egyezmény lényegét, alapelveit sűríti össze, hatályon kívül helyezése esetén tehát nem állhat meg, nem lehet hatályban az egyezmény többi rendelkezése, vagyis maga az egyezmény sem. Franciaország képviselőjének az az érvelése, miszerint a békeszerződés közte és Magyarország, Románia valamint Bulgária között nem létesített jogviszonyt, mivel nem lévén velük hadiállapotban, nem is köthetett velük békét, önmagában kétségtelenül helytálló, a parti államok álláspontjának szempontjából azonban még sem döntő jelentőségű. A hangsúly nem az új jogviszony keletkezésén, hanem az 1921-es egyezmény aláíróinak az egyezmény rendelkezéseivel szemben tanúsított magatartásán van. Ami pedig ennek a magatartásnak a kérdését illeti, igaz ugyan, hogy a békeszerződéseket Franciaország nem írta alá, a szerződések alapelveit kidolgozó Külügyminiszterek Tanácsának ülésein azonban tevékenyen résztvett, vagyis azonosította magát a három másik nagyhatalom álláspontjával.

3. Az 1921. évi egyezmény hatályban nem létének tényét az 1948. évi konferencia összehívásának módja is igazolja. Ha a párizsi egyezmény hatály-

³⁹ Auburtin, i. m. 344—345. ó.

⁴⁰ *Conférence Danubienne*. 149. o.

⁴¹ *Conférence Danubienne*. 195. o.

ban lett volna, kétségtelenül az egyezmény 42. cikke alapján kellett volna a konferenciát összehívni. A külügyminiszterek 1946. évi newyorki tanácskozásain azonban szó sem esett a 42. cikkről — egy hatályban nem levő egyezmény hatályban nem levő cikkéről —, hanem új egyezmény megalkotásáról volt szó és az egyezmény megkötésére hivatott konferencia összetételét és összehívásának körülményeit a Külügyminiszterek Tanácsa minden jogi kötöttség nélkül rendezte. A nyugati hatalmak Belgrádban persze ennek ellenkezőjét akarták bizonyítani, azzal érvelve, hogy egy egyezmény valamelyik szakaszának meg nem tartása még nem helyezi hatályon kívül magát az egyezményt, a fentebb idézett Kunz azonban maga is elismeri, hogy „a nyugati hatalmak hibát követtek el, amidőn a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. december 6-⁴² ülésén elfogadták, hogy csak azokat az államokat hívják meg a Duna-konferenciára, amelyek a Belgrádi Konferencián ténylegesen jelen voltak.”⁴³ A konferencia vitái során a bolgár delegátus nagyon helyesen mutatott rá arra, hogy a konferencia nem az 1921. évi egyezmény rendelkezései, hanem a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. december 12-i newyorki határozata alapján ült össze, működésére tehát nem a párizsi egyezmény, hanem a Külügyminiszterek Tanácsának rendelkezései az irányadók.

Mindezekből az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

Igaz ugyan, hogy egy nemzetközi szerződés valamely lényeges rendelkezésének megsértése ipso facto még nem helyezi hatályon kívül magát a szerződést, csupán jogot ad a vétlen félnek a szerződés egyoldalú megszüntetésére, a nemzetközi szerződések hatálya azonban bármikor megszűnhet az érdekelt államok közös megegyezése alapján, akik akár expressis verbis, külön egyezményben, vagy valamely egyezményhez csatolt mellékletben, akár pedig concludens tényekben juttatják ilyen értelmű akaratukat kifejezésre. *Nem szükséges tehát a nemzetközi szerződések megszűnésének expressis verbis történő kimondása, az aláíró felek hallgatólagos magatartásának tényeiből is következtethetünk erre.*⁴⁴ A tények pedig azt mutatják, hogy az 1921. évi egyezmény rendelkezéseit a nyugati hatalmak 1938-tól kezdve sorozatosan mellőzték és nem tekintették irányadónak sem 1938-ban, sem 1939-ben, sem 1946-ban — azaz a szerződés *desuetudoba* ment. Nem volt szó róla Sinaiban, Bukarestben, de még Párizsban, sőt New Yorkban sem, hiszen akkor még a nyugati nagyhatalmak abban reménykedtek, hogy a békeszerződések közül sokkal hatékonyabb eszközt kovácsolhatnak érdekeik védelmére, mint amilyen az elavult és elévült párizsi egyezmény bármikor is lehetett volna. Az egyezményhez való ragaszkodás csak 1948-ban, Belgrádban éledt fel újra, amikor a parti államok új,

⁴² Az időpontot Kunz tévesen idézi. A külügyminiszterek nem 1946. december 6-án, hanem ugyanazon hó 12-én állapodtak meg az új egyezményt kidolgozó konferencia összehívásának körülményeiben.

⁴³ „... the Western Powers themselves are not free from fault, when they agreed at the meeting of the Council of Foreign Ministers of December 6, 1946 that only the states which were in fact present at the Belgrade Conference be invited to a Conference on the Danube.” (Kunz, *The Danube Regime and the Belgrade Conference*. The American Journal of International Law, 1949. 111. o.)

⁴⁴ Mc. Nair, az a nemzetközi jogász, akire Peake a brit álláspont kifejezése alkalmával több ízben hivatkozik, „*Lu terminaison et la dissolution des traités*” c. munkájában (*Recueil des Cours*, 1928. 22. köt. 467—538. o.), a szerződések megszűnéseinek esetei között második helyen sorolja fel a felek magatartásából hallgatólagosan következő kölcsönös megegyezést. „*b*) Consentement mutuel implicite résultant de l'attitude des parties. Il peut être manifeste dans certains cas par le seul fait des circonstances que les Parties elles-mêmes considèrent le traité comme ayant pris fin.” Mc. Nair, i. m. 518. o.

a hajózás szabadságát és az állami szuverenitás tiszteletbentartását egyaránt biztosító egyezmény kidolgozásának munkájába kezdtek. Éppen ezért a párizsi egyezményre való hivatkozások és a nem egyszer bonyolult jogászai érvelések nem meggyőző erejűek.

Egyes burzsoa szerzők — Imbert, Sinclair — a belgrádi konferencián elhangzott kijelentéseket félreértve azt állítják, hogy a Szovjetunió és a népi demokratikus államok érvelésüket elsősorban a *rebus sic stantibus* *clausula-ra* alapozták. Ez azonban a legkevésbé sem felel meg a valóságnak. Visinszkij sokat idézett mondása „új idők jöttek és az új időkkel új dalok”,⁴⁵ nem a *rebus sic stantibus clausula* elfogadását foglalja magában, hanem egész egyszerűen arra vonatkozik, hogy elmúlt már az az idő, amikor a Duna medencéjében a nyugati nagyhatalmak, Franciaország és Anglia érdekei érvényesültek. A *rebus sic stantibus clausula-nak* olyan értelmű felfogását, mely szerint a körülmények megváltozása *ipso facto* hatályon kívül helyezi az egyezményt, vagy pedig jogot adna egyoldalú felmondásra, a szocialista jogtudomány mint a nemzetközi törvényesség elvével össze nem férő intézményt egyöntetűen és határozottan elveti.

A párizsi egyezmény hatálybanléte körüli vita természetesen nem merült ki Thierry és Peake nyilatkozataival és Visinszkijnek ezekre adott válaszaival. A többi állam képviselői sorra állást foglaltak és többször visszatértek rá még akkor is, amikor már az egyezménytervezetek megvitatásáról volt szó.

Augusztus 6-án Peake brit delegátus az általa még mindig vitatott kérdés eldöntése végett azt javasolta, hogy az ügyet a Nemzetközi Bíróság döntése alá bocsássák és a következő szövegű határozat-tervezetet terjesszette elő:

1. A Szovjetunió, az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok, Franciaország, a Bolgár Népköztársaság, a Csehszlovák Köztársaság, a Magyar Köztársaság, a Román Népköztársaság és a Jugoszláv Szövetséges Népköztársaság kormányai, tekintetbe véve a Bíróság Statutumának 36. és 40. cikkei, továbbá a Bíróság Szabályzatának 32. és 72. cikkei, megegyeztek, hogy a következő kérdést döntés végett a Nemzetközi Bíróság elé terjesztik:

Melyek a dunai hajózásra vonatkozó jelenleg hatályban levő nemzetközi egyezmények és mely államok szerződő felei ezeknek az egyezményeknek?

2. A szerződő felek azt kívánják, hogy a fenti kérdést a Bíróság sommásan eljáró tanácsa rendezze.

3. Ez a külön egyezmény nyomban hatályba lép és azt bármelyik aláíró kormány azonnal a Bíróság tudomására hozhatja.⁴⁶

Tekintettel a javaslattal szemben megnyilvánuló ellenzésre, Peake egyidejűleg egy másik javaslatot is előterjesztett, mely arra irányult, hogy a Konferencián résztvevő államok kormányai a már fentebb megjelölt kérdést, hogy ti. melyek a dunai hajózásra vonatkozó jelenleg hatályos nemzetközi egyezmények és mely államok szerződő felei ezeknek az egyezményeknek — háromtagú nemzetközi választott bíróság döntése alá bocsássák. A választott bíróság tagjai közül az egyiket a Szovjetunió kormánya, a másodikat az Egyesült Királyság és Franciaország kormányai közösen, a harmadikat a Nemzetközi Bíróság elnöke jelölte volna ki. A Bíróság a nemzetközi jog elismert alapelvei és a saját maga által alkotott eljárási szabályok szerint szó többséggel hozta volna meg határozatait.⁴⁷

⁴⁵ *Conférence Danubienne*. 70. o.

⁴⁶ *Conférence Danubienne*. 271. o.

⁴⁷ *Conférence Danubienne* 271. o.

Peake javaslatait a Konferencia elutasította, miután a szovjet delegáció bebizonyította, hogy az ügynek a Nemzetközi Bíróság vagy pedig választott bíróság elé való terjesztése a kérdés megfelelő megoldását egyáltalán nem mozdíthatja elő. Visinszkij leszögezte, hogy a Konferencia résztvevői számára — a három nyugati állam delegátusainak kivételével — minden további jogászai megvilágítás vagy bírói ítélet nélkül is teljesen nyilvánvaló az egyezmény hatályának megszűnése. A Nemzetközi Bíróság közbelépése egyébként is csak akadályozná, lassítaná a Konferencia munkálatait. Ami a régi egyezmény résztvevőit illeti, Görögország meghívásának kérdését a Külügyminiszterek Tanácsa annakidején, 1946-ban levette a napirendről. A kérdés a Konferencia szempontjából egyébként is res iudicata, mivel a jelen Konferencia összetételét a négy nagyhatalom határozta el két esztendővel ezelőtt és azt abból a célból hívták össze, hogy új egyezményt dolgozzon ki a dunai hajózásról, függetlenül az ezzel kapcsolatos korábbi nemzetközi egyezmények rendelkezéseitől.⁴⁸

A Nemzetközi Bíróság véleményének kikérése — mondotta — ezenkívül ellentétben áll az ENSZ Alapokmánya 96. cikkével, mely a Bíróság véleményadó funkciójának körülményeit szabályozza és amely szerint a Bíróságtól csak a Közgyűlés, a Biztonsági Tanács és az általuk felhatalmazott szervezetek kérhetnek véleményt. A Belgrádi Konferencia pedig — miután nem tartozik az Alapokmányban megjelölt egyik kategóriába sem — nem fordulhat ebben az ügyben a Bírósághoz.

Peake kijelentette, hogy nem is véleményadásra kéri fel a Nemzetközi Bíróságot, hanem a vitának ítélet útján való eldöntésére és megjegyezte azt is, hogy a Nemzetközi Bírósággal szemben az ügynek ad hoc választott bíróság elé való terjesztését részesíti előnyben. Bármilyen bírói közbelépés azonban — mutatta ki Visinszkij — bármilyen formában is történjék az, egyformán akadályozta volna a Konferencia munkálatait. Az angol javaslat célja lényegében a tárgyalások félbeszakítása, ezt a törekvést pedig az új egyezmény megalkotásán munkálkodó parti államok semmiféle körülmények között sem teheték magukévá. Ami pedig a javaslat jogi megítélését illeti, kétségtelen, hogy az elsősorban és legfőképpen a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. december 12-i határozatával állott ellentétben, és hogy annak revideálására irányult. A Szovjetunió viszont ragaszkodott e határozat pontos megtartásához, elvetette az angol javaslatot és így a Szovjetunió és a többi parti állam hozzájárulása nélkül a kérdést nem terjeszthették sem a Nemzetközi Bíróság, sem pedig választott bíróság elé.

V. A szerzett jogok kérdése

Az 1921. évi párizsi egyezmény hatályával kapcsolatos viták során oly sok szó esett az ún. „szerzett jogokról”, hogy ezzel a kérdéssel is röviden foglalkoznunk kell. *A szerzett jogok problémája jellegzetes esete annak, hogy egy*

⁴⁸ A Konferencia tizedik teljes ülésén, augusztus 16-án délelőtt, a Konferencia főtitkára a görög, az olasz, valamint a belga kormányok képviselőinek jegyzékeit ismertette, amelyekben kijelentették, hogy fenntartják régebbi jogait. A görög kormány jegyzéke ezenfelül kérte a Konferenciára történő meghívását és azt, hogy tegyék részére lehetővé a Dunabizottság munkájában való részvételt. A Konferencia a bejelentést tudomásul vette, az ügyet azonban a maga részéről lezártnak tekintette.

teljességgel még ki nem alakult, tartalmilag nem tisztázott jogi fogalmat miként kísérelnek meg nehezen indokolható politikai igények alátámasztására felhasználni. Vizsgáljuk meg tehát közelebbről, mit is kell „szerzett jogok” alatt érteni.

A szerzett jogokat — írja Kaeckenbeeck⁴⁹ — valamikor a velünk született jogokkal állították szembe. Később olyan jogként határozták meg, mely — ellentétben a törvényadta jogokkal, vagy azokkal, amelyeket általános szabály biztosít — különleges jogcímen alapul. Más szerző a szerzett jogokat a jogi igényektől (expectations or even expectancies) különböztették meg és határolták el, ismét mások, mint pl. Regelsberger és Duguit viszont leszögezték, hogy minden jog szerzett jog („jamais personne n'a su ce que c'était qu'un droit non acquis”) és hogy a szerzett jogok védelme tulajdonképpen minden létező, minden fennálló jog védelmét jelenti.

Elméleti tisztázatlansága ellenére a szerzett jogok fogalma mindegyre felbukkant a jogszabályok időbeli kollíziójából származó problémák megoldására irányuló kísérletek során. Ebben az összefüggésben — írja a már fentebb idézett Kaeckenbeeck — a szerzett jogok tiszteletben tartásának alapelve, mint a jogszabályok vissza nem hatásának (non retroactivity) másik oldala jelentkezik. Az azonban, hogy a jogszabályok általában nem rendelkeznek visszaható erővel, a törvényhozás magatartását irányító jogpolitikai elv eredménye és általában nem tételes szabály, mely megkötné a jogalkotó kezét. A visszaható erejű jogszabály is érvényes és kötelező. Gyakorlati problémák ezzel kapcsolatban akkor merülnek fel, ha területváltozás esetén az új állam olyan szabályokat bocsát ki, amelyek egyes egyéneknek az előző államhatalom rendelkezései, jogszabályai alapján megszerzett jogait érintik, illetőleg módosítják.

Általános szabályként leszögezhető, hogy az államhatalom megváltozása a magánjogi polgári, személyi jogokat nem érinti. A szerzett jogok azonban nem élveznek mentességet a törvényhozó rendelkezéseivel szemben. A Nemzetek Szövetségének fennállása idején a nemzetközi jog kodifikációjának előkészítése érdekében felállított bizottság az egyes államok kormányaihoz többek között a következő kérdést intézte: „Felelősségre vonható-e az állam külföldiek szerzett jogait korlátozó törvényhozás miatt?” A kérdésre adott válaszokból nem lehetett egységes gyakorlatot vagy egyöntetű elméleti állásfoglalást kimutatni, azaz kitűnt, hogy a nemzetközi jognak nincs ezzel kapcsolatos általánosan elfogadottnak tekinthető szabálya.

Mindeddig azonban tulajdonképpen a belső állami jog területén maradtunk, magánosok szerzett jogairól volt szó, amelyek a nemzetközi közjog szempontjából csak akkor válnak érdekessé, ha e szerzett jogok vélt vagy valóságos megsértése miatt az az állam, melynek polgáraitól vagy amelynek nemzetiségéhez tartozó személyekről van szó, fellép e jogok védelmében. Hogy áll azonban ez a kérdés a nemzetközi közjog síkján, az államok egymásközötti viszonylatában?

Természetesen a nemzetközi közjog területén is minden jog szerzett jog, a szónak Duguit és Regelsberger által használt értelmében, de azt is le kell szögeznünk, hogy véleményünk szerint a nemzetközi közjogban „a szerzett jogokról” úgy, ahogy azt az államon belül nemzeti jog vonatkozásában tesszük, nem beszélhetünk. A szerzett jogok problémája fogalmilag feltételezi

⁴⁹ G. Kaeckenbeeck, *The protection of vested rights*. The British Yearbook of International Law, 1936. 1—18. o.

a jogalanyok felett álló hatalmi szervezet fennállását, a jogszabályoknak olyan alá- és fölérendeltségi viszonyát, amilyen csak a belső állami jogban fordul elő és amely a nemzetközi közjogban ismeretlen. A belső állami jogban egy-egy törvény, vagy rendelet érintheti, befolyásolhatja magánosok — állampolgárok vagy külföldiek — ügyleteit, az egymással kötött szerződéseikhez fűzött következményeket, azaz régebbi állami jogszabályok révén vagy régebbi jogszabályok alapján kötött ügyleteik révén szerzett jogaikat. Lényegében tehát arról van szó, hogy a jogalanyok felett álló hatalmi szervezet által kibocsátott jogszabályok megváltoztatása, új jogszabályok meghozatala befolyásolja és megváltoztatja e hatalmi szervezetnek alávetett természetes személyek jogait és kötelességeit. A nemzetközi jogban nincs a jogalanyok felett álló hatalmi szervezet, nincs olyan szabály, mely az államokat akarattuktól függetlenül köteleznél és amely akár régebbi jogaikat megszüntetné, akár pedig új kötelezettségekkel terhelnél meg őket hozzájárulásuk nélkül. Az egyes államok helyzetét, egymással való kapcsolataikat rendező nemzetközi egyezmény csak az aláíró felek beleegyezésével módosítható. A „szerzett jogok” védelme a nemzetközi közjogban nem jelent és nem is jelenthet többet; ebben a vonatkozásban azonban minden érvényes jog védelmét jelenti.

Ugyanakkor viszont nincs olyan jog a nemzetközi közjogban, mely valamilyen felsőbb hatalom rendelkezése folytán túlélne az azt fakasztó egyezmény érvényességét. A szerződésben foglalt kötelezettség teljesítésével megszűnő szerződések hatálytalanná válása természetesen nem teszi érvénytelenné, semmissé magát a teljesítést (pl. egy bizonyos terület átadására kötött szerződés a *cessio* végrehajtása után megszűnik, a terület átadása azonban nem lesz érvénytelen), az olyan jogok azonban, amelyek állandó, folyamatos magatartásra vagy szolgáltatásra vonatkoznak, csak addig állnak fenn, amíg az őket létrehozó szerződés hatálya. Franciaország számára az 1921. évi egyezmény többek között biztosította, illetőleg megerősítette azt a jogot, hogy a Nemzetközi Dunabizottság és az Európai Dunabizottság tagja legyen. Ez a joga az 1921. évi egyezmény megszűnésével elenyészett. és az a körülmény, hogy Franciaország a párizsi egyezmény aláírója és a két világháború közötti időben fennállott Dunabizottságok tagja volt, az Egyezmény és a Bizottságok megszűnése után nem jogosítja fel arra, hogy a jövőben érvényes Duna-egyezmény az ő hozzájárulása nélkül ne jöhessen létre és hogy minden felállítandó Dunabizottságban helyet foglaljon. Ha 1948-ban Belgrádban a párizsi egyezmény módosításáról lett volna szó, ezt Franciaország hozzájárulása nélkül — az ismertetett 7. és 42. cikkek rendelkezéseinek megfelelően — valóban nem lehetett volna végrehajtani. Miután azonban hatályos régebbi nemzetközi egyezmény hiányában új egyezményt kellett kötni, Franciaországnak sem voltak olyan jogai, amelyekre az egyezmény megalkotásánál tekintettel kellett volna lenni.

VI. A Belgrádi Egyezmény főbb rendelkezései

Az új Duna-egyezményt a parti államok 1948. augusztus 18-án írták alá és az a ratifikációs okmányok letétele után,⁵⁰ 1949. május 11-én lépett hatály-

⁵⁰ A ratifikációs okmányokat a Csehszlovák Köztársaság 1949. február 21-én, a Bolgár Népköztársaság 1949. február 22-én, Jugoszlávia 1949. február 23-án, a Román

ba.⁵¹ Az új Egyezmény — az 1949 : XIII. tv. — alapelveit, jelentősebb rendelkezéseit az alábbiakban ismertetjük.

Az Egyezmény — amiként ezt már a Belgrádi Konferencián is leszögezték — „a Dunán való szabad hajózást a dunai államok érdekeinek és szuverén jogainak megfelelően”⁵² biztosítja. Rendelkezései tehát egyrésztől gyakorlati oldalról világítják meg az állami szuverenitás mibenlétét és kihatásait a nemzetközi folyamhajózási jog területén, másrészt pedig a kereskedelmi hajózás szabadságának tartalmát és határait fejtik ki. A különböző szakaszok belső összefüggését, az egyezmény rendelkezéseinek egységét ez a két problémakör adja meg.

A *Belgrádi Konferencia diplomáciai csatáját a dunai államok a szuverenitás jelszavával vívták meg*, elsőnek tehát a szuverenitás kérdését kell közelebbről megvizsgálnunk. Természetesen nem a szuverenitás problémáját általában, hanem csupán azokat a vonatkozásait, amelyek a folyamhajózás nemzetközi jogi rendezése során felmerülnek. Az állami szuverenitás fogalma és mibenléte a nemzetközi jog tudományának központi problémája, melyet világnézeti és politikai ellentétek mélyítenek el és tesznek nehezen megoldhatóvá. A hajózás szabadságának alapelve tekintetében már sokkal inkább beszélhetünk kialakult, egyöntetű álláspontról, — gyakorlati megvalósítása azonban szintén nem kevés problémát vet fel.

Az állami szuverenitás, más, felső hatalomnak alá nem vetett szuverén államok létezése, nem összeegyeztethető a nemzetközi joggal, hanem ellenkezőleg, a nemzetközi jog előfeltétele. Nemzetközi jogszabályok rendezik az állam magatartását, az a tény azonban, hogy az állam kötelezettséget vállal ilyen vagy amolyan jövőbeli magatartás követésére, nem csorbítja és még kevésbé szünteti meg szuverenitását. Amint azt a Wimbledon-ügy kapcsán az Állandó Nemzetközi Bíróság megállapította: „... Kétségtelen, hogy minden egyezmény, mely ilyen természetű kötelezettséget teremt, korlátozást jelent egy Állam szuverén jogainak gyakorlása tekintetében azáltal, hogy azt jogainak meghatározott módon való gyakorlására kényszeríti. Azonban a nemzetközi kötelezettségek vállalásának joga éppen az állami szuverenitás ismerve...”⁵³ Mindenféle nemzetközi kötelezettség vállalása egy adott állam részéről érinti, sőt korlátozza cselekvési szabadságát, de nem mindegyik érinti — sőt az ily kötelezettségek vállalása általában nem érinti — az állam szuverén jellegét.

Népköztársaság 1949. március 5-én, Magyarország 1949. március 14-én, a Szovjetunió 1949. május 11-én és végül az Ukrán Szovjet Szocialista Kéztársaság 1949. május 13-én helyezte letétbe.

⁵¹ Meg kell említenünk, hogy Franciaország, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok nem ismerték el az új Duna-egyezmény jogszerűségét. 1949. november 15-én, aznap, amikor az új Dunabizottság első ülését tartotta Galacban, a francia külügyminisztérium sajtónyilatkozata szerint „... a (francia) Külügyminisztérium tiltakozó jegyzéket intézett az egyezményt aláíró államok Párizsban akkreditált képviselőihez. E jegyzék leszögezi, hogy a Francia Kormány a Belgrádi Egyezmény semmiféle nemzetközi hatályát nem ismeri el és úgy tekinti, hogy a Duna helyzetét rendező egyedüli nemzetközi szerződés a Párizsban 1921. július 23-án aláírt és a végleges Duna-Szabályzatot megállapító egyezmény marad. Hasonló jegyzéket nyújtott át az amerikai és az angol kormány az érdekelt hatalmak Washingtonban, illetőleg Londonban akkreditált képviselőinek”. (Imbert, i. m. 93. o.)

⁵² *Conférence Danubienne*, 121. o.

⁵³ Hudson, *World Court Reports*, Vol. I. 175. o.

A szuverenitás — más oldalról közelítve meg ezt a fogalmat — a nemzetközi folyamhajózási jog szempontjából *lényegében nem jelent mást, mint azt, hogy az államot csak az általa vállalt kötelezettségek terhelik és hogy a hozzájárulásával létrejött nemzetközi jogszabályok alkalmazását, végrehajtását saját területén kizárólag saját maga foganatosítja*. Sérti egy állam szuverenitását minden olyan rendelkezés, mely állampolgárainak vagy lakosainak egy részét, vagy akár államterületének egyes meghatározott részeit kiveszi joghatósága alól és azt más állam vagy pedig nemzetközi szervek joghatósága alá helyezi. Ugyancsak sértette és sérti az állami szuverenitást egyes államhatalmi tevékenységi területek intézésének más államokra való átruházása is.

Az Európai Dunabizottság működése annak idején azért jelentette Románia szuverenitásának sérelmét, mert a Bizottságot a nagyhatalmak eredetileg Románia részvétele nélkül alkották és hatáskörét ugyancsak Románia nélkül állapították meg, illetőleg mert a hatáskör kiterjesztéséhez nem járult hozzá. Elsősorban és legfőképpen azonban azért jelentett sérelmet a Bizottság Románia szuverenitása számára, mert a román állam területén a román államtól független joghatóságot gyakorolt. Szabályrendelet hozatala — vagyis jogalkotás — jogviták elintézése, büntetések kiszabása — azaz bírászkodás —, de még bizonyos vízépítési munkálatokkal kapcsolatos igazgatási intézkedések is par excellence állami feladatok, mivel nem nemzetközi jogalkotásról, nem is államok közötti vitákat eldöntő nemzetközi bírászkodásról és nem is nemzetközi szervezetek adminisztrációjáról van szó.

A Belgrádi Egyezmény megalkotói mindenkor gondosan szem előtt tartották azt az elvet, hogy *a hajózás biztosításával összefüggő tevékenységek végrehajtása, az ezekkel kapcsolatos intézkedések foganatosítása a parti államok kezében legyen* és hogy az ezzel összefüggő különböző jellegű állami funkciókat a Dunabizottság ne sajátítsa ki, hanem csupán az Egyezményben felsorolt célok érdekében kifejtett állami tevékenységek összhangját biztosítsa. Az Egyezmény valamennyi cikke e cél szolgálatában áll.

Az első — és tegyük hozzá — a legfontosabb cikk azonos a magyar békeszerződés 38. cikkének szövegével. Ez a cikk összegezi az egyezmény lényegét, célját, legfőbb rendelkezéseit, midőn megállapítja a Dunán való hajózás szabadságát, mely valamennyi állam polgárait, kereskedelmi hajóit és áruit megilleti az egyenjogúság elvének biztosítása mellett.⁵⁴ Az Egyezmény az általános rendelkezések leszögezése után a második fejezetben a szervezeti kérdéseket szabályozza, a harmadik fejezetben a hajózást és a révkalauzi szolgálatot, a negyedikben a hajózás biztosítására szolgáló költségek fedezését.

Az Egyezmény által alkotott Szabályzat hatálya — ellentétben az 1921. évi Szabályzattal, mely egyes hajózható mellékfolyókra is vonatkozott — kizárólag a Duna hajózható szakaszára, vagyis az Ulmtól a Szulinaicsatornán át a Fekete-tengerig tartó szakaszra, tehát a valóban nemzetközi jelentőségű hajóútra terjed ki. A Duna nem nemzeti mellékfolyóinak hajózható részei nem tekinthetők egyetemes érdekű, nemzetközi jelentőségű víziutaknak. Ennek következtében a hajózás szabadsága sem terjed ki rajtuk a nem parti államok lobogóit viselő hajókra és így a Belgrádi Szabályzat hatályát, mely ezt a jogot minden kereskedelmi hajó számára, minden megkülönböztetés nélkül biztosítja, a Duna főfolyására kellett korlátozni. (2. cikk.)

⁵⁴ E cikk az ún. cabotage-t — vagyis az ugyanazon állam kikötői közötti hajózást — a kérdéses állam járművei számára tartja fenn.

A dunamenti államok az Egyezmény értelmében kötelezik magukat arra, hogy folyamszakaszaikat hajózható állapotban tartják. „Dunamenti államok” vagy „dunamenti országok” a 44. cikk meghatározása szerint azok az államok, illetőleg országok, amelyeknek területéhez a 2. cikkben körülírt szakaszon a Dunának legalább egyik partja tartozik — vagyis Németország, Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia, Bulgária és a Szovjetunió.⁵⁵ A felsorolt dunamenti államok az Egyezmény értelmében vállalták és vállalják, hogy az egyes folyamszakaszok hajózható állapotban való tartásának biztosításához és megjavításához szükséges munkálatokat elvégzik és tartózkodnak minden olyan esekiménnytől, mely kihatásaiban a hajózás megnehezítésére vagy megakadályozására vezethet. E munkálatok elvégzése — bizonyos kivételes esetektől eltekintve — az egyes parti állam feladata, a munkálatok összehangolását, koordinálását azonban már nemzetközi bizottság, a Dunabizottság végzi. Sürgős esetekben a partmenti államok jogosultak a szükségessé váló munkálatok elvégzésére anélkül is, hogy az ezzel kapcsolatos kérdéseket a Bizottsággal megtárgyalták volna, kötelesek azonban e munkálatokról, valamint azok okairól a Bizottságot utólag értesíteni. (3. cikk.)

A fent vázolt általános rendelkezések érvényesülését ugyanis az Egyezmény szervezetiileg is biztosítani kívánja. Ezért a Duna egész hajózható szakaszára — vagyis Ulmtól a Szulinai-csatornán át a Fekete-tengerig — kiterjedő hatáskörrel Dunabizottságot, egyes nehezen hajózható és csak költségesen szabályozható szakaszok rendbentartása végett pedig különleges folyamigazgató-ságokat állít fel. (5, 8. cikkek.)

A Dunabizottság a Belgrádi Egyezményt aláíró hét állam közös szerve. Nemzetközi szerv-e csupán vagy pedig önálló nemzetközi szervezet? Egyesek a nemzetközi szerv és szervezet közötti határvonalat abban látják, hogy az utóbbiak nemzetközi jogalanyisággal rendelkeznek, míg az előbbieket természetesen egy vagy több jogalany önálló jogalanyisággal nem rendelkező közös szervei, aszerint, hogy valamely nemzetközi szervezet szerveiről vagy pedig több állam közös szerveiről van-e szó.

A nemzetközi jogalanyiség ismét egyik legvitatottabb kérdése korunk nemzetközi jogtudományának. Eldöntése azon múlik, hogy vajon a jogalany fogalmát a nemzetközi jog államközi jellegének megfelelően szűken, teljesjogú jogalanyként határozzuk meg úgy, hogy az államoknak a nemzetközi közösségben elfoglalt helyzetét fejezze ki, vagy pedig olyan tág formában, hogy az bármely nemzetközi szerződésben megállapított bármiféle jog címzettjét is felöllelje. A nemzetközi közjog egészének felépítése, normáinak szerkezete és szelleme, valamint a felmerülő gyakorlati problémák helyes megoldása egyaránt az előbb említett értelmezést helyezi előtérbe.

Ennek megfelelően a Dunabizottság sem tekinthető a nemzetközi jog alanyának, és ezzel kapcsolatban a nemzetközi szerv vagy szervezet kérdése sem eldöntendő elvi probléma többé. Mindenesetre megemlítjük, hogy a pol-

⁵⁵ Németország és Ausztria nem aláírja a Belgrádi Egyezménynek, az Egyezmény első melléklete azonban megállapítja, hogy Ausztria képviselőjét felveszik a Dunabizottságba, míhelyt az osztrák államszerződés ügye rendeződik. Németország csatlakozásáról sem az Egyezmény, sem mellékletei nem rendelkeznek, kétségtelen azonban, hogy nemzetközi helyzetének végleges rendezés után, az egyezményhez való csatlakozásával Németország is tagja lesz a Bizottságnak.

gári nemzetközi irodalomban szép számmal találunk példát mind a folyami bizottságok jogalanyiségének elismerésére (pl. Lederle, Jedelhauser, Saure stb.), mind pedig tagadására (Krause),⁵⁶ és ezek között nemegyszer bonyolult elméleteket, amelyek a bizottságok jogi helyzetét igyekeznek megmagyarázni.

Ami a mai Dunabizottság jogi státusát illeti, a Belgrádi Egyezmény aláíróinak közös nemzetközi szerve, melynek határozatai nem az egyes tagállamoknak, hanem magának a Bizottságnak a határozatai. Jogai és kötelességei azonban nem olyan természetűek, nem olyan jellegűek, hogy a Bizottságot — annak minden viszonylagos önállósága ellenére — a nemzetközi jog alanyává tenné, hiszen nem öleli fel azokat a legfontosabb jogokat, melyekkel a nemzetközi jog alanyai, a szuverén államok általában rendelkeznek és nem léphet fel félként a Nemzetközi Bíróság előtt sem. Fennállása, működése nemzetközi egyezményen alapszik, mely azonban nem általános, hanem partikuláris nemzetközi jogszabályokat tartalmaz. A Bizottság nem egyetemes, hanem regionális jellegű olyan értelemben, hogy az államoknak földrajzilag meghatározott szűkebb körét öleli fel, másrészt pedig speciális jellegű abban a vonatkozásban, hogy nem terjeszkedik ki a nemzetközi együttműködés egész sikkjára. Egyáltalában nem hatalmi, politikai kérdésekkel, hanem inkább igazgatási jellegű problémákkal foglalkozik és a nemzetközi együttműködés viszonylag szűk szektorát jelentő folyamahajózást rendezi.

Az állami szervektől annyiban különbözik, hogy az egyes államok nem utasíthatják, nem rendelkezhetnek vele, csupán a Bizottságba delegált képviselőiken keresztül gyakorolhatnak befolyást a Bizottság elhatározásaira. A Bizottság feladata az államok együttműködésének előmozdítása és ebből a célból állandó tanácskozási lehetőséget teremt, alkalmat nyújt közös akarat kialakítására. Ennek érdekében — szemben az ad hoc nemzetközi konferenciákkal — állandó szervezettel rendelkezik és határozatai nem az egyes államok különálló akaratkijelentéseinek, hanem a Bizottság közös akaratának minősülnek.

A Dunabizottság a székhelyének megfelelő állam törvényei szerint jogi személy. Az a körülmény, hogy hivatali helyiségei, irattárai, okmányai séríthetetlenek s hogy tisztviselői diplomáciai mentességet élveznek, annak a ténynek a folyománya, hogy a Bizottság *államok nemzetközi szerve*. Miként egyes államoknak a nemzetközi érintkezés lebonyolítására hivatott szervei, úgy több állam közös nemzetközi szerve is élvezi a külképviselet kiváltságait. A Dunabizottság jogi személyisége nem az államközi kapcsolatok terén jelentkezik, nem mint a szuverén államokkal egyenrangú alakulat lép fel, jogi személyisége a székhelye szerinti államban elfoglalt helyzete számára nyújt jogi keretet, melyet azonban a többi aláíró állam is köteles elismerni. Személyi jogára tehát a székhely államának joga irányadó.

⁵⁶ Krause álláspontja szerint a különböző folyambizottságok nem az egyes államok közös szervei, hanem különleges államkapcsolatoknak, az ún. folyamahajózási unióknak a szervei. Ezek a folyamahajózási uniók kizárólag a Bizottságban testesülnek meg, a folyambizottság az uniónak rendszerint egyetlen megjelenési alakja és ezért az uniók jogait és kötelességeit sokan helytelenül a Bizottság jogainak és kötelességeinek tekintik. Ami viszont a folyamahajózási uniókat illeti, a régi Nemzetközi Dunabizottság és az Európai Dunabizottság mögött állott uniókat Krause a nemzetközi jog alanyainak tekinti, bár elismeri, hogy a kérdés eldöntése nagyrészt a nemzetközi jogalany fogalmának meghatározásától függ. Ld. Krause, *Die internationalen Stromschiffahrtskommissionen*. W. Rotschild, Berlin, 1931. 104. o.

A Dunabizottságba minden egyes dunamenti állam egy-egy tagot delegál. A nem dunai államok nem küldenek képviselőt — hiszen nem az ő államterületüket képező folyam helyzetének rendezéséről van szó —, így tehát nem sajátíthatják ki a Bizottságot saját politikai célkitűzéseik szolgálatára. A Bizottság elnökét, alelnökét három évi időtartamra saját maga választja meg, ülészakainak időpontját maga tűzi ki és ügyrendi szabályzatát is saját maga dolgozza ki. (5—7. cikkek.)⁵⁷

A Bizottság felügyeletet gyakorol az Egyezmény rendelkezéseinek végrehajtása felett. Elkészíti a hajózási munkálatok általános tervét a partmenti államok és a folyamigazgatóságok által tett javaslatok alapján és összeállítja ugyanezeknek a munkálatoknak a költségelőirányzatát. A munkálatok végrehajtása az állami szuverenitás fentebb kifejtett felfogásának megfelelően — műszaki és gazdasági teljesítőképességeik arányában — már az egyes partmenti államok és az egyes folyamigazgatóságok feladata. A Bizottság csupán tanácsokat ad és ajánlatokat tesz az érdekelt államok és folyamigazgatóságok felé. Az Egyezmény 4. cikkében megjelölt kivételes esetekben — vagyis akkor, ha valamelyik partmenti állam képtelen lenne a hajózás biztosításához szükséges és területileg illetékességébe tartozó munkálatok elvégzésére — akkor, de csakis akkor hajtja végre maga a Bizottság ezeket a feladatokat. (8. cikk.)

A Bizottság közvetlen feladata a hajózás alapvető szabályainak és a révkalauzi szolgálat szabályainak elkészítése, a folyamrendőri szabályok egységesítése, a hidrometeorológiai szolgálat koordinálása, egységes hidrológiai jelentések kiadása, a hajózással kapcsolatos statisztikai adatok gyűjtése (természetesen csak olyan ügyekre vonatkozóan, amelyek a Bizottság hatáskörébe tartoznak) és végül kézikönyvek, térképek kiadása — egyszóval csupa olyan feladat és munkakör, amelyek semmiképpen sem jelentik a partmenti államok egyes állami feladatainak kisajátítását és ennek következtében nem is sértik ezeknek az államoknak a szuverenitását. (8. cikk.)

Feladatainak ellátásában a Bizottságot titkárság és egyéb szakszervek támogatják. Személyzetük a partmenti országok állampolgárai közül kerül ki. A Bizottság költségvetését összes tagjai szavazatának többségével saját maga állítja össze és hagyja jóvá. A költségvetésbe fel kell venni a Bizottság és segédszervei fenntartásához szükséges kiadásokat, amelyeket a parti államok egyenlő összegben fizetett tagdíjaiból kell fedezni. A hajózás megjavítása érdekében végzett munkálatok fedezésére külön díjak vehetők ki. (9—10. cikk.)

A Bizottság határozatképességéhez öt tag jelenléte szükséges. Határozatait általában a jelenlevő tagok szavazatainak többségével hozza. (11. cikk.) Egyes esetekben azonban, mint amilyen például a hajózás érdekében elvégzendő munkálatok általános tervének elkészítése, valamely folyamszakasz rendezése abban az esetben, ha az illetékes parti állam gazdasági vagy technikai okokból erre képtelen lenne, valamint a folyamrendőri szabályzat egységesítése csak az összes tagok többségének szavazatával történhet. Ha valamely folyamszakasz rendezéséről van szó, a többség szavazatai között annak az államnak az igenlő szavazata is benne kell hogy foglaltassék, amelynek területén a kérdéses munkálatokat végrehajtani kívánják.

⁵⁷ Első ülészakán alkotott ügyrendi szabályzatát (CD/SES 1/27. sz. határozat) a Bizottság az időközben szerzett tapasztalatok alapján módosította (CD/SES 8/3.).

A Bizottság székhelye az Egyezmény értelmében Galac, összes tagjai szavazatainak többségével azonban elhatározhatja a székhely megváltoztatását.⁵⁸

A Bizottságnak saját pecsétje és lobogója van. (18. cikk.) Bíraskodási joga — ellentétben a régi Európai Dunabizottsággal — nincs, azonban joga van felhívni a parti államok illetékes hatóságainak figyelmét a hajózási, egészségügyi vagy folyamrendészeti szabályok megsértése révén elkövetett bűncselekményekre, az illetékes hatóságok viszont kötelesek értesíteni a Bizottságot az e bűncselekmények tárgyában foganatosított intézkedésekről. (17. cikk.) Az Egyezmény 19. cikke egyébként általános jelleggel leszögezi, hogy a parti államok a Bizottság tisztviselőinek és személyzetének a jelen Egyezményből folyó munkáját mindenben kötelesek elősegíteni és támogatni, mozgási szabadságukat biztosítani kell, feltéve, ha az illetők a helyi törvényeket és egyéb jogszabályokat tiszteletben tartják.

Az Egyezmény II. fejezete 2. részének cikkei a különleges folyamigazgatási szervekről, az ún. Igazgatóságokról szólnak. A Belgrádi Egyezmény a hidrotechnikai munkálatok elvégzése végett két folyamigazgatóságot állított fel. Az egyik a Duna alsó szakaszán, Brailától a Szulinai-csatorna torkolatáig működik Galac székhellyel, a másik a Vaskapu szakaszon Orsova és Tekija székhelyekkel. Ezekben az igazgatóságokban csak a kérdéses folyamszakasszal határos partmenti államok (a Román Népköztársaság és a Szovjetunió, illetve a Román Népköztársaság és Jugoszlávia) képviselői vesznek részt, működési szabályaikat a benne résztvevő kormányok állapítják meg és ezekről a Bizottságot értesíteniük kell.

Az Egyezmény 2. sz. melléklete a Rajka—Gönyü szakaszról szólva megállapítja, hogy a zavartalan hajózás biztosítása közös érdek, és hogy az ehhez szükséges munkálatok túlhaladják azt a mértéket, melynek teljesítését a parti államoktól meg lehetne követelni. Ezért a Bizottságnak kellett eldöntenie, hogy vajon e folyamszakasz rendezését is külön igazgatóságra bízzák-e. A Bizottság harmadik ülésszakán foglalkozott e kérdéssel és elhatározta a Rajka—Gönyü szakaszon egy folyamigazgatóság felállítását Magyarország és Csehszlovákia képviselőiből.

A hajózás a Duna egész nemzetközinek minősített szakaszán azon szabályok szerint történik, amelyeket a területüket átszelő szakaszokra vonatkozólag a dunai államok, a Duna tengeri szakaszán és nemkülönben a Vaskapuszakaszon a megfelelő folyamigazgatóságok állapítanak meg. Azokon a szakaszokon, ahol a Duna két állam határát alkotja, a szabályokat a parti államok közös megegyezéssel állapítják meg. (23. cikk.) Megállapításuknak a Dunabizottság által lefektetett alapelvek szerint kell történnie.

Ami a hajózás szabadságát illeti, annak gyakorlati érvényesülése természetesen nem veszélyeztetheti az állam egészségügyi és katonai biztonságát, valamint jogos gazdasági érdekeit. Minden állam hajóját egyenlő elbánásban kell részesíteni a hajózási, a vám- és egészségügyi szabályok megállapítása, a kikötői díjak, a be- és kirakodást szolgáló technikai berendezések használata tekintetében. A hajózás szabadsága — állapította meg az Állandó Nemzetközi Bíróság az Oscar Chinn ügy kapcsán — ami a folyami szállítás üzleti oldalát érinti, magában foglalja a kereskedelem szabadságát. Ebből

⁵⁸ Ez be is következett. A Bizottság székhelyét Budapestre, majd Belgrádba helyezték át.

azonban nem következik az, hogy a hajózás szabadsága minden más tekintetben is magában foglalja és feltételezi a kereskedelem szabadságát. A hajózás és a kereskedelem szabadsága — mondja a továbbiakban a Bíróság a kérdéses ügyben irányadó nemzetközi szerződésre hivatkozva — nem vonja maga után minden egyes kereskedelmi vállalat sikere biztosításának . . . kötelezettségét.⁵⁹

A dunai vízijárművek az illető államok által megállapított feltételek mellett használhatják a kikötőket, utasokat és árukat szállíthatnak. A helyi, azaz ugyanazon állam kikötői közötti forgalomban idegen hajók csak a parti állam szabályai szerint vehetnek részt. (24—25. cikkek.)

A vámellenőrzési, egészségügyi és folyamrendészeti szolgálatot a dunamenti államok látják el. A dunamenti államok állapítják meg a hatályos egészségügyi, rendőri szabályzatokat úgy, hogy azok a hajózást ne akadályozzák. E szabályokat a hajók nemzetiségére, rendeltetési helyére és egyéb szempontokra való megkülönböztetés nélkül kell alkalmazniok és a dunamenti államok kötelesek az általuk életbeléptetett szabályokat a Bizottsággal abból a célból közölni, hogy az azok egységesítésében közreműködhessen. (26. cikk.)

A dunamenti állam jogosult az átmenő árut lepecsételtetni és saját közegei által vámfelügyelet alatt tartani, a rakomány átvizsgálásától azonban tartózkodnia kell és a hajózást sem lassíthatja le. A hajó kapitányától, üzemeltetőjétől vagy tulajdonosától írásbeli nyilatkozatot lehet követelni arra vonatkozólag, hogy vajon szállít-e olyan árut, amelynek bevitele az illető állam területére tilos. A hamis nyilatkozatot tevő tulajdonos felelősségre vonható annak az államnak a törvényei szerint, amelynek területén a nyilatkozatot megtette. (27. cikk.) Ha a Duna folyása határvonal két állam területe között, az átmenő forgalmat vámügyi ellenőrzés alá vetni nem lehet.

Fontos az a rendelkezés — melyet már a Belgrádi Konferencián is kiemelték —, hogy a nem dunamenti államok hadihajóinak a Dunán közlekedni tilos. E tilalom a dunamenti államok tekintetében annyiban enyhül, hogy azok hajói csak az érdekelt dunai államok előzetes megegyezése alapján hagyhatják el saját országuk területét.

⁵⁹ Hudson, i. m. 434—436. o.

1932-ben Oscar Chinn, a Kongo folyón kereskedelmi hajózással foglalkozó brit állampolgár, kártérítés iránti keresetet nyújtott be a Leopoldville-i bírósághoz. Kereseti kérelmében előadta, hogy a gazdasági válság hatása alatt az Unatra hajózási társaság, melynek főreszvényese a belga állam volt, a szállítási és viteldíjakat jelentős részben leszállította, és ezzel a konkurrens vállalatokat is hasonló intézkedések foganatosítására kényszerítette. Az Unatra veszteségeit kormánytámogatásból fedezte és ez a körülmény a többi, kormánytámogatást nem élvező vállalatokkal szemben előnyös helyzetet biztosított a számára, ami viszont — Oscar Chinn állítása szerint — a belga kormány részéről az 1919. szeptember 10-i St. Germain-i egyezmény megsértését jelentette. A belga bíróság a keresetet elutasította, mire a brit kormány az ügyet az Állandó Nemzetközi Bíróság elé vitte, amely azonban a keresetet szintén elutasította, többek között a fent idézett indoklással.

Ennek ismertetése azért szükséges, mert Belgrádban Cannon amerikai delegátus több ízben támadta és kifogásolta az, azóta már felszámolt népi demokratikus-szovjet hajózási vegyesvállalatok működését, amelyek szerinte privilegizált helyzetben vannak. és létezésük „a dunai hajózás szabadságának egyik legfőbb akadálya”. (*Conférence Danubienne*, 255. o.) Az Állandó Nemzetközi Bíróság fenti ítélete Cannon álláspontját tarthatatlanná teszi, ugyanakkor azonban a folyamhajózási jog szabadságának tartalma és kiterjedése szempontjából is igen jelentős.

A Duna nehezen járható szakaszain — az Aldunán, valamint a Vaskapunál — az illetékes folyamigazgatóságok alá rendelt révkalauzi testületek alakulnak. A testületek működését a 31—33. cikkek szabályozzák. Egyik legfontosabb rendelkezésük, hogy a révkalauzi testületek állományát az illető folyamigazgatóságokban résztvevő államok polgárai közül kell kiegészíteni.

A hidrotechnikai munkálatok pénzügyi fedezetéről a munkálatokat lebonyolító dunamenti állam gondoskodik. Ha a munkálatokat nem maga a parti állam, hanem bizottság végzi, a költségek fedezése is a bizottság feladata. E célból a hajók után hajózási díjat állapíthatnak meg, a hajózó út fenntartásának és az említett munkálatok költségeinek arányában. A folyamigazgatóságok külön illetékeket állapíthatnak meg, az általuk szedett díjakról a Bizottságot értesíteni kötelesek. (34—36. cikkek.) Ők szabják meg a révkalauzi díjszabást is. Ezek az illetékek, illetőleg hajózási díjak nem lehetnek nyereség forrásai. Beszedésük módozatait a Bizottság, a dunamenti államok és a folyamigazgatóságok állapítják meg, kiszabásuk a hajók úrtartalma alapján történik. (37—38. cikkek.) Ami a kikötői díjakat illeti, a hajóknak joguk van a be- és kirakodási berendezések, raktárak és rakterületek használatára, az ezekért a szolgáltatásokért járó összegeket, valamint a kikötői díjakat a hajók lobogójára, kiindulási vagy rendeltetési helyére való tekintet nélkül kell megállapítani. Ezek között a rendelkezések között figyelemre méltó a 41. cikk 3. bekezdése, mely megállapítja, miszerint „nem tekintendők megkülönböztetéseknek azok a kedvezmények, amelyeket a kereskedelmi szokásoknak megfelelően a munkák terjedelmére és az áruk jellegére tekintettel nyújtanak”. A hajókat, utasokat és árukat magáért az áthaladásért semmiféle díjjal megterhelni nem lehet, (42. cikk), a 34—36. cikkekben megjelölt díjak a hajózó út fenntartásával kapcsolatosak és az arra fordított összeg fedezésére szolgálnak.

Az Egyezmény zárórendelkezései szerint az értelmezése vagy alkalmazása körül felmerülő minden vitát, melynek rendezése közvetlen tárgyalások útján nem sikerül, bármely vitában álló fél kérelmére békéltető bizottság vesz vizsgálat alá, mely a felek egy-egy képviselőjéből és a Dunabizottság elnöke, vagy pedig maga a Dunabizottság által kijelölt harmadik tagból áll. Az egyezmény felülvizsgálatára vonatkozólag szintén történik rendelkezés. A 46. cikk értelmében az aláíró államok többségének kérelmére a jugoszláv kormány által összehívott módosító értekezletre az összes aláíró állam meghívót kap, s a felülvizsgált rendelkezések csak akkor lépnek hatályba, ha azok megerősítésére vonatkozó okiratot 6 aláíró állam letétbe helyezte.⁶⁰

⁶⁰ Az Egyezmény mellékletei között az első Ausztriának a Dunabizottságba való felvételéről, a fentebb már ismertetett második melléklet pedig a magyar—csehszlovák Duna-szakaszon felállítandó folyamigazgatóságról rendelkezik. Fontos és figyelemre méltó intézkedéseket tartalmaz a pótjegyzőkönyv is. Első pontjának az a megállapítása, hogy az 1921. évi párizsi egyezmény nincs többé hatályban, csupán deklaratív jellegű. Nem a pótjegyzőkönyv rendelkezései helyezték hatályon kívül a régi egyezményt, hanem csupán megállapítják, hogy az, egyenként fel nem sorolt okok következtében hatályát veszítette. A továbbiakban a jegyzőkönyv megállapítja, hogy a Nemzetközi Dunabizottság javai az új Dunabizottságra, az Európai Dunabizottság javai az új tengeri dunai folyamigazgatóságra, míg a Vaskapu és a Zuhatagi Igazgatóság javai a Vaskapu szakasz folyamigazgatóságára szállnak át. A Nemzetközi Dunabizottság összes kötelezettségei és azok biztosítékai egyaránt megszűntnek tekintendők.

VII.

A Dunabizottság a Belgrádi Egyezmény által megadott keretek között munkájának támogatására két segédszervet állított fel, a Titkárságot⁶¹ és a Munkálati Szervet,⁶² amelyek előkészítik az egyes ülészakok vitáinak anyagát és ellenőrzik a határozatok végrehajtását. Az első ülészakon elfogadott és a VIII. ülészakon módosított eljárási szabályok részletekbe menően rendezik a Bizottság belső ügyrendjét. Az új szervezeti és eljárási formák mellett azonban a dunai hajózással kapcsolatos jogszabályokat is továbbfejlesztette olyan részletkérdések rendezésével, amelyeknek az 1948. évi Egyezményben természetesen nem lehetett helyük. Ilyenek a dunai hajózás alapvető szabályai,⁶³ a folyami ellenőrzés szabályai,⁶⁴ a vám- és egészségügyi ellenőrzés szabályai stb.⁶⁵ E határozatok szigorúan véve nem tartalmazzak jogi kötelezettséget, hanem ajánlás jellegűek, ez azonban nem jelenti azt, hogy nem lenne semmi-féle jogi jelentőségük. E határozatok a Belgrádi Egyezmény alapján jönnek létre, annak rendelkezéseit konkretizálják, mellőzésük vagy megsértésük tehát közvetve minden bizonnyal sérti a Belgrádi Egyezmény rendelkezéseit, amelyek viszont már jogi kötelezettséget jelentenek az aláíró államok számára.

A Dunabizottság 1949. decembere óta évente rendszeresen két-két ülészakot tartott.⁶⁶ Munkájának elemzésére, értékelésére a jelen tanulmány keretei már nem adnak lehetőséget, remélem azonban, hogy a magyar nemzetközi jogi irodalom már nem marad sokáig adósa a Dunabizottságnak egy olyan feldolgozással, mely érdemének és jelentőségének megfelelően értékeli ennek a fontos gazdasági és politikai szerepet játszó nemzetközi intézménynek a munkáját.

⁶¹ Szabályzatát a CD/SES 1/34. sz. határozat állapította meg, amelyet a CD/SES 9/31. sz. határozat módosított.

⁶² Ld. az előbb említett határozatokat.

⁶³ CD/SES 4/22.

⁶⁴ CD/SES 5/31.

⁶⁵ CD/SES 8/28. és CD/SES 8/29.

⁶⁶ Az első hét ülészak munkájának feldolgozására vonatkozólag ld. Enökl Dezső, *A Dunabizottság és munkája*. Közlekedési Közlöny 1953. július 12. sz. Az első tizenegy ülészak munkáját összegezi oroszul P. G. Fangyikov, *Mezsdunarodno-pravovoj Rezsim Dunaja*. Goszjurizdat, Moszkva, 1955. 192—195. o.

SZEMLE

Marton Géza emlékezete

A magyar jogtudomány kiváló művelőjét veszítette el Marton Gézában. Marton Géza egész életét a tudomány művelésének szentelte s a polgári jogi felelősségi tan kutatása terén elért eredményei hazai és nemzetközi viszonylatban igen jelentősek. A Szladits Károly szerkesztésében megjelent „Magyar magánjog” (III. kötet, 1941. : Kártérítés, IV. kötet, 1942. : Kártérítési kötelmek jogellenes magatartásból) tartalmazza elméletének összefoglalását. Az objektív felelősségi tan átfogó rendszerezését nyújtja a „Les fondaments de la responsabilité civile, Revision de la doctrine, Essai d'un système unitaire” (Ed. Sirey, XVI + 459 o.) c. műve. E témakörből vett tanulmányai több alkalommal láttak napvilágot a Jogtudományi Közlönyben, illetve az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjében. (Tárgyi felelősség átvett dolgok őrizetéért, Jogtudományi Közlöny 1948. ; Kártérítési jogunk legújabb fejleményei, Jogtudományi Közlöny, 1954. ; Három könyv a szovjetjogi kártérítési felelősségről, Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1957.) Tudományos kutatásainak eredményeit a Polgári törvénykönyv kodifikációs munkálatainál is hasznosítja.

A jogászképzés területén már 1907 óta működik mint a máramaroszigeti Jogakadémia tanára. Ezt követően a kecskeméti Jogakadémián működött s 1921 óta egyetemi tanár Debrecenben, majd 1937 óta a budapesti Tudományegyetemen a római jog tanára. 1922 és 1947 között hat kiadásban jelent meg a római jog általa írt tankönyve. 1957-ben teszi közzé „A római magánjog elemeinek tankönyve. Institutiók” c. munkáját.

Tudományos érdemeinek elismerésül államunk 1957-ben a Kossuth-díj I. fokozatával tüntette ki. 1957 májusában tanári működésének 100. szemeszterében az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Marton Gézának a díszdoktori címet adományozza.

Marton Géza az Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Tanácsának tagjaként készséggel bocsátotta rendelkezésre eredményekben gazdag tudományos működésének tapasztalatait a jogtudomány fejlesztése, a fiatalabb tudományos generáció kiképzése terén.

A jogfogalom néhány kérdése a szovjet jogtudományban

PÉTERI ZOLTÁN

I.

Engels állapítja meg egyik híres levelében, hogy az állambatalom háromféleképpen gyakorolhat visszahatást a társadalom gazdasági fejlődésére. Haladhat ugyanabban az irányban, s akkor gyorsítja ezt a fejlődést, haladhat ellenkező irányban, s akkor az állam — az objektív törvényszerűségek erejénél fogva — előbb-utóbb tönkretut, végül pedig előfordulhat olyan eset, hogy az állam egyes vonatkozásokban elősegíti, más vonatkozásokban pedig hátráltatja a gazdasági fejlődést.¹ A szocialista építés viszonyai között, amikor az állam politikája és a társadalom fejlődése ugyanazon irányba mutat, a felépítmenyi elemek — s elsősorban az állam és a jog — fejlődést gyorsító szerepe nem csupán abban áll és nyilvánul meg, hogy védi és megszilárdítja az alapját képező gazdasági rendet, hanem közvetlenül segíti is felszámolni a régi termelési viszonyok maradványait, résztvesz a régi alap teljes lerombolásában és az új felépítésében. Az állam és a jog új, megnövekedett szerepének, a társadalomra való visszahatásának vizsgálata egyike a szocialista állam- és jogtudomány legfontosabb feladatainak.

A szovjet jogi irodalomban az utóbbi évek során, de különösen az SzKP XX. kongresszusa óta, egyre nagyobb figyelmet szentelnek a jog gyakorlati megvalósulásával kapcsolatos kérdéseknek, elsősorban a jogszabályok és a realizáldásuk során keletkezett konkrét jogok és kötelezettségek, vagyis jogviszonyok összefüggésének.² Ez részben azzal magyarázható, hogy a kommunista társadalom építésének nagy feladatából a jogtudományak is ki kell vennie a maga részét. A jog annak a tudatos politikának egyik eszköze, amely a felismert gazdasági és társadalmi törvényszerűségek ismeretében és azok felhasználása útján szervezi a dolgozók szükségleteinek mind fokozottabb kielégítését. A jogtudományak tevékenyen részt kell vennie azoknak a formáknak és módszereknek a kidolgozásában, amelyek ezt a szervező munkát elősegítik és tőkéletosítik.

Másrészt a jogviszonyok, s az ezzel kapcsolatos kérdések egyre fokozottabb mérvű feldolgozása arra vezethető vissza, hogy a szocialista törvényesség megszilárdításában döntő szerepet játszik a szocialista jog lényegének és szerepének helyes felismerése. Így nyilvánvaló, hogy a szocialista törvényesség, amelynek el nem hanyagolható oldala az állampolgárok törvényes jogainak védelme és biztosítása, az állampolgárok jólétének fokozására irányuló politika egyik jogi kifejeződése.

Ezekből az összefüggésekből is érthető, hogy a szovjet jogtudomány művelőinek a jogviszony elméleti kérdéseinek megvilágítására irányuló kutatásai szükségszerűen a jogelmélet más, ezzel összefüggő problémáinak vizsgálatához vezetnek. E problémák közül kétségtelenül a legjelentősebb a jog mibenlétének alapvető kérdése, s ezzel kapcsolatban a jogfogalom meghatározásának problémája.

¹ Ld. Engels—Schmidthez. Marx—Engels, *Válogatott Művek* II. Szikra, Budapest, 1949. 492—493. o.

² Ld. pl. N. G. Alekszandrov, *Törvényesség és jogviszonyok a szovjet társadalomban*. Goszjurizdat, Moszkva, 1955. ; Sz. F. Kocsekjan, *Jogszabályok és jogviszonyok*. SzGP, 1955. 2. sz. 23—32. o. ; N. G. Alekszandrov, *A törvényesség és a jogrend a szocialista társadalomban*. SzGP, 1955. 5. sz. 1—16. o., magyarul: CGY. V—1955. 427—441. o. ; A. A. Piontkovszkij, *Az általános állam- és jogelmélet néhány kérdése*. SzGP, 1956. 1. sz. 14—27. o., magyarul: CGY. VI—1956. 99—113. o. ; I. E. Farber, *A jogfogalom kérdéséhez*. SzGP, 1957. 1. sz. 38—49. o. ; N. G. Alekszandrov, *Jogviszonyok és termelési viszonyok a szocialista társadalomban*. Vopr. Fil. 1957. 1. sz. 44—57. o. ; A. K. Sztalgevic, *A szocialista jogviszonyok elméletének néhány kérdése*. SzGP, 1957. 2. sz. 23—32. o.

Felmerülhet természetesen a kérdés: van-e jelentősége egy tudományos fogalom meghatározása körüli vitának, nem elkerülhetetlenül skolasztikus jellegű-e minden ilyen próbálkozás. A szovjet jogtudományban is teret hódított az a nézet, amely szerint „az alapvető jogi fogalmak és alapelvek marxista—leninista meghatározásainak a kidolgozása elkerülhetetlenül „elvonta», „absztrakt-skolasztikus» jellegű, elszakad az állami szervek gyakorlati tevékenységétől, a kommunista építés lényeges feladataitól.”³

Ismeretes, hogy a marxizmus—leninizmus klasszikusainak voltak bizonyos fenntartásuk a meghatározások tudományos értékéről,⁴ ez azonban nem vezetett részükről sem a meghatározások teljes elutasítására. Kétségtelen, hogy a meghatározásnak megvan a maga tudományos jelentősége, csak nem szabad olyan merev, lezárt keretnek tekintenünk, amelyet gépiesen alkalmazunk a valóság sokrétű, gazdag megjelenési formáira. Az ilyen meghatározás valóban Prokrusztesz-ágy volna, amely az élet, a gyakorlat számára nem sok segítséget nyújt. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a valóban tudományos fogalmak — s a marxista—leninista állam- és jogtudománynak ilyenekkel kell dolgoznia — a jelenségek lényeges vonásait, a köztük levő kapcsolatok és különbségek legfőbb ismérveit tükrözik vissza, akkor nem tagadhatjuk a meghatározások jelentőségét a fogalmak rögzítése, a fogalomzavar elhárítása, tehát a tudományos kutatómunka kiindulópontjának megteremtése terén. Engelsnek kétségtelül igaza van abban, hogy a meghatározások mindig elégtelenek. „Az egyetlen reális meghatározás magának a dolognak a kifejtése, ez pedig nem meghatározás többé.”⁵ Ahhoz, hogy valamely jelenséget megismerjünk, meg kell vizsgálnunk és összefüggésében ábrázolnunk annak valamennyi formáját. Ez — olyan bonyolult jelenség meghatározásánál, mint a jog — nyilván lehetetlen.

Ha azonban a jogi jelenségek tanulmányozása útján egyre közelebb jutunk a jog lényegének feltáráshoz, s kutatásaink eredményét — habár csak ideiglenes — meghatározás formájában rögzítjük, összefoglaljuk, úgy ezzel a marxizmus—leninizmus klasszikusainak nem egyszer alkalmazott munkamódszerét követjük. (Ld. például Marxnak az értéktöbbletről, Engelsnek az államról vagy Leninnek az imperializmusról adott meghatározását.)

A szovjet jogtudományt úgyszólván kezdettől fogva foglalkoztatta a jog mibenlétének kérdése. Az új, szocialista jogelmélet művelői már az Októberi Forradalmat követő években helyesen ismerték fel, hogy ezt a világtörténelmi jelentőségű társadalmi átalakulást a jogrendszer teljes átalakulásának kell követnie. Felismerték, hogy a szovjet jognak is új, a burzsoa jogtól minőségileg különböző jelenségnek kell lennie, melynek legfőbb sajátossága abban áll, hogy a forradalomban győztes proletariátus osztályérdekeit juttatja kifejezésre. Az új, szocialista jog sajátosságait kutató, a burzsoa jogtudománytól minőségileg különböző, szocialista jogelmélet megteremtése természetesen nem ment végbe zökkenők nélkül, vezethetett és vezetett is tudományos szempontból téves vagy politikailag káros eredményekhez. A forradalmat követő években, amikor még élénken élt a dolgozóknban a cári önkényuralom állama és joga iránti gyűlölet, s amikor még az életviszonyok nagy részére vonatkozólag hiányoztak az új, a proletariátus érdekeit szolgáló jogszabályok, teljesen érthető, hogy bizonyos nihilista magatartás uralkodott az állammal és joggal szemben. Ilyen körülmények között a szovjet teoretikusok előtt álló egyik legfontosabb feladat volt az új, szocialista jog elméleti kérdéseinek megoldása s a jogi nihilizmus leküzdése. Az is érthető viszont, hogy elméleteikben háttérbe szorult a jog magatartási szabály-jellege, hiszen az új, szocialista magatartás-szabályok száma elenyészően csekély volt a régi cári jogrendszer jogszabályainak tömegéhez viszonyítva. Egyes szerzők — pl. Sztucska és Pasukanisz — a proletariátus akaratának és érdekeinek a konkrét társadalmi viszonyok rendezésében való tényleges érvényesülését tekintették az új, szocialista jog legfőbb jellegzetességének. Műveikben a jognak arra az oldalára helyezték a fő súlyt, amelyet az akkor leghaladóbbnak tekintett nyugati jogfilozófiai irányzat, a jogszociológia is hangsúlyozott: e tényleges érvényesülés követelményére.⁶ Mások, mint pl. a Petraszickijt követő és erősen a burzsoa jogi gondolkodás

³ „Az általános állam- és jogelmélet kérdéseinek további alkotó kidolgozásáért.” SzGP, 1955. 3. sz., magyarul: CGY. V—1955. 287. o.

⁴ Ld. pl. Engels, *Hogyan „forradalmasítja” Eugen Dühring úr a tudományt? Anti-Dühring*. Szikra, Budapest, 1950. 85. vagy 357. o.

⁵ Uo.

⁶ Sztucska pl. a szociológiai irányzat egyik legfőbb eredményének tekinti azt a felismerést, hogy maguk a speciálisan társadalmi viszonyok alkotják a jogot. A szocia-

hatása alatt álló Reiser az államból származó tételes joggal egy — az emberi pszichében gyökerező, ún. intuitív jogot állítottak szembe.⁷ Miután teljesen világossá vált a szovjet állam és jog — mint a kapitalista köznyezettel szembeni védekezés legfőbb eszközei — fennmaradásának szükségessége, s az életviszonyok egyre nagyobb területét fogta át a szocialista állam jogszabályalkotó tevékenysége, ezzel párhuzamosan előtérbe került a jog normatív vonatkozásait kidomborító felfogás is. Ez a felfogás az 1938-ban tartott állam- és jogtudományi értekezleten teljes győzelmet aratott s Visinszkij kezdeményezésére az azóta is érvényben levő jogfogalom-meghatározásban jutott kifejezésre.

Ez a meghatározás, amely — mint ismeretes — a jog fogalmának *genus proximum*-át a magartatási szabályban jelöli meg, eltekeztésekor kétségtelenül a szovjet jogtudósok többségének helyeslésével találkozott, bár ezzel ellentétes felfogásnak is van nyoma a jogirodalomban.⁸ Az 1938 óta eltelt időszakban változatlanul a Visinszkij-féle jogfogalom-meghatározás érvényesült a szovjet jogtudományban s csak legutóbb, a jogviszonyok kérdéseinek megvilágítására irányuló tudományos vita során jutott kifejezésre olyan álláspont, amely ezt a meghatározást a maga egészében támadja.

II.

A. A. Piontkovszkij, a kiváló szovjet jogtudós, az SzGP. 1956. évi I. számában nagy feltűnést keltő terjedelmes cikket írt az állam- és jogelmélet egyes időszerű kérdéseiről.⁹ E cikk többek között a jog fogalmának a szovjet jogirodalomban elfogadott meghatározásáról foglalkozott, s ellene számos kifogást emelt. Ezeket a kifogásokat — melyek lényegében a Visinszkij-féle definíció teljes átdolgozását kívánják — a következőkben lehet összefoglalni:

1. A jogszabályok és jogviszonyok egységes egészet alkotnak. A jogi felépítmény nem korlátozható csupán a jogszabályok rendszeréről, hanem magában foglalja a jogszabályok alapján létrejött jogviszonyokat is.¹⁰

lista jogtudomány — szerinte — abban jelent előrelépést ehhez képest, hogy felismeri és hangsúlyozza az osztályérdekek érvényesülését a jogban. Ld. P. I. Stuchka, *The Revolutionary Part Played by Law and the State. — A General Doctrine of Law*. Soviet Legal Philosophy. Translated by Hugh W. Babb. 20th Century Legal Philosophy Series: Vol. V. Harvard University Press, 1951. 20—24. o.

⁷ Ld. M. A. Reiser, *The Theory of Petrazhitzkii: Marxism and Social Ideology; Law, Our Law, Foreign Law, General Law*. Soviet Legal Philosophy. Translated by Hugh W. Babb. 20th Century Legal Philosophy Series: Vol. V. Harvard University Press, 1951. 71—82. és 83—109. o.

⁸ Ld. pl. Visinszkijnek az értekezleten elhangzott felszólalását, továbbá A. K. Sztalgevic, *A jogfogalom kérdéséhez* (SzGP, 1948. 7. sz. 49—63. p.) című cikkét, amely — az 1938-ban kifejtett álláspontjának megisméltésével — szembe fordul a Visinszkij-féle meghatározással és azt normatívnak minősíti. Sztalgevic a dolgok lényegére és megjelenési formájára vonatkozó filozófiai tételből indul ki. Eszerint a lényeknek meg kell nyilvánulniuk, s e megnyilvánulási formák — a jelenségek — a lényeknek egy-egy oldalát képezik. A megismerés mindig a jelenségtől halad a lény felé, a kevésbé bonyolulttól a bonyolultabb felé. A jog lényegének feltárásánál is a különböző megjelenési formákból, jogi jelenségekből kell kiindulni. Ennek alapján arra a következtetésre jut, hogy a jog lényege négy elemből tevődik össze: az uralkodó osztály akarata (a), amelynek tartalmát az osztály létfeltételei határozzák meg (b), az állam által létrehozott és védett jogszabályok, mint a jog fő megjelenési formái (c) és a társadalmi viszonyok állami szabályozása az uralkodó osztály érdekében, mint a jog feladata (d). Sztalgevic a következő meghatározást ajánlja: A jog az uralkodó osztály törvénybe foglalt akarata, olyan akarat, amelynek tartalmát ezen osztály anyagi életfeltételei határozzák meg, amely akarat az állam által lértelvezett és az állam kényszerítő erejével védett normák rendszerében jut kifejezésre, a társadalmi viszonyoknak az uralkodó osztály érdekében történő állami szabályozása céljából. (58. o.) Ez a meghatározás a szocialista jogra is érvényes azzal a kiegészítéssel, hogy a szocialista jog lényegének összetevői között szerepel a kommunista párt vezető és irányító szerepe, amelynek a meghatározásban is kifejezésre kell jutnia.

⁹ A. A. Piontkovszkij, *Az általános állam- és jogelmélet néhány kérdése*. SzGP, 1956. I. sz. 14—27. o., magyarul: CGY. VI—1956. 99—113. o.

¹⁰ I. m. 103. o.

2. A jog fogalmát „pontosabban” kell meghatározni. A jogfogalomból nem szabad kirekeszteni a jogviszonyokat, mert az uralkodó osztály akarata nemcsak a jogszabályokban, hanem az állam kényszerítő erejével biztosított jogviszonyokban is „megtestesül”.¹¹

3. A Visinszkij-féle meghatározás a jogot csupán objektív értelemben fogja át és nem öleli fel a jogot szubjektív értelemben.¹²

4. Meg kell védeni a jogról a Kommunista Párt Kiáltványában adott meghatározást, de anélkül, hogy a meghatározásnak csupán szorosan vett normatív magyarázatot adjanak.¹³

Nézzük ezeket a kérdéseket egyenként.

1. A jogszabályok és jogviszonyok szoros, elválaszthatatlan kapcsolatának elismerése az újabb szovjet jogirodalomban általánosnak mondható. A jogszabályok egyfelől megállapítják a társadalmi viszonyoknak az uralkodó osztály érdekeivel összhangban álló rendjét, másfelől általánosan kötelezővé teszik az e rend megvalósítására alkalmas magatartást. A jogszabályok különféle jogokat és kötelezettségeket rónak a társadalom tagjaira, az egyes állampolgárokra, továbbá a különböző társadalmi és állami szervezetekre. A jogszabályok hatására jön létre a konkrét jogok és kötelelességek sora, alakul ki a jogviszonyok hálózata, helyes tehát az a megállapítás, hogy a jogviszony nem más, mint a jogszabály a maga megvalósulásában.¹⁴ A jogviszonyokon keresztül válik valósággá a jognak, mint a felépítmény részének alapjára gyakorolt visszaható szerepe, az alap fejlődését támogató, előrevívő hatása.

Ezekből a tételekből Piontkovszkij azt a következtetést vonja le, hogy a jogot nem lehet sem kizárólag a jogszabályokra, sem kizárólag a jogviszonyokra korlátozni.¹⁵ Az a szoros összefüggés, amely a jogszabály és gyakorlati megvalósulása: a jogviszony között fennáll, indokolja, hogy a jogot e két elem egységként fogjuk fel. Habár a két elem nem egyenrangú — Piontkovszkij maga is elismeri a jogszabályok elsődleges, meghatározó jellegét a jogviszonyokkal szemben — a jog lényegének ilyen értelmezése mellett lehet érveket találni. Piontkovszkij azonban cikke más helyén ugyanezt a tételt a jogi felépítményre vonatkozólag említi, vagyis a jogi felépítményt tekinti két elemből, a jogszabályokból és a jogviszonyokból összetettnek.¹⁶ Ez annyit jelent, hogy Piontkovszkij azonosítja a jog fogalmát a felépítmény jogi részének, vagy más szóval: a jogi felépítménynek a fogalmával.

Ezzel a következtetéssel nehéz volna egyetérteni. A szovjet jogtudomány teljesen egységes abban, hogy nemcsak a jogszabályokat, hanem a jogviszonyokat is, de ezenkívül egy sor egyéb jogi jelenséget is a jogi felépítményhez tartozónak tekint. Aligha akad olyan szovjet jogtudós, aki a jogi felépítményt a jogszabályok összességére akarná korlátozni. A jogi nézetek (jogtudat, jogtudomány stb.), valamint a jogintézmények (jogszabályok, jogviszonyok, az egész jogrendszer, valamint az ennek gyakorlati érvényesítését előmozdító állami szervek, bíróság, ügyészség stb.) egyaránt a jogi felépítmény részei. Ez azonban még nem teszi indokolttá, hogy egyenlőségi jelet tegyünk mindenre jelenségek, vagyis a jogi felépítmény egésze és a jog között. Erre nem nyújtanak alapot a marxizmus—leninizmus klasszikusainak a jogra vonatkozó megállapításai sem. Így Piontkovszkijnak a jogszabály és a jogviszony egységéről szóló tétel alapján levont első következtetését el kell utasítanunk.

2. Piontkovszkij a jogszabályok és jogviszonyok egységéből egy további következtetést is levon, mégpedig a jog fogalmára vonatkozóan. Nézete szerint a jogfogalomban a jogviszonyoknak is helyet kell kapniuk. Érvelését a jogról a Kommunista Párt Kiáltványában adott meghatározásra alapozza. Értelmezése szerint a törvényerőre emelt akarat nem más, mint a társadalom állami vezetését, a saját diktatúráját megvalósító uralkodó osztály akarata. Minthogy pedig ez az akarat nemcsak a jogszabályokban, hanem a jogviszonyokban is kifejezésre jut, ennek a jogfogalomban is tükröződnie kell.¹⁷ Ez az értelmezés némileg önkényesnek tűnik. Az uralkodó osztály akarata csak azáltal

¹¹ Uo. 104. o.

¹² Uo. 105. o.

¹³ Uo. 106. o.

¹⁴ Ld. Kecskjan, *Jogszabályok és jogviszonyok*. SzGP, 1955. 2. sz. 24. o. E tétel helyességét Piontkovszkij is kifejezetten elismeri. *CGY*. VI—1956. 103. o.

¹⁵ Piontkovszkij, i. m. 104. o.

¹⁶ Uo. 103. o.

¹⁷ Uo. 104. o.

válak a társadalom minden tagját egyaránt kötelező joggá, hogy az állam közreműködésével, az uralkodó osztálynak az állami törvényhozó tevékenységben résztvevő tagjai révén *törvényerőre emelik*. Ennek a kifejezésnek — mint arra Farber helyesen mutat rá¹⁸ — nem szabad önkényes magyarázatot adni. Marx és Engels a Kiáltványban sem a jogszabályról, sem a jogviszonyról nem beszélt, nehezen lehetne tehát Piontkovszkij álláspontját a Kiáltvány szóhasználatára alapozni. A „törvényerőre emelés” Marx és Engels szóhasználatában általánosan, az egész társadalomra egyaránt kötelezővé tételt jelent. Ez világosan kitűnik egyébként Marxnak Boltéhoz intézett leveléből is: „... minden mozgalom, amelyben a munkásosztály mint *osztály* szembeszáll az uralkodó osztályokkal és megkísérli, hogy külső nyomással kényszerít alkalmazzon ellenük, politikai mozgalom. Pl. az a kísérlet, hogy egy egyedülálló gyárban vagy iparágban sztrájkokkal stb. az egyes tőkéseket a munkaidő korlátozására kényszerítsék, merőben gazdasági mozgalom, viszont a megmozdulás, amely *törvényt* akar kikényszeríteni a nyolcórás munkanapról stb., politikai mozgalom. S ily módon a munkások elszigetelt gazdasági mozgalmából mindenütt létrejön egy *politikai* mozgalom, vagyis az *osztály* mozgalma, hogy érdekeiket általános formába öltöztesse, olyan formába, amelynek általános társadalmi kényszerként ható ereje van.”¹⁹

Amennyiben tehát jogfogalmunkat a Kommunista Kiáltványban adott meghatározásra kívánjuk építeni — s ez a marxista—leninista állam- és jogelmélet számára nem képezheti vita tárgyát —, akkor annak autentikus — maguktól a szerzőktől származó — értelmezését kell elfogadnunk.

A másik kérdés, amely ezzel kapcsolatban felmerül, az akarat „megtestesülésének” kérdése. Helytálló-e Piontkovszkijnak az a megállapítása, hogy az uralkodó osztály akarata nemcsak a jogszabályokban, hanem az állam kényszerítő erejével biztosított jogviszonyokban is kifejezésre jut, illetve Piontkovszkij szóhasználatát követve: megtestesül? Nézetünk szerint ez a megállapítás nem tartható fenn, s teljes mértékben jogosultnak kell tartanunk Farbernek — már idézett vitáikékben ezzel kapcsolatban tett — ellenvetéseit. Farber helyesen mutat rá arra, hogy az uralkodó osztály akarata nem csupán a jogszabályokban és a jogviszonyokban, hanem egy sor más, jogi jellegű felépítményi elemben, sőt a jogi felépítményen kívül eső társadalmi jelenségben is kifejezésre jut. Nyilvánvaló tehát, hogy nem az akarat fogalmából kell a jogi valóságot megközelíteni, hanem megfordítva: a konkrét jogi jelenségek, a valóság tanulmányozása alapján kell megalkotni a jog fogalmát.²⁰

További jogos ellenvetést is tesz Farber Piontkovszkij most tárgyalt álláspontjával szemben. Ismeretes, hogy a jogviszonyokat létrehozó jogi tények között szerepel a jogellenes cselekmények nagy csoportja is. Hogyan lehet elképzelni az uralkodó osztály akaratának „megtestesülését” olyan jogviszonyban, amely jogsértés útján keletkezett? Az ilyen jogviszony egyik alanya a jogsértő egyén, akinek akaratát az adott esetben szembeszáll a jogszabályban megtestesülő állami akarral. Nyilvánvaló, hogy az uralkodó

¹⁸ I. E. Farber. *A jogfogalom kérdéséhez*. SzGP, 1957. 1. sz. 40. o.

¹⁹ *Marx levele Boltéhoz*. 1871. nov. 25. Marx—Engels, *Válogatott levelek*. Szikra, Budapest, 1950. 319. o.

²⁰ A Jogtudományi Közlönyben megjelent szemleciikk (Peschka Vilmos, *Vita a jogfogalomról a szovjet jogelméletben*. Jogtudományi Közlöny, XII—1957. 193. o.) szerzője, Peschka Vilmos „önkényes”-nek, „erőszakolt”-nak bélyegzi azt az értelmezést, amelyet Farber és Alekszandrov Piontkovszkij álláspontjának tulajdonít. Nézete szerint Piontkovszkij csupán „azt igyekszik bizonyítani, hogy a Kommunista Kiáltvány híres meghatározása, mely szerint a jog az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata, nincs ellentétben azzal, ha a jogviszonyokat a jog fogalmi elemévé teszi, mert a jogszabályban kifejeződő törvényerőre emelt osztályakarát a jogviszonyok résztvevőinek individuális akaratában realizálódik.” Úgy gondoljuk, hogy a dolog éppen fordítva áll: Piontkovszkij az, aki a jogviszonyokról, mint a jog fogalmi eleméről szóló tételt a Kommunista Kiáltványban foglalt klasszikus megállapítás önkényes, szavakhoz tapadó értelmezésével próbálja igazolni. Nézetünk szerint Peschka elvtárs megállapításának második részével sem lehet egyetérteni, mert a jogszabályba foglalt osztályakarát nem minden esetben realizálódik a jogviszonyok alanyainak individuális akaratában. Ez az osztályakarát nemcsak az uralkodó osztállyal szembenálló osztályok tagjainak akaratával áll szemben, hanem gyakran az uralkodó osztály egyes tagjainak individuális akaratával is, s ilyenkor ezek akarata ellenére realizálódik a közreműködésükkel létrejött jogviszonyban az uralkodó osztály akaratát kifejező jogszabály.

osztály akaratának maradéktalan, teljes „megtestesüléséről” ilyen jogviszonyban nem lehet szó.²¹

Mindennek alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a Piontkovszkij által felhozott érvek nem elég erősek ahhoz, hogy indokolttá tegyék a jogviszonyoknak a jogfogalomba való felvételét.

Nem lehetne-e azonban erősebb érveket találni a jogviszonyoknak a jogfogalomba való felvétele mellett? Itt a kérdést arról az oldalról közelítjük meg, hogy Piontkovszkij tulajdonképpen a jogszabályoknak a jogviszonyok útján való tényleges érvényesülését, realizálódását kívánja kidomborítani a jog fogalmában, úgy lényegében azt kell eldöntenünk, hogy fogalmi elem-e a jognak a realizálódás, a gyakorlatban való tényleges érvényesülés. A jogfogalom körül lefolyt vita során felmerült egyik álláspont szerint „a jogszabály nem maradhat fenn a konkrét személyek jogaiban és kötelezettségeiben, a jogviszonyokban való megtestesülés nélkül”.²² A másik álláspont viszont azt tartja, hogy a jogszabálynak részben vagy egészben, könnyen vagy nehezen való érvényesítése egyáltalán nem befolyásolja annak jog-jellegét.²³ Az első álláspont — melyhez bár óvatossággal, de Piontkovszkij is esatlakozik — véleményünk szerint abszolutizálja, túlzásba viszi a jogszabály és a jogviszony összefüggésére vonatkozó helyes felismerést. Az a felfogást valló szerzők célkitűzése alapján véve helyes, hiszen a jog — e bonyolult társadalmi jelenség — lényegének minél teljesebb feltárására irányul, de a jog társadalmiságának a jogfogalomban ily módon való kifejezésre juttatására véleményünk szerint nincs szükség, hiszen a jogszabály maga is társadalmi jelenség. Piontkovszkij felfogásában még érezhető a jog mint Sollen-kategória újkeletűsége értelmezése s a jogszabályt csak Sollen-nek, illetve a materialista dialektika kategóriáját használva: lehetőségnek tartja. E probléma részletes taglalására itt nincs módunk. Csupán azt a meggyőződésünket szögezzük le, hogy a Sein és a Sollen régi problémáját a jogban valóban ezen a vonalon kell megoldani, de a lehetőség és valóság ellentétpárjának helyes alkalmazásával, amely a jogszabályt nemcsak lehetőségnek, hanem valóságnak, társadalmi realitásnak is tekinti. Ilyen értelmezés mellett magától magától az a nézet, mely a jog fogalmából a jog társadalmiságára, gyakorlatban való érvényesülésére való utalást hiányolja.

A logika oldaláról megközelítve a kérdést, mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy milyen követelményeket állít a tudomány egy meghatározással szemben. „A logika szerint a meghatározás, a fogalom akkor világos, ha tartalma teljesen ismeretes. A fogalom tartalma pedig akkor ismeretes, ha megadjuk . . . a legközelebbi nemet (latinul: *genus proximum*) és a fogalmat jellemző sajátos faji különbséget (latinul: *differentia specifica*).”²⁴ Míg tehát a logika tudományának megalapítója, Aristoteles, a meghatározással szemben azt a követelményt támasztotta, hogy az feltárja a meghatározandó jelenség valamennyi lényeges ismérvét,²⁵ addig a modern logika csak a közös nem-fogalmon belüli elválasztó ismérveket veszi fel a meghatározásba.

Ezeket a megállapításokat a jog fogalmára alkalmazva, mindenekelőtt a *genus proximumot* kell tisztáznunk. Ez — a szovjet jogtudomány képviselőinek úgyszólván teljesen egybehangzó álláspontja és saját nézetünk szerint is — a magatartási szabály fogalma.²⁶ A jog a társadalomban fellelhető magatartási szabályok egyike, s azoktól első-

²¹ Peschka elvtárs azt állítja, hogy „a jogsértő személy akaratja, amely a jogsértő cselekedetre irányul, nem valamely jogviszony és jogszabály realizálódását jelenti, hanem éppen ellenkezőleg, egy olyan jogi tény, amely valamely jogszabály és jogviszony megsértésében merül ki és új jogviszony, pl. büntető jogviszony keletkezését vonja maga után.” (Uo. 194. o.) Nyilvánvaló azonban, hogy a jogszabályt sértő egyén ennek az új jogviszonynak is egyik alanya lesz, nehéz volna tehát igazolni, hogy akaratja a továbbiakban összhangban fog állni a jogszabályban foglalt osztályakarral.

²² Kecsekjan, *Jogszabályok és jogviszonyok*. SzGP, 1955. 2. sz. 27. o.

²³ Ld. Farber, *A jogfogalom kérdéséhez*. SzGP, 1957. 1. sz. 43. o.

²⁴ Fogarasi Béla, *Logika*. Harmadik kiadás. Budapest, 1955. 141. o.

²⁵ Ld. Walter Dubislaw, *Die Definition*. Dritte Auflage. Leipzig, 1931. 2—3. o.

²⁶ Megjegyezzük, hogy a szovjet szocialista jog meghatározásával kapcsolatban az SzGP husábjain 1951-ben lefolyt vita során a meghatározásnak első sorban éppen ezt az elemét támadták. Így G. I. Fegykin a jogi norma fogalmát vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy „a jogi normák ereje nemcsak abban áll, hogy megmutassák a kötelező magatartást, irányítsák a kiválasztási aktusokat, mutassák az egyes személyeknek, individuumoknak a helyeselhető, kötelező és lehetséges magatartást. Mindenekelőtt abban áll (a jogi normák ereje), hogy az osztályok közötti viszonyokat fejezik ki és rögz-

sorban létrejöttében és szankciójának eltérő voltában különbözik. E kérdés részletes elemzése kívül esik e cikk keretein. Itt csak azt vizsgáljuk, hogy a jogot más társadalmi magatartási szabályoktól elválasztó differentia specifica-k közé tartozik-e a jognak ama sajátossága, hogy a jogviszonyok útján a valóságban érvényesül, s ezzel hatást gyakorol az alapját képező társadalmi viszonyokra.

A társadalom életében legnagyobb szerepet játszó magatartási szabályokat ebből a szempontból megvizsgálva, arra a következtetésre jutunk, hogy ezek mindegyike „jogokat” és kötelezettségeket ró a társadalom egyes tagjaira vagy szerveire, bizonyos körben valamennyi érvényesül és így hatást is gyakorol a társadalom életére.²⁷ A jogszabályokkal szemben mutatkozó elválasztó különbség abból adódik, hogy a jogszabályok az uralkodó osztály akarataként, általánosan kötelező erővel jönnek létre, szankciójuk pedig végső soron az állami kényszer. A tényleges érvényesülés követelménye tehát nem jelent megkülönböztető ismérvet a magatartási szabályok genus proximumán belül. Ebből viszont logikusan következik, hogy nem vitatva, sőt nyomatékosan hangsúlyozva a jogszabályok és jogviszonyok elválaszthatatlan egységét, mégis arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a jogviszonyok felvétele a jogfogalomba nem volna helyes.

Az elméleti ellenérvek mellett a gyakorlati megfontolás is az ellen szól, hogy a jogviszonyokra való utalást a jogfogalom elemévé tegyük. Farber már idézett vitacikkében arra a veszélyre hívja fel a figyelmet, amely a jognak egyrészt az állam által létrehozott jogszabályokkal, másrészt az ezeket a jogszabályokat „realizáló” jogviszonyokkal való azonosításában rejlik. Nézete szerint ez a jogviszony alanyainak magatartását a jog rangjára emelné, ami egyenes utat jelent a törvénytelenység és az önkény felé. Véleményünk szerint Farber itt eltúlozza a veszélyeket. Piontkovszkij szóhasználatából

zítik azokat a viszonyokat, amelyek a társadalom bázisát alkotják.” (G. I. Fegykin *A szovjet szocialista jog meghatározásának kérdéséhez*, SzGP, 1951. 5. sz. 19. o. Magyarul: az Állam- és Jogtudományi Intézet fordítási anyaga, Sz/173. szám alatt). Fegykin tehát lényegében a jogi norma fogalmának tágabb értelmezése mellett foglalt állást. P. N. Galanza — Fegykin cikkére válaszolva — már jóval tovább megy és nyíltan kétségbevonja a jog magatartás-szabály jellegét. (P. N. Galanza, *A szovjet szocialista jog meghatározása*, SzGP, 1955. 10. sz. 29—32. o. Magyarul: az AJI fordítási anyaga, Sz/344. szám alatt.) Véleménye szerint a magatartási szabály fogalma szűk, nem fedi a jog tartalmának gazdagságát. Így nem lehet a magatartási szabály gyűjtőfogalma alá vonni az olyan jogszabályokat, amelyek az állam, az állami szervek, intézmények, vállalatok stb. szervezetét határozzák meg. Ez az érvelés — nézetünk szerint — két okból nem helytálló. Egyfelől egy intézmény szervezetét megállapító jogszabály is mindig konkrét emberi magatartást követel meg: az intézmény létrehozását, esetleg szervezetének megváltoztatását stb., amely természetesen csak emberi magatartás, cselekvés útján történhet. Ilyenkor — bár nem kifejezett formában, hanem hallgatóságosan — benne rejlik a jogszabályban a konkrét emberi magatartás meghatározása, szabályozása. Másfelől az emberi magatartás állhat nem-tevésben, valamitől való tartózkodásban is. A valamely intézmény szervezetét megállapító jogszabály pl. azt a kötelezettséget rója az állampolgárokra, hogy ismerjék el ezt a szervezetet és tartózkodjanak annak megsértésétől.

Ugyancsak a jogszabálynak ezt negatív magatartásra, vagyis a cselekvéstől való tartózkodásra irányuló jellegét téveszti szem elől Galanza azzal a megállapításával, hogy a magatartási szabály fogalmába nem férnek bele az egyén, ill. valamely közösség alanyi jogait meghatározó jogszabályok, pl. a szovjet alkotmányunk az állampolgári jogokról szóló cikkei. Nézetünk szerint nyilvánvaló, hogy az alkotmány vonatkozó cikkeiben az állampolgároknak olyan alanyi jogai testesülnek meg, amelyekkel minden más állampolgár, állami és társadalmi szerv kötelezettként áll szemben, vagyis negatív magatartást, a (körülírt alanyi jogokat sértő) cselekvéstől való tartózkodást köteles tanúsítani.

²⁷ Ezt a tévelt még a legelvontabb, legkevésbé tételezett magatartási szabályokra vonatkozólag is be lehet bizonyítani. Az erkölcsre vonatkozó marxista—leninista felfogás például az erkölcsöt nem abszolút, a társadalomtól független értékmérőnek tekinti, hanem rámutat a társadalmi létől való függőségre. Az erkölcsi értékelés — a joghoz hasonlóan — az emberi magatartást nem „önmagában, hanem társadalmi vonatkozásában bírálja el, természetesen mindig egy meghatározott osztály nézőpontjából. Az erkölcsi kötelezettséggel szemben „jogosított”-ként végső soron az illető társadalmi osztály áll, amely erkölcsi értékítéletével sújtja az osztály erkölcsi szabályainak megsértőjét.

schol sem lehet arra következtetni, mintha a jogszabályokat, illetve a jogviszonyokat külön-külön a jog rangjára kívánná emelni. Véggkövetkeztetése, amelyre a jogszabályok és jogviszonyok szoros kapcsolatának felismerése után jut, csupán az, hogy e kapcsolatnak a jog tudományos fogalmában is kifejezésre kell jutnia.

Ebből a végkövetkeztetésből egy egészen más gyakorlati veszély adódik. Ha a jog fogalmának lényeges, mellőzhetetlen jegyvé tesszük a jogviszonyokat, vagyis a tényleges érvényesülést, akkor ebből szükségszerűen következik, hogy nem ismerhetjük el jognak az olyan — formailag érvényben levő — jogszabályokat, amelyek valamilyen oknál fogva a gyakorlatban nem hatályosulnak. A veszélyt itt az jelenti, hogy megállapításunk nemcsak számos, a múltból fennmaradt, formálisan hatályon kívül nem helyezett, de mint a szocialista jogtudattal nyilvánvalóan szembenálló, jogalkalmazó szervek által soha nem alkalmazott jogszabályra vonatkozik, hanem egyes szocialista jogszabályokra is, amelyek — noha formailag érvényesek — egyáltalán nem vagy csak elenyészően csekély számban kerültek bírói úton alkalmazásra. E jogszabályoknak mint jognak létezését tagadni egyértelmű a szocialista törvényesség esorbításával.

3. Piontkovszkij álláspontja szerint a jogfogalom meghatározásában utalni kell az alanyi jogra is. Nézetünk szerint ez teljesen fölösleges. Az alanyi (szubjektív) jog nem önállóan, hanem csak a jogszabály, az „objektív” jog alapján létezik: minden jogszabály az alanyi jogok és a velük szemben álló, nekik pontosan megfelelő kötelezettségek sorát hozza létre.²⁸ Ha elfogadnánk a tételes jottól függetlenül létező alanyi jogok kategóriáját, ettől már csak egy lépés vezet az embert „természettől fogva” megillető jogok, vagyis a természetjog elismeréséhez. Piontkovszkijnek kétségtelenül igaza van abban, hogy „az alanyi jognak és mindenekelőtt a szovjet polgár mint a szocialista jogviszony alanya személyiségi jogainak az egész problémája eddig még nem vonta magára megfelelő módon a jog teoretikusainak a figyelmét.”²⁹ Azzal is egyetértünk, hogy az alanyi jog problémájának a jogelmélet rendszerében el kell nyernie a megfelelő helyet, de — véleményünk szerint — a probléma megoldását nem a jogfogalomban, hanem a jogviszonyok elméletének kidolgozásánál kell keresni.

4. A legnehezebb problémát Piontkovszkij azzal veti fel, hogy a Kommunista Kiáltványban adott jogfogalom-meghatározás fenntartása mellett ki akarja küszöbölni a jogfogalom „szorosan vett normatív értelmezését”. Álláspontja visszavezet azokhoz a vitákhoz, amelyek a polgári jogtudományban a jog lényegét illetőleg a jogi pozitívizmus két fő válfaja, a szociológiai és az analitikus irányzat között folytak és folynak, amelyeknek kihatásai a Szovjetunióban is megmutatkoztak. A probléma megoldása nemcsak a jog lényegének sokoldalú, tudományos igényű feltárásához járulna hozzá, hanem megkönnyítené a szovjet állam- és jogelmélet eddigi útjának, kiemelkedő képviselőinek helyes értékelését is. Távol áll tőlünk az az igény, hogy egy szemleciikk keretében kívánjunk a megoldás igényével fellépni ilyen nagyfontosságú kérdéssel kapcsolatban. Csupán arra szorítkozunk, hogy a szovjetunióbeli vita vonatkozó részét ismertessük, s annak alapján, illetve annak kiegészítéseként kíséreljünk meg néhány megjegyzést tenni.

Mint említettük, a normatívizmus kérdése a burzsoa jogtudományban is egyik legvitatottabb problémája, s különösen a jogszociológiai iskola szögezi szembe gyakran ellenfeleivel a normatívizmus vádját. Dehát hiba-e a normatívizmus tulajdonképpen? A kérdésre csak akkor válaszollatunk, ha előzőleg a jogszociológiával való szembenállás szempontjából tisztáztuk a normatívizmus mibenlétét. A legautentikusabb, a normatívizmus vádjával legtöbbet illetett jogtudós, Kelsen álláspontját idézzük: „Mint hogy ennek az általános jogelméletnek az a célja, hogy lehetővé tegye a valamely partikuláris jogrenddel foglalkozó jogász, bíró, jogalkotó, vagy jogtanár számára saját tételes jogának megismerését és lehetőleg pontos leírását, következik, hogy az ilyen elméletnek fogalmait kizárólag a tételes szabályok tartalmából kell merítenie. . . . Ami nem lelhető fel a tételes jogszabályok tartalmában, az nem kerülhet be a jogi fogalmakba sem. . . . Tiszta jogtanárnak nevezik ezt az elméletet, mert mentes maradt minden olyan elemtől,

²⁸ Az objektív és szubjektív jog összefüggésével kapcsolatban Alekszandrov találatlan állapítja meg, hogy az „objektív” és „szubjektív” jog elnevezés viszonylagos jelentésű, mert csak arra utal, hogy az első esetben a „jog” szót nem valamilyen alanya vonatkoztatott értelemben használjuk, míg a második esetben meghatározott személyre vonatkoztatva. (N. G. Alekszandrov, *Törvényesség és jogviszonyok a szovjet társadalomban*. Goszjurizdat, Moszkva, 1955. 88. o.)

²⁹ Piontkovszkij i. m. 105. o.

amely a jog megismerését, nem pedig létrehozását céljául kitző tudomány sajátos módszerétől idegen.³⁰

Nyilvánvaló, hogy a „tisztá jogtan” lényegének minden oldalról való feltárására nem vállalkozhatunk. Az azonban az idézett sorokból is megállapítható, hogy a tisztá jogtan, s lényegében minden normativista irányzat, vizsgálódásaiban a normából, a jogszabályból indul ki, a jogszabályokat önmagukban zárt rendszernek tartja, s nem tekinti feladatának a normák társadalmi vonatkozásainak kutatását. Ez az állásfoglalás nem jelenti azt, hogy Kelsen és a normativisták nem ismerik el a társadalom és a jogszabályok kapcsolatának létezését, hanem csupán azt, hogy nézetük szerint ezeknek a kapcsolatoknak a vizsgálata kívül esik a jogtudomány keretein. S mindezt a módszer tisztasága érdekében, amely állítólag nem tűri a Sollen világába tartozó normák és a Sein világát alkotó társadalmi valóság vegyítését. A normativizmus tehát a tértől és időtől függetlenül létező normák tudománya, s mint ilyen a marxista—leninista elmélettől mélysegesen idegen. A normativistákra is érvényes Engels megállapítása: „Mivel a gazdasági tényeknek minden egyes esetben jogi indítókok formáját kell magukra öltetniök, hogy törvény formájában lehessen őket szembesíteni és mivel ennél természetesen tekintettel kell lenni az egész már érvényben levő jogrendszerre, azért azt hiszik, hogy a jogi forma minden és a gazdasági tartalom semmi.”³¹

A marxista—leninista jogelmélet elismeri a társadalmi normák létezését, s a jogot is közéjük sorolja. Távol áll azonban tőle, hogy a jogszabályokat olyan külső mértéknek tekintse, amelyet a társadalom termelési viszonyainak fejlettségétől, az osztályerőviszonyoktól és más szociológiai tényezőktől függetlenül alkalmaznak az emberi magatartások megítélésére és befolyásolására.³²

Piontkovszkij eikében — ha nem nevezi is kifejezetten normativistáknak a Visinszkij-féle jogfogalom híveit — „szorosan vett normatív” jellegűnek tekinti ezt a meghatározást, s ezzel lényegében feleleveníti a normativizmus régi vádját.³³ Ez az állásfoglalás azon alapul, hogy a Visinszkij-féle jogfogalomban a magatartási szabály fogalma szerepel genus proximumként.

Kérdés azonban, hogy normativizmus-e, ha jogfogalmunk középpontjába a magatartási szabály fogalmát állítjuk? A normativizmus lényegével kapcsolatban kifejtettek alapján nyilvánvaló, hogy ez a vád nem tartható. Ha a jog magatartási szabály jellegének hangsúlyozása mellett elismerjük e magatartási szabályok másodlagos voltát a gazdasági alaphoz viszonyítva, tehát a jogi jelenségek vizsgálata során kiindulópontnak nem a jogszabályt, hanem a társadalom termelési viszonyait tekintjük, úgy álláspontunknak — a lényegot tekintve — semmi közös jegye nincs a burzsoa normativizmus-sal.

Piontkovszkij vádja tehát nem indokolt. Álláspontja, amely a jog normatív jellegét alábecsüli — amellet, hogy elméletileg nem tartható — gyakorlatilag is káros, amint erre Farber és Alekszandrov egyaránt rámutattak.³⁴ Ez az elméleti konstrukció.

³⁰ Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1949. XIII—XIV. o.

³¹ Engels, *Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása*. Marx—Engels, *Válogatott Művek*. II. Szikra, Budapest, 1949. 398—399. o.

³² A normativitás marxista—leninista értelmezéséről ld. bővebben: Szabó Imre, *Hans Kelsen és a marxista jogelmélet*. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1. sz.

³³ A. J. Visinszkij már 1938-ban, az általa javasolt jogfogalom-meghatározás vitáján védekezett a normativizmus vádja ellen, s élesen elhatárolta saját álláspontját a burzsoa normativisták, elsősorban Duguit és Kelsen felfogásától. Az 1948-as értekezleten ismét sikraszállt egyes törekvésekkel szemben, amelyek a normativizmus helytelen értelmezése alapján igyekeztek a meghatározást támadni. (Ld. A. J. Visinszkij, *A szovjet állam- és jogtudomány kérdései*. Két tanulmány. Budapest, 1950. 39—40. o. és 105—112. o.) A normativitás kérdésében folytatott vita a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo hasábjain hamarosan felújult, (Ld. A. K. Sztalgevic, *A jogfogalom kérdéséhez*. SzGP, 1948. 7. sz. 49—63. o. és N. G. Alekszandrov, *A burzsoa ideológia maradványainak bírálólatához a jog meghatározásával kapcsolatban*. SzGP, 1948. 10. sz. 43—49. o.) azóta — tudomásunk szerint — a kérdés mostanáig nyugvóponton volt.

³⁴ I. E. Farber, *A jogfogalom kérdéséhez*. SzGP, 1957. 1. sz. 47. o. és N. G. Alekszandrov, *Jogviszonyok és termelési viszonyok a szocialista társadalomban*. Vopr. Fil. 1957. 1. sz. 57. o.

ha kifejezetten nem is tagadja, de lényegében alábecsüli a jog normatív jellegét, s ez semmiképpen nem segíti elő a szocialista törvényesség megszilárdításának ügyét.

III.

Talán nem tévedünk, ha megállapítjuk, hogy Piontkovszkij álláspontja — melynek sebezhető pontjaira e rövid összefoglalás keretében is megkíséreltünk rámutatni — a szovjet jogirodalomban úgyszólván általános elutasítással találkozunk.³⁵ Ezzel egyidejűleg azonban felmerült a Visinszkij-féle jogfogalom-meghatározás bizonyos módosításának igénye is. Így M. G. Alekszandrov e meghatározás hibájául rója fel, hogy az államot tünteti fel a jogszabályok érvényesülését biztosító egyetlen eszközként. Valójában pedig a szocialista államot elsősorban az jellemzi, hogy ereje a tömegek öntudatában rejlik. A szocialista jog szabályait is öntudatosan és önként követi a társadalom tagjainak túlnyomó többsége. Az állami kényszer csupán a szocialista jogszabályok megkülönböztető ismérve az erkölcsi szabályokhoz viszonyítva, nem pedig a jogszabályok érvényesítésének egyetlen biztosítója.³⁶

Alekszandrov állásfoglalásából könnyen megállapítható, hogy észrevételei nem annyira a jog általános fogalmára, hanem a szocialista, különösen pedig a szovjet szocialista jog fogalmára vonatkoznak, amelynek meghatározása ugyancsak Visinszkijtől származik. Nem is újak az ellenvetések, hiszen már az 1951-ben, az SzGP. hasábjain a szovjet szocialista jog meghatározása körül lefolyt vitában felmerült hasonló álláspont.³⁷ Vele szemben helyesen mutattak rá arra, hogy a meghatározásban csak azoknak a specifikus vonásoknak kell szerepelniök, amelyek a szovjet szocialista jogszabályokat a szocialista társadalom egyéb magatartási szabályaitól elválasztják. Kétségtelen ugyan, hogy a szocialista társadalom viszonyai között mindinkább előtérbe lép a jogszabályok önkéntes követése az állampolgárok, valamint az állami és társadalmi szervek részéről, mégis az állami kényszer az az ismérv, amely csak a jogszabályban jellemző.³⁸

Alekszandrov állásfoglalása mögött azonban egy sokkal mélyebb probléma húzódik meg, amelyre ha röviden is, ki kell térnünk. A kérdés az, hogy van-e olyan általános jogfogalom, melynek a szocialista és a kizsákmányoló csupán alfajai, vagy pedig ilyen genus proximumot hiába keresünk, s a szocialista jog — a kizsákmányoló joggal közös ismérvek alapján — általánosabb fogalom alá nem foglaltható. Alekszandrov állásfoglalása — amennyiben Piontkovszkijnek a jog általános fogalmával kapcsolatos észrevételeit a jog szocialista fogalmára vonatkoztatja, s arra ajánl bizonyos csekély módosítást — arra enged következtetni, hogy Alekszandrov a jog általános fogalmának kidolgozását természetlennek tartja, vagy legalábbis a kutatások körét a szocialista jogfogalom kidolgozására kívánja szűkíteni.

A probléma már a szocialista állam és jog megjelenése előtt felmerült a burzsoa jogirodalomban a jog különböző történeti megjelenési formái, illetve a jog általános fogalma vonatkozásában. Volt olyan — feltehetően a burzsoa relativizmusra visszavezethető — álláspont,³⁹ amely szerint a tudomány semmit sem kezdhet egy minden korra és népre érvényes jogfogalommal. Egy ilyen általános fogalom annyira tartalomszegény és élettelen lesz, hogy egyáltalán nem tudja helyesen bemutatni a valóságot. A jog történeti alakulat, tehát a tudománynak is egy-egy meghatározott történelmi időszakra alkalmazható jogfogalmakkal kell dolgoznia. Indokolt volt viszont ezzel az állásponttal szemben az az ellenvetés, hogy semmi akadályja sincs a történeti fejlődést figyelembe vévő általános jogfogalom kidolgozásának. Ez — nézetünk szerint — annál könnyebben megoldható feladat, mert az egyes kizsákmányoló jogtípusok között nincs olyan mélyreható, minőségi különbség, amely közös ismérvek felkutatását, s így a jog általános fogalmának kidolgozását megakadályozná.

³⁵ Ld. erre vonatkozólag a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetében 1956 februárjában lefolyt vita ismertetését. *SzGP*, 1956. 3. sz.

³⁶ Ld. N. G. Alekszandrov, *Jogviszonyok és termelési viszonyok a szocialista társadalomban*, Vopr. Fil. 1957. 1. sz. 57. o.

³⁷ Ld. G. I. Fegykin, *A szovjet szocialista jog meghatározásának kérdéséhez*. *SzGP*, 1951. 5. sz. 17—23. o. Magyarul: az ÁJI fordítási anyaga, *Sz*/173 szám alatt.

³⁸ Ld. P. G. Szemenov, *A szovjet szocialista jog meghatározásának kérdéséhez*. *SzGP*, 1951. 10. sz. 24—28. o.

³⁹ Hold von Fernock, *Die Rechtswidrigkeit*. I.

Sokkal nehezebb a kérdés a szocialista állam és jog megjelenése után, amikor a burzsoa joggal — s minden más kizsákmányoló jogtípussal — egy teljesen eltérő, minőségleg különböző jellegű jog áll szemben. Az új joggal kialakult az új, szocialista jogtudomány is, amelynek már kérdésfeltevései és alapkategóriái is mélyrehatóan — szinte összehasonlíthatatlanul — eltérnek a burzsoa jogtudomány problematikájától. Felvethető a kérdés, hogy ilyen körülmények között érdemes-e közös ismérvek, általános jogfogalom után kutatni. E kérdés megválaszolása, az érvek és ellenérvek alapos mérlegelése nagyon messzire vezetne. Itt csak egy, habár talán az egyik legfontosabb körülményre szeretnénk felhívni a figyelmet.

A burzsoa jogtudomány állandóan visszatérő vádja a jog szocialista felfogása ellen, hogy az nemcsak különbözik az ún. „demokratikus” országokban elfogadott értelmezéstől, hanem annak egyenes ellentéte.⁴⁰ Ezzel a váddal szemben könnyen felvethető, hogy a burzsoa jogtudomány még mindig nem jutott közös nevezőre a jog lényegét illetően, így a jog szocialista értelmezésével — amely egyes részletkérdésekben mutatkozó kisebb véleményeltérések ellenére az alapvető, lényeges kérdésekben teljesen egységes — nem állítható szembe egy ugyanilyen, a burzsoa jogtudósok túlnyomó többsége által elfogadott jogfogalom. Ennek hiányában viszont legalábbis túlzás „a demokratikus országokban elfogadott” jogfogalomról beszélni.

Kétségtelen azonban, hogy valóban nagy különbségek vannak a jog mibenlétének szocialista és polgári értelmezése között, s e különbségek a jog osztályjellegének elismeréséből, illetve el nem ismeréséből fakadnak. Az osztályjelleg felismerése és a jogra vonatkozó kutatások középpontjába állítása teszi annyira újjá, a burzsoa jogtudománnyal szembenállóvá a szocialista jogelméletet. A jog szocialista fogalmának többi elemét — a jog normativitására, illetve a társadalomban játszott szerepére való utalást — noha más tartalommal megtöltve, a burzsoa jogtudomány is elismeri. Ezeknek a közös elemeknek a felismerése ma már a burzsoa jogtudományban is fokozatosan hódít. A szocialista jognak jogként való elismerése — bár különböző, s felfogásunkkal sok tekintetben nem egyező érvelés eredményeként — végső soron ezen az alapon válik mind általánosabbá. Az egyik leggyakoribb ilyen érv az, hogy minden jogrendszer alapjában véve politikai eszköz a társadalom vezető rétege kezében, így értékelését sem „magasabbrendű” erkölcsi normák alapján, hanem szerint kell elvégezni, hogy mennyiben alkalmas a vezető réteg politikai uralmának fenntartására.⁴¹ Bár e megállapítások egy részével nem értünk egyet, mégis úgy véljük, hogy a burzsoa és a szocialista jog minőségi különbsége ellenére sincs okunk arra, hogy az általános jogfogalom kidolgozásának lehetőségét tagadjuk.

A szocialista jog jogiságát tagadók malmára hajtja a vizet minden olyan törekvés, amely a burzsoa és a szocialista jog közt fennálló különbségekből a közös jegyek hiányára következtet, s így az általános jogfogalom kidolgozását eleve reménytelen vállalkozásnak ítéli. Ez természetesen nem képzelhető el a szocialista jogfogalom előzetes kidolgozása nélkül, amely így a szocialista jogtudománynak továbbra is egyik központi problémája marad.

IV.

A jog fogalmának kérdése az egész jogtudomány egyik központi problémája. Eldöntése nemcsak a jogelmélet más problémáinak megoldását befolyásolja döntő mértékben, hanem hatást gyakorol az államépítés és jogfejlődés napi munkájára is. Piontkovszkij cikke, mely ennek az alapvető kérdésnek újszerű megvilágítására és megoldására tett — bár véleményünk szerint nem mindenben helytálló — kísérletet, méltán keltheti fel a jog elméleti és gyakorlati művelőinek érdeklődését. S ha megállapításainak jórészt nem is érthetünk egyet, mégis kétségtelen, hogy elősegítik a jog lényegére vonatkozó elméleti tételek mélyebb átgondolását és igényesebb, tudományosabb kidolgozását.

⁴⁰ Legújabbán: Marek St. Korowitz, *Soviet Conception of Law and Protection of Human Rights. Legal Problems under Soviet Domination*. Vol. I. New York, 1956. 27—50. o.

⁴¹ Ld. pl. Harold G. Berman, *Soviet Justice and Soviet Tyranny*. Columbia Law Review, 1955. 6. sz.

Eörsi Gyula : A tervszerzödések¹

MÁDL FERENC

I.

A könyvismertetés, a kérdéses tudományterületen megjelent könyvek bemutatása, értékelése — a „Buchbesprechung” — „bevett” és elterjedt műfaja a folyóiratirodalomnak. Talán nem tűnik álproblémának azt mondani, hogy e sorok írója Eörsi Gyula „A tervszerzödések” című munkája bemutatására, értékelésére szánt dolgozatának „megkonstruálása” során viszonylag komoly nehézségek előtt állt. Ha számításba vesszük ui., hogy *egyrészt* ez a nagy monográfia mint doktori disszertáció három akadémikus egyenként is nagy és külön-külön tanulmány értékével bíró opponensi véleményének² tárgya volt; hogy a munka tudományos értékelését ugyanekkor egy e célra kiküldött bíráló bizottság is elvégezte; hogy továbbá a disszertáció *vitájának*, így részben a disszertációnak ismeretetésére már egy tanulmány is megjelent; ³ és hogy mindezek együtt — kötetnyi terjedelemben — a munka minden lényeges kérdésére részletekbemenően is kiterjednek; *másrészt* pedig azt a tény is, hogy a „Buchbesprechung” jellegéből folyóan nem egyszerű tartalmi ismertetés, nem is vita- vagy védőirat, hanem a könyv tudományos problematikájának, céljainak és eredményeinek értékelő bemutatása —, ha mindezeket számításba vesszük, akkor a plágiumot kerülni és a műfajának eleget tenni kívánó szerző említett nehézségei bizonyára érthetővé válnak.

Ez az előjáróban jelzett viszonylagos nehézség azonban a probléma megoldását is magában hordja. Nevezetesen, hogy — a dolgozat módszerét illetően — számításba kell venni a munkáról már elmondottakat is, adott esetben akár úgy, hogy a felvetett kérdésben e sorok szerzőjének is azonos véleménye van, hogy továbbá törekednünk kell a munka értékelésére és ennek kapcsán egy-két kérdésben alaposabb, részletesebb, bizonyos fokig polemikus bemutatására is.

A fentiek előrebocsátása után célszerűnek tartottuk — a fejezetről fejezetre haladó egyszerű, szükségszerűen csak leíró jellegű és a kérdések mélyebb elemzését alig megengedő tartalmi ismertetés helyett — az ismertetésnek olyan formáját választani, amely a könyv általános értékelése után néhány fontosabb kérdéskomplexumot tárgyal, rajtuk keresztül mutatva be a szerző tudományos módszerét és a felvetett kérdésekben elfoglalt álláspontját.

II.

Eörsi Gyula „A tervszerzödések” c. munkája, mint korábbi, a tulajdonjog fejlődésével foglalkozó könyve is, a szocialista jog egyik legfontosabb, mondhatnánk egyik kulcspozícióban levő kérdésével, jogintézményével foglalkozik. Kulcskérdés ez a szocialista tudományos jogszemlélet fejlődését és fejlesztését illetően, de nem kevésbé fontos kérdése a polgári jog tudományának és a gyakorlatnak is. Várattott már magára az a munka, amely e jogintézményt, ennek térhódító, erjesztő, átalakító szerepét, e szerepének formáit, újszerű intézményeit, az ezekből fakadt gyakorlati és tudományos problémák hadát

¹ Eörsi Gyula, *A tervszerzödések*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957. 672 o.

² Nizsalovszky Endre, Marton Géza és Szabó Imre *opponensi véleményei* Eörsi Gyula „*A tervszerzödések*” c. doktori disszertációjáról. (TMB irattára.)

³ Pap Tibor, *Eörsi Gyula „A tervszerzödések” c. doktori disszertációjának akadémiai vitája*. Jogtudományi Közlöny, XII. évf. 4—6. sz. 221. o.

feldolgozza, monográfiába foglalja. E szükséges, nehéz, de tudományosan szép feladatot vállalta Eörsi Gyula szóbanforgó nagy munkájában.

Ha szabad a formát a tartalomtól külön is értékelni, amire egyébként az írás térbeli egymásutánisága is kényszerít, akkor ez esetben erre külön is szükség van. Eörsi Gyula ui. nagy, tudományosan is nagy és fontos monográfiáját formailag is kiválóan oldotta meg. Nemcsak a tekintélyes terjedelemre, hanem elsősorban a stílusra, a szerkezetre, a történelmi és logikai szemléletre, az általánosításra, a törvényszerűségek feltárására irányuló törekvéseire, általában az elemzés módszereire gondolunk itt. Ha stílus helyenként nehéz is, az inkább a probléma nehézsége, de stílusára általában jellemző a nyelvi és tudományos pontosság, a helyenként egészen klasszikus vetetű fogalmazás, a plasztikus, tiszta, ahogy Marton Géza mondja, „az élvezetes magyar nyelv”.⁴ Ha a szerkezet egyes kérdések többszöri érintésére, tárgyalására vezet is, ez az esetek többségében a komplex módszerből és abból folyik, hogy ugyanaz a kérdés más-más összefüggésben más-más szerepet játszik. Bár nem tankönyvtől van szó — bizonyos fokig hiányoljuk a tervszerződések fogalmi vizsgálatát, meghatározását,⁵ és a fogalomnak a tudományos kutatásban betöltött fontos szerepének alálúzására Marxtól is „segítségül” hívjuk (aki ui. a fogalomalkotást a tudományos kutatás fontos — sőt első! — lépésének tartotta). Ezen bíráló jellegű megállapításaink ellenére, illetve részben azok alapján mégis azt kell mondanunk, hogy a szerkezetnek a „makrokozmosz”-tól a „mikrokozmosz”-ig haladó iránya, amely a lényeges kérdéseket szükségszerűen végigvezeti a könyv egészén, sikerültnek és jónak mondható. Annál is inkább, mert ez a látszatra csak „szerkezeti” kérdés a feldolgozás, a szemlélet elvi kérdéseibe torkollik, a történeti és a logikai feldolgozás egységének problémájába. Ez pedig megkívánja — s továbbiakban már Eörsi szavaival szólva — „a konkrét tények leírásának és elemzésének az absztrahálással való állandó, váltakozó egymást-továbbfejlesztését; megoldása pedig feltételezi a sokoldalú elemzést, a jelenségeknek nem csupán önmozgásukban, de a többi, egyidejűen fennálló és önmagában is folyton változó, fejlődő jelenséggel való összefüggésben és kölcsönhatásban való bemutatását”.⁶ Ha továbbá a gyakorlat alapos elemzése során egy-két részletkérdésben vitatható megállapítások is vannak (pl. a kötbér jelenlegi elszámolási formája és annak „észténző” hatása), mégis azt kell mondanunk, hogy a munkában az elméleti kérdések mellett a gyakorlat alapos feldolgozásával, azt tökéletesíteni akaró gondolatok rendkívüli sokaságával találkozunk. Mindent egybevetve Eörsi „A tervszerződések” c. könyvével a dialektikus módszer és a klasszikus magyar magánjog — talán nem hat furcsán a jó értelemben vett szó — dogmatikai tisztasága hagyományainak alkalmazására szolgáltatott szép példát.

A munka — szerkezetét tekintve — két részből áll, amelyek közül az első három, a második négy fejezetet tartalmaz. Az első részben — „A tervszerződések helye a szerződések rendszerében és a terv megvalósítását szolgáló jogintézmények között” cím alatt — a szerző először a szerződés jogintézményének alapvető jellegzetességeit tárgyalja, majd a II. fejezetben a tervszerződések jogrendszerbeli helyével foglalkozik, és végül a III. fejezet „A terv és a szerződés” címet viseli.

A II. rész címe: „A szerződéses kapcsolatok megszervezése és lebonyolítása.” E rész első fejezete, a könyv rendszere szerinti IV. fejezet, a terv és a szerződés összekapcsolásának jogi formáit vizsgálja. Az V. fejezet a vállalatok kérdéseivel foglalkozik a tervszerződésekkel való összefüggésükben. A VI. fejezet a felek jogosultságait és kötelezettségeit, az utolsó, a VII. fejezet pedig a szankeiók nagy problematikáját tárgyalja.

A fentiek után most már a tartalomra fordítjuk figyelmünket. Az első gondolatot, kérdést, hogy ti. mi a munka gyakorlati és tudományos célja, Eörsi szavaival fogalmazzuk meg: mindenekelőtt az, hogy „napjaink döntő jelentőségű gyakorlati kérdéseinek megoldására”⁷ jusson. De jóval több is ez a munka. Több azzal, hogy a megadott témakör konkrét vizsgálata által közelebb kerüljön „a szocialista jog összefüggéseinek, mozgástörvényeinek megismeréséhez”.⁸ Célszerű lesz röviden bemutatni, hogy ezt milyen kérdésekre vonatkozóan és milyen eredménnyel teszi.

⁴ Marton Géza, *Opponensi vélemény Eörsi Gyula „A tervszerződések” c. disszertációjáról*. 18. o. Kézirat TMB irattára.

⁵ Nizsalovszky Endre, *Opponensi vélemény Eörsi Gyula „A tervszerződések” c. doktori disszertációjáról*. 7—8. o. (Kézirat, TMB irattára.)

⁶ Eörsi Gyula, *Válasz az opponensi véleményekre*. I. o. (Kézirat, TMB irattára.)

⁷ Eörsi Gyula, i. m. 13. o.

⁸ Eörsi Gyula, i. m. 12. o.

Mint mondtuk, a szerkezet, az egész feldolgozás a makrokozmoszból, az egészből, az általánosból indul ki és a mikrokozmosz, az egyedi és a különös felé halad. Ennek megfelelően a szerző munkáját azzal kezdi, hogy vizsgálja, mi a szerződés általában. Bemutatja a szerződés jogintézményének közös jellegzetességeit (a szerződés az áruviszony egyik legtisztább jogi formája; ⁹ a szerződés és a szerződéses szankciók mint a társadalom áruviszonyainak befolyásolására alkalmas eszközök; a szocialista termelési rend és a szerződés; az „áruviszony” a szocializmusban, az áruviszony felhasználása; a szerződés fejlődésének alapvonásai). Már itt találkozzunk — általános törvényszerűségeken megfogalmazva — Eörsinek az állami akaratra vonatkozó, később több probléma megoldásában szereplő szemléletével. Logikusan következik ezután a magyar népi demokrácia szerződesei áttekintésének és a tervszerződések jogrendszerünkben való elhelyezkedésének elméleti kérdésekkel és elvi harcokkal tele kérdés-komplexuma. Új társadalmi-gazdasági rend, új szerződésfajták alakulnak ki és „tartalmukban megújódnak a hagyományos szerződésfajták”.¹⁰ Az új fejlődése a régi keretében kezdődik, „ott keresi helyét, harcra elhelyezkedéséért, ilyen vagy olyan státusért”.¹¹ Történelmi, társadalmi és jogrendszerbeli meghatározók folytán a tervszerződések nálunk a polgári jogon belül önálló státust kapnak. Ennek bemutatása során láthatjuk a kérdés nemzetközi „állását” is. A fejlődés egyes jogágazatok komplex alkalmazásához vezet, ami — elsősorban elméleti síkon — felveti a gazdasági jog problémáját és hosszú tudományos esatározásokra teremt szükségletet, illetve ad alkalmat. Eörsi könyve e részében is élesen szembefordul az anyaga természetében állandóan kísértő gazdaságjogi elmélettel.

A makrokozmosz és mikrokozmosz közötti átmenetnek lehet és kell tekinteni a terv és a szerződés kapcsolatát tárgyaló fejezetet (III.). A szovjet, a német és a magyar fejlődés elemző bemutatásában értékes választ kapunk arra vonatkozóan, hogy „milyen objektív tényezők hívták létre a tervszerződéseket; milyen konkrét összefüggésben vannak a tervszerződések a tervgazdálkodással, a gazdasági vezetés módszereivel; milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy kifejlődjenek, illetőleg milyen feltételek mellett kell többé-kevésbé kifejlődniük”.¹² (Az állami szektor bizonyos fokú kiterjedése, a tervgazdálkodás, az áruforma felhasználása, a gazdaság bizonyos fokú fejlettsége a kapacitás és a káderek színvonala területén — ezek az előfeltételek.) Plasztikusan mutatja be a szerző, hogy a tervszerződések hogy öntik jogi formába az egész tervteljesítés egyes láncszemeit. Meggyőzőek a monográfiának az államigazgatási jogi eszközök és a polgári jogi eszközök együttes alkalmazásának arányaira, illetve határaitra vonatkozó fejtegetései és tételei. Ennek tisztázása gyakorlatilag is rendkívül fontos tudományos eredmény. Úgy hisszük, hogy Eörsinek sikerült ez, amikor — a kérdés egész hátterét és gyökereit megvizsgálva — megállapítja: „... a szükségletek és készsétek egyensúlyának hiánya a termelés bizonyos fokú fejlettségét már feltételezve a jogi szabályozást az államigazgatási jogi megoldások, a fokozott köpontositás irányába, egyensúlya pedig a polgári jogi megoldások, a decentralizálás irányába tolja el”.¹³

A gyakorlatot alaposan elemző és a gyakorlat vonatkozásában is rendkívül termékeny a terv és a szerződés összekapcsolásának jogi formáit vizsgáló és bemutató egyik legterjedelmesebb rész, a IV. fejezet. Általános törvényszerűségekig absztrahált és ezért nagy tudományos és gyakorlati értékű fejtegetések során mutatja be a szerződéses rendszert és a terv érintkezésének, összekapcsolása, egymásba fonódása határának meghatározóit. Megvonva ezt a határt, a szerződéskötési kötelezettség normatív és gazdasági tényezőivel foglalkozik (a törvény és az önálló gazdasági elszámolás jellegéből adódó, „művi” úton létrehozott belső kényszer). A nagy népgazdasági tervet lebontó minisztériumi „szerződések” tárgyalásánál a feladatot Eörsi helyesen abban látja, hogy „ennek az intézménynek a kereteit megvonjuk és e keretek között az intézményt megszilárdítsuk”.¹⁴ Indokoltan a szerződéses rendszer védelme kap hangot a terv és a szerződés összekapcsolásának egyes nem eléggé „polgári jogias” megoldásainál (kereskedelmi ügyletek, tranzitálás).

A tervszerződések és a vállalatok, az állami vállalat kettős arculata, jogalanyisága, szerződési akarata vizsgálatánál már teljesen a mikrokozmoszban vagyunk. Konkrét-

⁹ Eörsi Gyula, i. m. 28. o.

¹⁰ Eörsi Gyula, i. m. 58. o.

¹¹ Eörsi Gyula, i. m. 77. o.

¹² Eörsi Gyula, i. m. 126. o.

¹³ Eörsi Gyula, i. m. 170. o.

¹⁴ Eörsi Gyula, i. m. 244. o.

ten ott és annak egyedi érvényesülésénél, amiről eddig általában beszéltünk. Ha „a tervszerződések rendszerét az eddigiek során „kívülről” és „felülről”, a *népgazdasági terv* egészével való összefüggésben vizsgáltuk, most „belülről” és „alulról”, a szerződéseket kötő és lebonyolító *vállalatok* oldaláról kell folytatnunk a vizsgálódást”.¹⁵ A szerződés megkötését és az azt követő létszak ez. S ehhez a szerződést kötő *felekből*, ezeken belül is a legtipikusabból, az állami vállalatból indul ki a szerző. Élesen mutat rá annak kettős arculatára: „Az állami vállalatot jellemzi a jogi kettősség... *Szerződések alanya, mert teremtésülások címzettje, vagyis polgári jogi jogosultságokat gyakorol, mert államigazgatási jogi kötelezettségei vannak.* Az állami vállalat kétrearúsága... azt jelenti, hogy a vállalat *államigazgatási jogi* jellegű kötelezettségeket teljesít, éspedig *polgári jogi* eszközökkel”.¹⁶ Az állami vállalat jogalanyiségával, érdekével kapcsolatos kérdések tárgyalása után Eörsi a vállalat szerződési akaratával foglalkozik. (Erre vonatkozó megállapításaira, precíz elméleti okfejtéseire később részletesen visszatérünk.) Bővebb, polemikus ismertetést érdemelne az állami vállalat jogosultságai átszállásának problémájával foglalkozó fejezet. A reális teljesítés elvére vonatkozó, „A felek jogosultságai és kötelezettségei” cím alatt olvashatjuk a következő szép sorokat: „A szerződési hűség elve, a méltán híres *pacta sunt servanda*, a szocializmus szerződéseinek körében, ezen belül is különösen a tervszerződések és még inkább az állami vállalatok egymásközötti szerződéseinek körében tartalmában átalakul, sokkal hatásosabbá válik: *a reális teljesítés elvévé lesz.*”¹⁷

Talán nem túlzás azt mondani, hogy a szankciók óriási kérdéskomplexumát tárgyaló és egyben záró fejezet, Eörsi Gyula nagy monográfiájának gondolatokban leggazdagabb része. Erre áll nézetünk szerint a legjobban az, hogy új tartalommal a klasszikus magyar magánjog dogmatikai kiépítettségét, rendszerbeli tisztaságát idézi. E fejezet valamennyi nagyobb része — a szerződéses szankciók funkciója, jogalapja, a kötbér és a kártérítés viszonya stb. — gondolatok, problémák és válaszok egész sorát tartalmazza.

Aki egyszer egy kicsit mélyebbre megy a kártérítésen szép és nehéz problémájában, és szerelmese lesz annak, az fokozottan örül új (vagy régi, de eddig fel nem fedezett) gondolatoknak, betűknek, amelyek a kártérítés, a felelősség kérdésével foglalkoznak. Szívesen elidőz köztük, elmerül bennük. Szeretni is megtanulja őket: többre becsüli, óvja értékeiket, de jobban észreveszi hibáikat is. Legyen szabad a monográfia e nagy és igen fontos fejezetére alább, e gondolat jegyében részletesebben visszatérni.

III.

Célszerű lesz — mint ahogy fentebb már jeleztük — a könyv általános bemutatása és értékelése után néhány fontosabb kérdéssel — szintén nem a részletekig menő teljesség igényével — behatóbban is foglalkozni. Csak így lesz lehetőségünk a szerző tudományos módszerének, elméleti okfejtéseinek, gyakorlati kérdésekben is mélyen belenyúló konstrukcióinak mechanizmusát alaposabban megismerni. E célból három kérdésesoport lesz vizsgálódásunk tárgya: a) a komplexitás kérdése; b) a vállalati akarat problémái és c) a szerződéses szankciók funkciója és jogalapja.

a) Már korábban kiemeltük Eörsi módszerének egyik nagy erényét: a komplex, a sokrétű, a valóság teljes visszaadására törekvő szemléletét, amelyre témája parancsoló szükségességet és egyúttal szép lehetőséget is teremt. Hogyan történik ez?

E vonatkozású vizsgálódásai vissza-, illetve átnyúlnak a kapitalista jog világába. A kapitalista jog is mutat komplex „jelenségeket”, de ezek „nem jelentik a komplex módszer alkalmazását”.¹⁸ Míg ott csak „jelenségekről” van szó, a szocialista társadalmi rendszerben, a szocialista gazdaság-szervezésben a komplex módszer tudatos alkalmazása a lényeg. „A tervszerződések területén — írja Eörsi — valójában sokkal többről van szó, mint egy bizonyos társadalmi-gazdasági viszonyoknak *több jogintézménnyel* való befolyásolásáról. Itt *több jogágazat* intézményeinek együtthatását figyelhetjük meg; a polgári jog, az államigazgatási jog, a pénzügyi és a munkajog közös felhasználását” (kiemelés tőlem: MF).¹⁹ Az egyik legfontosabb, gyakorlatilag és tudományosan is megoldandó kérdés:

¹⁵ Eörsi Gyula, i. m. 298. o.

¹⁶ Eörsi Gyula, i. m. 300. o.

¹⁷ Eörsi Gyula, i. m. 381. o.

¹⁸ Eörsi Gyula, i. m. 103. o.

¹⁹ Eörsi Gyula, i. m. 102. o.

Itt kell néhány szót szólnunk a komplexitás és a gazdasági jog viszonyáról, illetve a szerzőnek ezzel kapcsolatos állásfoglalásáról.

A népgazdaság szervezésében, működésében, működése jogi formáinak kimunkálásában, szabályozásában mutatkozó jogágazati komplexitás és annak kérdései — ismeretes — a felszabadulás utáni szocialista jogfejlődés kezdeti, első szakaszában a gazdasági jog elméletébe, illetve az azzal kapcsolatos vitába torkolltak. Ki kell emelni, hogy Eörsi a komplexitás módszereinek alkalmazásában és határainak megvonásában a gazdasági joggal állandó harcban, annak tételeivel való vitában, valóban dialektikus módon fejti ki elgondolásait és tételeit. A jogi eszközök alkalmazása során azok céljában nemcsak a nagy mechanizmust, az élettelen gépezetet látja, hanem elsősorban az embert, a társadalmat.

E jogágazatok, elsősorban az államigazgatási jog és a polgári jog eszközei alkalmazásuk határai. Úgy hisszük, a lényegét ragadja meg a szerző, amikor azt mondja: „Az államigazgatási jogi és a polgári jogi eszközök aránya . . . az elosztási viszonyokban attól függ, hogy mennyire lehet az elosztási viszonyokat decentralizálni, noha kétségtelen, hogy a decentralizáció és a polgári jogi módszerek alkalmazása nem azonos értelmű fogalmak.”²⁰ Mégis igaz az, hogy a polgári jog eszközei sajátosan a decentralizálás, egymásmellé rendeltésben funkcionáló egységek szervezési formái. Az államigazgatási jogi eszközök alkalmazása, szerepük fontossága különösen a szerződéskötés előtti, a tervlebontás létszakában mutatkozik meg. A polgári jog e létszakba általában nem hatol be. „A szerződéskötési kötelezettségek is — mondja Eörsi — mindenekelőtt államigazgatási jogi és fegyelmi szankeiúi vannak.”²¹ Ezt a tételt azzal tartja szükségesnek kiegészíteni — a polgári jogi eszközök alkalmazási területét mintegy tágítva —, hogy a szerződéskötési kötelezettség „amellett *polgári jogi kötelezettséggé is tehető*, ha megszegéséhez — felhasználva a meglévő mellérendeltségi viszonyt — polgári jogi szankeiókat is fűznek.”²² A polgári jog és az államigazgatási jog eszközeinek intenzív együttthatása figyelhető meg a terv és a szerződés összekapcsolásának terén. A két jogágazat eszközeinek komplex alkalmazása ezen a területen kétféleképpen történik: „*a*) külön-külön önmagukban államigazgatási jogi, illetőleg polgári jogi intézmények kerülnek komplex felhasználásra és legfeljebb kívülről hatnak egymásra (külső komplexitás), és *b*) egy-egy jogintézményen belül kerül sor a komplex alkalmazásra oly módon, hogy az illető államigazgatási jogintézmény polgári jogi elemeket is felvesz magába és ilyen módon maga a jogintézmény lesz kétarcúvá (belső komplexitás). Az előbbi általában a szerződéskötést követő, az utóbbi pedig a terv jóváhagyásától a szerződéskötésig terjedő létszakban fordul elő.”²³

Nagyobb és bővebb ismertetést is érdemelne annak bemutatása, hogy a komplexitás kérdése, a komplex szemlélet hogyan vonul végig a szerző egész munkáján. Legyen szabad azonban ehelyett — tekintettel a korlátozott terjedelmre — néhány megjegyzést fűzni az oddigiekhez.

Nevezetesen: Eörsi — a kapitalizmus jogrendszeréről szólva — mint már láttuk, a jogágazatok együttes alkalmazását már ott is fellépő „*jelenség*”-ként fogja fel. Szemben a szocialista jogrendszerekben erősen kialakuló komplexitással, ahol az tudatos *alkalmazásra* kerül. Úgy hisszük, hogy ennél többet is lehet mondani. Mégpedig, hogy a jogrendszereknek, általában a jognak sajátos jellegzetessége bizonyos társadalmi viszonyoknak komplex módon történő szabályozása, körülbástyázása. El kell fogadnunk azt a tényt, hogy „a külső komplexitás . . . a jog lényegéből folyó következmény”.²⁴ Egyszerűen azért, mert a jog társadalmi viszonyok kifejezője, és ha komplex a jog alapját szolgáló társadalmi viszony (és általában az), a szabályozás is szükségszerűen komplex lesz. Szocialista viszonyok között is az adott társadalmi viszonyok összetettsége és alakulása, valamint az állam objektíven szükségszerű érdekelttsége a termelési-társadalmi folyamatok alakulásában adja a komplexitás alapját. Az egyébként szükséges tudatos cselekvés, a komplex jogi szabályozás, mint akaratú aktusok formája, illetve következménye, csak ennek a lehetőségnek és szükségszerűségnek felismerése és az ebből adódó következtetések aktív tevékenységbe való átvitele, tehát nem kizárólag, vagy nem elsősorban a tudat, az akarat műve. Nagy érdeme Eörsinek, hogy felderíti, megvilágítja ezeket az összetett

²⁰ Eörsi Gyula, i. m. 171. o.

²¹ Eörsi Gyula, i. m. 203. o.

²² Eörsi Gyula, i. m. 207. o.

²³ Eörsi Gyula, i. m. 291. o.

²⁴ Szabó Imre, *Opponensi vélemény Eörsi Gyula „A tervszerződések” c. disszertációjáról*. 8. o. (Kézirat, TMB irattára.)

termelési-társadalmi viszonyokat (és a hozzájuk kapcsolódó objektív törvényszerűségeket, feltételeket). Talán ezzel járul hozzá legnagyobb mértékben a tervszerződések rendszerének tökéletesítéséhez — a tervteljesítést szolgáló szabályok megkonstruálásához, illetve módosításához. És ez — önként adódik a következtetés — már közvetlen összefüggésben van az életszínvonal alakulásával. Kimondható, hogy ahol legmélyebb az elemzés, ahol legtudományosabb a munka, ott használ legtöbbit a gyakorlatnak.

b) Már érintettük a szerzőnek az akaratra vonatkozó hierarchikus, hármas tagozódású szemléletét (hatalmi jellegű, szerződésben kifejezett, egy adott viszony létesítésére irányuló és államigazgatási aktusok formájában jelentkező *állami akarat* = törvény, szerződés, államigazgatási aktus). Talán nem tévedünk, ha álláspontját a következőkben fogalmazzuk meg: az állami akarat, amely végeredményben és legfelső fokon azonos a törvénnyel, megjelenhet több formában, irányulhat más-más tárgyra, mindig ugyanaz az akarat marad, amely — *lege artis* — önmagával nem kerülhet szembe, azaz bármilyen ütközés esetén feltétlenül érvényesülést kell igényelnie magának a hierarchia-adta szabályok szerint. „Mihelyt az állami szektoron belül önálló jogalanyokat szervezünk — mondja a szerző —, megjelenik ezeknek a jogi személyeknek az *állam normatív akarata* — a jog — által relevánsnak elismert *saját szerződéses akarata is* . . . Az állami vállalatok akarata, mint minden állami szervé, *állami akarat*.”²⁶ „A szerződésekben . . . az állami akaratot két ellentétes pozíciójú fél egyező akarata alakítja ki és hajtja végre.”²⁷ A következő láncszem — nézetünk szerint — már a szemlélet nehézségéhez vezet bennünket: „. . . a vállalat szerződési akarata *nem kerülhet ellentétbe az állami akarral*, vagyis *jegyzalékkal*, valamint a vállalat irányító szerveinek utasításaival”.²⁸ Ez a tétel ugyanis szükségszerűen odavezet, hogy ne csak a vitatott, de még a felismerten rossz, célszerűtlen és lehetetlen szerződést is meg kell kötni, ha azt a tervtörvény előírja és azt az erre jogosult szerv nem módosítja. Idézzük a szerzőt: ha nem sikerül a szerződéskötési kötelezettségen felülről enyhíteni vagy módosítani, „a terv. az utasítás kötelező erejét fölébe kell helyezni a vitatott fizikai lehetetlenségnek”.²⁹ E szemléletnek és a jog lényegéből folyó természetes következetességének egy jelentős célja és erénye van: védi a népgazdaságon belüli jogbiztonságot, a rendet és hosszú áttételeken keresztül visszahatva a tervre, annak javítását szolgálja. De van egy hátránya is: hogy a gyakorlat egyáltalán nem, vagy nem szívesen viseli el, ezért fenti célját betölteni csak igen kis mértékben tudja. „Tervet nem a vitatott, hanem a beigazolódott fizikai lehetetlenség fölé helyezni”,³⁰ ez elől a gyakorlat is kitért (ld. a Legfelsőbb Bíróság vonatkozó határozatát B. H. I. évf. 80. sz.). Azt hisszük, hogy Eörsi szemléletének ez a nehézsége magából a szemléletből fakad. Abból, hogy az állami akaratot azonosítja annak következményével, létformájával, magával a törvénnyel és ezért az ütközést a vállalati akarat és közvetlenül az állami akarat közötti ütközésként fogja fel. A gyakorlatnak is megfelelőbb elméleti álláspontnak látszik különbséget tenni az állami akarat mint ok és a törvény, a jog mint az állami akarat formája, következménye, illetve okozata között. Sőt: csak helyesnek mondható ezen az úton még továbbmenni: . . . a megoldás keresésénél bizonyos fokig el kell szakadnunk az akarat fogalmától, új fogalomhoz, az érdek fogalmához kell nyúlnunk. A marxista jogtudomány az akarat fogalmának használatával nem lett a régi „akaratelmélet” híve és az érdek fogalmának beiktatásával sem lesz a régi „érdekelmélet” foglya”.³¹ Ez a tétel nézetünk szerint feloldja, illetve megoldja a szóbanforgó ütközés problémáját. Jelentheti ui. egyrészt azt, hogy fizikai lehetetlenség esetén is szerződéskötésre kötelező törvény, államigazgatási aktus mint forma nem mindenben és teljesen (non totum et totaliter) azonos az állam akaratával. Abban olyan (éppen a fizikai lehetetlenséget negligáló) részek is lehetnek, illetve vannak, amikre az államnak a fentiek szerint értelmezett akarata nem terjedt ki. Másrészt pedig jelenti azt, hogy az állam érdeke, amely mird a jogszabályt, mird az azt kiváltó és kitöltő állami akaratot létrehozza és megelázi, és amely objektíve nem kerülhet szembe az objektív gazdasági törvényekkel, nem irányulhatott lehetetlen tartalmat magában foglaló viszony keletkezésére, és ilyennek keresztülviteléi, kikérszakolását adott esetben tiltania kell.

²⁶ Eörsi Gyula, i. m. 315. o.

²⁷ Eörsi Gyula, i. m. 319. o.

²⁸ Eörsi Gyula, i. m. 318. o.

²⁹ Eörsi Gyula, i. m. 344. o.

³⁰ Nizsalovszky Endre, i. m. 34. o.

³¹ Szabó Imre, i. m. 13—14. o.

Ha ez így van, akkor elméletileg talán nyitva az útja a *lehetetlen* (és csak a lehetetlen!) szolgáltatásra, illetve szerződésre irányuló szerződéskötési kötelezettség *bírói* módosításának a tulajdonképpeni, a feltételezett helyes állami akarat sérelme, mellőzése nélkül.

Ha a szerződéskötési kötelezettség módosításának a szigorúan korlátozandó lehetőségét megfelelő garanciákkal biztosítjuk, nem valószínű, hogy ebből a tervszerződések rendjére, biztonságára oly nagy veszély hárulna, mint amilyent Eörsi Gyula látni vél.

c) *A szerződéses szankeiók funkciója és jogalapja* — az a kérdéskomplexum, amellyel még részletesen foglalkozunk. Legyen szabad azonban a könyv sorrendjét megfordítani és először a szerződéses szankeiók jogalapjáról és ezt követően azok funkciójáról szólni. Az utóbbihoz ui. az eddigiéknél több megjegyzésünk lesz, és ez bizonyos fokig feltételezi az előbbieket ismeretét.

A szerződéses szankeiók *jogalapja*. A szerző ezt a kérdést is, mint a szankeiók funkciójának kérdését, elsősorban a gyakorlat oldaláról kiindulva vizsgálja. „Azt kell megvizsgálni — mondja —, hogy az *ösztönzés és a hibák kijavítása* szempontjából melyik megoldás látszik a legcélravezetőbbnek, loggaságosabbnak”.³² Elemezve a jogalap kérdését, ezen belül három lehetséges felelősségi alakzatot vizsgál: a *tiszta szubjektív* felelősséget, a *feltétlen* és az *objektív* felelősséget. Kár, hogy a továbbiakban kissé keverednek ezek a fogalmak és az objektív felelősségi tan elleni vitában végeredményben a *mindenért* való, a *feltétlen* felelősség gyengéivel érvel. Az objektív felelősség ellen harcolva, azzal vitatkozva, megállapítja, hogy „a mérleg a *feltétlen felelősség* ellen szól”.³³ Tartalmilag a két felelősségi tan vitájában a szerző az objektív elemekkel feltöltött vétkes felelősség mellett foglal állást, amennyiben a vétkességet, mint általános jogalapot helyesli, de olyan szigorral, hogy a felelősség határát a külső okig tolja ki. „A tiszta szubjektív felelősség nem ismeri a társadalmat (és ezért emberellenes), a tiszta objektív felelősség viszont az embert nem ismeri (és ezért társadalomellenes)”³⁴ — mondja, és azon túlmenően, hogy álláspontját komoly és alapos érvekkel támasztja alá,³⁵ utal a szovjet megoldásra is: „A szovjet elmélet és gyakorlat is általában véve azt az álláspontot foglalja el, hogy a polgári jogi felelősség zsinórmértéke objektív mozzanatokkal telített, akár az átlagos, akár az élenjáró személyek gondosságát tüzi ki célul”.³⁶

Bár fejtegetései során a szerző hangsúlyozza, hogy nincs is jelentősége a két rendszer „*existenciális*” vitájának, hogy inkább az *aránytal* kellene foglalkozni,³⁷ mert tulajdonképpen „... nincs is döntő különbség a kétféle felelősségi rendszer között”.³⁸ Valójában csak arról van szó, hogy az objektív felelősség ugyanazon a skálán több, mint a szubjektív felelősség, hogy az egyik a másik burka és viszont, hogy „kölesönösen áthatják egymást”.³⁹ Úgy hisszük, hogy ezzel Eörsi sem tartja feleslegesnek a vitát (amiben egyébként akkor ő is rengeteg energiát pazarolt volna már eddig!), hisz ennek ellenére nagyon igyekszik álláspontját pontosan meghatározni. Maga mondja, hogy *elvi kérdéstről* van szó.⁴⁰ Úgy gondoljuk, a vitára szükség van és csak örvendetes, hogy ennek útját a szerző — talán saját maga számára is! — nyitva hagyta.

³² Eörsi Gyula, i. m. 469. o.

³³ Eörsi Gyula, i. m. 471. o.

³⁴ Eörsi Gyula, i. m. 475. o.

³⁵ „A vétkességi felelősség annyiban telik meg objektív elemekkel, amennyiben a jog az egyénnel szemben nem egyedi, hanem különös (jó szövetkező) vagy általános (a jog nemtudása nem mentesít) követelményekkel lép fel, — akár a tudati, akár az akaratati tényezők területén.” (Eörsi Gyula, i. m. 475. o.) Az emberi magatartás társadalmi, emberi, szubjektív jellege tiszta objektív felelősséget nem bír el. A gyakorlat, „a jog nem ismer tisztán szubjektív és tisztán objektív felelősségi rendszert”. (Eörsi Gyula, i. m. 477. o.)

³⁶ Eörsi Gyula, i. m. 472. o.

³⁷ „A tervszerződések terén az ösztönzés azt kívánja, hogy a felelősség köre táguljon, de ne érje el a feltétlen felelősség elvét.” (Eörsi Gyula, i. m. 478. o.)

³⁸ Eörsi Gyula, i. m. 479. o.

³⁹ Eörsi Gyula, i. m. 479. o.

⁴⁰ „Ebből azonban nem következik, hogy a kettő alapkiindulása között nincs fontos elvi különbség.” (Eörsi Gyula, i. m. 479. o.) „Elvi szempontból a vétkességi rendszert megfelelőbbnek tartjuk az objektív rendszernél ahhoz, hogy felelősségi rendszerünk alapja legyen.” (Eörsi Gyula, i. m. 479. o.)

Ilyen keretek között e vitába bekapcsolódni nehéz volna. Inkább csak egy vitán-kívüli megállapításra szorítkozunk. Nevezetesen: nem hisszük, hogy támadható volna az a vélemény,⁴¹ hogy a mi jogunk a szállítási szerződésekről szóló rendeletben a felelősség-nek olyan szép tanát, intézményét fogalmazta meg, ami egyenes vonalat jelent polgári jogunk kártérítéstanának fejlődésében. Hogy ez a kérdés a szerzőnél így nem merül fel, hogy ennek értékelését munkájában nem találjuk, nyilván saját vétkességi felfogásából fakad. Pedig jogrendszerünknek ez a fejlődési vonala már korábban is — nemzetközi méretekben is — elismert volt.⁴²

A szerződéses szankciók — ezek közül általában csak a kötbér és a kártérítés — funkciójával foglalkozva a szerző szintén a kérdés gyakorlati oldalát tartja döntőnek: mennyiben és milyen módon járulnak jobban hozzá a szankciók a tervszerződések telje-sítéséhez. Plasztikusan és tudományosan mutatja be a szerző a szerződések tartalmává tett szankciók, a belőlük folyó kártérítés formai és tartalmi jellegét. Szocialista viszonyok között népgazdasági szinten kártérítés nem lehetséges. A kártérítés intézményét az „áruviszony alkalmazása,” a népgazdaság szervezésének struktúrája teszi indokolttá és szükségessé. A kártérítésnek ez a „művi” formája végeredményben az állami vagy on-ban esett kárnak — a gazdaságszervezés struktúrájának megfelelő — elszámolási, leírási formája. De éppen ez a forma, amely szervesen beleépül a gazdasági szervezet mechanizmu-sába, egyik fontos biztosítéka a tervszerződések teljesítésének. „Igaz, hogy nem pótolja (ti. a kártérítés — MF) a kiesett reális teljesítést, hogy a tulajdonjog sérelmét nem úti helyre, de érzékenyen érinti az önálló elszámolást és ezen keresztül ösztönöz és fegyel-mez.⁴³ . . . Mindig reagál valamely, már bekövetkezett eseményre,”⁴⁴ és ezáltal eszköze a hibák felfedezésének, kijavításának. Mint ilyen „mindinkább a jövőbe tekintő jogintéz-mény”, amely „szolgálja a prevenciót és az ösztönzést”.⁴⁵

Itt jutottunk el ahhoz a kérdéshez, amely tétünk szerint alaposabb differen-ciálásra nyújt alkalmat. A szerző ui. nemcsak a szerződéses felelősségről, hanem általá-nosítva azt mondja: „A polgári jogi felelősség szabályozásának alapelve, mint ismertese, a megelőzés elve.”⁴⁵ Ha számításhoz vesszük, hogy a polgári jogi felelősség alatt a felelős-ség valamennyi alakzatát értjük, tehát a legszebben objektív alapú, a veszélyes üzem felelősségét is, akkor a fenti tétel bizonyos differenciálásra inspirál, döntően éppen a veszélyes üzem felelősségére vonatkozóan. Az objektív felelősség jogintézménye szank-cióinak preventív funkciójáról szólva elsősorban erre „lokalizáljuk” megállapításainkat.

A differenciálást pedig a következő módon tartjuk szükségesnek: a kártérítés általában szolgálja a generális és speciális prevenciót, de különösen, egy adott esetre „egyénisítve” csak szubjektív felelősséggel terhelt káresetekben. Objektív felelősség-gel terhelt káreset esetében azonban döntő a reparáció, a prevenció másodlagos, járulékos jelenség; a különös prevenció csak nagyon kismértékben teremene alapot a kártérítés-hez. Minthogy legtöbb esetben nem is természetes személyről van szó, a különös preven-ciónak nincs hol „megkapaszkodnia”. Marton szavaival szólva: „. . . a prevenció jog-sértés ismétlődését akarja akadályozni, így preventív szankciói józanul csak olyan emberi lény ellen alkalmazhatók, akinek részéről (és más hasonló emberek részéről) a jogsértés ismétlődése fenyeget”.⁴⁶ Az objektív felelősség elsődleges célja, a reparáció kivált azután olyan eljárásokat (visszkereset, nagyobb üzembiztonságra való törekvés stb.), amelyek már *speciálisan* is preventívek. Nem egyszer azonban még visszkereset formájában elma-rasztalható ember sincs. Az üzembiztonság fejlődése ellenére is — úgy hiszem — egy bizo-nyos szükségszerűséggel állunk szemben: balesetek, káresetek szükségszerű és véttlen keletkezésével mennyiségileg és minőségileg döntően nem a károsult, hanem egy üzem vagy az egész közösség érdekét szolgáló termelési tevékenység folyamán; ezt a szükségs-zűrséget elkerülni legfeljebb az egész termelési tevékenység megszüntetésével lehetne. A probléma megnyugtatóan csak a lehető teljes reparáció útján oldható meg. A preven-ció itt már csak másodlagos jelentőségű. Bár a prevenció és a reparáció általában a cél és az eszköz viszonyában vannak, a szóbanforgó esetekben a kettő egybefolyik. Az esz-

⁴¹ Marton Géza, i. m. 13. o.

⁴² *Rechtsvergleichendes Handwörterbuch* IV. Bd. Walpert, Haftung 49. o.

⁴³ Eörsi Gyula, i. m. 451. o.

⁴⁴ Eörsi Gyula, i. m. 456. o.

⁴⁵ Ld. 43. sz. jegyzetet.

⁴⁶ Eörsi Gyula, i. m. 452. o.

⁴⁷ Marton Géza, i. m. 11. o.

közön (reparáció) túlmenő cél (a prevenció) minden áron való szolgálni akarása itt már átlátszóan az alaptevékenység elleni harcra.

A szerző tételének fentiekben vázolt differenciálására nemcsak az abban rejlő logikai lehetőségek készítették, hanem a sorok írójának az objektív felelősség jogintézménye gazdasági eredmények, történelmi kialakulásának körében végzett kutatásai (bár ezeket itt inkább a kérdés megvilágítására szántuk, mintsem állításunk igazolására). Ezek során ui. az látszik igazolódni, hogy az első modern objektív felelősségi jogintézmény keletkezése (az 1838. évi porosz vasúttörvény), amely ezt a kérdéskomplexumot gyakorlatilag először felveti, következőképp a legtisztábban láttatja, — már átfogta ezt az alternatívát. Sőt harc formájában fogta át. Arról volt szó — döntően a feudális erők oldaláról —, hogy a vasútépítkezés, a vasút üzemeltetése káros (baleseteket, személyi, vagyoni károkat okoz stb.), a kifejezett elővigyázatosság ellenére is káresetekhez vezet: nem szabad ezt a „sorscsapást” megengedni. A másik oldal, a tőke, a nagyüzemi termelés, amelyben ekkor a haladás ereje testesült meg, azonban győzött efelett: vasutak vannak és lesznek, sőt egyre több lesz, szinte magukat fiadzzák; a károk elkerülésére mindent megteszünk, de ha mégis előállnak, hát fizetünk. Mi annak címén, hogy a vasúttöltés építése miatt a földesúr földjét a töltés egyik oldalán a nagy esőzés idején lefolyási lehetőség hiányában a víz előnti stb., nem mondhatunk le gazdasági tevékenységünkről. Vulgárisan és kiélezetten ilyen ellentétek megoldására született az említett törvény 25. §-a, az objektív felelősség első modern jogintézménye. Még plasztikusabbá válna a kép, ha e célból megvizsgálánk az 1871. évi német Általános Birodalmi Felelősségkötelezettségi Törvényt.

A továbbiakban, a magunk igazolására és a valóság visszaadására vázolniunk kell, hogy a szerző maga sem értelmelte szigorúan azt a tételt, amelyből fejtegetéseink kiindultak. „El kell kerülni a szerződészegést szenvedő fél reparációs igényével kielégülő érdek lebecsülését”⁴⁷ — mondja a szubjektív alapon fizetendő kártérítésről, mennyire inkább így van ez akkor az objektív, illetve a szerződésenkivüli felelősség esetében. A reparáció túlzott és feltétlen előtérbe állítása egyébként szükségszerűen egyet jelent a károkozóval, a „tettesnek” a középpontba való állításával. S ez a szerző szerint is helytelenített „büntetőjogias” szemléletmóddhoz vezet.⁴⁸ Csak helyeselhetünk a szerző következő mondatsáinak: „A kötbér (ismeretes, hogy vétkesség alapon jár — MF) . . . repressziós vagy szignalizációs eszköz. A kötbér jelezzon és büntessen, a kártérítés kárpótoljon.” (Kiemelés tőlem — MF.)⁴⁹ „A polgári jog alapbeállítására a reparációra irányul.”⁵⁰ Igaz, hogy ez az idézet a büntetőjogi represszió szemlélettel szemben a polgári jogi beállítottságra általában vonatkozik, de speciálisan is áll az objektív felelősségi alapon nyugvó szerződésenkivüli felelősségi alakzatokra.

Legyen szabad a problémát végül a szerzőnek egy példáján is bemutatni és ezáltal az ő véleményét is szemléltetni. „Míg a büntetőjog megbünteti a kábátolvaját, a polgári jog kártérítést fizettet vele. Megbüntetésénél a bíró az ő körülményeiből indul ki, *első sorban öreá kíván hatást gyakorolni és rajta keresztül a társadalomra* (a cél tehát a speciális és generális prevenció! — MF); a kártérítés megítélésénél viszont a *károsult körülményeiből indul ki és őt kívánja kárpótolni*, úgy természetesen, hogy a reparációnak meg legyen a hatása a társadalomra.”⁵¹ (Kiemelés tőlem — MF.) Itt tehát a központ már a károsult, a reparáció! A prevenció csak másodlagos jelentőségű. Különösen élesen tűnik ez szembe, ha az egész eljárást a megelőzés szempontjából nézzük és százalékarányban próbálnánk kifejezni az eljárás büntetőjogi, illetve polgári jogi részének hatását a prevencióra (az eredmény bizonyonnyal nagy fölényrel a büntetőjogi rész javára szólna; pedig itt a polgári jogi eljárás is vétkesség alapján nyugszik!). Maga Eörsi mondja (az opponensi véleményekre adott válaszában),⁵² hogy van olyan jogi helyzet, felelősségi alakzat, bírjon az bár a „quasi-kártérítés” jellegével (kisajátító, veszélyközösségben levő jogi helyzete), ahol a prevenció-gondolatnak helye alig van, illetve egyáltalán nincs.

Végül is ide akartunk eljutni: Igen, a polgári jogi felelősség, illetve kártérítés szabályozásának alapelve általában a megelőzés; egyes esetekben azonban csak másodlagosan az, sőt meghatározott esetekben a megelőzés gondolata hiányzik is. A terv-

⁴⁷ Eörsi Gyula, i. m. 501. o.

⁴⁸ Eörsi Gyula, i. m. 494. o.

⁴⁹ Eörsi Gyula, i. m. 492. o.

⁵⁰ Eörsi Gyula, i. m. 453. o.

⁵¹ Eörsi Gyula, i. m. 454. o.

⁵² Ld. a 26. lapon.

szerződések esetében pedig a prevenció pozitív irányú hatássá alakul át ; „am a polgári jogi felelősség területén a megelőzés elvéként jelentkezik — mondja végül maga a szerző —, az a tervszerződések körében az ösztönzés elvéként”⁵³ nyilatkozik meg.

IV.

A korlátozott terjedelem, de a műfaj által is sürgetett befejezésben meg kell állapítanunk, hogy Eörsi nagy monográfiájában az új jogszemlélet kibontakoztatására mutatott szép példát, általában helyesen mutatja be a szocialista jog fejlődésének útját.

Tudományos eredményei kiterjednek az állam- és jogelmélet területére is (jogágak elhatárolása és kapcsolata, a jogtudomány módszerei, a jogi személy elmélete stb.). Szakterületén pedig a gyakorlat alapos feltárása, a tudomány eddigi eredményeinek beható elemzése mellett a legtöbb vizsgált kérdésben — mind a tudomány, mind pedig a gyakorlat számára — kijelöli a jövő útját is.

---

⁵³ Eörsi Gyula, i. m. 452. o.

ПРОБЛЕМА ЗАЩИТЫ ВЛАДЕНИЯ

М. Вилаги

Данный труд исходит из того определения, что о проблеме защиты владения, во-круг которой среди представителей юридической науки в XIX-ом столетии шло столь много диспутов, в теории социалистического гражданского права еще не последовало обстоятельной трактовки, — хотя это было бы обоснованным по кодификационным и практическим причинам. Труд делится на три части: первая часть занимается *главными вопросами традиционной теории владения*, вторая часть — *вопросами защиты владения в социалистическом законодательстве и юриспруденции*, а в третьей части, под заглавием «*Основы социалистической теории о защите владения*», автор излагает свою собственную точку зрения.

В первой части труда автор излагает и критикует позицию Савиня и Еринга, а также позицию так наз. исследующей интересы юридической науки (главным образом позицию Ф. Хека) в отношении различия между понятиями полноправного владения и *detentio*, как и юридическо-политической цели защиты владения. Критика теории владения Савиня распространяется в данном труде на общую критику теории воли, а критика теории Еринга — на общую критику теории интересов. Позицию исследующей интересы юридической науки, автор рассматривает как распад традиционной теории о владении. Затем он переходит к вопросу об историческом развитии судебных средств защиты владения и описывает процесс, в результате которого сформировались средства защиты владения: *actio possessoria* и *petitoria*. Важная первая часть заканчивается анализом законоположений о защите владения в действующих и ныне буржуазных гражданских кодексах (в французском, немецком, австрийском и швейцарском кодексах). Автор устанавливает, что в ходе развития буржуазного законодательства в XIX-ом веке все более объективным стало понятие о владении, а роль субъективно-волевых элементов уменьшалась, расширялось понятие о владении. Разница между защитой владения путем *actio possessoria* и *actio petitoria* в общем сохранялась, а формы исков о владении постепенно стали единообразными.

В части посвященной социалистическому законодательству, автор дает анализ законоположений о защите владения в советском и чехословацком гражданских кодексах, болгарском кодексе о праве собственности, как и в проекте венгерского гражданского кодекса от 1957 года, и при этом устанавливает, что они до некоторой степени отклоняются друг от друга. Различие между полноправным владением и *detentio* в советском праве неизвестно и хотя оно в народно-демократических правовых системах и известно, то все же они довольно отклоняющегося характера. Советское право знает защиту владения путем *actio petitoria*, в народно-демократических кодексах предусмотрены обе формы защиты владения. Однако, в кругу защиты владения *possessoriae* народно-демократические права не одинаковы: чехословацкий закон предоставляет защиту государственно-административным порядком только полноправному владельцу, болгарский закон судебным путем полноправному владельцу и детентору, а наконец проект венгерского закона обеспечивает защиту административным порядком полноправному владельцу и детентору. — Труд занимается относящимися сюда изложениями Генкина, Венедиктова, Кнаппа и Эрши в области социалистической научной литературы.

В ходе изложения своей точки зрения, автор исходит из того, что владение в действительности никогда не появляется самостоятельно, а как элемент какого-либо составного, комплексного правового положения. Защита владения путем *actio petitoria* основывается на этом конкретном понятии владения, так как она в каждом отдельном случае предполагает оценку имеющегося во фоне правового положения. В противополо-

жность этому, защита владения путем *actio possessoria* сознательно отвлекает от имеющегося во фоне правового положения и защищает абстрактное владение как таковое. Возникает вопрос: совместима ли такая защита абстрактного владения с требованиями социалистической законности? В процессе анализа вопроса законности обычно принято исходить из того, что при рассмотрении с субъективной стороны, значение законности тождественно с защитой определенных субъективных прав и законных интересов. Это в субъективном отношении, на самом деле представляет собой *конкретно-материальную сторону* (стало быть основную сторону) законности. Однако, этим содержание законности полностью не исчерпано. Законность имеет также и *абстрактно-формальную сторону*, состоящую в том, что принимать меры по отношению к любому лицу допускается лишь в порядке законного процесса (следовательно, путем содействия государственных органов), а не самочинным путем. Эта последняя сторона законности, по сравнению с первой, имеет подчиненное значение, однако, ей нельзя пренебрегать. На этой абстрактно-формальной стороне законности основывается институт *actio possessoria*, которого, исходя из вышеизложенного, нельзя рассматривать не допустимым и в социалистической правовой системе. Поскольку, однако, абстрактно-формальная сторона законности, по отношению к конкретноматериальной стороне имеет подчиненное значение, постольку и защита владения путем *actio possessoria*, по отношению к защите путем *actio petitoria* должна также иметь подчиненное значение. Следовательно, защита владения *possessoria* должна быть обеспечена мероприятиями временного характера, либо судебным путем (в форме временного мероприятия), либо государственным административным порядком. Обеспечение обеих возможностей, по мнению автора, было бы обоснованным. В завершении труда автор занимается вопросом различия между понятиями полноправного владения и *detentio* и приходит к тому заключению, что нет надобности в таком традиционном различии, ибо законность требует обеспечения защиты в обоих случаях.

КАУЗАЛЬНАЯ ВЗАИМНАЯ ЗАВИСИМОСТЬ В ОБЛАСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Д. Эриц

1. На законодателя, а затем в отдельных случаях и на правоисполнителя возлагается задача извлечь из всесторонней взаимной зависимости явлений те причины, которые с точки зрения гражданско-правовой ответственности являются значительными. Эта «изоляция» причин с точки зрения взаимного влияния явлений кажется произвольной, но в действительности она, т. е. эта «изоляция» не должна быть безусловно таковой: научные исследователи в других отраслях науки поступают таким же образом, ибо в своей области исследования они изолируют, извлекают и анализируют основные причины.

2. Наука о гражданском праве уже издавна занимается поисками принципа извлечения. Возможны два основных решения:

а) Внесение оценки в каузальную связь. Таким образом поступили, например, приверженцы доктрины адекватной каузальности, которые в силу отсутствия диалектического метода, свой механический материалистический исход исправляют идеалистической идеологией. По сути дела сюда принадлежат и попытки разрешить данный вопрос путем различения необходимости от случайности, возможности от ее осуществления, главной причины от второстепенной. Представители этой позиции упускают из виду, что все то, что в целом ряде случаев проявляется в качестве причины, в отдельных случаях может стать такой же причиной ущерба, как и другие не столь типичные действительные причины. Поэтому, при определении законным порядком правового значения (релеванцию) каузальности такие типичные причины с точки зрения юридической политики весьма важны, но быть необходимым и главным поводом ущерба они не могут.

б) Не затрагивая объективного качества каузальной цепи, можно путем оценки извне выбрать пункт, где с точки зрения гражданско-правовой ответственности следует превратить каузальную цепь. Позиция оценки не самочинна, а определяется такими объективными закономерностями, которые в данной области определяют и стремления, направленные на отражение и изменение действительности.

3. Следовательно, эта относящаяся к извлечению «правовых причин» теория

а) изолирует правовую причину в числе объективных причин,

б) рассматривает критерием изоляции реагировать, влиять специфическими правовыми средствами на поведение людей в условиях, определенных целью, основами, струк-

турой данного общества и интересами господствующего класса. Эта позиция имеет объективную основу: она определяется объективными возможностями, специфическими методами и целью права.

в) Законодатель совершает извлечение на основании анализа массы причин в совокупности антиобщественных поведений, а законисполнитель на основании сформировавшегося таким образом позитивного права совершает извлечение.

4. Этими специфическими возможностями, методами и целью с точки зрения гражданского права определяются значительные причины (релеванции) таким образом, чтобы это служило влиянию правовых средств на поведение людей. Поэтому «правовая причина».

а) поведение человека,

б) вследствие этого хотя бы *in abstracto* (следовательно, не безусловно в отношении к ущербу) сознательное волевое поведение,

в) противозаконное поведение,

г) поведение, подающееся *in concreto* и теоретически влиянию средствами гражданского права. Последний критерий в отдельных случаях дает решение вопроса: в какой степени косвенное причинение имеет основную важность (релеванцию).

ОТНОШЕНИЕ ОПАСНОСТИ ДЛЯ ОБЩЕСТВА И ВИНОВНОСТИ В ПОСТРОЕНИИ ПОНЯТИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Л. Вишки

В данном труде автор подвергает анализу тезис отдельных представителей науки о социалистическом уголовном праве, в котором, исходя из диалектического характера понятия преступления, не только понятие виновности предполагает факт совершения опасного для общества действия, но и наоборот: не может быть речи об опасности для общества в случае отсутствия формирующих виновность характерных субъективных элементов. Исходя из анализа категорий опасности для общества и уголовной противозаконности, а также из взаимной их зависимости, как и критики субъективного суждения о противозаконности, автор занимает ту позицию, что существует объективное и от уголовного права независимое понятие опасности для общества, которое обозначает причинение любого оскорбления и подвержение опасности общественных отношений. Это в дальнейшем требует доказательства того, что среди элементов фактического состава одни принимают участие в формировании опасного для общества действия, а другие в формировании виновности. Следовательно, с этой точки зрения можно и необходимо различать критерии, фигурирующие в законном фактическом составе. Предусматривая эту цель, автор с этой точки зрения подробно исследует объективные и субъективные элементы, фигурирующие в фактическом составе. Он подробно критикует доктрину субъективных элементов незаконности, как и доктрину целевого действия. Далее автор занимается встречающимися в фактическом составе определениями целевой деятельности влиянием тенденции и других субъективных элементов с точки зрения опасного для общества действия. На основании фактического состава по венгерскому уголовному праву он детально рассматривает: играют ли фигурирующие в законном фактическом составе субъективные элементы какую-нибудь роль в формировании принятого за объективно существующее, порожденного действием человека и опасного для общества положения, иначе говоря, в формировании ущерба юридическому предмету для опасности. Автор устанавливает, что фигурирующие в фактическом составе субъективные элементы, тенденция, да и само намерение, влияют, характеризуют только виновность, а не опасность для общества действия. Ни аргументами доктрины субъективных элементов о незаконности, ни аргументами доктрины целевого действия невозможно доказать, что на степень фактически наступившего нарушения прав для подвержения опасности влияет психическое предрасположение нарушителя законов. Поэтому, по мнению автора, фигурирующие в фактическом составе элементы, учитывая как их существенную роль, так и позицию их систематизации, можно распределить на две главных группы. В первую группу относятся те элементы, которые показывают: ущемляет ли данное действие, либо подвергает ли оно опасности юридически защищенные интересы, принесло ли оно ущерб юридическому предмету? Если да, то в какой мере? В этом вопросе не играют роли субъективные элементы действия и описывающие их элементы фактического состава. Составляющие вторую группу субъективные элементы показывают: сознание и воля нарушителя закона в момент нарушения

законоположения таковы, что можно определить виновность, а по отношению к виновнику необходимо принимать средства уголовного права, либо своим поступком он вызвал опасность для общества. В силу этого опасность для общества и виновность со самостоятельными и ограниченными в надлежащей мере друг от друга функциями, являются элементами понятия преступления. Опасность для общества с точки зрения уголовного права при анализе действий человека, затрагивает вопрос: ущемлены ли, подвергнуты ли опасности какие-нибудь юридически защищенные интересы? Отвечая на данный вопрос следует руководствоваться объективными критериями, фигурирующими в законных фактических составах. Проверкой виновности получим ответ на вопрос: причинен ли объективно поведением (действием) данного лица ущерб или подвергнут ли опасности юридический предмет или нет? При решении этого вопроса необходимо проанализировать отображение в сознании субъективных элементов, фигурирующих в фактическом составе, как и субъективные элементы фактического состава. Мнение автора сводится к тому, что эта позиция не обозначает недопустимой объективизации понятия преступления, либо понятия опасности для общества, а именно потому, что в основе опасного для общества действия, так и на основе понятия преступления предполагается волевое действие человека, которое — исходя как раз из волевого инстинкта — не лишено и субъективных компонентов. А дальнейшие, не оцененные, либо не могущие быть оцененными в кругу понятия опасности для общества субъективные элементы, посредством понятия виновности сливаются в диалектическое единство понятия преступления, встречаются с объективными критериями, и создают вместе единое понятие преступления, строящегося из субъективных и объективных элементов и обуславливающего взаимодействие последних.

ОБ АНУЛИРОВАНИИ И ИЗМЕНЕНИИ АКТОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Ф. Толди

В данном труде автор излагает принципиальные вопросы в связи с аннулированием и изменением актов государственного управления, в нижеследующем порядке: § 1. Акты органов государственного управления и их юридический характер, § 2. Предъявляемые к актам государственного управления требования, § 3. Ошибочные акты государственного управления и § 4. Средства исправления ошибочных актов государственного управления в венгерском позитивном праве.

В рамках § 1 автор разъясняет, что деятельность государственного управления постольку юридическая категория, поскольку эта деятельность урегулирована правом. В социалистическом государстве деятельность государственного управления юридически урегулирована. Органы государственного управления издаю свои акты на основании законов и соответствующих правовых норм для исполнения законов и правовых норм и исполнение осуществляется ими в предусмотренном законоположениями порядке. Это положение является основой законности. Но общественная функция законности стает полноценной только в случае правильности содержания законоположений и исполнения этих законоположений. В государственном управлении социалистического государства формирование правильности содержания как нормативных, так и индивидуальных актов обеспечено многочисленными правовыми институтами.

В системе актов государственного управления господствует определенный порядок, иерархия. В иерархическом порядке можно установить, что регулирующий акт высшей инстанции имеет определяющее значение для регулирующего акта низшей инстанции, далее, основываясь на территориальном действии, регулирующий акт является определяющим для индивидуального акта. Акт государственного управления не законный, если он нарушает определяющие акт элементы.

В § 2 автор занимается предъявляемыми к актам государственного управления юридическим и техническим требованиям. Автор выдвигает особенно требования в связи с правильностью содержания актов государственного управления. Акт государственного управления по форме не может противоречить акту, служащему источником его издания, а по содержанию необходимо соблюдать предписания этого акта с учетом всеобщих интересов государства и граждан. Возможность формирования правильности содержания меняется в зависимости от данной регламентации. Так например, в случае регулирующих актов скала расширяется до создания совершенно новой нормы.

В кругу проблем формирования правильности содержания в условиях социалистического государства разрешимым вопросом является так наз. дискреционная власть

органов государственного управления. В социалистическом государстве органы государственного управления не имеют права издавать акт по не урегулированному законодательством вопросу. Следовательно, в таком смысле органы государственного управления не имеют дискреционного правомочия. В процессе применения правовых норм может возникнуть для органа госуправления возможность выбирать в определенных законоположениями случаях среди нескольких в одинаковой мере законных по форме решений. Этот выбор является результатом дискреционной оценки. В этом случае акт не может противоречить предписаниям, служащим основой для издания акта законоположений, акт должен соответствовать цели законоположения, как и общим интересам государства и граждан. В случае дискреционной оценки, юридические элементы акта, составляющий основу акта фактический состав, а также основывающееся на нем распоряжение, в одинаковой мере следует считать принадлежащими в рамках законности.

В § 3 автор занимается ошибочными актами. В отношении недействительных и подлежащих отмене актов, автор подчеркивает, что в венгерском законодательстве не имеется различия между двумя категориями. Объявление акта недействительным, или отмена акта, в одинаковой мере осуществляется декларативным актом, в согласованном порядке и в обеих категориях изданный акт действует *ex tunc*.

Венгерское право государственного управления, исходя из принципа законности, занимает позицию, согласно которой несоответствующий предъявленным к нему требованиям акт государственного управления следует объявить недействительным, за исключением тех случаев, когда ошибка незначительна, или если акт конвалидировался до издания акта, отменяющего его силу действия. Ошибку необходимо считать значительной в том случае, если орган государственного управления при издании акта не имел на это полномочия, компетенции, власти, или же был издан акт с несоответствующей целям законоположений тенденцией, далее, если акт по форме противоречит закону, либо даже и ему не противоречит, но по существу ущемляет всеобщие интересы государства и граждан. Ошибка, наконец, значительна и в том случае, если акт создан при нарушении процессуального распоряжения, влияющего на существо дела, или же если акт из-за своего технического недостатка не в состоянии создать желательного юридического эффекта.

Согласно автору, в тех случаях, когда в соответствии со служащим основой для издания акта распоряжением, по форме может быть издан только один законный акт, значит, среди в одинаковой мере законных по форме актов нет возможности для выбора то проверка юридических элементов акта совпадает с оценкой правильности содержания. Однако, если акт основывается на дискреционной оценке, то право решения по вопросу содержания может отделиться от права решения в деле нарушения законоположения. Этот вопрос в венгерском законодательстве решен таким образом, что акты, изданные, имеющими всеобщую компетенцию, органами государственного управления советов (исполнительными комитетами), могут подвергаться проверке со стороны исполнительных комитетов высшей инстанции только в случае нарушения законоположений, а органы государственного управления высшей инстанции имеют право без какого либо ограничения проверять по существу акты органов специального управления. Из этого правила, относящегося к актам органов специального управления имеется исключение, а именно, проверка касающихся граждан индивидуальных актов в порядке контроля, и на основании протеста со стороны прокурора. В этом случае акт может быть рассмотрен только с точки зрения нарушения предписания законоположений. Однако, Совет Министров имеет право проверить акты всех органов государственного управления как с точки зрения закономерности, так и в отношении правильности содержания.

Излагая компетенцию контроля органов государственного управления, автор занимает ту позицию, что в отношении нормативных, как и так наз. интерных актов органов государственного управления целесообразно, если имеющие на это право органы действуют в рамках кассационной компетенции, а в отношении изданных по индивидуальным делам граждан актов в рамках реформирующей компетенции, имеющей в данном случае характер гарантии.

В § 4 труда автор занимается проблемами исправления ошибочных актов государственного управления на основании обеспеченных в венгерском законодательстве институтов. В ходе изложения автор показывает средства, методы для аннулирования (отмены) и изменения нормативных, интерных и вынесенных по делам граждан индивидуальных актов. В рамках этого автор, особенно в отношении актов, изданных по индивидуальным делам граждан, трактует используемые институты, предусмотренные процессуальным кодексом государственного управления: апелляцию, жалобу, заявление, контроль протест прокурора и судебный процесс, как и отмену и модификацию актов органами, издающими их в своей собственной компетенции.

ЗАКЛЮЧЕННОЕ В БЕЛГРАДЕ В 1948 ГОДУ ДУНАЙСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ В СВЕТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Г. Жерцег

В целях соответствующей, с точки зрения международного права оценки Белградской Конференции от 1948 года и заключенного в Белграде нового Дунайского соглашения, необходимо кратко изложить всеобщие правила международного права, относящиеся к речному судоходству, а также и специальные постановления, вынесенные в прошлом для судоходства по Дунаю различными международными договорами.

Текущие воды являются составной частью территории того государства, через которое они протекают, следовательно, суверенитет государства распространяется и на текущие воды. Находящиеся в судоходной связи с морем и пересекающие территорию нескольких государств реки называются международными реками и они в мирное время открыты для торговых судов всех наций. Для контроля соблюдения правил в отношении свободы судоходства и обеспечения содержания судоходного пути были созданы международные речные комитеты. Эти комитеты, исходя из принципа и содержания государственного суверенитета, по праву могут состоять только из представителей прибрежных стран.

Однако, положения международных договоров в связи с дунайским судоходством, отклонились вследствие империалистических стремлений великодержавной политики от относящихся сюда всеобщих правил международного права и создали позитивное право партикулярного характера, неблагоприятное для прибрежных государств положения.

Осуществлявшая управление устьем Дуная Европейская Дунайская Комиссия, права которой оспаривала прибрежная страна Румыния, постоянно протестуя против осуществления таких прав, состояла почти исключительно из представителей европейских великих держав. Созданная на основании парижского соглашения в 1921 году Международная Дунайская Комиссия обеспечила также господствующее положение западным великим державам.

После второй мировой войны, благодаря одержанной Советским Союзом победе и вследствие экономического и политического преобразования придунайских государств, создалось новое положение. Из-за отсутствия действующего Дунайского соглашения, как и в силу измененных политических и экономических условий, нарождалась необходимость заключить новое соглашение.

Белградская Конференция была созвана 30 июля 1948 года на основании решения, принятого Советом министров иностранных дел в Нью-Йорке 12 декабря 1946 года. На конференции возникли весьма интересные прения по вопросу отмены действия парижского соглашения от 1921 года, ибо эта отмена была одним из условий законного заключения нового соглашения. На основании единой точки зрения Советского Союза и остальных придунайских государств, как и вследствие молчаливого согласия, проявляющегося в поведении подписавших новое соглашение представителей отдельных государств, парижское соглашение потеряло свою силу, кануло в *desuetudo*. Об этом свидетельствуют нижеследующие факты:

Согласно статье 42 о модификации парижского соглашения, для модификации требуется согласия $\frac{2}{3}$ части подписавших это соглашение государств. В противоположность этому на Синайской конференции в 1938 году Румыния, Великобритания и Франция вынесли решение изменить круг деятельности Европейской Дунайской Комиссии, т. е. было принято решение в значительной мере изменить 4 и 5 статьи главы II соглашения от 1925 года, без того, чтобы запросить мнение остальных 9 стран. Положение не изменилось и тем, что в марте следующего года в Бухаресте к этому решению дополнительно присоединились Германия и Италия. Положения парижского соглашения не соблюдались ни в Синае, ни в Бухаресте, так как заинтересованные великие державы, из-за изменившихся политических условий, считали соглашение не современным и устаревшим, а остальные страны-участницы не протестовали против этого. Для подкрепления советской точки зрения, как и таковой стран народной демократии, статьи 38—36 и 34 о свободе дунайского судоходства заключенных после второй мировой войны венгерского, румынского и болгарского мирных договоров предоставляли дальнейшие аргументы. Совершенно очевидно, что в случае действия парижского соглашения, едва ли потребовалось новой декларации о свободе дунайского судоходства. Создание вышеупомянутых статей, между прочим, обозначает заключение нового договора по той же тематике, автоматически отменяющей силу действия прежнего. Способ созыва Белградской конференции в 1948 году также подтверждает обоснованность позиции Советского Союза.

Если бы парижское соглашение находилось в силе, то упомянутую конференцию несомненно нужно было созвать на основании положений статьи 42 парижского соглашения, однако фактом является, что Белградская конференция была созвана на основании решения Совета министров иностранных дел, совершенно независимо от положений статьи 42.

Вопрос о действии парижского соглашения от 1921 года британский делегат хотел передать на рассмотрение Международному суду, или же международному арбитражу, однако, это предложение было отклонено представителями придунайских государств и они по существу приступили к обсуждению представленного проекта после подтверждения того, что ссылка французского делегата на так наз. приобретенные права не имеет никакого основания. О приобретенных правах в международном публичном праве не может быть речи в такой интерпретации, как это имеет место в отношении государственного внутреннего права.

В последний день совещаний конференции, 18 августа 1948 года, было подписано новое Дунайское соглашение, которое вступило в силу 11 мая 1949 года. Одной из основных мыслей этого соглашения является уважение государственного суверенитета. Деятельность в связи с обеспечением судоходства и связанные с этим мероприятия осуществляются прибрежными государствами. Вновь созданная комиссия не имеет права присваивать себе связанные с этой деятельностью государственные функции и она обеспечивает только гармонию деятельности различных государств в интересах осуществления целей соглашения. Осуществление всеобщих положений обеспечено в соглашении и организационным порядком и поэтому соглашение предусматривает создание Дунайской комиссии с компетенцией, распространяющейся на весь судоходный участок Дуная, а также и речных дирекций для содержания в исправности трудно судоходных участков реки, регулирование которых требует крупных затрат.

Наряду с уважением государственного суверенитета, соглашение в большой мере обеспечивает свободу судоходства. Право свободного судоходства, по своему характеру, не является абсолютным, неограниченным правом, для его практического осуществления требуется ряд частичных распоряжений. Чужие торговые суда не должны угрожать санитарной и военной безопасности государства, либо ущемлять его законные экономические интересы. Свобода судоходства включает в себя свободу торговли, суда всех стран должны пользоваться равными правами в отношении положений о пошлинах, судоходстве и санитарии, платы за порт и пользования погрузочного и разгрузочного технического оборудования.

Начиная с декабря 1949 года Дунайская комиссия устраняет систематически по две сессии в год. Оценка деятельности Дунайской комиссии является предметом отдельного труда.

LE PROBLÈME DE LA PROTECTION DE LA POSSESSION

Miklós Világhy

L'étude prend comme point de départ le fait que le problème de la protection de la possession, tant débattu dans la science juridique du XIXe siècle, n'a pas été analysé jusqu'ici d'une manière approfondie par les théoriciens du droit civil socialiste. Or cette analyse aurait été suffisamment motivée par les exigences des travaux de codification et par des considérations pratiques.

L'étude se divise en trois parties. La première s'occupe des questions principales de la théorie classique de la possession, la seconde est consacrée aux problèmes de la protection de la possession dans la législation et dans la science juridique socialistes. Dans la troisième partie l'auteur développe ses propres idées sur les fondements de la théorie socialiste de la protection de la possession.

Dans la première partie l'auteur soumet à une analyse critique les doctrines de Savigny, de Jhering et de la « Interressenjurisprudenz » (surtout Ph. Heck) sur la notion de la possession, sur la séparation de celle de la détention ainsi que les buts de la protection de la possession. La critique de la doctrine de Savigny est élargie en une critique plus générale de la théorie de la volonté et celle de la doctrine de Jhering en une critique générale de la théorie de l'intérêt juridique. La position de la « Interressenjurisprudenz » est considérée par l'auteur comme une décomposition de la théorie de la possession. — L'étude donne ensuite un aperçu de l'évolution des moyens judiciaires de la protection de la possession ayant conduit à la formation des moyens possessoires et pétitoires de cette protection. La première partie se termine par une analyse succincte des dispositions des plus importants codes civils des Etats bourgeois (français, autrichien, suisse et allemand) ayant trait la protection de la possession. L'auteur constate qu'au cours de l'évolution de la législation des Etats bourgeois au XIXe siècle, la notion de la possession est devenue plus objective, le rôle des éléments subjectifs et volontaires s'est diminué, la notion de la possession s'est élargie. La distinction entre le possessoire et le pétitoire s'est maintenue, mais les formes des actions possessoires se sont graduellement unifiées.

En ce qui concerne la législation socialiste, l'étude analyse les règles relatives à la protection de la possession contenues dans les codes civils soviétique et tchécoslovaque, dans la loi bulgare sur le droit de propriété, ainsi que dans l'avant-projet du code civil hongrois de l'an 1957 ; elle constate que ces règles sont plutôt divergentes. La distinction entre la possession et la détention est inconnue dans le droit soviétique ; les droits des Etats de démocratie populaire la connaissent, mais avec des contenus différents. Le droit soviétique ne connaît que les actions pétitoires, tandis que les droits des Etats de démocratie populaire connaissent toutes les deux des formes de la protection de la possession. En ce qui concerne les actions possessoires, le droit tchécoslovaque n'accorde sa protection qu'au possesseur seul et par voie administrative ; la loi bulgare protège le possesseur et le détenteur par voie judiciaire ; l'avant-projet hongrois protège également tous les deux, mais par voie administrative. — En ce qui concerne la littérature scientifique socialiste, l'étude s'occupe des ouvrages de Genkin, Venediktov, Knapp et Eörsi relatifs à cette matière.

En développant sa propre thèse, l'auteur prend comme point de départ le fait, que la possession ne se présente jamais seule, mais toujours comme un des éléments d'une situation juridique complexe. La protection pétitoire est basée sur cette notion concrétisée de la possession car elle comporte toujours l'appréciation de la situation juridique qui se trouve au fond de la possession. La protection possessoire par contre, fait sciemment abstraction de la situation juridique qui se trouve derrière le fait de la possession

et elle protège le droit abstrait de possession en soi-même. On peut se demander si cette protection abstraite de la possession soit en réalité compatible avec les exigences de la légalité socialiste? En effet, en analysant le problème de la légalité socialiste, on a l'habitude de commencer par la constatation de ce que la légalité socialiste, considérée du côté subjectif, équivaut à la protection de certains droits subjectifs et intérêts légaux déterminés. Cet aspect de la légalité est — du côté subjectif — son contenu *concret et matériel*, donc son contenu essentiel. Mais cela n'épuise pas tout le contenu de la légalité. La légalité possède également un côté *abstrait et formel*, ce qui signifie, qu'il n'est pas permis d'agir arbitrairement contre qui que soit, mais seulement par voie d'un procédé légal, donc par l'intermédiaire des organes d'Etat. Ce dernier côté de la légitimité est sans doute d'une importance subordonnée par rapport à l'autre, mais il n'apparaît néanmoins pas comme négligeable. C'est ce côté abstrait et formel de la légalité sur lequel l'institution de la protection possessoire de la possession est basée et qui, partant, peut être reconnue par le système juridique socialiste aussi. Mais le possessoire doit avoir une importance subordonnée par rapport au pétitoire, tout comme le côté abstrait et formel de la légalité par rapport au côté concret et matériel. La protection possessoire doit donc avoir toujours un caractère expressément provisoire, qu'il s'agisse de la voie judiciaire (et notamment des mesures conservatoires) ou de la voie administrative. Selon l'auteur il serait opportun de tenir ouvertes toutes les deux de ces possibilités. Pour terminer, l'étude s'occupe du problème de la distinction entre la possession et la détention, en concluant à l'inutilité de conserver cette distinction traditionnelle, car le postulat de la légitimité comporte la même protection pour les deux cas.

LE LIEN DE CAUSALITÉ DANS LE DOMAINE DE LA RESPONSABILITÉ CIVILE

Gyula Eörsi

1. Il incombe au législateur et, dans la phase de l'application de la loi, au juge de détacher de la complexité multilatérale des phénomènes les causes qui sont relevantes du point de vue de la responsabilité civile. Cette «isolation» des causes du point de vue des effets réciproques des phénomènes pourrait apparaître comme arbitraire, sans l'être nécessairement. Dans des autres branches de la science les chercheurs procèdent également à l'isolation des phénomènes relevant pour leurs recherches, afin de les pouvoir examiner.

2. La science du droit civil est depuis longtemps à la recherche d'un principe directeur de ce sélectionnement. On peut imaginer deux solutions fondamentales :

a) Introduction d'un jugement de valeur dans le lien de causalité. C'est ainsi que procèdent les adeptes de la théorie de la causalité adéquate, lesquels, à défaut d'une méthode dialectique, ont corrigé leur point de départ matérialiste par une idéologie idéaliste. C'est au même résultat qu'aboutissent également les tentatives qui veulent résoudre le problème par des distinctions à faire entre le nécessaire et le fortuit, entre le possible et sa réalisation, ou bien entre la cause principale et les causes secondaires. Ces tentatives ne tiennent pas compte du fait, que les phénomènes figurant comme causes dans un grand nombre de cas, sont, dans des cas particuliers de dommages, des causes au même titre que les autres causes moins typiques. C'est pourquoi ces causes typiques, tout en ayant une très grande importance quant à la fixation législative de la relevance juridique de la causalité, ne sont pas forcément les causes nécessaires ou principales des dommages individuels.

b) Sans touchant au caractère objectif de l'enchaînement causal, on peut, par un jugement de valeur agissant d'en dehors, choisir le point où cet enchaînement doit être interrompu. Les considérations conduisant à ce jugement ne sont point arbitraires ; elles sont, au contraire, déterminées par les lois objectives, qui sur le même terrain déterminent également les efforts dirigés à la connaissance et à la modification de la réalité.

3. Cette doctrine visant à la distinction de la «cause juridique»

a) sépare la «cause juridique» des autres causes objectives ;

b) considère comme critère de cette séparation la réaction par des moyens spécifiquement juridiques aux attitudes humaines, réaction qui est déterminée par le but des influences y relatives, par les fondements et la structure de la société donnée, ainsi que

par les intérêts des classes dirigeantes. Ce critère a des racines objectives : il est déterminé par les possibilités objectives, par les méthodes particulières propres et par les buts du droit ;

c) la séparation de la cause juridique est effectuée par le législateur sur la base de l'analyse des causes multiples de l'ensemble des attitudes antisociales ; *in concreto* elle est faite, sur la base du droit positif ainsi créé, par celui qui applique le droit.

4. Ces possibilités, méthodes et buts spécifiques déterminent les causes relevantes du point de vue du droit civil de la sorte qu'ils servent à influencer les attitudes humaines par des moyens juridiques. Ainsi, la « cause juridique » apparaît comme

a) une attitude humaine ;

b) par conséquent et au moins *in abstracto* (done pas nécessairement par rapport au dommage) une attitude consciente et voulue ;

c) une attitude illicite ;

d) une attitude qui peut être influencée *in concreto* et en principe, par des moyens du droit civil.

Ce dernier critère détermine la solution dans les cas concrets concernant les dommages indirects.

LE RAPPORT ENTRE LE DANGER SOCIAL ET LA CULPABILITÉ DANS LA CONSTRUCTION DE LA NOTION DE L'ACTE DÉLICTEUX PÉNAL

László Viski

L'auteur examine la thèse professée par certains représentants de la science socialiste du droit pénal, suivant laquelle et comme conséquence du caractère dialectique de la notion de l'infraction pénale c'est non seulement la notion de la culpabilité qui pré-suppose l'existence d'un acte dangereux pour la société mais, inversement aussi, il ne saurait être question d'un danger social sans la présence d'éléments subjectifs qui constituent et caractérisent la culpabilité. Pour commencer, l'auteur analyse les catégories du danger social et de l'illégalité du point de vue du droit pénal, ainsi que les rapports entre ces deux catégories. A travers une critique portée à la doctrine subjective de l'illégalité il abouti à la conclusion que le caractère dangereux pour la société est une notion objective et indépendante du droit pénal, équivalant à un préjudice ou une menace apportés aux relations sociales. Cette constatation rend nécessaire la détermination des éléments constitutifs contribuant à la formation du caractère dangereux de l'acte et ceux contribuant à la formation de la culpabilité. Il est donc possible et nécessaire d'opérer, de ce point de vue, une distinction entre les critères des différents faits incriminés. Dans ce but, l'auteur soumet les éléments objectifs et subjectifs figurant parmi les faits constitutifs des infractions criminelles à une analyse approfondie. Il fait une critique détaillée de la doctrine des éléments subjectifs de l'illégalité et de la doctrine dite « finaliste » de l'infraction criminelle. Il s'occupe des indices de la finalité de l'infraction pénale qu'on peut rencontrer parmi les faits constitutifs, des effets produits par le dessein et par autres moments subjectifs du point de vue du caractère socialement dangereux de l'acte. Sur la base des faits incriminés par le droit positif hongrois il examine dans les détails, si les moments subjectifs figurant dans les faits incriminés ont en réalité un rôle quelconque dans la formation de la situation dangereuse pour la société, considérée comme ayant une existence objective et causée par un acte humain ; autrement dit, dans la formation d'un préjudice ou d'une menace porté à un objet juridiquement protégé. Pour conclure, l'auteur constate que les éléments subjectifs de l'infraction comme le dessein et même l'intention, ne regardent pas le caractère dangereux de l'acte, mais exclusivement la culpabilité. Les arguments invoqués soit par la doctrine des éléments subjectifs de l'illégalité, soit par la doctrine finaliste de l'infraction sont insuffisants pour démontrer que le degré du préjudice ou de la menace *effectivement* intervenus dépende de la disposition d'esprit de l'inculpé. Pour ce motif, les éléments constitutifs des faits incriminés doivent, quant à leur rôle effectif, être divisés en deux groupes principaux. A l'un appartiennent les éléments qui indiquent si l'acte a comporté un préjudice ou une menace et, dans le cas affirmatif, dans quelle mesure, à un intérêt juridiquement protégé ? Concernant cette question les moments subjectifs de l'infraction et les éléments constitutifs es précisant n'ont aucun rôle. Les éléments subjectifs rentrant dans le second groupe

indiquent que la conscience et la volonté de l'auteur étaient, au moment de la perpétration du délit, de nature à permettre la constatation de sa culpabilité, rendant nécessaire de procéder contre lui par les moyens du droit pénal et de lui imputer son acte dangereux pour la société. Il s'en suit que le danger social et la culpabilité sont des éléments distincts de la notion de l'infraction, ayant chacun sa fonction propre. Pour constater le caractère dangereux pour la société des actes humains considérés du point de vue du droit pénal, il faut savoir si l'acte a porté préjudice à un intérêt juridiquement protégé ou l'a menacé. Pour répondre à cette question il faut s'appuyer sur les critères objectifs contenus dans les éléments constitutifs du fait incriminé. Par contre, l'examen de la culpabilité nous donne une réponse à la question de savoir si l'attitude préjudiciable ou menaçante soit imputable à l'auteur ou non. La décision y relative doit se baser sur l'examen des reflets des éléments objectifs des faits incriminés dans la conscience de l'auteur, ainsi que sur l'examen des éléments constitutifs subjectifs de l'infraction. Selon l'auteur, cette thèse ne signifie nullement l'objectivation inadmissible ni de la notion de l'infraction, ni de celle du danger social. En effet, cette thèse présuppose comme base, tout aussi bien de la notion de l'acte dangereux pour la société que de celle de la culpabilité, une attitude humaine voulue, laquelle, à cause de sa nature volontaire, ne peut pas être conçue sans éléments subjectifs. Les éléments subjectifs qui ne sont et ne sauraient être appréciés dans la sphère de la notion du caractère dangereux, se rencontrent et s'entrelacent, par l'intermédiaire de la notion de la culpabilité, avec les critères objectifs pour former une unité dialectique : la notion unitaire de l'infraction criminelle composée d'éléments subjectifs et objectifs agissant réciproquement l'un sur l'autre.

DE LA CASSATION ET LA RÉFORMATION DES ACTES ADMINISTRATIFS

Ferenc Toldi

L'auteur analyse les questions de principe relatives à la cassation et la réformation des actes administratifs en quatre chapitres : 1° Les actes des organes d'administration publique et leur nature juridique ; 2° Les exigences qu'on peut formuler à l'égard des actes administratifs ; 3° Les actes administratifs vicieux ; 4° Les moyens de remédier à un acte administratif vicieux en droit hongrois.

Au 1er chapitre l'auteur expose que l'activité de l'administration publique apparaît comme une catégorie juridique, en tant que cette activité est réglée par le droit. Dans l'État socialiste l'activité de l'administration publique est réglée par le droit. Les organes d'administration publique émettent leurs actes sur la base des lois et autres normes légales, en vue de leur mise en œuvre ; ils exécutent leurs actes conformément aux dispositions légales. Cette situation constitue le fondement de la légalité. La fonction sociale de la légalité cependant ne peut arriver à la pleine efficacité qu'au cas où les normes juridiques et leur application sont, quant à leur contenu, justes. Dans l'État socialiste, la justesse du contenu des actes normatifs et des actes d'exécution est garantie par de nombreuses institutions de droit.

Le système des actes d'administration publique est caractérisé par un ordre déterminé, hiérarchique. Comme conséquence de cet ordre hiérarchique, l'acte normatif d'un organe supérieur a un effet déterminant sur l'acte normatif d'un degré inférieur et, en tenant compte de son effet territorial, l'acte normatif est déterminant pour l'acte individuel. L'acte administratif n'est pas légal, s'il est en opposition avec les éléments qui le déterminent.

Dans le 2e chapitre, l'auteur s'occupe des exigences juridiques et techniques qu'on peut former à l'égard des actes administratifs. Il met en relief surtout les exigences relatives à la justesse de leur contenu. Formellement, l'acte administratif ne saurait être en opposition avec cet acte supérieur sur la base duquel il a été émis. En ce qui concerne son contenu, l'acte doit appliquer les dispositions de l'acte supérieur mentionné en tenant compte des intérêts généraux de l'État et de ses citoyens. Les possibilités d'arriver à cette correction du contenu varient selon la réglementation donnée. La gamme de ces possibilités, en ce qui concerne les actes normatifs, s'étend jusqu'à la création de normes entièrement nouvelles.

Quant au problème de la justesse du contenu, il apparaît, dans les conditions de l'État socialiste, comme une question à résoudre, le pouvoir discrétionnaire des organes

d'administration. Dans l'Etat socialiste les organes d'administration publique ne doivent pas émettre des actes concernant des questions qui ne sont pas réglées par le droit positif. Dans ce sens donc ces organes ne sont revêtus d'aucun pouvoir discrétionnaire. Au cours de l'application d'une norme juridique il est cependant possible que dans des cas prévus par la loi, l'organe administratif puisse faire le choix entre plusieurs solutions qui sont de point de vue formel également légales. Le choix dans ces cas doit être le résultat d'une appréciation discrétionnaire. Dans ce cas non plus, l'acte ne doit pas être en opposition avec la norme sur la base de laquelle il a été émis; il doit répondre au but de la norme et aux intérêts généraux de l'Etat et de ses citoyens. Même au cas d'une telle appréciation discrétionnaire, les éléments juridiques de l'acte, les faits servant de base à l'acte, ainsi que les dispositions qui y sont basées, relèvent de la notion de la légalité.

Le 3e chapitre est consacré aux actes vicieux. Au sujet des actes nuls et ceux susceptibles d'une annulation, l'auteur souligne que le droit positif hongrois ne fait aucune distinction entre ces deux catégories. La constatation de la nullité et l'annulation des actes se fait par le même acte déclaratoire, suivant la même procédure et l'acte émis dans les affaires appartenant à ces deux catégories agit *ex tunc*.

Le droit hongrois de la procédure administrative, en partant du principe de la légalité, a adopté la thèse que l'acte administratif qui ne répond pas aux conditions requises, doit être annulé, sauf les cas où son vice est insignifiant et où il s'est convalidé avant l'émission de l'acte proclamant son annulation. Sont à considérer comme des vices essentiels si l'organe administratif a émis l'acte sans y avoir été autorisé ou sans être compétent, ou s'il l'a émis dans un but contraire à celui de la loi; si l'acte est formellement contraire à la loi, ou bien si, tout en n'y étant pas contraire, il porte atteinte par son essence, aux intérêts généraux de l'Etat et de ses citoyens. Le vice est essentiel aussi, si l'acte a été émis en violation d'une norme procédurale ayant son influence sur le fond de l'affaire, et enfin, si l'acte, à cause de ses défauts techniques est impropre à produire l'effet juridique envisagé.

Selon l'auteur, si aux termes de la norme servant de base à l'acte, on ne peut émettre qu'un seul acte qui soit formellement légal — donc si le choix entre plusieurs actes également légaux n'est pas admis — l'examen des éléments juridiques coïncide avec le jugement de valeur formée au sujet de la justesse de son contenu. Si, par contre, l'acte est basé sur une appréciation discrétionnaire, il est possible que le droit de décider sur la justesse du contenu se sépare du droit de décider sur la violation éventuelle d'une règle de droit. La législation hongroise a résolu cette question de la sorte, que les actes émanants des organes corporatifs d'une compétence générale (comités exécutifs des Conseils) ne peuvent être révisés, quant à leur contenu, par les Comités d'exécution supérieurs, qu'au cas d'une violation d'une règle de droit, tandis que les actes des organes administratifs spécialisés sont, quant à leur contenu, susceptibles d'une révision par les organes administratifs supérieurs sans aucune restriction. De cette règle concernant les actes des organes administratifs spécialisés il y a cependant une exception et notamment celle de la révision en instance de contrôle exercée à la suite d'une opposition du procureur d'Etat. Dans ce cas l'acte n'est susceptible de révision que du point de vue de sa conformité formelle à la loi. Le Conseil des Ministres possède, toutefois, le droit de réviser tous les actes de tous les organes d'administration publique, tout aussi bien du point de vue de leur légalité que de la justesse de leur contenu.

En examinant le droit de révision des organes d'administration publique, l'auteur émet l'opinion qu'en ce qui concerne les actes normatifs et les actes internes des organes administratifs, il serait opportun de revêtir les organes compétents d'un pouvoir cassatoire, et concernant les actes relatifs à des affaires individuelles des citoyens également d'un pouvoir réformatoire. Concernant ces dernières, le pouvoir réformatoire a également le caractère d'une garantie.

L'auteur dédie le 4e chapitre de son étude aux problèmes fondamentaux des possibilités offertes par les institutions du droit positif hongrois pour remédier aux actes administratifs vicieux. Il fait connaître les moyens et les modes par lesquels les actes normatifs, les actes internes et les actes individuels émis dans les affaires des citoyens particuliers peuvent être annulés ou réformés. Il analyse notamment les institutions de droit dont on peut se servir contre les actes rendus dans les affaires individuelles des citoyens. Ces institutions, faisant partie de notre Code de procédure administrative sont: l'appel, la plainte, la déclaration, le contrôle, l'opposition du procureur, la justice ordinaire ainsi que le retrait et la modification de l'acte vicieux par l'organe qui, dans la propre sphère d'attributions, l'a émis.

LA CONCLUSION DE LA CONVENTION RELATIVE AU RÉGIME DE LA NAVIGATION SUR LE DANUBE DE 1948 AU POINT DE VUE DU DROIT INTERNATIONAL

Géza Herczegh

Pour que du point de vue du droit international on puisse dûment apprécier la Conférence de Belgrade de 1948 et la nouvelle Convention sur le Danube qui en est le résultat, il faut jeter un coup d'oeil sur les règles générales du droit international public relatives à la navigation fluviale, ainsi que les stipulations spéciales établies dans le passé par plusieurs instruments internationaux au sujet du Danube.

Les fleuves appartiennent au territoire des Etats qu'ils traversent ; par conséquent la souveraineté des Etats s'étend sur eux aussi. Nous appelons internationaux les fleuves navigables, traversant les territoires de plusieurs Etats et étant en jonction avec la mer. En temps de paix ces fleuves sont ouverts aux navires commerciaux de toutes les nations. Pour contrôler l'observation des règles relatives à la liberté de la navigation et pour tenir en état la voie navigable, des commissions internationales ont été créées. Ces commissions, pour tenir compte du principe et du contenu de la souveraineté des Etats, ne sauraient être composées que des représentants des Etats riverains.

A la suite des tendances impérialistes de la politique des grandes puissances, les stipulations des traités internationaux relatifs à la navigation sur le Danube, se sont cependant écartées des règles générales du droit international, pour créer un droit positif particulier préjudiciable aux intérêts des Etats riverains. La Commission Européenne du Danube ayant en sa charge l'administration de l'embouchure du Danube, et dont les attributions ont été toujours contestées par la Roumanie, a été composée surtout des représentants des grandes puissances européennes ; ces mêmes puissances se sont réservées une position prédominante également dans la Commission internationale du Danube créée par la Convention de Paris de 1921.

Après la deuxième guerre mondiale, comme conséquence de la victoire de l'U. R. S. S. et des changements économiques et sociaux dans les Etats danubiens, une situation nouvelle s'est produite. Le manque d'une convention valable sur le Danube et les conditions politiques et économiques changées ont rendu nécessaire la conclusion d'une nouvelle convention.

La Conférence de Belgrade s'est réunie, conformément à une décision prise par le Conseil des Ministres des affaires étrangères le 12 décembre 1946 à New York, le 30 juillet 1948. Au cours de la Conférence une discussion forte intéressante s'est développée au sujet de l'expiration de la Convention de Paris, conclue en 1921, étant donné que l'expiration de cette convention était une condition préalable de la conclusion légale d'une nouvelle convention. Selon la position prise par l'Union Soviétique et par les autres pays riverains, la Convention de Paris devait être considérée comme éteinte, car elle est tombée en désuétude à cause de l'accord tacite résultant par l'attitude des Etats signataires. Cet accord est témoigné par les faits suivants :

Selon l'article 42 de la Convention de Paris, sa modification exigeait le consentement préalable des deux tiers des Etats signataires. Pourtant à la conférence de Sinaia en 1938 la modification des compétences de la Commission Européenne du Danube, c'est à dire une modification très importante des articles 4—6 du chapitre II de la Convention de 1921, fut décidée par la Roumanie, la Grande-Bretagne et la France, sans même s'informer de la position prise à cet égard les neuf autres Etats ; défaillance qui n'a pu être réparée par l'adhésion ultérieure, en mars prochain à Bucarest, de l'Allemagne et de l'Italie. Les règles de la Convention de Paris n'ont été observées ni à Sinaia, ni à Bucarest, la Convention ayant été considérée par les puissances en question comme périmée à cause du changement de la situation politique. Quant aux autres Etats, aucun d'eux n'a protesté contre l'inobservance de ces règles. Les articles 34, 36 et 38 des traités de paix conclus après la deuxième guerre mondiale avec la Hongrie, la Roumanie et la Bulgarie, articles portant sur la liberté de la navigation danubienne, fournissent un argument nouveau pour renforcer la position prise par les Etats de démocratie populaire et l'Union Soviétique. Il n'est que trop évident que si la Convention de 1921 avait été en vigueur, une nouvelle affirmation du principe de la liberté de la navigation danubienne n'aurait pas été nécessaire d'autant moins que ces articles constituent une «novation», c'est à dire un contrat nouveau portant sur le même sujet et ayant l'effet d'annuler de plein droit le contrat ancien. La façon dont la Conférence de 1948 a été convoquée prouve également le bien-fondé de cette thèse. Il est incontestable que si la Convention de Paris

était en vigueur, c'est l'article 42 de cette Convention qui aurait dû régler la convocation de la Conférence. Or, la Conférence, sans le moindre égard aux dispositions de l'article 42, s'est réunie en vertu de la décision du Conseil des Ministres des affaires étrangères.

Le délégué britannique voulait soumettre la question de la validité de la Convention de Paris à la Cour Internationale de Justice ou à un arbitrage international, mais cette proposition fut écartée par les Etats riverains, qui entrèrent dans la discussion du fond des nouveaux projets, après avoir démontré que la référence du délégué français aux droits acquis est dénuée de tout fondement. Il n'existe pas en droit international public de droits acquis dans le sens que nous admettons dans le droit interne.

La nouvelle convention fut adoptée le dernier jour de la Conférence, le 18 août 1948 et entra en vigueur le 11 mai 1949. L'un des principes les plus importants de la Convention est le respect de la souveraineté des Etats. Toute activité nécessaire à assurer la navigation, ainsi que toutes les mesures correspondantes, sont réservées aux Etats riverains. La nouvelle Commission du Danube établie en vertu des dispositions de la Convention, ne peut jamais s'approprier les attributions y relatives des Etats et doit se borner à assurer dans l'intérêt de la réalisation des objectifs de la convention l'harmonie de l'activité des différents Etats. Pour assurer la mise en valeur des dispositions générales par le moyen d'une organisation adéquate, la compétence de la Commission du Danube s'étend à toutes les parties navigables du Danube; quant aux secteurs du fleuve où la navigation est difficile et où le règlement de celle-ci nécessite des dépenses extraordinaires, des administrations fluviales spéciales ont été établies. La Convention est caractérisée non seulement par le respect de la souveraineté des Etats, mais aussi par les dispositions assurant la liberté de la navigation. Cette liberté ne peut par sa nature même constituer un droit absolu et illimité et son application fait l'objet d'une réglementation détaillée. Les bâtiments commerciaux étrangers ne peuvent pas porter atteinte à la sécurité militaire de l'Etat, à la santé publique ou aux intérêts légitimes de son économie. La liberté de la navigation comporte notamment la liberté du commerce, d'où il résulte qu'aucune discrimination ne sera admise pour les bateaux des différents Etats à l'égard des règlements sanitaires ou de police, ni à l'égard des douanes, des droits de port ou de droit des bâtiments d'utiliser des installations de chargement et de déchargement etc.

La Commission du Danube a tenu depuis de décembre 1949 régulièrement deux sessions annuelles. L'examen et l'appréciation de ses travaux doivent faire l'objet d'articles ultérieurs.

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

	стр.
<i>Миклош Вилаги</i> : Проблема защиты владения	143
<i>Дюла Эрши</i> : Каузальная взаимная зависимость в области гражданско-правовой ответственности	177
<i>Ласло Вишки</i> : Отношение опасности для общества и виновности в построении понятия преступления	213
<i>Ференц Толди</i> : Об аннулировании и изменении актов государственного управления	241
<i>Геца Херцег</i> : Заключение в Белграде в 1948 году дунайское соглашение в свете международного права	271

Обзор

— — : Геца Мартон (Некролог)	303
<i>Золтан Петери</i> : Некоторые вопросы понятия права в советской правовой науке	304
<i>Ференц Мадл</i> : Дюла Эрши : Плановые договоры	315

SOMMAIRE

Études

<i>Miklós Világgy</i> : Le problème de la protection de la possession	143
<i>Gyula Eörsi</i> : Le lien de causalité dans le domaine de la responsabilité civile	177
<i>László Viski</i> : Le rapport entre le danger social et la culpabilité dans la construction de la notion de l'acte délictueux pénal	213
<i>Ferenc Toldi</i> : De la cassation et la réformation des actes administratifs	241
<i>Géza Herczegh</i> : Le conclusion de la convention relative au régime de la navigation sur le Danube de 1948 au point de vue du droit international	271

Revue

— — : Géza Marton : (Nécrologe)	303
<i>Zoltán Péteri</i> : Quelques problèmes de la notion du droit dans la science soviétique	304
<i>Ferenc Mádl</i> : Gyula Eörsi : Les contrats de plan	315

Ára: 20.— Ft

Évi előfizetés: 60.— Ft